KADIN AŞK ve İKTİDAR

alan yayıncılık

M. Şehmuz Güzel

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK: 164
Düşünce Dizisi: 34

KADIN, AŞK ve İKTİDAR

M. Şehmus Güzel

Birinci Baskı: Haziran 1996
Kapak Düzeni: Arslan Kahraman
Baskı: Mart Matbaacılık ve Sanatları
(0 212) 212 03 39 - 212 03 40

ISBN 975-7414-53-0

alan yayıncılık

Çatalçeşme Sok. Torun Han. No. 40 K. 3 Cağaloğlu-İST.
Tel: (0 212) 511 26 00 • Fax: (0 212) 528 00 69

KADIN, AŞK ve İKTİDAR

M. Şehmus Güzel

alan yayıncılık

Prof. Dr. M. Şehmus GÜZEL

1947'de Ergani'de doğdu. İlk ve ortaokulu kasabasında okudu. İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni ve Ankara SBF'yi bitirdi. Doktorasını Fransa'da tamamladı (1970-1975). Antalya Meslek Yüksek Okulu müdürlüğü ve "Hukuk Bilgisi" öğretim üyeliğinden sonra (1977-1978), 1978-1982 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (SBF) öğretim üyeliği yaptı. Halen Paris 7. ve 8. Üniversiteleri ile Niamey (Nijer) Üniversitesi öğretim üyesi. 1978'den beri değişik dergi, gazete ve ansiklopedilerde Türkçe ve Fransızca bine yakın makale, köşe yazısı ve incelemesi yayınlandı. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca birçok ortak yapıta katkıda bulundu.

Yayınlanmış Yapıtlan:

Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı (Bilimsel Yayıncılık, Ankara, 1980).

Grev, (İlk kitabın gözden geçirilmiş ve iki yeni metinle zenginleştirilmiş yeni baskısı) (Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993).

Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar - Belgeler) (Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993).

İnsan Yılmaz Güney (Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994).

Devlet-Ulus (Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995).

Fransa'da Aşırı Sağ ve Irkçılık (Beige Yayınları, İstanbul, Aralık 1995).

Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984 (Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996).

SUNU

Bugün artık Kadın Sorununun neresindeyiz sorusu sorulabilir. Hem bağımsız bir kadın hareketi tartışılıyor. Tartışılması gerekiyor. Tartışılmasında yarar var. Hem de Türkiye'deki ve diğer ülkelerdeki kadın hareket(ler)indeki geçmiş deneyimler sorgulanıyor. Kadınlann değişik tarihi dönemlerdeki eylemleri gözden geçiriliyor. Bu konularda önceki yıllarla karşılaştırılınca daha çok yazı yazılıyor. Daha çok kitap ve bilimsel çalışmalar üretiliyor. Bütün bunlar birçok açıdan ilgi çekici. Ve birtakım soruların yeniden sorulmasını, yeni sorgulanmalara gidilmesini ve tartışmaları gündeme getiriyorlar. Kadın sorunu Türkiye'de geç tartışılmaya başlanan konuların başında geliyor. Tartışma, öte yandan, askeri darbeler ve benzeri nedenlerle kesintiye de uğradı. Dolayısıyla tartışma uzun süreli olamadı. Ama, ne iyi ki, son yıllarda bu konularda düzenli ve geçmiş yıllarla kıyaslanınca daha ayrıntılı deneyimlere tanık oluyoruz.

Ancak, Türkiye'de kadın sorununa ilişkin yapıt sayısının azlığını da göz ardı etmemek gerek. Yani yapılması gereken daha çok şey var. Yeni yazı ve yapıtların sağlıklı tartışmalara ortam hazırladığını söyleyebiliriz. Türkiye kadın hareketinin ve bu konuya ilgi duyanların yararlı değerlendirmeler çıkarabilmeleri için hem yapıtların hem de bunların doğuracağı tartışmaların artırılması birincil amaç.

Tartışmanın sağlıklı olabilmesi, yararlanılabilmesi için kimi terimlerden ne anlamamız gerektiğini, ne anladığımızı belirtmemiz yanında,

söylediklerimizi / yazdıklarımızı sağlam dayanaklara bağlamamız, olanaklarımız ölçüsünde somut örnekler / deliller vermemiz gerektiğine inanıyorum. "Sapına kadar erkek" olmakla övünen, kadınlarının yarısının her gün bir öğün dayak yediği iddia edilen / bilinen bir toplumda, söylediklerimizin / yazdıklarımızın inandırıcı olmaları tek umarımızdır. Tarihi dönemlere ilişkin dönemin belgelerini sunmak bu konuda birincil önemdeler.

Örgütlenme Biçimi, İstek ve Amaçlar:

Bugün kadın konusunda yazanlar, mücadele edenler veya mücadeleye çağıranlar, kadınlann ayrı bir biçimde örgütlenmesini savunuyorlar. Kadınlar ayrı bir biçimde örgütleniyorlar. Bunların yararı görülüyor. Ancak "üretim faaliyeti dışında" kalacağı söylenen ve kalan bu örgütlerin biçiminin daha geliştirilmesi ve kapsamının daha da genişletilmesi gerekiyor.

Kadınların hangi özgün hak ve çıkarlarını, hangi tür bir örgütte savunacak, kadın sorununu nasıl çözeceğiz? Yani ilk soru "nasıl bir özel örgütlenme, nasıl bir kadın hareketi?" oluyor. Bu soruya açık ve kesin bir yanıt vermeliyiz ki sendikaların, siyasi örgütlerin dışında kalan geniş kadın kitlelerini toparlayacak mekanizmalar oluşturulabilsin. Batı tipi örgütlenmeler, "komite"ler, "dövülen kadınlar evi", "evli olmayan anneler merkezi" Türkiye özelinde geçerli olabilir mi? Bu arada bu tür örgütlenmelerde örgüt yapısının nasıl olacağını belirtmemiz, en azından şimdiden düşünmemiz gerektiğine de inanıyorum. Bu bağlamda, antibürokratik bir yapı bana oldukça cazip geliyor. Türkiye bağlamında bu tür örgütlenmeler mahalle, semt ve kent düzeyinde etkili olabilir gibime geliyor. Şimdiden kadınlarımıza sorumluluk almak, yönetime katılmak, karar vermek, yönetmek alışkanlıklarını kazandırmak, gelecek için vazgeçilmez yararlar taşır. Bu tür kadın örgütlenmelerinin sendika, parti vb. örgütler yanında yeri ne olacak? Yani hangisi asli, hangisi tali olacak? Bu da düşünülmeli. İşçiler için sendika asli örgüt mü olacak? Belirtilmeli.

Kadın örgütleri hangi konulara öncelikle el atacak? Yani ikinci

önemli soru "kadın örgütlenmesinde sorunlar, istekler ve amaçlar nasıl belirlenecek?" sorusu olmalıdır. Burada seçilecek istek ve amaçların kadınları genel toplumsal sorunlardan uzaklaştırmamasına özen gösterilmelidir. Avrupa'nın kimi ülkelerinde kadın hareketinin bir tür "ghetto"laşması, bu konudaki belirleme ve seçimlerin "sekter" olmasında aranıyor bugün. Bu bağlamda, kadınların toplumla cinsiyetleri nedeniyle çatışmasının, nerelerde ve nasıl olduğunun özellikle açıklanması gerekiyor. Avrupa ülkelerinde feminist hareketin gerilemesinde, feministlerin "erkek düşmanı" görüşlerinin artık "hiç rağbet" görmemesinde; bazı istek, hedef ve sorunların tesbitinde, yürütülmesinde yapılan hataların rolü unutulmamalıdır.

"Ataerkil Kültür" ve "Erkeğin Unutulması" Olgusu

Bugün kimi yazı ve yapıtta kadın hareketinden, kadın sorunundan her söz edilişinde, "erkeğin unutulması" olgusuyla karşılaşıyoruz. Kadın sorunu aynı zamanda erkek sorunudur. Örneğin kimi yazı ve yapıtta değinilen "ataerkil kültürün" acısını sadece kadınlar mı çekiyor? Erkekler de aynı ızdırabı duyumsamıyorlar mı? Erkekler de aynı derdin kurbanı değiller mi?

"Ataerkil kültür"ün acısını erkekler de çekmiyor mu? Gelenek gereği dövmek, hatta "vurmak" zorunda kalan erkekler neyin kurbanı? "Ataerkil kültür"ün esiri sadece kadın mı? Sevmediği erkekle evlenmek zorunda kalan kadınlarımızın sayısıyla, "Allahın emri, peygamberin kavliyle" eş seçen erkeklerimizin sayılarını karşılaştırdık mı? Genelde dayak atan erkektir. Amenna. Ama erkeğini döven kadın sayısından haberimiz var mı? Kim kime "cehennem hayatı" yaşatıyor? Bu soruları yanıtlamamız gerekiyor. Erkeklerin bunalımı, iç sıkıntıları, "posterlere âşık olmaları" ve "kaderlerine küsmelerini" araştırmayacak mıyız?

Günümüzde bazı işler sadece kadınlara ayrılmıştır. Erkek çalıştırmazlar. Fransa'da süpermarketlerde erkek tezgâhtar gördünüz mü? Ya da neden bazı işler erkeklere ayrılmıştır? Türkiye'de kim, nerede, niçin sadece kadın çalıştırıyor? Sendikaların bu konulardaki tavırları nedir?

Aile baskısı, ana-baba, ağabey, abla baskısı, sadece kadınlar üzerinde midir? Erkek çocuklar ne zaman "delikanlı"lık çağına ulaşıyor? Daha nice soru yanıtlanmayı bekliyor.

Tarihi ve Bilimsel Araştırmalar Gereği

Kadın sorununun Türkiye'deki tarihi ve güncel boyutlarının bilimsel biçimde araştırılması gerektiğine inanıyorum. Böylece ülkemiz boyutunda daha sağlam ve somut önerilerde bulunabileceğimiz kesindir. Türkiye'nin bu konularda kendi iç dinamiklerini tahlil etmemiz, günümüzde ve ileride yapılacak / yapılması gerekecek oluşum, örgütlenme ve eylemler için dünü, yakın geçmişimizi ve bugünümüzü öğrenmemiz gerekli. İlk kadın yazarlarımız, şairlerimiz, tiyatro oyuncularımız üzerine araştırmalar, derinlemesine incelemeler yapmalıyız. Halide Edip (Adıvar) Hanım dışında 1919 Mayıs mitinglerinin şimdi unutulan "kadın kahramanları" Nakiye'ler, Münevver'ler, Sabahat'lar ve diğerlerinden geriye ne kaldı? Hangi "hanımlar" cepheye silah ve mermi taşıdı, hangileri dokuma atölyelerinde gecesini gündüzüne kattı? Hangileri cephede hemşirelik yaptı? Onları, geldikleri yöreler, kökenleri ve bağlı oldukları sınıflar ile bir çözebilirsek, o zaman belki "emekçi kadınla burjuva kadın(ın) aynı çatı altında" buluşup buluşamayacağı konusunda sağlam ve tutarlı bir şeyler söylemek olanağına kavuşabiliriz. Bu çözümleme bize hangi sınıflardan kadınlann nasıl ve ne gibi koşullarda bir araya gelebilecekleri açısından da yol gösterici olacaktır mutlaka.

Balkan savaşları, Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşı ve nihayet Kurtuluş Savaşının yiyip, erittiği erkek nüfusun azlığı, 1923'ten başlayarak kadının baş tacı edilmesinde belirleyici nedenlerden biri midir?

28 Ekim 1927'de yapılan ilk resmi genel nüfus sayımına göre Türkiye'de her 1.000 erkeğe karşılık 1075 kadın bulunmaktadır. Bu farkın 1923'de daha büyük olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. 1927'de nüfusun yüzde 51,9'unu oluşturan kadınlar, 1940'da 50,1'e, 1945'de yüzde 49,7'ye inecektir. Nüfusun yarısını kadınların oluşturduğu görülmektedir. 1923'de savaşlar sonrasında kadın işgücüne başvurmanın ne denli kaçınılmaz olduğu çok açıktır. Aynı şey günümüzde de

söylenebilir mutlaka, ama 1923 ile günün kıyaslanması ve o günden bugüne gelişimlerin incelenmesi birçok yönden öğretici olacaktır.

Neden 1923'te Birinci İktisat Kongresinde kadınlara özel bir özen ve ilgi gösterilmiş, "Amele Grubu" ve "Çiftçi Grubu" delegeleri arasında kadınlara yer verilmiştir? Neden "Amele Grubu İktisat Esasları" işçi kadınların kimi haklarını da içermiştir? Umumi Hıfzıssıha Kanunu ile İş Kanunu, işçi kadınlara ve genel bir deyişle bütün kadınlara kimi haklar tanırken, İsviçre damgalı Medeni Kanunun (özellikle aile hukuku konusunda) getirdiği kimi "gariplikler" (ikametgâh, çalışma hayatına girmek için kocanın izni, soyadı vb. konularda) nasıl yorumlanmalı? Bu soruların yanıtları aranıp Türkiye'de kadın sorununun özellikleri gün ışığına çıkarılmalıdır. Şimdilik bu konuda Avrupa ülkelerinden bazı farklılıklar taşıdığımız söylenebilir. Ne "sera içinde kadın dernekleri'nin, ne de "Avrupa usulü feminizm"lerin tutmamasında, bu özelliklerin yeterince bilinmemesinin rolü olduğu gibi, bu tutmama, Türkiye'de "işlerin farklı" olduğunu da göstermiyor mu? Öyleyse bu farklılıklar nelerdir?

Kürtaj konusunda kadınlarımızın tavrı birçok bakımdan öğretici değil mi? Ne dini engeller ya da varsayımlar, ne de başka etkenler kadınların yasa çıkar çıkmaz hastanelere koşmalarını engelleyebildi. Yasa çıkmadan önce engellemek isteyenlerin, kürtajın yürümeyeceğini, ilgi görmeyeceğini söyleyenlerin parmaklarını ağızlarında bırakan bu kadınlar kimler? Kürtaj kuyruğunu köylü ve işçi kadınlarımız oluşturmuyor mu? Şu "feminizm"den de, "kadın haklarından" da pek anlamaz görünen kadınlar! Her türlü önyargımızı bilimsel mihenk taşlarına yeniden vurmalıyız. Kadın sorununu genel çerçeveden, devlet-toplum ilişkisinden soyutlamadan, ekonomik etkenlerin belirleyiciliğini göz ardı etmeden bir daha düşünmeliyiz.

Her ülkenin kendine özgü tarihi, toplumsal, ekonomik, siyasi ve benzeri özellikleri, kadın sorununda da belirleyici olacaktır. Örneğin Fransa ve Belçika'da kürtaja uzun süre "hayır" denmesinin tek nedeni, herhalde bu ülkelerin sadece katolikliği değildir. Doğum oranlarının düşüklüğü, nüfusun durağanlığı ve daha bilemediğimiz birçok etkenin rolü unutulmamalıdır. Sadece bilgi vermek için, Fransızların 1983'teki doğum sayısının 1982'den bir miktar fazla olması üzerine neredeyse bay-

ram ilan edecek denli sevindiklerini belirtelim. Türkiye'de doğum kontrol ilaçları rahatça satın alınabilirken, Fransa'da bu iş için birçok koşul arandığını biliyor muyuz? Ve nedenlerini? Avrupa ülkelerinde evlilik ve aile kurumlarının "liberalleşmesi" bu işlerde etkili midir? Dahası, feministlerin gittikçe "ghetto"laşması, bir tür yeni sahte din haline bürünmesi, "erkek düşmanlığı" ve "lezbiyenlik" ile kanştırılmasında aranabilir mi? Feminizmin Türkiye'ye yansıması, dünü ve bugünü hakkında neler biliyoruz?

Diyeceğim, kadın sorunun birçok sorun gibi karmaşık ve çokbilinmeyenli olduğudur. Kesin sonuçlara ulaşmada acele etmemizde pek yarar görmüyorum. Çözümlemelerimizde mütevazı olmak; bu konuda şimdiye dek dirsek çürütmüş, emek vermiş, kafa yormuş yazar ve düşünür arkadaşlarımızla sağlıklı tartışmalara açık olmak, somut örnekler, öneriler getirmek, araştırmalar yapmak zorundayız. Örneğin hepimizin tütünde, tekelde, dokuma, gıda, kimya, banka, büro ve ticaret vb. işkollarında çok sayıda kadının çalıştığını biliyoruz; ama kaçımız bu kadınlann çalışma koşulları, sendikalarıyla ilişkileri, vb. konularda araştırma yaptık? Çünkü büyük çoğunluğu, sessiz kadın çoğunluğunu, bu konularda uyarmak kolay değil, uzun ve yorucu bir çaba istemektedir. Mütevazı ve sağlıklı araştırmalardan yola çıkan programlarla işe başlamak, bizi daha olumlu sonuçlara götürmez mi?

Kadın ve Çevre

Kadın sorunlarına değişik yaklaşımlar bulunuyor. Bunlardan birine, ilginç bulduğum için, burada kısaca değinmek istiyorum. Kaliforniya Üniversitesi öğretim üyesi Carolyn Mechant'ın yaklaşımıdır bu. *The Death of Nature: Women, Ecology and The Scientific Revolution* (Harger and Row, 1983, ilk basımı: 1983, Doğanın Ölümü: Kadın, Ekoloji ve Bilimsel Devrim) isimli kitabında, Doğa ile Kadın arasında Yunanlılarda ve Ortaçağ'da kurulan paralelliğin, doğanın dişi olduğunun vurgulanmasının, hatta bu nedenle maden ocaklarının bir anlamda Doğa-Ana'nın "mahremiyetine" karışmak gibi yorumlanarak önlenmek istenmesi anlatılıyor. Merchant, Batı toplumlannda doğaya karşı tavrın ve kadın statü-

sünün nasıl değiştiğini inceleyip, bu değişiklikler arasında karşılaştırmalar yapıyor ve bu tarihi incelemenin günümüzdeki ekolojik sorunların çözümlenmesinde ve kadın-erkek arasında daha hakkaniyetli ilişkilerin kurulmasında zorunlu olduğunu belirtiyor. Merchant, Batı'da 1500-1700 döneminde ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucu doğanın vahşice sömürüldüğünü, bu arada kadının statüsünün de gittikçe bozulduğunu anlatıyor. Yazara göre, günümüzün ekolojik sorunlan ancak, "kadın imajı"nın yeniden değerlendiği gün, gerçekten çözümlenebilecektir. Aynı konuda, "feminizmini" daha militan bir biçimde açıklayan Brian Easlea da bir kitap yazmıştır: Science and Sexual Oppression. Patriarchy's confontation with woman and nature (Bilim ve Cinsel baskı. Ataerkilliğin kadın v edoğa ile hesaplaşması) (Weidenfeld and Nicolson, 1981). "Terre-Mère". Toprak-Ana'yı "Dame-Nature" Doğa-Ana'yı çağrıştırıyor. Bunların ötesinde bu yazı, Osmanlı ve öncesinde (özellikle İslam öncesinde) ve Cumhuriyet'de kadına değer verişimizde iniş ve çıkış dönemlerinin birinci kaynaklarından araştırılmasının, bunların nedenleriyle incelenmesinin yararlı ve öğretici olabileceğini akla getiriyor. (Merchant ve Easlea'nın izledikleri yöntem, bizde bir yandan "saraylı kadın" ile Haliç'in ve Boğaz'ın temizliğini, öte yandan "şık ve bakımlı modern kadın" ile Haliç'in ve Boğaz bugünkü içler acısı durumunu açıklamada bilmem yardımcı olabilir mi?) Merchant ve Easlea'nın asıl vurguladıkları, yeni teknolojilerin, ticaret ve sanayinin gelişmesi sonucu, kadının değerini yitirmesi ve doğanın sömürülmesi ve bu ikisi arasındaki koşutluktur. Kapitalizmin gelişmesi ile kadın ve çocuğun ucuz emeğine kapitalistlerin nasıl "mal bulmuş mağribi gibi" koştuklarını, kadının bu nedenle ve kocanın getirdiği ücretin düşük olması yüzünden, aile gelirini bir ölçüde artırmak amacıyla sanayide akıl almaz koşullar altında çalıştırıldığını; bunun sonucunda tüm dinlerin kutsal kurumlarından en önemlisi saydıkları AİLE'nin (ama dikkat edelim: Yoksul ailenin, çalışan kitlelerin aile yapısının) ayaklar altına alındığını biliyoruz. Kadın, çocuk, koca ve aile bu denli hırpalanır, "bir hırka ve bir ekmeğe" muhtaç duruma getirilirken, DOĞANIN da vahşice sömürüldüğünü, kapitalizmi eleştiren bir çoğumuz maalesef yeterince vurgulamadık. O kadar ki gemi yapımında odun kullanılması ormanları eritir-

ken, örneğin Fransa'da bizzat krallar işe müdahale etmek zorunluluğunu duymuşken, biz Haliç'in katlini sessizce izliyoruz. Bu bağlamda, Türkiye'de Haliç'in kirlenmesinin özel kesimin ilk önemli sermaye birikimini gerçekleştirdiği II. Dünya Savaşı sonrasında olması rastlantı değildir. Haliç'in çevresinde ve Haliç'e dökülen ırmaklar boyunda ve bitişiğinde 1940'lardan itibaren sayıları gittikçe artan atölye ve fabrikalar, sadece çocuk, kadın ve yetişkin işçiyi sömürmediler; aynı zamanda doğayı da insafsızca sömürdüler. 1960'larda hâlâ dingin ve şirin görünümü ile akan Kağıthane deresi şimdi artık akamıyor! Fenerbahçe yakasının anlı şanlı Kurbağalıderesinde artık kurbağa yok! Doğaanın kirlenmesi, doğanın insafsız sömürüsü, sadece İstanbul'a özgü değil. Türkiye'de doğanın sömürülmesi ile kadının değerini yitirmesi arasında koşutluk olup olmadığı incelenmeye değer. Ancak Merchant'ın çözümlemesinin kendi toplumu için bile "ilginç" ve "cüretkâr" olarak nitelendirildiğini belirtmekte yarar var. Bu açıdan ABD'li feministlerin XIX. yüzyılda doğayı korumak amacıyla örgütlenen mücadelelere katıldıklarını bilince, bu tarihi bağın, bu işbirliğinin, kadının ve doğanın kaderleri arasındaki "sıkı ilişki" tezinin oluşturulmasında belli bir rol oynadığını söylemek yanlış olmaz sanıyorum.

Ayrıca her teknolojik gelişme doğanın sömürülmesine ve kadın değerini yitirmesine de yol açmış değildir. Örneğin Fransa'da *dikiş makinası* XIX. yüzyılda kadın için en önemli üretim aracı olmuş; onun ev işleri ile ücretlilik arasındaki imkânsız gibi görünen uzlaşmayı sağlamasına yol açmıştır. Ayrıca *daktilonun* kadınların devlet dairelerine girmesini sağladığını, en azından Fransa ölçeğinde, M. Perrot'ya dayanarak söyleyebiliriz. Bkz. Michélle Perrot: "Femmes et Machines au XIX éme siecle". (yazı, ayrı bası. 13 s.) ve "Les ouvriers et les machines en France, dans la premiére moitié du XIX éme siécle" (*Revue Recherches*'in özel sayısı, 1978, s. 347-373). Bu iki örnekte görüldüğü gibi, bazı teknolojik yenilikler kadının toplumsallaşmasına, evin dışına yayılmasına ve ekonomik açıdan bağımsızlaşmasına da katkıda bulunmuştur.

Dahası, iş bölümünün artması, bazı işlerin kolaylaşması, kadınların sanayiye gittikçe yoğun bir şekilde girerek "prestijlerinin artmasına",

o zamana dek "kadın işi" sayılmayan birçok "erkek işinin" kadınlarca da yapılır olması ve kadının ücretini kazanmasına da yol açmıştır. "Eve para götürebilen" ya da sadece "para kazanan" kız ve kadının, yere daha bir sağlam bastığını, kim yadsıyabilir? Bu tür genel ve açık belirlemeler dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de kadının sanayileşme olgusunu nasıl karşıladığını, işçi hareketi içinde ve işçi eylemlerinde nasıl davrandığını, neler yaptığını ayrı ayrı araştırma konusu yapmamız gerekir. *"Singer"* dikiş makinalarının Osmanlı'da ve Türkiye'de ne tür toplumsallaşmalara, ekonomik bağımsızlıklara yol açtığı, başlı başına bir inceleme konusu olabilir. Alman malı sağlam bir dikiş makinası, Alman malı iğne, Alman malı iplik. Anadolu kadının kafasında nasıl bir "Almanya imajı" yaratmıştır? Araştırılmaya değmez mi? 1950'lerde bile çocuklarını iplik almaya gönderirken "Alman malı olsun ha!" diye uyaran anaların, Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nı yitirdiğine inanmaları için, 1947 Ford'ların, "Kore hediyelerinin", süttozlarının arzı endam etmelerini beklemeleri gerekmiştir.

Tarihi Bilmek

Birçok konuda olduğu gibi kadın konusunda da Tarihi bilmek bir zorunluluk. Burada sözünü ettiğim elbette resmi tarih değildir. Toplumsal Tarihtir. Henüz yazıl(a)mayan Tarihtir.

Kadın ve kadın mücadeleleri üzerine yazdığım yazılarda, yaptığım çalışmalarda olayın bu yönü de ilgilendirdi beni. Tarihçi olarak, Türkiye'de İşçi Hareketi Tarihine ilişkin araştırmalar yapar, yazı ve kitaplar yayınlarken, güne tarihi eleştirisel yaklaşımın, güne tarihi bakışın önemini öğrendim. Bu açıdan yaklaşınca, örneğin Haziran 1908'de Sivas'ta köylü kadınlann "ekmek için isyan" ettiklerini bilmek işe yarayabilir. Köylü kadının "pısırık, pasaklı, işe yaramaz olduğunu" söyleyemem o zaman. Bu isyanı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kadını, bu arada işçi kadınların grevlerdeki rolünü, aşağıda aktarıyorum. Göreceğimiz gibi, mücadeleleri pek çoktur, rengârenktir.

Yine Tarihi bilmek, örneğin ABD'de 1992 seçimlerinde Senato'ya ilk kez bir zenci bayanın seçilmesi ve gerek Senato'da gerekse Temsil-

ciler Meclisi'nde kadın üye sayısındaki göreceli artışı abartmamak konusunda uyarıcıdır.

Tarih bize gösteriyor: Kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu dönemlerde kadınları "sistemin içine çekici" her türlü mekanizma devreye sokulur. Ve kadına kimi lütufta kusur edilmez. Örnek mi? İşte büyük savaşlar sonrasında kadınlara tanınan haklar. Amaç: Tükenmiş, yaralanmış, yıkılmış erkeklerin yerine daha çok sayıda kadını çalışma yaşamına, sanayiye, hizmet sektörüne çekmektir. Türkiye'de Kurtuluş Savaşı sonrasında kadınlara, "bizim kadınlarımıza" hitaben döktürülen nutukları anımsayalım. Aşağıda 1923'te düzenlenen Birinci İktisat Kongresi'nde kadınlara gösterilen yakın ilgiyi göreceğiz. Fransa, İtalya ve daha birçok ülkede İkinci Savaş sonrasında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması da bu bağlamda vurgulanmaya değer. Fransa'da Nazilerin işgaline karşı Direniş içinde kadınların kahramanlıklarından sonra artık hiç kimse, evet hiç kimse, onları yurttaşlık haklarından yoksun bırakamazdı.

Tarihi bilince işin özüne gidilebilir artık: Kadınları koruyor, kolluyor görünmenin gölge oyununa son verilebilir. Böylece ya erkeklerle her konuda ve yüzde yüz eşitlik olur ya da komedi sürer. Son yıllarda bu konuda çarpıcı bir örnek var: Kadınların kaymakam olması isteği öteden beri geliyor. Aşağıda özel olarak inceliyorum. Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) diplomalı genç bayanlar sınavları erkeklerle aynı, hatta zaman zaman daha iyi dereceyle geçtiği / kazandığı halde hep dışlandılar. Bu arada "kadınlar dağ bayırı atla dolaşamayacağı için kaymakam olamazlar" gibi akıl almaz /anlamsız şeyler bile söylendi. İşte bu ve benzeri iddialarla kadınlara kaymakamlık hakkı tanınmazken, "bir çiçekle bahar" getirilmek istendi: Bildiğiniz gibi, 1991'de, Muğla'ya bir kadın vali atandı. Ne kadar iyi. Ama amaç bu değil. Amaç tam eşitlik. Ve isteyen herkesin yasalardan herkes gibi eşitçe yararlanmasıdır.

Zaman zaman basın-yayın organları kadınların subay ve polis olduklarını aktarıyorlar. Gazeteler birinci sayfalarından boy boy fotolarla, bazen dizi yazılarla konuyu irdeliyorlar. Kamuoyunu aydınlatıyorlar. Yani kadınlann ata/tanka/uçağa binebileceği ve daha vahimi adam öldü-

rebileceği bile vurgulanırken SBF'li genç bayanlara kaymakamlık hakkının tanınmaması benzer ilgiyi görmüyor. Kadınlara kaymakamlık hakkı yüzde yüz ve eşitçe ne zaman tanınacak? Korkulan nedir? Kadınların mülki amir olmaları sonucu yönetici-yönetilen ilişkilerine birazcık sıcaklık / insancıllık / dostluk / anlayış unsurunun girmesi mi? Yoksa erkeklerin yönetim kalelerinden düşmeleri korkusu mu? Devlet-Baba neden aynı zamanda Devlet-Ana olamazmış?

Kadınlann her alanda sorumluluk almalarının sayısız yararları olacağına inanıyorum: Siyasi, sendikal, idari ve bütün uğraşlarda. Belki böyle olumlu bir gelişme artık inanılmaz boyutları bulan, sokak, ev, okul, dağ, ova, her yere giren, siyasi, sportif ve toplumsal ve şu an aklıma gelmeyen onca şiddet türüne dur demenin de yolunu açacaktır.

Kadınların sanatın her dalında çok yerinde, yararlı ve artık insanlık tarihine mal olmuş yapıtlarını anmak gerekiyor: Sinemada, resim, tiyatro, müzik ve edebiyatta: Türkiye'den ve dünyadan örneklerini göreceğiz. Hemen hemen bütün bu alanlarda kimse, hele alanın egemenleri, erkekler, kadınlara özel davetiye çıkarmadılar. Dahası her alanda ve istisnasız her seferinde kadınlar engellenmek istendi. Kararlı ve ısrarlı olanlara dudak büküldü. "Elinin hamuruyla erkek işine karışma" kadınların en sık duydukları tepkidir. İyi ki kadınlar erkek iş(ler)ine karıştılar: Böylece erkeklerin asla yapamayacağı değil sadece, akıllarından geçir(e)medikleri şeyleri sanata taşıdılar. "Kendi içlerine kapanık olmaları" ile açıklamaya çalışanlar oldu. Başka açıklamalar da yapılabilir: Ama sonuç ortada. Bugün kadınlann katılım ve katkısıyla yaşam daha renkli. Gazeteciliği alalım örneğin: İlk kadın gazeteciden günümüze, Türkiye'de veya dışarıda, işlenen konular ve işleniş biçemleri daha farklı. Bu arada gazetecilikte örneğin; spor, kadın gazetecilere hâlâ kapalıdır. Erkek egemenliğini her yerde sarsmak, her alanda kadınla erkek arasında tam eşitlik sağlamak için mücadele sürüyor / sürmeli.

Nitekim siyasallaşmak isteği, siyasette tam eşitlik isteği biçimini aldı. Fransa'da ve birçok Avrupa ülkesinde kadınlar seçimle gelen bütün meclislerde yarı yarıya temsilcilik için uğraşıyorlar. Çalışma yaşamında da benzer bir gelişmeye tanık oluyoruz: İsveç ve İskandinavya ülkeleri başta. Bunları özel bir bölümde ele alıyorum.

Savaş(lar)ın kadının konumunu / durumunu / varlığını tepeden tırnağa etkilemesi özel bir biçimde incelenmeye değer: "Tecavüz" ve "iğfal" gibi yüz kızartıcı suçların savaş içinde birer "silah" gibi kullanılması örneğin. Bunun ve başka nedenlerin sonucu kadın herkesten çok barışseverdir. Barış için mücadele eder. Bizde ve başka coğrafyalarda...

Batı'da aile, aşk ve yeni yaşam biçimlerindeki son gelişmeler, "özgür aşkın" bugünkü toplumlardaki tanımlanması da irdelenmeli. Âşık olmak için iki kişi gerek. Ama bu iki kişi arasındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceğine kim karar verecek? Aşkta ve kadın-erkek ilişkilerinde töreler, gelenek ve görenekler, din, yazılı tüzel metinler düzenleyicilik rolünü sırayla ve/veya birlikte üstlendiler. Ama hiçbiri başarılı olamadı / olamıyor. O halde iki kişinin bizzat bu işleri düzenlemesi daha yararlı olmayacak mı? Aşkta mikro-iktidar arayışları hem kaçınılmaz hem de ilişkileri "bozan" nitelikte. O halde ne yapmalı? Aile kurumu / alanı / coğrafyası içinde iktidar kavgası kaçınılmaz mı? İlle verilmesi gerekiyor mu? Bu alandaki emredici kuralların nefesi kesildi / kesiliyor: Yerine ne koymalı? Yaşam yasalara sığdırılamıyor / sığdırılamaz. O halde, iş, kadın ve erkeklere düşmüyor mu? Uyum, denge ve dinginlik içinde erkek ve kadın kendi "cumhuriyetlerini" kuramazlar mı? Aile sözcüğü yerine "sevgi ortaklığı / birliği" türünde bir terim önermek istiyorum. Sevgiyle, karşılıklı anlayışla, saygılı uyuşma/uzlaşma isteği içinde bağımsız ve özgür, tam eşitlikçi bir alan, bir cumhuriyet kurulamaz mı? Çocuğu unutmadan...

Bu ve benzeri konuları burada iki bölüm içinde ele almak istiyorum. Her bölümde ve alt bölümde incelediğim konulara ilişkin kimi sonuçlara ulaştıktan sonra, bu çalışmayı genel bir sonuçla noktalıyorum.

M. Şehmus Güzel
Paris, 4 Mayıs 1995

BİRİNCİ BÖLÜM

K-ADIN

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadımn yerinin ve durumunun saptanması, onun tarihteki konumunu ilgili dönemin kendine özgü siyasi, iktisadi ve toplumsal koşullarını göz önünde tutarak araştırmayı gerekli kılıyor. Burada, kadımn Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giden dönem içindeki durumuna, örgütlenmesine ve mücadelesine değinilecek. Yüzyıllık bir süreyi içeren bu döem, Tanzimat (1839), I. Meşrutiyet (1876) ve II. Meşrutiyet (1908) gibi, Osmanlı İmparatorluğu ve onun mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti için önemli tarihi dönemeçlerin alındığı bir dönemdir. Bu önemli gelişmelerin kadının yaşamında, durumunda, örgütlenme ve mücadelesinde yeni oluşumlara yol açması kaçımlmazdı. Nitekim öyle de olmuştur.

1826'da Yeniçeri örgütünün ortadan kaldırılmasından sonra daha rahat bir biçimde sürdürülen "Batılılaşma" hareketi, Tanzimat'ın ilanı ile yeni bir aşamaya ulaştı. Yönetimde yeni düzenlemelerin yapılmasını, yurttaşlar arasında eşit haklar ve ödevlerin tanınmasım amaçlayan bu aşamayla başlayan dönemde kadınlara önceki dönemlere kıyasla önemli sayılabilecek yeni haklar tanınmış ve kadımn toplumdaki durumu tartışılmaya başlanmıştır.

Örneğin 1858 tarihli Arazi Kanunu, kız evlatların babalarından

kalan topraklar üzerinde erkek evlatlar gibi veraset hakkına sahip olmalarını öngörmüştür. Kölelik, cariyelik ve kızlardan alman "gelinlik vergisi" kaldırılmıştır. Kadınlara sınırlı da olsa eğitimden yararlanma olanağı tanınmıştır. Nihayet kılık kıyafet, sokağa çıkma gibi özellikle kentli kadınlar için fermanlarla sınırlayıcı ve sıkı bir biçimde düzenlenen konularda göreli bir hoşgörü hâkim olmaya başlamıştır. Daha yüz yıl önce sokağa çıkmaları haftanın belli günleriyle sınırlandırılmış, giyecekleri padişah emirleriyle düzenlenmiş kentli kadınlar ve özellikle İstanbullu kadınlar için bunlar olumlu gelişmelerdir.

Kent Kadını

Tanzimat öncesinde kent kadınının durumunun, özellikle bazı padişahlar döneminde zor olduğunu biliyoruz. Örneğin III. Osman (1754-1757), kendi gezintisine ayırdığı haftanın üç gününde kadınların İstanbul'da sokağa çıkmasını yasaklamıştı. Diğer günlerdeyse sokağa çıkan kadınların sade ve örtülü giyinmeleri zorunluydu. Yasağa aykırı olarak sokağa çıkan, ince yaşmak tutunup sırmalı giysiler giyinen kadınlar III. Osman'ın emriyle denize atılarak boğduruluyorlardı. Tanzimat sonrasında bu konuda belil bir özgürlük ve hoşgörü hâkim olmuştur.

1842'de Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Tıbbiye'de verdikleri kurslarla başlayan kadınlara eğitim ve özellikle mesleki eğitim çabası, 1858'de ilk kız rüştiyelerinin, 1869'da ilk sanayi okullarının, 1860'larda kız öğretmen okullarının açılmasıyla devam etmiştir. Bu atılımlar İstanbul ve Selanik gibi imparatorluğun büyük kentlerinde sınırlı bir kitleyi etkilemiştir. Bu kitle içinde Avrupa tarzı giyim kuşam ve yaşama özlemleri böylece yerleşmeye başlamıştır. Kız çocuklarının sayılarının artması ve 19. yy sonunda eğitim derecesinin liseye kadar yükselmesiyse yeni bir meslek grubunun ortaya çıkışını sağlamıştır: Muallime hanımlar. Kadının özgür

çalışma hayatına böylece eğitim alanında girdiğini görüyoruz. Bu gelişim, Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitimde çok sayıda kadımn bulunmasını ve belki de kadımn bürokraside etkin olmasım sağlamıştır.

Bu dönemde önde gelen düşünürler Şinasi, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Şemseddin Sami ve Ahmed Midhat çok kadınla evliliğe karşı çıkmışlardır. Şinasi, *Şair Evlenmesi*'nde eski evlilik geleneklerini yermiştir. Bu düşünürler kadının eğitilmesi gerektiğini de sık sık vurgulamışlardır.

1868'de yayımlanmaya başlayan *Terakki* gazetesi, Avrupa'yla karşılaştırmalar yapıp Osmanlı kadınmın geri bıraktırılmasını eleştiren yazılara yer vermiş; 1888'den itibaren *Muhadderat* adıyla kadınlar için ayrı bir gazete çıkarmıştır. Dönemin okuma bilen üst ve orta tabaka kadınları tarafından hararetle izlendiği söylenen bu yayın organlarını daha sonra *Vakit, Şükûfezar, İnsaniyet, Âyine, Parça Bohçası, Aile* gibi gazeteler izlemiştir. Bunlardan bazılarının yayın sorumluları kadınlardı. Bunların çoğu kısa ömürlü olmuştur. Bu sırada en önemli yayın organı olarak, dönemin ünlü kadın yazarı Fatma Aliye Hanım'ın da aralarında bulunduğu ve büyük çoğunluğu kadınlardan oluşan bir kadro tarafından çıkarılan *Hanımlara Mahsus Gazete* görülmektedir. Bu sırada yayımlanan ve Batı kadınlarının hakları için verdikleri mücadelelerden övgüyle söz eden bütün gazetelerde de "kadınlar için üç ilke" savunulmaktaydı: "İyi ana, iyi eş, iyi Müslüman" olmak.

Bu dönemde kadının ısrarla savunduğu ilkeler evlilik kurumunun düzenlenmesi, tekeşlilik, eğitimde kadına olanak tanınması ve toplumsal hayatta rahat hareket etmektir. İlk Türk kadın romancısı olan Fatma Aliye Hanım, bu dönemdeki kültürel açılımla ortaya çıkan yeni aydın grubunun üyeleri arasındaki üst sınıftan kadınlara bir örnektir. Onun gibi şair Nigâr hanım, kimi ressam hanımlar ve diğerleri anılabilir.

Bu dönemde kentli kadın kapalı konak yaşamının içinde kendini tutsak gibi duyup başkaldırma noktasına gelmiştir. Bir kısım kadın büyük kentlerde ev ve konak dışına çıkmıştır. Kadın, Boğaziçi'ndeki mehtap gezilerinden, Beyoğlu'ndaki alışverişlere kadar birçok yerde toplumsal hayata girmiştir. Sanayileşme ve kentleşmenin yavaşlığına rağmen toplumda kadının 19. yy.'dan beri ılımlı bir özgürleşme sürecine girdiği söylenebilir.

Yürürlükteki aile hukuku ve evlenme geleneklerinin sorunlar yarattığının farkında olan Tanzimat dönemi yöneticileri, bazı ferman ve tembihler çıkararak geleneksel evliliği yeni duruma göre düzenlemek istemişlerdir. Bu ferman ve tembihler, esas olarak evlenme sırasında başlık ödemeyi yasaklamakta ve ağır masrafların yapılmasını önlemek istemekteydi. Bunların sonucu olarak hiç değilse kentli nüfus arasında ekonomik ve sosyal zorunluluklarla eski geleneklerin ve çok kadınla evliliğin önemli ölçüde gerilediği ve artık hoş karşılanmadığı bilinmektedir.

Tanzimat döneminde kadınların örgütlenme konusunda, özellikle savaşta yaralananlara yardım amacıyla kurdukları komitelerle örnekler verdiğini görüyoruz. 1854'te Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'a gelen ve savaşın yapıldığı bölgeye geçip yarahlara büyük yardımlarda bulunan Florence Nightingale ve Miss Stanley örneği bu konuda etkileyici olmuştur. 1876'da Bosna ve Sırbistan'daki savaş nedeniyle Temmuz 1876'da İstanbul'da savaş yaralılarına yardım amacıyla kurulan Ermeni Kadınlar Komitesi'ni haber veren 11 Temmuz 1876 tarihli *Stamboul* (İstanbul'da yayınlanan Fransızca gazete), Nightingale ve arkadaşlarından övgüyle söz etmektedir. Temmuz'un sonuna doğru Midhat Paşa'nın eşinin başkanlığı altında Yaralılara Yardım Komitesi kurulmuştur (*Stamboul*, 21 Temmuz 1876). Eylül başında Bayan Neda Papasov başkanlığında İstanbullu Bulgar Hanımlar Yardım Cemiyeti kurulmuştur (*Stamboul*, 3 Eylül 1876). Bu örgütler daha çok İstanbul'un tanınmış ailele-

ri hanımlarının yardımsever ve yurtsever niyetlerle kurdukları hayır örgütleridir. Bu örgütler kendi ürettikleri sargı bezi vb. yaralılar için gerekli malzemeleri savaş alanına iletilmek üzere Harbiye Nezareti'ne vermekteydiler. Bu örgütler para yardımı toplamakta ya da bizzat para yardımı da yapmaktaydılar. Bu tür faaliyetler kadınların toplumsal yaşamda etkin olmalarına belli ölçülerde yardımcı olmuşlardır. Benzer örgütlenmelere daha sonra savaş alanlarında yine rastlanmıştır.

Mayıs 1876'da V. Murad'ın tahta çıkmasıyla İstanbul'un ışıklandırılması, insanların sokaklara ve alışveriş merkezlerine üşüşmesi üzerine polis, kadınların gece sokağa çıkmasını yasaklamış ve bu yasağa genellikle uyulmuştur (*Stamboul*, 2 Haziran 1876). Bu örnekte görüldüğü gibi, kadının sokağa çıkması konusundaki tabuları yıkmak o sırada oldukça zordu.

II. Meşrutiyet ve Kentli Kadın

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla kentli kadının yaşamında yeni bir dönem başlamıştır. Avrupa'larda tahsil yapan, ya da gezi, görev ve staj gibi nedenlerle Paris, Sofya, Roma, Londra, Cenevre, Berlin vb. kentleri ziyaret etmiş, oralarda "Avrupai kadın"ı görmüş olan asker ve sivil seçkinlerin kendi kadınlarına Avrupai bir veçhe vermek için yanıp tutuştuğunu biliyoruz. 23 Temmuz 1908'de "Hürriyet" ilan edilince, birçok konuda olduğu gibi kadın konusunda da Genç Türkler bazı atılımlarda bulunmuşlardır. Din ile devlet işlerinin belli bir ölçüde ayrılmak istenmesi, Masonluğun da etkisiyle laikleşme eğilimleri, kadın konusunda liberalleşme rüzgârlarını daha hızlı estirmiştir. Prof. Tunaya'mn deyişiyle, "Kadın meselesi milli bir iktisat ve kültür meselesi olarak ele ahnmıştır. Kadın cemiyetleri kurulmuştur." Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ndeki umumi derslere kız talebelerin erkeklerle birlikte devamı

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sosyal ve kültürel alandaki icraatından bir başkasıdır. Cemiyet daha sonraları Türk Ocakları'nda düzenlenen konferanslar aracılığıyla kadınları yetiştirmek, onlara bir yandan kendi resmi ideolojilerini öğretmek, öte yandan toplumsal hayata daha geniş ölçüde katılmalarını sağlamak istemiştir.

"Batılılaşma" yanlısı yöneticilerin bu yaklaşımı ve politikası, Abdülaziz'in 1863'teki Kız Öğretmen Okulu (Darülmuallimat), Amerikalıların 1875'te kurdukları Amerikan Kız Koleji mezunu ve "Avrupa görmüş şehir kadınları"nın özlemleriyle birleşince "Hürriyet", 23 Temmuz 1908 ertesine ince peçeyle, hatta peçesiz dolaşmak biçiminde yansımıştır. Tutucu din adamları ile hocaları ve sokaktaki adamı küplere bindiren olaylar bu kadarla da kalmamış; kadınlar faytonlarda çıplak kollarını ve bacaklarını teşhir ederek dolaşmaya ve "her Müslümanı çileden çıkarabilecek" bir olaya, yani sokaktaki erkeğe hitap etmeye başlamışlardır. İstanbul, İzmir, Selanik ve Beyrut gibi "Avrupai" kentlerde "din elden gitmek" üzeredir. Hocalar peçesiz kadınların yüzüne tükürmeyi, yalmz yakaladıklarında hırpalamayı, faytonlarını taşlamayı bir din borcu gibi görmektedir.

Kadınlara karşı saldırı ve hakaret olaylarının artması üzerine İzmir vilayetinin ikinci önemli kenti Aydın'da yetkililer bir karar alırlar; bu karara göre, "bir kadınla konuşurken suçüstü yakalanan kişiye 100 kuruş para cezası verilecek, kadın ise falakaya yatırılacaktır." "Hürriyet" ile birtakım haklar elde ettiğini sanan, "kurtuluşa doğru" bir iki adım gitmek isteyen kadına Aydın yetkililerinin cevabı "sopa" olmuştur.

Kadınların saldırıya uğraması, taciz edilmesi olaylarına İstanbul'da bile gittikçe sık rastlanması bazı gazetelerin bu konuda önlem alınması için yöneticileri uyarmasına yol açmıştır. Bir örnek olarak, 17 Ekim 1908 Cumartesi tarihli *Le Bosphore*'u (sayı 3) alalım. Yazıda Zabıta ve Harbiye Nezaretleri tarafından yürürlüğe ko-

nulan Polis Nizamnamesi'nden söz edilirken yeni nizamnamenin güvenlik güçlerinin hangi durumlarda silah kullanabileceklerinin belirtilmesi amacıyla çıkarıldığı yazılıyor ve şeriat kurallarına uyulmuyor bahanesiyle güpegündüz İstanbul'da ve hatta Pera'da (Beyoğlu'nda) Türk bayanlara saldıran "gericiliğin kötülük ortaklarının" eylemlerine son verecek ve onları yola getirecek önlem ve kuralların yakın gelecekte alınması umudu belirtiliyor.

Bu örnekler imparatorluğun en büyük kentlerinde bile görece "Batılılaşma"nın İslamcı kesimlerce ne denli sert bir biçimde karşılandığım göstermektedir. Yöneticiler Aydın örneğinde olduğu gibi ya şeriattan yana tavır alıyorlar, ya da İstanbul'da olduğu gibi olayları görmezlikten geliyorlar. İttihat ve Terakki ise, iktidarı daha tam anlamıyla eline geçiremediği Eylül 1908'de İslamcı kesimden gelen bir tepkiyle tiyatro gösterisini iptal edebiliyor.

Fransa'nın İzmir Konsolosu'nun raporunda anlattığı olay şöyledir:

1908 Eylülü başında İTC'nin emri ile *Vatan Yahut Silistre*'nin üç gün süreyle İzmirli kadınlara oynatılması kararlaştırılır ve bu konuda gerekli hazırlıklar yapılırken, "silahlı Müslümanlar müftüye başvurarak gece camiye bile gitmeleri yasak olan kadınların sokağa çıkmaya cesaret ederlerse öldürüleceklerini" söylerler. Temsil gecesi "Müslüman Türkler" sokaklara ve tiyatro binası çevresine "silahlı nöbetçiler" dikerler. Tehditler ve gelişmeler üzerine, "hiçbir kadın evinden çıkmadı ve İTC bu Müslüman hareket önünde temsili iptal etmek zorunda kaldı." Fransa'nın İzmir Konsolosu raporunu şöyle noktalıyor: "Bu küçük ilginç olay, anayasaya rağmen İzmir gibi büyük ve Avrupa'ya çok yakın bir kentte bile Müslüman halkın Türk kadını için en küçük bir hakkı dahi çok gördüğünü ispatlamaktadır. Dini bağnazlığın bu tür gösterilerinin arkası kesilmeyeceğe benzemektedir." Müslüman Türkler kadın-erkek eşitliğini hazmetmeye hazır değillerdir, henüz.

Bu olayda kadınların gece sokağa çıkma yasağını sürdürmek isteği kadar tiyatroya karşı antipatinin de rolü olduğunu sanıyorum. Tiyatro ve bu tür gösteriler İstanbul'da bile tepkiyle karşılanmaktadır. Örneğin Aralık 1908'de Üsküdar'da bir cami bitişiğindeki *cafes a spectacle* gürültüsünü bahane ederek "ahali" cami imamının öncülüğünde kahveleri basıp, darmadağın etmiştir. İki elebaşı 25 kuruş para cezasına çarptırılırken diğer saldırganlar cezasız kurtulmuşlardır. Yetkili makamların 1908'de bu tür olaylara karşı yumuşak davranışlarının altı çizilmeli. Bu olaylardan ve yetkililerin tavrından telaşa kapılan ve onları eleştiren "Zémany" (Takma isim olduğu açık), izlenim ve irdelemelerini *La Patrie*'nin (Vatan) 9 Aralık 1908 tarihli 6. ve 16 Aralık 1908 tarihli 7. sayılarında aktarıyor.

Yöneticilerin açık ya da kapalı işbirliği, en azından vurdumduymazlığı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) kararsızlık valsi 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) olaylarının doğmasında belirli bir rol oynamıştır. "31 Mart"ın yürütücüleri birçok neden yanında "din elden gidiyor" diye de başkaldırmışlardır. Genç Türkler ile İslamcı/tutucu kesim arasında ilk hesaplaşma 1909 yılı Nisan ayında yapılmıştır.

Belli karşı koymalara karşın II. Meşrutiyet sonrasında kadın konusunda olumlu gelişmeler sürmüştür. Gazetelerde "feminizm" tartışılmış; yeni birçok gazete yayımlanmıştır: *Demet, Millet Gazetesi, Kadın Mecmuası, Mehasin* (Fatma Aliye Hanım, 1908), *Kadın* (Kasım 1908'den itibaren Selanik'te haftalık olarak yayımlanan gazete), *Kadınlar Dünyası* (sahibi Nuri Ulviye Hamm, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Derneği'nin yayın organı, 1913) ve *Mefharet*.

1908 sonrası, kadınların kurdukları dernekler aracılığıyla bizzat hak ve çıkarlarını korumaya çalıştıkları bir dönemi de simgelemektedir. 1908'de ve sonrasında birçok kadın derneği kurulmuştur. T.Z. Tunaya 14, Sibel Özbudun 24 dernekten söz ediyor. Özbudun

1918'e ait dernekleri de saymıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadının "geleneksel kelepçelerden kurtulması" için çalışıyor, onları kendi dünya görüşüne uygun olarak eğitmek istiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu tavrına rağmen 1911'de kadınların ortada dolaşmaları, İstanbul Muhafızlığı'nca ceza tehdidiyle sınırlanıyordu. Kadınların "tesettür" (örtünme) kurallarına uymaları isteniyor; şeyhülislam çok kadınla evlenmeyi savunuyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise kadınların "Avrupalılaşması" için çaba sarfediyordu. Genç Türkler çok kadınla evlenmenin önlenebileceğini ileri sürmüşler; "Hukuk-ı Aile Kararnamesi"yle "Münakehat ve Müfarekat" (nikâh ve boşanma) kararnamesi sayesinde yeni düzenlemeler gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Bu dönemde kurulan kadın derneklerinin bir bölümü yardım kurumlarıdır. Birçoğu kadın haklarını savunmaktan çok İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne veya başka bir örgüte bağlı olarak çalışmışlardır. Ancak Kadın Haklarını Savunma Derneği (Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti) gibi gerçek kadın dernekleri de kurulmuştur. Üyeleri arasında yabancı kadınlar da bulunan, 1913'te 50'den çok üyesi bulunan bu dernek, üyelerinden Bedriye Osman Hamm'ın Telefon Şirketi'ne memur olarak girmesi için mücadele etmiş ve başarılı olmuştur.

Bu dönemde diğer uluslardan kadınların aym dernekler kurduğu da olmuştur: Ermeni Kadınlar Terakki Derneği gibi.

Kadınların siyasi partilere katıldığını da görüyoruz. Örneğin Cevdet Paşa'nm büyük kızı, Fatma Aliye Hanım'ın kızkardeşi Emine Semiye Hanım, Osmanlı Demokrat Fırkası'nda ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde faal bir üye olarak dikkat çekmektedir. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'ndaysa başkan Şerif Paşa'nın eşi Prens Emine'ye rastlıyoruz. Bu katılımlar sınırlı olmakla birlikte, kadının siyasal hayata ilgisiz olmadığını göstermesi açısından ilginçtir.

Evlilik kurumunun yeniden düzenlenmesi, tek eşlilik ve kadınların eğitimi vb. konular en çok tartışılan sorunlar arasındaydı. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım (1864-1926) yazdığı romanlar ve yayınlarıyla bu konuda öncülük etmiş bir isimdir. *Refet, Udi* ve *Muhadarat* gibi romanları bulunan Aliye Hanım'ın rolü yadsınamaz.

1914'de İstanbul Darülfünunu'na bağlı İnas Darülfünunu'nun kurulması kadınlara yükseköğrenim hakkını getirdi. Bu Osmanlı kadını için yüzyıllar sonra elde edilmiş önemli haklardan biridir. Bu arada Vidin'de olduğu gibi kimi okulda kız-erkek birlikte okuyordu. Vidin Mekteb-î Rüşdiyesi bu konuda ilginç bir örnektir.

Bir başka bağlamda, bu dönem kadınlarının bir kısmının Bektaşiliğe ilgi duyduğunu da biliyoruz. Bu tarikat bünyesinde kadınlara eşit haklar tanıdığı ve dinsel bağnazlıkların yumuşatılmasıyla genel olarak her alanda kadınlara eşitlik tanınmasından yana olduğu için kadınların ilgisini çekmiş olmalıdır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun konusu 1900'lerde geçen *Nur Baba* adlı romanında, konak yaşamının tekdüzeliğinden kaçıp Bektaşi tekkesine sığınan ve Bektaşi Şeyhi Nur Baba'ya âşık olan bir kadının öyküsü anlatılmaktadır. Romanda anlatılan o dönemin kimi kentli kadınının önemli sorunlarından biridir: Konak ve tekdüze yaşantısından, erkeğe bağımlı bir dünyadan kaçıp kendi kişiliğini aramak.

Kentli kadının üretim faaliyeti dışında kalan örgütlerde bir araya geldiklerini saptıyoruz. Bu örgütlerin kadınların kendi sorunlarını çözümlemek, haklarını aramak bakımından sınırlı birtakım sonuçlar verdiği söylenebilir. Daha önemlisi, bu örgütlerin kadınlara sorumluluk almak, yönetime katılmak, karar vermek, yönetmek ve güzel söz söylemek, nutuk çekmek alışkanlıklarını kazandırmasıdır. Bunların yararları bir sonraki dönemde görülecektir. Bu alışkanlıklar kadınların Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yararlı eylemler ve işler yapmalarında belirleyici olmuştur.

Köylü Kadın

Köylü kadın ve göçebe aşiretlerin kadını öteden beri çalışma yaşamı içindedir. Ayrıca onlara tarlada çalışmaları için gerekli fetva da verilmekteydi. Köylü kadının ev ve üretim işlerinin birçoğunu yaptığını biliyoruz. Gıda, dokuma ve hayvancılık işlerinin tümünü, tarla işlerinin birçoğunu köylü kadın gerçekleştirmekteydi.

19. yy'm başında Çukurova'da pamukta, Ege'de ve Akdeniz'de zeytinde, Karadeniz'de fındıkta tarım işçisi olarak köylü kadının çok düşük ücretlerle çalıştırıldığı bilinmektedir. Hele süreç içinde yetişkin erkeklerin sürekli silah altında bulundurulması ve savaşlarda kırılmasının kadınların işlerini daha zorlaştırdığı açıktır. Zaman zaman ortaya çıkan kıtlık ve onun yol açtığı ölüm vb. felaketler kadınların mücadele ve isyan etmesine neden olmuştur. Örneğin 1874'te Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çankırı ve Sivas çevrelerinde görülen kıtlık bir yandan insanların başka yörelere göç etmesine yol açarken öte yandan gösterilere sebep olmuştur. Nitekim Haziran 1874'te Ankara valisi Derviş Paşa'nın yerine atanan Abdurrahman Paşa'nın kente vardığı gün, açlıktan bunalmış kadın ve çocuklardan oluşan 4-5 bin kişi kendisini karşılayıp ekmek istemiştir. 25 Haziran 1874 tarihli Basiret gazetesine göre, "İnsan değil, hiçbir mahlukun tahammül edemeyeceği derecelerde feryat ve figan etmişler, vali kıtlıktan muzdarip olan halkın karşısına resmi elbiseleri giyerek çıkamamış ve halka ekmek dağıtmak için tedbir almıştır." Kıtlıklar sonucu yapılan gösterilerde kadınların başı çektikleri daha sonra da görülmüştür. Bu konuda bir başka örneğe 1908'de Sivas'ta rastlıyoruz:

Sivas'ta Bir İsyan (23 Haziran 1908):

1907 ve 1908 yılları elverişsiz hava koşulları ve ulaşım ile dağıtım yollarının yetersizliği yüzünden Anadolu kentlerinin birçoğunda kıtlık ve açlık yılları olmuştur. Sivas'ta halk, kadınlar başta

olmak üzere, "ekmek kavgası"nı örgütsüzlük yüzünden ve o yılların alışkanlığı ile bir ayaklanma biçiminde ortaya koymuşlardır. Olayı, gelişmesini ve sonucunu Fransa'nın Sivas Konsolos Yardımcısının Fransa Dışişleri Bakam'na gönderdiği 25 Haziran 1908 tarihli raporundan izleyelim:

"23 Haziran (Salı günü) Sivas'ta bir ayaklanma oldu.

Sabah on bir buçukta başlayan karışıklık öğleden sonra dört buçuğa kadar sürdü.

Sabah saat on birde yaklaşık elli kadar Türk kadın (*femmes turques*, İstanbul'daki kadınlar için *Le Bosphore* gazetesinin *dames turques* deyimini kullandığım ammsatayım) hasta olduğu için Amasya/Havza'da bulunan Vali yerine Vilayet işlerini yürüten Defterdarın evi önünde toplanıp, hayat pahalılığım, ekmeğin bozukluğunu ve tahıl kıtlığını protesto ettiler.

Defterdar kadınları onlara vaadlerde bulunup sakinleştirmeye çalıştı ve Vali Konağına geldi. Gittikçe artan protestocu kalabalık onu Vali Konağı'na dek izledi.

Defterdar Konağa girer girmez kadın, erkek sayıları 500'e yakın *populace* (ayak takımı. Kimi konsolos, konsolos yardımcısı ve benzeri diplomatların Anadolu halkından söz ederken, *population* yerine bu aşağılayıcı terimi kullanmakta ısrar ettiklerini birçok belgede gördüm) Konağın pencerelerini taşlayıp, kırmaya başladı. Konağın karşısındaki Belediye binasımn bütün camları kırıldı.

Belediye Başkanı gizlice komşu Hıristiyanların evine sığınmamış olsaydı mutlaka linç edilmiş olacaktı. (Halkın özellikle neden Belediye başkanına ve Belediye binasına hınçlı olduğunu birazdan öğreneceğiz).

Olaylara rağmen görevli birkaç jandarma dışında herhangi özel polisiye tedbir alınmamıştı. Birkaç jandarma sayıları gittikçe çoğalan isyancıların karşısında çaresiz kalıyordu.

İsyancılar meydandan geçen bir Albay ile bir Kumandanı ve

düzeni sağlamaya çabalayan dört zaptiyeyi fena biçimde hırpaladıktan sonra Vali Konağı yakınındaki buğday depolarına doğru yöneldiler; kapıları kırıp içeri girdiler ve mahsulü yağmaladılar. İkisi Konak yakınında olmak üzere beş buğday ambarım ve buğday pazarını da talan ettiler. Belediye başkanımn evi önce yakılmak istendi, sonra yağmalandı. Kent mağazaları olaylar başlar başlamaz kepenklerini indirdikleri için yağmadan kurtuldular." Fransız diplomatın belirttiğine göre "dükkânlar ancak ertesi gün açıldılar."

Olayların yatışması ise şöyle: "Ancak saat üçe doğru askeri birlik olaya müdahale etti ve çok ölçülü bir biçimde davranarak isyancıları dağıttı. Sivas Tümen Kumandan Vekili Albayın adamlarını emirlere karşı Vilayetin emrine vermekten çekindiği söyleniyor." (24 Temmuz 1908'e bir ay var ve askerler halk ile Vilayet arasındaki çatışmaya belli bir aradan sonra karışıyor ve neredeyse nazik bir biçimde isyancıları dağıtıyor. Albaym isyancılara ateş edilmesi emrini de reddettiğini aşağıda öğreneceğiz). Rapor şöyle sürüyor:

"Saat 5'te kentte sükûnet hakim oldu.

Sivas'ta iki saat süreyle anarşinin kol gezdiği söylenebilir. Jandarmalar ve silahlı kuvvetler verilen emirlere karşı gelip isyancılara ateş etmediler." Rapordan olayların sonucunda biri bir buğday ambarını korumak isterken ağır biçimde yaralanan bir Çerkes olmak üzere on yaralının ve 500 liralık (*livres turques*) maddi zararın oluştuğu anlaşılıyor:

Olaylar kısmen yatışınca yetkililer tutuklamalara başlıyorlar. Konsolos yardımcısmdan dinleyelim: "Aym gece Defterdar evlerinde çalınan buğdaydan bulunan (evlerinde buğday bulunan bile denebilirdi) 60 kadar kadm ve erkeği tutuklatıyor. Bunlardan 15'i Vilayet sancaklarına gönderildiler (25 Haziran sabahı).

Hıristiyan esnaftan birine yardım etmeyi reddeden bir Polis komiseri de tutuklandı. O ve karışıklığı çıkaranlar, müddeiumumi

başkanlığında acilen oluşturulan ve soruşturmayı yürütmekle görevlendirilen özel Komisyonca yargılanacaklar. Vali zarara uğrayanların tazmin edileceğini taahhüt etmiş."

Olayların gelişimi burada bitiyor. Bundan sonraki bölümde Konsolos yardımcısı olayın öncesini anlatıyor ve yorum yapıyor. Şimdi bu bölüme bir göz atalım: "Ayaklanma/isyan anlaşıldığına göre bir süreden beri hazırlanıyormuş. Bana söylenene göre yetkililerin olacaklardan haberleri varmış. Birçok yüksek memur, 23 Haziran'da Sivas'tan ayrılırken; aynı gün olaylara karışacak **köylü kadınların** (a.b.ç.) çevreden aniden kente gelmesi ne tuhaf bir rastlantı!" (Konsolos yardımcısı anlamazlıktan geliyor gibi. Oysa klasik olarak bu tür olaylardan şu ya da bu biçimde haberdar olan üst yönetici —burada Vali— "hasta olur, kenti terk eder" ve kabak hep "defterdar"ın başında patlar). "Halkın aylardan beri buğday kıtlığından acı çektiğini söylemek gerek. Halk ancak çok pahalı olan ve buğday biti tarafından kemirilmiş veya çürümüş birazcık unla kepek karışımından yapılan, sindirimi zor siyah bir tür ekmeği satın alabiliyordu. O da parası olanlar için." Konsolos yardımcısı bu konuda tatsız bir deneyimi olduğunu ekliyor. Raporu şöyle bitiriyor:

"Vilayet elebaşıları araya dursun, söylentiye göre, gerçek suçlular Belediye Başkanı ile anlaşarak spekülasyon yapmak amacıyla büyük miktarda buğdaya el koyup, stoklayan istifçilermiş.

İyi haber alan kaynaklara göre, bu ayaklanma sadece bir başlangıç; daha ciddi (tehlikeli) korkulacak ayaklanmalar hazırlanmakta imiş.

23 Haziran'da bir genel yağmaya ve belki bir katliama ramak kalmıştı.

Halk Valinin Sivas'a dönmesini istiyor."

Konsolos yardımcısı bu gibi olaylardan Bakanlığını ve İstanbul Büyükelçiliğini haberdar edeceğini belirterek raporunu noktalı-

yor. Bu tür ayaklanmaların başka kentlerde düzenlenip düzenlenmediğini bilemiyorum. Dönemin gazeteleri "Anadolu kentlerinde kıtlık" gibi konulara çok az yer veriyordu. Arşivde 1908 yılı için bu konuda başka olaya rastlamadım. Bununla birlikte, kıtlık konusunda raporlar eksik değil. Örneğin Maraş Ermeni Katolik Piskoposluğundan Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderilen ve Fransızların yoksul Ermenilerin yardımına koşması istenen 17 Aralık 1908 tarihli mektupta Maraş ve bölgesinde kıtlık olduğu, yazın fiyatların yüksekliği nedeniyle hiç kimsenin kış için mahsül alıp saklayamadığı vurgulanıyor.

Bu açıdan Sivas Konsolos Yardımcılığının 26 Ocak 1909 tarihli raporu oldukça ilginç. Rapordan anlaşıldığına göre, 23 Haziran 1908 olaylarını yaşamış insanlar bir kez daha kıtlık ve hayat pahalılığı ile karşı karşıyalar. Rapora göre "Sivas'ta ekmeğin bir okkası (1.300 gramı) 5 kuruştur (1 Frank, 10 santim). Halkın çoğunluğu bu fiyatı ödeyemediği için, genellikle kepekten ve kurutularak toz haline getirilmiş otlardan yapılan garip bir ekmek yenmektedir. İnsanları güçten düşüren ve zayıflatan bu olay her türlü hastalığın kolayca yayılmasına yol açıyor." Rapora göre kıtlık sadece Sivas'a özgü olmayıp, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır ve diğer birçok Anadolu kentinde de durum aynıdır. Açlıktan ölen köylüler yöneticilerden kendilerine yardım etmelerini yalvarıp yakarıyorlar. Bunun üzerine Sivas'tan Anadolu kentlerine 120.000 TL. (yaklaşık 5.000.000 Fr.) bu arada Erzurum'a ayrıca 4.000 TL. gönderiliyor. Ancak Konsolos yardımcısına göre, bu yardımlar "okyanusta damla" kabilindedir ve milyonlarca lira gerekmektedir. Kıtlık döneme damgasını vurmuştur; dönemin Fransız gazeteleri konuya değinmektedir. Raporda *L'Echo de Paris*'nin İstanbul muhabirine dayanarak "Anadolu'da açlık" haberini verdiği ve "Anadolu'da milyonlarca insan açlıktan kırılıyor" dendiği belirtiliyor.

/ Sivas isyamnn, kadınların öncülüğünde, karışıklık, yağma biçiminde oluştuğunu gördük. Bir günlük, örgütsüz, amaçları belir-

gin olmayan ve kendini olayların akışına terkeden isyan, maddi ve manevi zarar ziyanla kapanıyor. Yöneticiler, subaylar bir yandan, halk öte yandan, gerekli ders ve deneyimleri çıkarıyorlar. Herkes tedbirini almaya çalışıyor. Ama temel sorun, yani kıtlık, hayat pahalılığı ve açlık çözülemeden kalıyor. Daha sonraki raporda Sivas'ta ekmeğin 5 kuruşa satıldığını öğreniyoruz. Günde on dört onaltı saat çalışıp (1908'de 1900'e oranla belli bir ücret artışı olduğunu varsayıp) 40 para veya 2 kuruş kazanan kadın işçi bir günlük ücretiyle bir ekmek bile alamaz durumdadır. Burada sayıları azımsanamayacak olan "Sivaslı kadın işçiler olaylarda nasıl bir rol oynadılar?" sorusu sorulmalı. Konsolos yardımcısı "köylü kadınlar"dan da sözediyordu.

Kadımn Osmanlı toplumunda başlayan değişim süreci içinde kentli kadın, kadın haklarını üretim faaliyetinin içine girmeden derneklerde, yayın organlarında savunurken, köylü kadımn hayatında pek bir değişiklik olmamış, zaman zaman kıtlık, doğal afetler gibi olaylar karşısında gösterdiği tepkiler ise konumunu pek değiştirmemiştir. Bu arada cılız da olsa gelişen bir sanayinin yaratmış olduğu ortam içinde tütün, gıda ve dokuma işkollarında düşük ücretlerle çalışan kadınlar ise yeni bir sosyal kesim meydana getirmişlerdi.

İşçi Kadın

Kapitalizmin, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle daha çok sayıda kadınla çocuğun sanayide çalıştırıldıklarını biliyoruz. Kadının bu nedenle ve kocanın getirdiği ücretin düşüklüğü yüzünden, aile gelirini bir ölçüde artırabilmek amacıyla sanayide akıl almaz koşullar altında çalıştırıldığını da biliyoruz. Bu gelişme sonucunda tüm dinlerin kutsal saydığı kurumlardan en önemlisi olan ailenin, özellikle yoksul ailenin ve çalışan kitlelerin aile yapısı çözülmüş, kimi yerde ve zamanda yozlaşmıştır.

Kadınların Çalıştığı İşkolları

Osmanlı İmparatorluğu'nda öteden beri kimi işler kadınlara ayrılmıştır. Dokuma ve gıda işkollarındaki birçok işin büyük çoğunluğu kadınlarca yerine getirilmekteydi. Sanayinin gelişmesi üzerine kadının tütün, sigara, tekel ve kimya işlerinde gittikçe daha çok sayıda çalıştırıldığını saptıyoruz.

1830'lu yılların sonunda Rumeli ve Anadolu'daki halı atölyelerinde genellikle genç kızlar çalışmakta, hangarlarda ya da uzun koridorlarda çömelmiş olarak halı dokumakta ve ayda en fazla 30-35, yılda 360-400 kuruş kazanmaktaydılar. Yine kadın işçilerin çok sayıda çalıştığı bir iş, "nakış" işidir. Gümüş ve altın işlemeler yapan kadın işçilere İstanbul'da, Yanya'da ve Anadolu'nun birçok kentinde kalabalık kitleler halinde rastlanmaktaydı. Halı dokuma ve nakış işleme yanında kilim ve kumaş dokumayla iplik bükme vb. dokuma işkolunun değişik kollarında kadın ve gneç kızların yoğun bir biçimde çalıştırıldığını görüyoruz. Bu tür işlerde 17. ve 18. yy.'da da yoğun bir biçimde kadın çalıştırıldığı bilinmektedir. Özellikle Ankara, Bursa, Edirne, Amasya vb. dokuma sanayii merkezlerinde, evlerdeki dokuma tezgahları büyük yer tutmuştur.

Dokuma işkolunda makineleşme başlayınca, işlerinden olmak korkusuyla başta kadınların makine kırıcılığı eylemlerine giriştikleri olmuştur. Örneğin, 1851'de Samakov'da kurulmuş olan mekanik tarağa karşı girişilen harekette özellikle kadın işçilerin kürek, balta ve sopalarla dokuma atölyesine hücum ettikleri görülmüştür. Kendilerine bu mekanik tarağın bir daha kullanılmayacağı sözü verildikten sonra tarağı kırmaktan ve atölyeyi tahripten vazgeçmişlerdir.

Kadın işçilerin ücretleri oldukça düşüktür. 1867'de İzmir, Kula, Uşak ve Saruhan gibi yerlerde, çoğu Avrupalılarca yönetilen halı fabrikalarında kadın işçilerin gündelikleri 33 paradır. Bu, yıl-

da 300-350 kuruş demektir. Bu arada ücretlerin zamanında ödenmediği ve bu durumun kadınların protestolarına yol açtığı bilinmektedir. Örneğin Ocak 1867'de "maliyeden 20-30 parayı geçmeyen alacakları olan bir küme kadın, tekrar ücretlerinin ödenmesi isteğinde bulundular. Cevap olarak, alışılmış 'para yok' sözünü işiten kadınlar gittikçe daha fazla şamata yapmaya başladılar ve dışardan müdahaleyle sustular. Çıkan kargaşalıkta, kadınlardan birçoğunun itilip kakıldığı söylenmektedir." (*The Levant Herald, 4 Ocak 1867*).

19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren sanayide çalışan kadın sayısı gittikçe artmakta, dokuma gibi geleneksel işkolları yanında başka işkollarında bile kadın çalıştırılmaktadır. Örneğin 1897'de İstanbul'daki Kibrit Fabrikası'nın 201 işçisinden 121'i kadın ve kız işçidir. Aynı sırada Bakırköy Bez Fabrikası'nın 1000'i aşkın işçisinin yarısını çocuklar oluşturmaktaydı. Bu dönemde kalifiye işçi yetiştirmek amacıyla Rumeli'de kız çocuklar üzerinde bazı denemeler yapılmış ve sanayi okulları açılmıştır.

Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bakımdan iflas ettiği bir zaman dilimidir. Bu ve başka nedenlerle işçi ücretleri zamanında ödenememektedir. Bu durum ve çalışma koşullarının zorluğu, çekilmezliği işçilerin protestolarına ve grev yapmalarına yol açmıştır. Bunlar sırasında kadınların işçi, eş ya da anne veya kızkardeş olarak etkin bir biçimde katılımlarına tanık olunmuştur. Birkaç örnekle durumu anlatalım:

/Ocak 1873'te Tersane işçileri greve gittiklerinde, Babıâli'ye doğru yürüyüşlerine ve oradaki toplantılarına eş ve anneleri de katılmıştır. 27 Ocak 1873 tarihli *Hadika* gazetesine göre, bazı grevcilerin "zevce ve valideleri dahi beraberlerinde oldukları halde yine Babıâli pişegâhına gelerek toplanmışlardır." /

İkinci örnek, Mayıs 1876'daki Tersane grevinden: Greve katılmak istemeyen işçilerin başına gelenleri *La Turquie* gazetesinin 23

Mayıs 1876 tarihli nüshasından okuyahm: "Bu işçiler, işten çıktıklarında grevcilerin saldırısına uğramışlar ve pek çok işçi yaralanmıştır. Silahlı birlikler tarafları dağıtmıştır. Grevci işçilerin işlerinin de en az kendileri kadar saldırgan oldukları ve sopalarla silahlanmış 'hanum' birliklerinin Tersane'nin kapusunda durarak çalışmak isteyenlere sopa yağdırdıkları söylenmektedir."

Tramvay grevlerinde de grevci eşlerinin tramvayların sefere çıkmasını engellemek amacıyla raylar üzerine yatması olayına sık sık rastlanmıştır. Ve bu "dayanışma eylemi" kadınların mücadelesinde gelenekselleşmiştir. Dönemin İstanbul'unda işçilerin belli mahallelerde oturuyor olması, bu tür olayların kulaktan kulağa daha kolay yayılmasına ve işçi toplulukları arasında bir tür "müşterek hafıza" (memoire collective)'mn doğmasına yol açmıştır.

Mayıs 1876'da sayıları 200-300'ü bulan grevci Tersane işçileri eş ve çocuklarıyla yine Babıâli'ye yürümüşler ve sadrazamdan gecikmiş ücretlerinin ödenmesi için emir vermesini rica etmişlerdir.

22 Ağustos 1876 Salı günü Feshane'de çalışan elli kadar Rum ve Ermeni kadın işçi Babıâli'ye yürüyüp sadrazama bir dilekçe sunmuşlar ve uzun süredir ödenmeyen ücretlerinin ödenmesi için gereğinin yapılmasım istemişlerdir.

1872 ile 1907'yi kapsayan dönemde elli grevin örgütlendiğini biliyoruz. Bu grevlerin dokuzu kadınların yoğun bir biçimde çalıştığı dokuma işkolunda gerçekleştirilmiştir. Bunlarda ve diğer bazı grevlerde kadınların greve katılımı ve yaptıkları ilgi çekicidir. Tersane grevlerinde kadınlar ana, eş ve kızkardeş olarak grevcilerin yanında yer almaktadır. Grev kırıcı işçilerle kavgaya bile tutuşmaktadırlar. Feshane grevindeyse bizzat elli kadar kadm işçi eylemin örgütleyicisi ve yürütücüsüdür. Bu ve benzeri eylemler, çalışan kadınların ekonomik ve toplumsal bilinç sahibi olduklarını sergilemektedir.

23 Temmuz 1908'den sonra çalışan kadın sayısı artmıştır. "Hürriyet"in ilanıyla ekonomideki canlılık üzerine kadın işçiye ihtiyaç duyulmuş ve yeni birtakım işkollarına kadın işçi alınmıştır.

1908'de çalışan kadın sayısına ilişkin rakamlardan yoksunuz. Osmanlı İmparatorluğu'nda askere alma ve vergilendirme konularında yararlanmak amacıyla yapılan sayımlarda kadınlar zaten dikkate alınmadığmdan, onların genel nüfus ve çalışan nüfus içindeki paylarını belirten resmi rakamlar yoktur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadımn dokuma işkolunda, tütünde ve sigara üretim işinde yoğun bir biçimde çalıştığı bilinmektedir. Burada onların çalışma koşullarına, yaptıkları işlere kısaca değinip 1908'de ve öncesiyle yakın sonrasındaki üretici kadımn durumuna açıklık getirmeye çalışacağım.

Önce, İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın 31 Ağustos 1900 tarihli aylık Bülten'inden bir alıntı yapalım:

"Sivas'ta ve yöresindeki kazalarda yaklaşık 10.000 dokuma tezgâhı var. Kadın işçilere günde 20 para ile 1 kuruş arasında ücret ödeniyor (0,10 Frank ile 0,20 F.). Ve bir günde 4.500 ile 5.000 arasında düğüm atıyorlar."

Sivas yöresindeki dokuma tezgâhlarının çoğu Aliotti ve Andrea şirketlerine aittir. Bu iki şirket arasındaki rekabetten yararlanıp ücretlerini belli bir düzeyde tutan işçiler, iki şirketin bir süre sonra birleşip bir anonim şirket kurması üzerine bu şanslarını yitirmişler ve anonim şirket tekel olanağını ücretleri düşürmekte kullanmıştır.

İstanbul Fransız Ticaret Odası Bülteni'nden bir alıntı daha yapalım:

"Uşak'taki 1200 dokuma tezgâhında 6000 kadın işçi çalışıyor ve günde her biri 2 ile 6 kuruş arasında ücret elde ediyor."

Bültende dokuma ile ilgili şu saptamalara yer verilmiş: "Doku-

ma işinde genellikle kadın işçiler çalışmaktadır, erkek bu işi onuruna yakıştırmamaktadır." Erkek, "kadın işi" olarak gördüğü dokumaya 1900'de elini sürmemektedir./ Bu ve diğer nedenlerle dokuma, kadın ve çocuğun ucuz emeğinin yoğun bir biçimde kullanıldığı bir işkolu olmakta ve bu durum "Şark Halısı"na yatırım yapmış yabancı ve yerli şirketlerin akıl almaz kârlar elde etmelerine yol açmaktadır. Fransa halı üreticileri Şark halılarının ülkeye girişindeki gümrük duvarlarının arttırılmasını ısrarla isterken özellikle bu noktaya işaret etmektedirler./Örneğin Fransa Millet Meclisi'nin 19 Mayıs 1919 tarihli oturumuna sunulan yasa teklifine ilişkin raporda, Fransa'daki büyük mağazaların Şark halısı ithalatından büyük kazançlar elde etmesi Şark'ta işgücü fiyatının *dérisoire* (sudan ucuz) olmasıyla açıklamıyor ve bunun haksız rekabete yol açtığı vurgulanıyordu./

Halı üretimi, ticareti ve satışında dillere destan kârlar kazanan "The Oriental Carpet Manufacturers Limited" 1907 sonu ve 1908 başında 40.000'in üstünde işçi çalıştırmaktadır. Bu işçilerin önemli bir oranının kadın ve çocuklardan oluştuğu kesindir. Nitekim, bu şirketin 1910'da 15.000 kadın işçi çalıştırdığını biliyoruz. Şirketin İzmir, İstanbul, Sivas, Burdur, Isparta ve Maraş'ta atölyeleri ve satış mağazaları bulunmaktadır.

Musul'da konik biçiminde sigara tüpü yapımında 300-400 kadın işçi çalışmaktadır. Bütün Mezopotamya'da yaygın bir biçimde kullanılan tüpler Kerkük ve Süleymaniye gibi iç bölgelerdeki kentlere hatta Bağdat ve Basra'ya gönderilmektedir. Sigara kağıdı Musul'daki ithalatçı-komisyoncularca daha çok Avusturya'dan ithal edilmektedir. Musul'da bile kadın işçilerin çalıştırılması onların hangi dinden ve hangi ulustan olduklarını soruşturmamızı gerektiriyor. Ancak, kaynak raporda bu konuda bilgi bulunmamaktadır.

Adana yöresinde, Bursa, Kütahya ve Gördes'te kadın işçilere

halı ve kumaş dokuma atölyelerinde rastlıyoruz. Bunların bir kısmı "evde iş" yapmaktadır.

Bursa'da 1907'de 165 iplik fabrikasında yaklaşık olarak toplam 20.000 iplikçi kadın işçi çalışmaktadır. Aynı dönemde Bursa'da dokuyucu kadın işçilerin sayısı 2100 civarındadır. Bunlar 700 tezgâh etrafında çalışmaktadır. Ya evde ya da çarşı civarındaki atölyelerde çalışan dokumacı kadın işçilerin çoğunluğunu Rum ve Ermeniler oluşturmaktadır.

Selanik, Samsun, Kavala, Drama ve Gümülcine tütün işletmelerinde, Selanik ile Halep'te ve bu iki kentin çevresindeki ipek atölyelerinde binlerce kadın işçinin varlığını, 1908 grevlerini incelediğimiz zaman görüyoruz. Örneğin, Eylül 1908'de Kavala ve Drama'da greve giden 14.000 işçinin arasında kadınlar önemli bir yer tutmaktadır. Tütünde ve dokumada çalışan "Müslüman ve Türk" kadm işçilerin pek çoğunun 1911'den itibaren Balkan Savaşları, 1914'ten itibaren de 1. Dünya Savaşı nedeniyle peyderpey, 1925'-ten sonra ise "nüfus mübadelesi" sırasında (Batı Trakya'dakiler hariç), yoğun bir biçimde Türkiye'ye geldiklerini ve Türkiye'de de özellikle İstanbul, İzmit ve yöresiyle Ege bölgesinde yerleşip işçilik yaptıklarını biliyoruz.

Kadın ve erkek "muhacir"lerin daha sonraki yıllarda işçi örgütlenmesinde ve sosyalist hareket içinde önemli roller oynadıkları görülüyor. Örneğin 1900'lerde Kavala Tütün İşçi Cemiyeti üyesi Yanboylu Hatice, 1920'lerde İstanbul'da da birçok harekete katılır.

Edirne'de ve çevresinde de ipekçilikte ve dokumada kadın işçilere rastlıyoruz. S. Velikov'un belirttiğine göre, Edirne'de dört ipek fabrikası vardır. Dimitriadi'nin fabrikasında 100 "masura" (bobines) bulunmakta, 160 işçi çalışmaktadır. İşçilerin çoğunluğunu 7-12 yaşları arasmdaki çocuklar oluşturmaktadır. A. Pappa ve Kıtıbyan'ın fabrikalarında da durum aynıdır. İşçiler günde on altı saat çalışmaktadır. Günlük ücret 1 kuruştur.

Bu bilgilerin ışığında 1908'de kadın işçi sayısına ilişkin bir tahminde bulunabilir miyiz? 1908'de toplam işçi sayısı konusunda S. Velikov "iki milyon", O. Sencer "bir milyon" ve P. Dumont "200-250.000" rakamlarını ileri sürüyorlar. Kanımca 1908'de 250.000 sanayi işçisinin varolduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu toplamın içinde kadın işçi sayısının deminden beri öne sürdüğüm rakamları göz önünde tutarsak, 70 ile 75.000 arasında olduğunu söyleyebiliriz. (Hesap şöyle yapıldı: Sivas (10.000 işçi), Uşak (6.000), The Oriental Carpet (15.000), Musul (350), Bursa (22.100), Selanik, Samsun, Kavala, Drama ve Gümülcine (12.000) Adana ve Halep (4.000), Edirne (500-600). Böylece toplam 69.950-70.050 rakamına ulaşılıyor.)

Kadın işçilerin çalışma koşulları içler acısıdır. Bütün halkı etkileyen bulaşıcı hastalıklar, kıtlık, yokluk vb. sıkıntılar yanında kadınların çalışma koşulları, yaşamı daha çekilmez hale getirmektedir:

Adana'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir konsolosluk raporunda aynen şunlar yazılı: "Dokuma fabrikalarında işgünü sabah saat dörtten önce başlıyor." Kadın işçiler günde on dört, on beş saat çalışmaktadırlar. Bursa İpek Fabrikası'ndaki o dönemin çalışma koşullarını *"Hakk-ı Sükût"* ile öyküleştiren Refik Halid (Karay), "böcekhane, kozahane ve iplikhanede üç dört kuruşa karşı on dört saat kaynar sular başında, pis kokular, hasta nefesler emerek zehirlenen" genç kızlardan söz etmektedir. Ayda 90, 120 kuruş kazanan kızların yanında "amele kâtibi" ayda 8 lira almaktadır. Bu konuda örnekler çoğaltılabilir. Konu o denli acı bir duruma gelmiştir ki, Tatil-i Eşgal Kanunu 1909'da Meclis-i Mebusan'da görüşülürken Vartkes Efendi lafı buraya getirip adeta isyan etmektedir: "Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile, erkekler gibi, on- on iki saat çalışmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Çocukları(nı), evlerini terk ederek mütema-

diyen çalışıyorlar. On - on iki yaşında kız çocukları bile gidip çalışıyorlar." Daha sonra bir başka milletvekili, Halil Bey, "Ameleyi kumpanyaların keyfine bırakmalı mı?" diye sorup birtakım önerilerde bulunuyor ve "Çocukları, kadınları himaye ederiz. Bu suretle bir takım kavanin vaz'edebiliriz" diyor. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan kadım koruyucu kanunlar ne yazık ki çıkarılmamıştır. Bırakalım çıkarılmamasım, bu yönde girişimde bile bulunulmamıştır. Kadınlara yönelik sosyal politikanın oluşması için 1920'leri, kadın nüfusunun erkek nüfustan daha çok olduğu dönemleri beklemek gerekmiştir.

Grevlerde Kadınlar

23 Temmuz'la 31 Ekim 1908 arasında İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Midilli, Samsun, Eskişehir, Konya, Bulgurlu, Edirne, Demirkapı, Gümülcine, Foça, Kavala, Drama, Ergani, Balya, Karaaydın, Adana, Gevgeli, Manastır, Üsküp, Varna ve Ereğli'de yüzü aşkın grev örgütlenmiştir. Bu grevlerin işkollarına göre dağılımına baktığımızda kırka yakınının gıda (tütün dahil) ve dokuma (kumaş, deri, halı vb.) gibi kadınların yoğun olarak çalıştığı işkollarında düzenlenmiş olduğunu saptıyoruz. Yukarıda belirtilen çalışma koşulları, 1907 ve 1908 yıllarının ekonomik bunalımı, kıtlığı ve zorlukları ile çakışınca zaten isyanlara yol açarken "Hürriyet"in kendilerine "Cennetin kapısı"nı açtığını sanan işçilerin, özellikle de kadın işçilerin, yılların zapt ü rapt altında birikmiş öfkelerini grevler biçiminde ortaya koymaları kaçınılmaz olmuştur.

Kadınların grevlerdeki rollerinin iki biçimde ortaya çıktığını görüyoruz. Birincisi, kadınların işçi olarak grevlerde rol almaları biçiminde ortaya çıkıyor. İkincisi, kadınların işçi kocalarını desteklemeleri, onlarla dayanışmaları biçiminde beliriyor.

Kavala ve Drama'daki 14.000 tütün işçisinin katıldığı grev, Veta isimli bir önderin örgütlemesiyle düzenlenmiştir. Kadınlar

grev komitelerinde görev almışlardır. Grevcilerin istekleri arasında "işgününün yazın dokuz, kışın sekiz saate indirilmesi, gündeliklerin 18 kuruşa çıkarılması, işyerlerinde tükürük kapları, içme suyu, havalandırma tesisatı bulundurulması" gibi kadınların çalışma koşullarını özellikle ilgilendiren istekler bulunmaktadır.

İzmir'de, İzmir-Aydın demiryolu grevinde olup-bitenler sırasında kadınlar kocaları ile dayanışma içindedirler. İzmir'deki Fransız Konsolosu'nun 2 Ekim 1908 tarihli raporunda belirttiğine göre, 1 Ekim 1908'de grevcilerle güvenlik güçleri arasındaki çatışmaya kadınlar da katılmışlar. Silahlı çatışmadan sonra grevciler geri çekilmiş, "karıları gelip askerlere küfür etmiş, Demiryolu yönetimine karşı tehditler savurmuşlardır".

Kadm işçilerin grevlerdeki etkinlikleri daha sonraki yıllarda da sürmüştür. Bu bağlamda 1910'da çoğu kadın olan Bursa'da 3.000, Bilecik'te 1.000 ipek işçisinin grevlerini anımsayabiliriz.

I. Dünya Savaşı öncesinde kadm ve çocuk işçilere dokuma sanayiinde % 50'den fazla, hatta ipekte % 95, tarım ve hayvan ürünleri sanayiinde, yani gıda işkolunda -özellikle tütünde- % 50'den fazla oranlarda rastlanmaktadır. Çalışma koşulları oldukça zordur. The Oriental Carpet Manufacturers Limited Şirketi'nin halı tezgâhlarında çalışan 15 bin kadın ve çocuk işçinin çoğunluğu günde ancak 1,6 kuruş alabiliyordu.

I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında

Savaşlarla birlikte silah altına alman erkeklerin yerlerini doldurmak ve özellikle savaş sanayiinde artan ihtiyaçları karşılayabilmek için kadın ve çocuğun sanayiye daha çok sayıda girdikleri bilinmektedir. I. Dünya Savaşı'yla birlikte kadın işçiler fabrika ve atölyeler yamnda yol yapımı ve sokak temizliği gibi işlerle madenlerde de çalıştırılmaya başlanmıştır. Aym sırada bazı nezaretlerde ka-

dın memur istihdamına da başlanmıştır. Böylece kadınların idari kadrolarda ve bürokraside sayıları artmıştır. Postane, telgrafhanelerde çalışan kadın sayısı çoğalmıştır. Balkan Savaşları'nda olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nda da "kadın amele taburları" kurulmuştur. Böylece sadece büyük kentlerde değil, Anadolu kentlerinde de kadınlar savaş için seferber edilmiş, işçiliğe çekilmiştir.

1915'te kadınlar için bir çeşit "mecburi hizmet" kanunu kabul edilmiş; Adana yöresinde Cemal Paşa'mn emriyle kadın işçi sayısı artırılmış, Urfa'da kurulan yeni fabrikada 1.000 kadın işçi çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu sırada İzmir, Sivas, Ankara ve Konya bölgelerinde 1.280 halı tezgâhında 4.780 kadın çalışmaktaydı. Aydın'da 3.600 tezgâhta 11.000, Kütahya, Eskişehir ve Karahisar'da 970 tezgâhta 1.550 kadın işçi çalışıyordu. Diyarbakır'da ise 1.000 tezgâhlık işyerlerinde erkeklerin yerine kadınlar konulmuştu.

Kadınların işçiliğe yönelmesi için İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti 1916'da yeniden faaliyete geçirilip sayısı 15'ten 200'e ulaşan terzi kadınlar sayesinde savaşanlara "asker çamaşırı" yetiştirmeye uğraşırken, yeni dernekler de kuruluyordu. Bunlardan en ilginci, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'dir. Naciye Sultan'ın himayesinde kurulan cemiyetin kurucuları arasında bir tek kadın bile yoktur. Derneğin amacı, "kadınları namuslu şekilde çalıştırarak, geçimlerini sağlamaya alıştırarak korumak ve dolayısıyla düşünce, emek ve ekonominin kadınlarımız arasında yaygınlaşmasını sağlamaktır." Asıl istenen, ekonominin ihtiyacı olan kadın ve kız çocuğu işgücünü dul ve yetimlerden sağlamaktı. Bunun için de din adamlarından yararlanılmıştır. Savaş sırasında çalışan kadm ve kız çocuğunun artması üzerine zor çalışma koşullarım iyileştirmek, onlar için özel yatakhaneler, fabrika yakınında yurtlar kurmak, günlük çalışma süresini 15 saatle (!) sınırlamak vb. önlemler getirilmesi düşünülmüş, ancak gerçekleştirilmemiştir.

Bu arada savaş sırasmda köylerinde ürettiklerini kentte satmak

için komşu kentlere gidip sokak sokak dolaşan bir tür yeni "tüccar kadın" tipine de rastlanmıştır.

Savaş sırasında eğitim alanında kadınlar yeni bazı haklar elde etmiş, eski hakların alanını genişletmiştir. Darülfünun'un değişik şubelerinde ve bazı yabancı yüksekokullarda okuyan kız öğrenci sayısı artmıştır. O devirde Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversitelerinde ya tamamen ya da bazı şubelere kız öğrenci kabul edilmediği, ders ve seminerleri izleyenlerinse diploma sınavlarına alınmadığı anımsanırsa aradaki fark daha iyi anlaşılacaktır.

Bu dönemde yeni kadm gazetelerinin yayın hayatına girdiğini de görüyoruz. Bu yayın organları aracılığıyla savunulan esas haklar eğitim hakkı, serbestçe sokağa çıkabilme, eğlence yerlerine gidebilme ve bunları yaparken polis baskısına maruz kalmama ve sınırlı bir ölçüde çalışma haklarıdır.

Dönemin aydınları arasında kadın sorunu ciddi olarak tartışılmaktadır. 1917'de yayımlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'yle kadınlara boşanma hakkı tanınmış, evlenme din adamının yetki alanından çıkarılmış ve devlete bağlanmış, çok kadınla evlilik kadınm rızasına bırakılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'yla kadınların belli bir siyasallaşma ve siyasi bilinçlerini oluşturma-geliştirme sürecine girdiklerini görüyoruz. I. Dünya Savaşı'ndan daha büyük ölçüde ve boyutta Kurtuluş Savaşı'nın her sınftan kadım etkilediğini biliyoruz. Kentli, köylü ve işçi kadm birlikte ve yoğun bir biçimde savaşa katılmışlardır.

Kadmlar daha 1918 sonunda ulusal kurtuluş amacına yönelik örgütlenmelere katılmıştır. İstanbul'da 29 Kasım 1918'de (29 Teşrinisani 1334, T.Z. Tunaya 11 Aralık 1918 tarihini vermekle birlikte doğrusu bizim yazdığımız gibi olmalıdır) bir ulusal cephe biçiminde kurulan Milli Kongre'nin kurucusu 50'den çok örgüt arasında 10 küsur kadın cemiyeti bulunmaktadır. Bu örgüt, kuruluş beyannamesinde maksat ve gayesini şöyle açıklamıştır: *"Devlet ve*

milletin geçirdiği bu en müşkil tarihi anlarda bütün âlem-i insaniyet ve medeniyete karşı vatanın âli hukuk ve menafiini temin ve müdafaa vazife-i mühimmesile teşekkül ve ibraz-ı faaliyete mübaşeret eden kuva-yı milliyenin tevhidinden ve münferid veya müctemi müteferrik bütün mesai ve faaliyetlerin tanzim ve mütaazzi başlıca heyet ve fırkaların mümessil ve murahhaslarını bir araya getirmek." Kadınların ve derneklerinin siyasi faaliyetleri savaş boyunca sürmüştür.

Bu dönemin ilginç siyasi gösterilerinin başında mitingler gelmektedir. İstanbul'un, özellikle de İzmir'in işgali üzerine yoğunlaşan mitinglerin en önde gelen özelliği, çok sayıda kadının katılması ve hatip olarak çok güzel ve etkileyici nutuklar vermeleridir. Bu oluşumda geçmiş yıllardaki dernek faaliyetleri önemli roller oynamıştır.

19 Mart 1919'da İnas Darülfünunu öğrencileri ve Asri Kadınlar Cemiyeti üyeleri bir protesto toplantısı yapmışlardır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine protestoların ve mitinglerin sayısı artmış ve yoğunluk kazanmıştır. 19 Mayıs 1919'da Fatih Mitinginde Halide Edip (Adıvar) ve Meliha Hanım, 20 Mayıs Doğancılar Mitinginde Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat ve Naciye Hanım'lar, 22 Mayıs Kadıköy Mitinginde Halide Edip, Münevver Saime (Asker Saime), 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te 100.000 kişi önünde Halide Edip, 30 Mayıs'ta Sultanahmet'te Şükufe Nihal (Başar) ve Halide Edip konuşmuşlar ve halkı Kurtuluş Savaşı'na katılmaya, işgali reddetmeye çağırmışlardır. Konuşmacı kadınlar savaşçıların yalnız olmadıklarını, ana, eş, çocuk ve bacılarının onlarla birlikte savaşmaya hazır olduklarını özellikle vurguluyorlardı. İşgale karşı örgütlenmenin ve eyleme geçmenin gerekliliği de belirtiliyordu. Kurtuluş Savaşı'ndan yana olan kahraman İstanbul kadınları, işgalcilerin takibinden kurtulmak ve savaşa bizzat katılabilmek için bir süre sonra Anadolu'ya geçmişlerdir.

İstanbul mitinglerinden sonra Anadolu'da 10 Aralık 1919 ile 15 Ocak 1920 arasında birçok miting düzenlenmiştir. Örneğin Kastamonu'da çok canlı mitingler yapılmıştır. 1935'te milletvekili olan Hacer Hanım (Dicle), mitinglerin faal düzenleyicilerindendir. 13 Ocak 1920'de İstanbul Sultanahmet'teki mitingde Öğretmen Cemiyeti Başkanı Nakiye (Elgün) Hanım konuşmuştur. O da 1935'te milletvekili olan kadınlardan biridir.

Kadınlar, Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek amacıyla siyasi nitelikli örgütlenmelere de gitmişlerdir. Bu amaçla 5 Kasım 1919'da Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurulmuştur. Derneğin tüzüğüne göre, tüm "İslam hanımları" derneğin doğal üyesi kabul edilmekteydi. Bir süre sonra derneğin Amasya, Kayseri, Niğde, Erzincan, Burdur, Pmarhisar, Konya, Denizli, Kastamonu ve Kangal'da şubeleri açılmıştır. Pınarhisar'da derneğin kuruluşunda 160 fiili üyesi vardır. Niğde'de 1920'de üye sayısı 1.090'dır. Üye kadınlar daha çok Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen ve Anadolu'da görevli yüksek dereceli devlet memurlarıyla eşrafın eş, kız ve kızkardeşlerinden oluşmaktaydı. Üyeler arasında öğretmenlere ve öğretim kurumlarında görev yapan yönetici kadınlara da rastlanmaktaydı. Bu dernekler toplantılar düzenlemişler, Anadolu'nun parçalanmasını ve işgalini protesto eden, devamlı ve adil bir barış isteyen metinler kaleme almışlar, bunları Batılı siyasi liderlerin "karılarına" telgraflarla bildirmişlerdir. Bu tür faaliyetler yanında orduya para ve eşya sağlamak için faaliyette bulunmuşlar, dernek üyelerinden cephede ve cephe gerisinde hemşirelik yapanlar olmuştur.

Kadınlar fiilen savaşa da katılmışlardır. Önce çetelerde, sonra düzenli orduda doğrudan doğruya savaşa katılan Zeyno onbaşılar, mücahide Fatma'lar, Irazca başçavuşlar bu dönemin destanına imza atmışlardır. Ayrıca cephe gerisinde çalışan, cepheye her türlü

malzeme taşıyan köylü kadınların gösterdgikleri yurtseverlik ve kahramanlıklar da herkesçe bilinmektedir.

Kurtuluş Savaşı kentli aydın kadının, işçi kadımn ve köylü kadının biraraya gelip gerçekleşmesine büyük katkıda bulundukları bir ideal, sonra da bir gerçek destan olmuştur. Savaşa katılımla kadımn toplumsal, ekonomik ve siyasi yaşamlarda önemi ve gerekliliğine inanç da artmıştır. Bu katılım, kadınlarda siyasi bilinçlenmenin hızlanmasına yol açmıştır.

Sonuç

Tanzimat'tan sonra kentli kadın İslam'ın kadın konusunda getirdiği sımrları zorlamaya başlamıştır. Evlilik, boşanma, miras ve erkek vesayetini sınırlama alanlarında yeni kazanımlar elde edilerek İslam hukuku kuralları geriletilmeye başlanmıştır. Erken evlilik, başlık parası ve çok kadınla evlenmede, belli sınırlar içinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bu dönemde kadınlar eğitim alanında kendilerini göstermişler, yayın faaliyetleri ve dernekleri aracılığıyla kadın hak ve çıkarlarını o günün koşulları içinde savunmuş, yöneticileri ve kamuoyunu, öncelikle de kadın kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Bu uğraşlar dönemin olumlu çevre koşulları sayesinde belli sonuçlara ulaşmıştır. Kentli kadının idari görevler alması, öğretmen ve memur olması bu dönemde başlamıştır. Aydın kentli kadın yanında saray kadınlarımn yaşamı da incelenmeye değer. Hareme kapatılıp erkeğe tam bağımlı kılınmış bu kadınların yaşantısı birçok yapıta konu olmuştur. Yine o dönemde, belki bugünkü kadar yaygın olmamakla birlikte, "fahişeler"in yaşamı da bir başka "kadın durumunu" anlatmaktadır. İstanbul'da Eyüp ve Fatih çevresinde "ellerinde sigara bulunan fahişeler" dönemin bir başka yüzüdür. O sıralarda fahişelerle kadın derneklerinin ilgilenememesi dikkat çekicidir. Oysa fuhuş, öncelikle o işi yapan kadınların sorunu olmak yanında, genel-

likle tüm kadınların durumunu, giderek bütün toplumu ilgilendiren önemli bir toplumsal sorundur.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte büyük kentlerde "Avrupai" davranmak isteyen, birdenbire "açılıp saçılan" şehirli kadın (burjuva kadın), gelenekçi, tutucu güçlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunda yüzyılların tortusunun birdenbire silkelenip atılmasının zorluğu kadar, kadın-erkek eşitliğinin "Müslüman ve Türk" erkeğinin "kitabı"nda olmaması da rol oynamıştır. Bu arada Eylül ve Ekim 1908'in "Ramazan ayı"na rastlaması, Genç Türklerin henüz tam anlamıyla iktidarı ellerine geçirememiş olması da tutucuların daha rahat hareket etmesine imkân vermiştir. O sırada yargı ve yürütme organlarının bir önceki dönemden gelen Osmanlı yöneticileri elinde olması ve bunların Genç Türkleri kuşkuyla karşılaması, tutucu din adamı, hoca ve kabadayıların kadınların özgürleşmesine karşı koymalarını kolaylaştırmıştır.

"Avrupai"liğin Osmanlı şehir kadımmn büyük bir kesimini 1908'de ilgilendirmiyor olması, başka bir deyişle "şehir kadını"nın sınırlı bir kesiminin kadm-erkek eşitliği, kadının "özgürleşmesi" kavgasında saf tutması da işleri zorlaştırmıştır. Genç Türkler bunun farkında oldukları için kadın derneklerini bizzat kurdurtup, kadınlara konferanslar vererek veya verdirterek kendi "kadın imajları"nı kitleye mal etmeye çalışmışlar ve bu konuda belli ölçüde başarılı da olmuşlardır. Bu bağlamda kadınlar, kurdukları kimi dernekler aracılığıyla kendi kaderlerini kendi ellerine almaya çalışmışlardır. Bu konuda dönemin koşulları içinde sınırlı bazı sonuçlar da elde etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın işgücünün ekonomide ve giderek sanayide kullanımı oldukça eskidir. Kadın işgücü sanayide giderek daha yoğun bir biçimde kullanılmıştır.

Yetişkin erkek nüfusun ardı arkası gelmeyen savaşlarda kırılması ve "muhtemel" savaş tehlikeleri nedeniyle silah altında tutul-

ması, sanayide kadın ve çocuk işgücüne ilgiyi daha da artırmıştır. Bu ilginin bir başka nedeni de, kadın ve çocuk işgücünün daha ucuz olmasıdır. Kimi işlerin "kadın eline daha uygun olması" da bu konuda belirleyici olmuştur. Yetişkin erkek nüfusun elini silahtan başka şeye sürmeye ömrünün yetmemesi, kadınların geçici olarak üstlendikleri kimi işlerde sürekli çalışmaları sonucunu doğurmuştur.

Kadınların dokuma ve tütünde yüzyıllardan beri "orta direk" olduğu biliniyor. Bunların bir kısmı "evde iş" bile yapmış olsalar, çalışma koşulları, sayıları ve mücadeleleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek proletaryasını oluşturuyorlardı. Çalışan kadınlar, 1908'de tahmini 250.000 sanayi işçisinin % 30'unu oluşturmaktadır. Bu azımsanacak bir rakam değildir. Anadolu'dakilerin, Bursa örneğinde görüldüğü gibi Rum ve Ermeni ağırlıklı olduğu, ama bununla birlikte büyük kentlerde ve Trakya'da Müslüman ve Türk kadınlarının da işçilik yaptığı biliniyor. Cumhuriyet yıllarında aym kadınların işçiliğe devam etmeleri kuşaklar ve dönemler arasında "mücadele ve tecrübelerin" sürmesine yardımcı olmuştur. Böylece kadın işçiler geçmişin kazanım ve deneyimlerini sonraki dönemlere taşımışlardır.

Kadın, işçi hareketine aktif bir biçimde katılmıştır. 1870'lerden Cumhuriyet'e kadar geçen süredeki grevler arasında kadınların yoğun olarak çalıştığı dokuma ve gıda işkollarındakilerin ağırlıklı yeri, hem onların zor çalışma koşullarını, hem de mücadele düzeyini göstermektedir. İşçi kadınlar dokuma ve gıda işkollarındaki işçi örgütlenmelerinde de yerlerini almışlardır. Örgütlerin toplantılarında yaptıkları girişimler ve konuşmalarla bilinç düzeylerini göstermişlerdir. Çalışan kadınları koruyucu sosyal politika önlemleri alınmaması o dönem iktidarlarının bu konudaki ilgisizliklerinin göstergesidir.

Ucuz işgücü kullanan halıcılığın Avrupalı halı üreticilerini te-

dirgin etmesi ve bunların Şark halılarına gümrük duvarları örülmesini istemeleri günümüzde Avrupa Birliği'nin, ABD'nin Türkiye'den gelecek dokuma ürünlerine karşı önlem almalarına çok benzemektedir. Uluslararası piyasaya hitap eden ve dolayısıyla uluslararası rekabetle boy ölçüşmeye kalkan, dokuma sanayimizde hâlâ ucuz kadın ve çocuk işgücünün yoğun bir biçimde kullanılıyor olması, ilk ve büyük işçi sendikaları ile ilk ve güçlü/sert işveren sendikalarının bu işkolunda örgütlenmiş olması, bu bağlamda daha anlam kazanmaktadır.

Kentli aydın kadınlar arasında öğretmen, memur, yazar, romancı, şair ve ressam sayısı zaman içinde çoğalmıştır. Kentli kadın, hayırsever veya yurtsever örgütler kurduğu gibi, kadın hak ve çıkarlarını bizzat savunacak, bu amaçla mücadele verecek örgütlere de sahip olmuştur. Bu örgütlerin bir kısmı bağımsızken bir kısmı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne veya başka bir örgüte bağımlı olarak kurulmuştur. Bağımlı örgütler bağlı oldukları cemiyetlerin ideolojilerinin taşıyıcılığını yaparken, bağımsız kadın dernekleri kadın hak ve çıkarlarının savunulmasını üstlenmişlerdir.

Yüzyıllık bu dönem, kadınların yaşamında, hak ve çıkarlarında değişikliklere tanık olmuştur. Bu gelişmeler Cumhuriyet dönemini de etkilemiştir. Cumhuriyet Türkiyesi'nde tanınan kimi özgürlüklerin tohumu bir önceki dönemde atılmıştı.

Bir yandan ana, eş, bacı, öte yandan işçi, bir başka yandan ev işlerini yapan kişi olarak kadın, ekonomik, siyasi ve toplumsal olaylardan birinci derecede etkilenmiştir. Böyle olunca, kendini ve ailesini ilgilendiren konularda mücadeleye atılmaktan geri durmamıştır. Zaman zaman erkeğin yanında, zaman zaman önünde, kentli, köylü ve işçi kadın mücadelede yerlerini almışlardır. Bu mücadele biçimi her kadının kendi durumuna ve içinde bulunduğu koşullara göre biçimlenmiştir. Mücadele yayın faaliyetlerinde, derneklerde, gösteri ve yürüyüşlerde, mitinglerde ve grevlerde somut-

laşmıştır. Böylece kadınlar kendilerinin neler yapabileceklerini erkeklere ve giderek topluma göstermişlerdir. Nihayet Kurtuluş Savaşı'nda ülkenin işgal altından kurtulması için kentli, köylü ve işçi kadın birbiriyle kenetlenip cephede ve cephe gerisinde (fabrikada, tarlada, kentte, yayın faaliyetlerinde, yönetim mekanizmalarında vb.) ellerinden geleni yapmış ve mücadelede erkekten hiç de geri kalmadığım gözler önüne sermiştir.

Bu bölümü, *Tarih ve Toplum*'daki (Temmuz 1984) "1908 Kadmları", ile *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*'ndeki (Cilt:3 ve 4, İstanbul, 1985) "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e toplumsal değişim ve kadın" başlıklı yazılarımdan oluşturdum.

Erkekler Kadına Oy Verirken

1919-1923 dönemi, aym zamanda mütareke yıllarıdır. Ve birçok açıdan ilginçtir: Özellikle İstanbul'da kadınm varlığı çok açık bir biçimde sokakta, devlet dairelerinde, fabrikalarda, İstanbul Belediyesi Temizlik İşlerinde, Posta ve Kamu İdaresi'nde göze çarpıyor.

Burjuva kadmları "yardım/yardımlaşma/hayır" derneklerinde bulunuyoruz: Yetimler yararına gece düzenliyorlar, resim sergisi açıyorlar, Kızılay bünyesinde ücretsiz hastabakıcı gibi çalışıyorlar...

İstanbul Tıp Fakültesi, Ağustos 1919'da bayan öğrencileri kabul etme kararı alıyor. Dönemin gazeteleri yazıyor: "Hanımlar fakülte sıralarında". Edebiyat Fakültesi, Halide Edip (Adıvar) yönetiminde "Batı Edebiyatı Kürsüsü"nü açıyor...

Tren ve tramvaylarda, kadın ve erkekler aym mekanın ayrı bölümlerinde yolculuk yapıyorlar. İstedikleri zaman sokağa çıkamıyorlar. Dönemin Şeyhülislamına bakarsanız, "kadınların tiyatroda oynamaları ayıptır."

İşte bütün bunlar olurken, Mayıs 1919'da Yunanistan Ordusunun İzmir saldırısı ve kenti ele geçirmesi üzerine İstanbul, Trabzon, Bursa gibi kentlerde bir dizi gösteri düzenleniyor: Bu gösterilerin en büyük özelliği kadınların erkekler yanında yer almasıdır. Sadece dinleyici / seyirci olarak değil. KONUŞMACI OLA-

RAK DA. Nitekim aklımızda kalan bayan konuşmacı isimleri hiç de az değildir: Halide Edip (elbette ve en başta), Meliha Hanım, Hayriye Melek Hanım, Münevver Saime Hanım, Şükûfe Nihal Hanım, Nakiye Hanım...

Mütareke yılları, kadınların, özellikle işgal altındaki İstanbul gibi büyük kentlerin kadınlarının, yoksulluk yıllarıdır. 25 Mart 1921 tarihli *Echo de L'İslam*, "İstanbul'da açlıktan ölünüyor" başlığını atıyor. Aynı gazete, 20 Ocak 1921'de, yersiz-yurtsuz, başıboş ve aç çocukları anlatıyordu: "Tek yiyecekleri bitki kökleri ve çöplüklerde bulduklarıdır."

Zor yaşam koşulları kadınların bazen umutsuzluklara yenilmesine yol açıyor: İntiharlar az değildir. Hırsızlık yapmak zorunda kalanlar vardır. 27 Aralık 1919 tarihli *Stamboul* gazetesinden okuyalım: "Taksim'de bayan Eleni'nin hizmetinde çalışan Marika isimli kadın, 1050 lirayla kayıplara karıştı. Ev sahibinin yastığı altında sakladığı servetinin yerini keşfettikten sonra çalan Marika her yerde aranıyor." Bu yoksulluk yıllarında hırsızlık en gözde "spor"dur. Cami ve türbeler bile hırsızlıktan nasibini alıyor:

Her türlü kıymetli çini ve kıymetli halılar "uçuruluyorlar".

Kimi kadın ise başka çaresi kalmayınca dilencilik ve fuhuş yoluna düşüyor. Doğal olarak "fakirin fuhuşu ile zenginin" farklıdır. 6 Ağustos 1919 tarihli *İkdam*, "Kimi Türk kadınlarının Pera'daki "pansiyonlara" gitme alışkanlıkları edinmelerinin İslami duyguları incittiğini" yazıyor. 23 Eylül 1919 tarihli *Alemdar* ise, "İslami duyguları davranışlarıyla yaralayan yirmi kadar Türk kadın sıkı yönetim bölgesi dışına çıkarıldı. Polis ayrıca İstanbul'da randevuevi olarak çalışan üç evi de kapattı. "Aym günlerde ahlaksızlığın önünü almak isteyen kimi "iyi ahlaklı vatandaş" bir "Ahlak Komitesi" kurdular. Haberler çeşit çeşit...

Bu çerçevede Aralık 1919'da Osmanlı İmparatorluğu Meclisi için seçimler yapıldı. Bilindiği gibi, O YILLARDA KADINLA-

RIN SEÇME VE SEÇİLME HAKKI HENÜZ TANINMAMIŞTI. İşte ilginç olan da burada. Kadınların seçme ve seçilme hakları olmamasına karşın, yapılan seçimlerde ERKEKLER KADINA OY VERDİLER. En ilginç haber Ilgın'dan gelen, 1 Aralık 1919 tarihli *Stamboul*'dan okuyalım: Haberin başlığı şu: "Türkiye'de ilk kadıncıl oy". Sonrası şöyle: "Kadınların oyu değil, fakat erkeklerin bir kadın için oyu söz konusu. Daha çarpıcı olan da zaten bu. Olay İstanbul'da veya herhangi bir büyük kentte yaşanmadı. Anadolu'nun küçücük bir kasabasında. Karahisar ile Konya demiryolu üzerindeki Ilgm'da. Yazar Halide Edip Hanım'a on oy çıktı. Bu O'nun seçilmesi için yetmiyor. Ancak olay psikolojik niteliği bakımından dikkat çekiyor."

Aday bile olmayan/olamayan Halide Edip, 18 Aralık 1919'da İstanbul'da yapılan seçimlerde de bir oy aldı. Halide Edip, ayrıca Beypazarı'ndaki 22 oydan 20'sini aldı. Giresun'da ise 8 oy O'nun için kullanıldı. O yıllardaki seçimlerin genel oy biçiminde olmadığını "ikinci seçmen/büyük seçmen"ler adı verilenlerce gerçekleştirildiğini anımsatmalıyız. Bu yüzden bir seçim bölgesinde "seçmen" sayısı 22'de kalabiliyordu. İşte bu bağlamda Halide Edip'in erkek seçmenlerden aldığı bir oy bile anlamhdır. Hele on, yirmi veya sekiz daha da anlamlıdır.

Dönemin kimi erkeğinin sergilediği bu tavır, Halide Edip Hanımın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi olarak ve özellikle 1919'da Mayıs ayı boyunca işgale karşı düzenlenen miting ve gösterilerdeki ateşli, göz yaşartıcı ve canlı konuşmalarıyla kazandığı mücadeleci kadın kimliğiyle ilgilidir. O yıllarda çevre koşullarımn elverişsizliğine, gene Osmanlı ve müslüman geleneğinin kadına bakışındaki olumsuzluğa karşın, Halide Edip Hamm, kadınm görüntüsünü/görünümünü/kimliğini yüceltmesi bakımmdan anılmaya değer.

Bu olay aynı zamanda kimi erkeğin kadmın seçme ve seçilme hakkına sahip olmasından yana olduğunu göstermiyor mu?

İzmir İktisat Kongresi'nde Kadınlar

17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Birinci İktisat Kongresi (BİK)'nde kadınlara özel bir ilgi ve yakınlık gösterilmiştir. Bu ilgi ve yakınlık, delegelerin seçiminde kadınlara olanak tanınmasında, Kongre sırasında delegeler ve dinleyiciler arasında bulunan kadınlara olumlu bir tavır takımlmasında ve nihayet, özellikle "amele grubunun iktisat esasları" saptanırken kadınlara yönelik koruyucu ilkelerin benimsenmesinde billurlaşmıştır. Kısaca bu üç noktaya değinmek ve Osmanlı geleneğinden alışılmamış ölçüde farklı olan bu ilgi ve yakınlığın nedenlerini araştırmak gerekir.

Ankara Hükümeti, Birinci İktisat Kongresi'ni mesleki temsil ilkesine göre toplayarak, iktisadi alanda kendi olanakları ile başlatmak istediği hamleye bütün "iktisadi öğeleri", bu arada tüm işgücünü kadın ve erkek ayrımı yapmadan hatta olanakları ölçüsünde olabildiğince çok sayıda kadını ekonomiye çekerek coşkulu bir katılımı gerçekleştirmek amacındadır. BİK'de kadınlara karşı olumlu tavrın belirleyicisi, kadını, yetişkin erkek nüfusun yıllardır süren savaşlar (Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı) sonucu yetersiz ve az olduğu bir dönemde en yüksek oranda iktisadi ya-

şama çekmek isteğidir. BİK'in önemli amaçlarından birinin milleti "iktisadi mücadele"ye hazırlamak olduğunu anımsamalıyız.

Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmekten, yatırım yapmaktan korktuğu bir sırada hükümet ülke kaynaklarını en geniş bir biçimde harekete geçirmek, kullanmak isteğine yönelmiştir. Bu nedenlerle ülkenin "iktisadi öğelerine" bazı teminatlar vermek, yeni haklar tanımak ve onlara itimat telkin etmek gerekiyordu. Kadınlara yönelik koruyucu önlem ilkelerinin altında yatan belirleyici de budur.

BİK'e 1135 delegenin katıldığını, bunun 120-130 kadarının işçi, 400'den çoğunun çiftçi delegeleri olduğunu biliyoruz. Delegeler arasında, isimleri ile saptayabildiğim 7 kadın delege vardır: Mücahide Fatma Hanım İzmir'den çiftçi temsilcisi seçilirken (*İleri*, 6 Şubat 1923), "İzmir'de muhtelif müessesatta çalışan kadın amele tarafından" Hayriye (Elif), Emine, Şefika, Münire, Nigar ve Rukiye hanımlar da işçi delegeleri olarak belirlenmiştir (*Tan*, 16 Şubat 1923). Dörtyüz çiftçi arasında Mücahide Hanım'ın temsilciliği sembolik nitelikte kalırken, 120-130 işçi delegesi arasında kadınlar altı kişi ile belli bir ağırlık oluşturmuşlardır. "Amele Grubunun İktisat Esasları"nın saptanmasında bu ağırlığın belli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz.

Kadınlara, delege seçiminin ötesinde, Kongre süresince de özel bir yakınlık ve özen gösterilmiştir. Bu konuda birçok örnek verebiliriz: Başlangıçtan itibaren kadınların Kongre'ye dinleyici olarak çok sayıda katılımı için çaba gösterilmiş, kadın dinleyiciler için 300 kişilik yer ayrılmış ve ilk günkü oturumda 500 kadın dinleyici hazır bulunmuştur. Kongre öncesi İzmir'de çiftçi ve işçi kadınlarm (delegelerin) seçimi ve BİK çevresinde basında yapılan propagandaların bu oluşumda etkili olduğu açıktır. Kongre'nin ilk günü, kadın dinleyicilerin çokluğundan oldukça memnun, İktisat Vekili Mahmut Esat, konuşmasında, sürekli olarak "Hammlar,

efendiler" deyimini kullanmış ve daha ilk sözleri arasında "Çilekeş Türk hammları, hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim" demiştir. Kadınlara gösterilen bu ilgi Kongre süresince devam etmiştir. Nihayet Kongre'nin son gününde Genel Kurul Başkan Vekili ve Sanayi Kümesi Başkanı Selahattin Bey, şunları söyleyerek kadınların gönlünü almakta diğerlerinden geri kalmamıştır: "Esna-i müzakerede ve betahsis müzakeratın hareketli anlarında sağa sola atf-ı dikkat etmeye imkân müyesser olamadığından gerek azamız meyanında gerek samiin localarında bulunan hemşirelerimizi az çok rencide edecek sözler geçti ise aflarını istirham ederiz".

Bu gelişmelerden mutlu olan ve duygulanan İzmir işçi delegesi Rukiye Hamm, kapanış konuşmasında kadm işçiler adına şunları dile getiriyor: "Bizleri bu Kongre'ye davet eden BMM ve erkanına ve bilhassa Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine biz kadınlar samimi teşekkürlerimizi takdim ederiz. Türkiye'de 'memleket işlerine' kadınların da iştirak etmesi ilk defa vuku buluyor. Bu şerefin bize müyesser olması kalplerimizi refah ve gurur hisleriyle doldurdu. Kongre, iktisadımızın temelini teşkil eden işçi sımfının meşru haklarım tanıdı. Bu netice kadın işçiler namına şayan-ı şükrandır. Diğer grupların da aym sadakatle iktisadi kurtuluşumuza katılacaklarına emin bulunuyoruz".

Kadınlara gösterilen bu ilgi ve yakınlık "Amele Grubunun İktisat Esasları" arasında sayılan birkaç ilkede somutlaşmıştır. Şimdi, kısaca bu ilkeleri belirtmek istiyorum.

"Madde 1- Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkekler erbab-ı say ve amele (yè) bundan böyle işçi denilmesi". Pratikte bir önemi olmayan bu ilke kadın erkek eşitliğini gözönüne alması bakımından anlamhdır.

7. madde ile kadınların madenlerde çahştırılması yasaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda kadınların bazı madenlerde çalıştırıl-

dığını biliyoruz. Kadınların madenlerde çalıştırılmaması daha önce 1921 tarihli ve 151 sayılı kanun ile Ereğli Havzası için benimsenmişti. Bu ilke 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda da aynen yer almış, böylece kadınların madenlerde çalıştırılmaması kuralı Türkiye ölçeğinde genişletilmiştir.

10. Madde, tümüyle kadın işçilerin korunmasına yönelik olup şu ilkeleri içermektedir. "Bilumum müesseselerdeki sabit işçi (3 aydır çalışan; sürekli işçi) olarak istihdam edilen kadınlara doğumdan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi."

Dönemin koşullarında oldukça ileri ve köklü nitelikteki bu kural, kadınlara gösterilen ilgi sonucu ve onların iş yaşamına kazanılması amacıyla ileri sürülmüş bir teminat, bu amaçla tamnmış bir hak biçiminde yorumlanabilir. Kongre öncesinde delegelere yol göstermek amacıyla hazırlanan İstanbul Umum Amele Birliği raporunda kadınlara ilişkin herhangi bir ilke yokken, Aydınlık raporunda bu konuda şu üç istek ileri sürülmüştü: *"Kadın işçilerin vaz'-ı hamlden evvel ve sonra sekiz hafta mezun addedilmesi ve yevmiyelerinin tam olarak itası. Kadınların ay başlarında üç gün tam yevmiye ile mezun addedilmeleri ve aynı iş için erkek ücreti itası"*. İlk iki isteğin 10. madde ile aynen benimsendiği, üçüncü isteğe yani aynı işi yapan kadın işçiye erkek işçiye verilen ücretin ödenmesine değinilmediğini görüyoruz. Aydınlık raporunda kadınların gece çalıştırılmalarınm yasaklanması da istenmişti.

"Esaslar"da, kadınların maden ocaklarında çalıştırılmaması ilkesinin de (7. m.) yeraldığını belirtmiştim. Ayrıca emzikhane (2. m.) açılması için önlemler de benimsenmiştir.

Kadınlara ilişkin ilkelerin tüzel düzenlenmesine gelince, 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha (Genel Sağlığı Koruma) Kanunu uyarınca, doğum önce ve sonrası izni üçer hafta olarak saptanmış, ancak, bu sürede ücret ödenip ödenmeyeceği açık olarak belirtilme-

miştir. 1936 İş Kanunu süreleri altışar haftaya çıkartmış ve yarımşar ücret ödenmesini öngörmüştür. Görüldüğü gibi, hukuki düzenlemeler, Kongre kararımn oldukça gerisinde kalmıştır. Ayrıca, ne yazık ki günümüzde bile birçok işletmede kadın işçilerin bu tür haklarından haberleri bile yoktur. Kimi de bilmesine karşın, özellikle aybaşı halinde "ayıp" vb. nedenlerle ustabaşına bu durumu yansıtmaktan kaçınmaktadır.

"Esaslar" doğrultusunda kadınların korunmasına yönelik sosyal politika önlemleri tarihsel süreç içinde ve dönemin hükümetlerinin konuya yaklaşımları ölçüsünde yaşama geçirilmiştir.

1923 başında, BİK'de kadınlara neden yeni bir yaklaşımla bakılmış, neden bu kadar ilgi ve özen gösterilmiştir sorularına şu yanıtları verebiliriz:

1- Kadınlar da erkekler gibi iktisadi yaşamda aktif rol aldıkları için yani işçi ve çiftçi oldukları için, onların da bu kümelerin delegeleri arasında temsil edilmeleri doğaldır.

2- Kurtuluş Savaşı'nda erkekler kadar kahramanlık gösteren kadınlara toplumsal, ekonomik ve siyasal uğraşlarda hak ettikleri yeri vermek gereksinmesi duyulmuştur. Kadınların özellikle toplumsal hayatta daha etkin olmaları isteğinin kökenini II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde bulabiliriz. "31 Mart" (13 Nisan) olayımn bir nedeninin de "açık saçık" kadınların "erkeklerle sokaklarda dolaşmaları" olduğu bilinmektedir.

3- Ancak en geçerli yanıt, herhalde yazar Hikmet Şekip'in 24 Şubat 1923 tarihli *İkdam*'daki şu açıklamasıdır: Kadınlara gösterilen özenin ve ilginin nedenlerinden ve kadınların Kongre'ye gösterdikleri ilgiden beklenen faydalardan biri de "iktisadidir, çünkü nüfus boşluğundan muzdarip olan memleketimizde kadın say (iş) ve ticaret hayatına atılırsa, erkek meşgalelerinden bir kısmı ve kıllet-i nüfusun zararları kısmen telafi edilebilecektir..." Peşpeşe gelen savaşlar sonucunda kırılan erkek nüfusun ekonomik alanda bı-

raktığı boşluğun kadınlarca doldurulması amaçlanmıştır. Bunun için de önce onların Kongre'ye ve kararlara katılımı aranmıştır.

4- Ekonomik alanda yeni bir hamle yapılmak istendiğinden, kadın erkek bütün toplumda genel bir coşku, bir girişim ortamı yaratılmak istenmiştir. Dolayısıyla o zamana dek sadece işçi, ev kadını vb. olarak çalıştırılan kadına önemli bir Kongre'de katılım olanağı tanınmıştır. Bu çok yerinde bir girişimdir. Ancak kadın delegelerin çoğunun –saydıklarımın tümünün– İzmir'den olması, bu katılımın yerel kaldığını göstermekte, belki de sadece Kongre'nin toplandığı yer olması nedeni ile yalnızca İzmir'den seçildiklerini akla getirmektedir.

Özel olarak kadınlara ilişkin ilkelere yalnızca "Amele Grubu İktisat Esasları"nda rastladım. Bu olgu bir yandan kadın delegelerin çoğunun işçi olması, öte yandan korunmaya özellikle kadın işçilerin gereksinme duyması ile açıklanabilir.

Bu iki yazımı *Türkiye'de İşçi Hareketi* (Yazılar-Belgeler) isimli kitabımda (Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1993) bulabilirsiniz.
Daha önce *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'nde (Cilt: 5, İstanbul, 1984) yayınlandı.

1930'larda Kadınlar

7 Şubat 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği, 1930 Mart ayı sonuna doğru kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının tanınacağının belirginleşmesi üzerine harekete geçti. 31 Mart 1930 tarihli *Cumhuriyet*'te "Kadınlar Birliği" başlıklı haberden okuyalım:

"Kadınların belediye intihabına iştirakleri takarrür etmesi üzerine Kadın Birliği faaliyete geçmiştir. Birlik faaliyetini tevsi etmek için bir program hazırlamaktadır. Kadın Birliği dün toplanarak bu programın ihzarına devam etmiştir. Kadınların belediye intihabatı karşısındaki faaliyetleri ve vazifeleri bu programla tesbit olunacaktır. Bu program bir haftaya kadar matbuata verilecektir.

Türk Kadın Birliği diğer taraftan da konferanslar vermek suretiyle de faaliyette bulunacaktır. Bugün saat 16'da Birlik azasından Efzayiş Suat Hamm Birlik binasında ilk konferansını verecek ve kadınların belediyeciliğini izah edecektir. Konferanstan sonra Cemal Reşit Bey tarafından bir konser verilecektir."

Şirin Tekeli bu konuda şunları yazıyor: "1930'da kadınların belediye seçimlerine katılmaları teklifi aniden ve Atatürk'ün aldığı bir kararla Meclis'e (TBMM) sevk ediliyor. Bir yıl önce Meclis'e

sevk edilmiş bulunan Belediyeler Kanununun 'ivedilikle ele alınması için' 20 Mart 1930'da Meclis karar alıyor; teklifi 20 Mart'ta Meclis'te okuyan Şükrü Kaya bir yıl önceki tekliften farklı maddeler hakkında bilgi veriyor ve 21., 22. maddelerde düzenlenen seçmen ve seçilenlerin nitelikleri konusunda 'Türk olma kaydı, tam ve şamil olarak kabul olunmuş ve binaenaleyh belediye intihaplarına müntehip ve müntehap olmak hakkı Türk kadınlarına da verilmiştir.' diyor. Tartışmalar sırasında bu maddenin sadece lehinde konuşuluyor. Ve Kanun 3 Nisan 1930'da kabul ediliyor.

Bunun üzerine Türk Kadmlar Birliği miting düzenlemeye karar veriyor. 11 Nisan 1930 tarihli *Cumhuriyet* şunları yazıyor; 'Kadın Mitingi' başlıklı haberinde:

Kadınların belediye intihabatına iştiraki için kabul edilen kanun münasebetiyle Türk Kadm Birliği tarafından tertip edilen miting bugün yapılacak, Kadm Birliği Heyeti idare azaları ile miting heyeti tertibiyesi dün akşama kadar istihzarat ile meşgul olmuşlardır.

Kadın Birliği intizamın temini için Vilayete ve polise müracaat etmiş ve bu hususta tertibat alınmıştır. Heyeti tertibiyenin önlerinde rozetler bulunacaktır. Hanımlar ellerinde bayraklar taşıyacaklardır. Mitingden sonra Gazi Hazretlerine TBMM riyasetine, Başvekalete ve Dahiliye Vekaletine teşekkür telgrafları çekilecektir."

Bu olay öteden beri "Türk dostu" sayılan kimi yazarın övücü yazılar yazmasma vesile olmuştur. Örneğin Willy Sperco bunlardan biridir. İstanbul ve "Sarayları" üzerine değişik kitaplar yazan Sperco, 1930 tarihli Kanun üzerine Paris'te yayınlanan *Le Miroir du Monde* (Dünyanın Aynası) dergisinde "Asri Türk Kadım" başlıklı yazıyı kaleme alıyor. "Türk kadınlığımn büyük bir terakkii inkişaf geçirmekte olduğu ve çarşafın tamamen ortadan kalktığını" belirtiyor. Ve şunları ekliyor:

"Eski 'naşatlar' ve ancak gözlerini gösteren çarşafla örtülü siyah hayaller tamamen kaybolmuştur. Eğer İstanbul'un tenha dar sokaklarında veya Ankara bürçlerinin arkasında yüzü kapalı kadınlara tesadüf edilecek olursa bunların altmış yaşını geçkin olduklarına şüphe etmemelidir. Şark muhiti tamamen silinmiştir. Dinin nüfuzundan kurtulan Türk kadım, tamamen Garpteki hemşireleri gibi yaşamakta, onlar gibi giyinmekte, çalışmakta ve evlenmektedir."

(Sperco, İstanbul'a sevgisini 1955 veya 1950'de yayınlandığını sandığım *İstanbul, Paysage Litteraire* isimli yapıtında bir kez daha dile getiriyor.

Kanunun kabulünden sonra, kadınlar 1933 Belediye seçimlerinde ilk kez oy kullandılar. Başta İstanbul, birçok belediye meclis üyeliğine ve muhtarlığa kadmlar seçildiler.

Erkekler Birliği

31 Aralık 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Erkekler Birliği" başlıklı bir haber görünce şaşırmamak elde değil. Adı geçen Birlik kuruluyor. Ve amaçları arasında kadınlarla "uğraşmak", kadınlara yol göstermek de yer alıyor. Gazeteden okuyalım:

"İzmir'de (Erkekler Birliği) namıyla ve siyasetle iştigal etmemek kaydıyla içtimai bir cemiyet teşkiline karar verildiği yazılmıştı. Cemiyet teşekkül etmiş ve vilayete beyanname vermiştir. Alınan malumata göre cemiyet medeni hayatta hususi ve mümtaz bir mevki alan milletimizin bütün efradımn müsbet veya menfi yetişmesinde kadın zümresinin hayati rolünü, binaenaleyh (cemiyet) mefbununda kadımn mevkiini, aile teşkilatında kadının hukukunu, vazife ve salahiyetini tanımak, memleketi ve milleti uçuruma sürüklemek tehdidinde bulunan feci, iktisadi vaziyetlerde, izdivaçlarda ve en ziyade tevellüdattaki tenakusta kadınların maalesef ne kadar menfi rol oynadıklarım ve amil olduklarını göstererek onlara hakiki vazi-

yetlerini bildirmek ve erkeklerin de aile hukuk ve vaziyetlerini anlatıp tanıtmak için teşkil olunmaktadır."

Bu arada zaman zaman İstanbul'a yolu düşen ünlü kadınlardan da söz ediyor gazeteler. 5 Kasım 1932 tarihli *Cumhuriyet*, ABD vatandaşı ve "Amerika Kadın Birliği" üyesi Bayan Winter'in İstanbul'a gelişini "Amerikalı meşhur bir kadın" başlığıyla duyuruyor:

"Amerika Kadm Birliği azasından Madam (Winter) şehrimize gelmiştir. Madam Winter, muhtelif memleketlerde kadınlık hareketleri hakkında tetkikatta bulunmaktadır. Dün gazetecilere seyahati ve tetkikatı hakkında şu izahatı vermiştir: -Ben, Amerika Kadın Birliği tarafından kadınlık hakkında bir propaganda ve tetkik seyahati yapmaya memur edilmiş değilim. Yalnız, kendi nam ve hesabıma Avrupa'da Feminizm cereyanları ve hareketleri hakkında tetkikat yapmak üzere seyahat ediyorum. Şimdiye kadar Almanya, Polonya ve Avusturya'yı gezdim. İstanbul'a Rusya'dan geliyorum. Orada iki ay kadar kaldım. Rusya bugün dünyanın en çok çalışılan bir memleketidir. Orada hüküm süren faaliyeti tasavvur edemezsiniz. Dünyanın her sanayi memleketinde işsizlerin miktarı milyonları bulduğu halde Rusya'da işçi azdır. Rusya'nın muhtelif şehirlerini gezerken bazı fabrikaların işlemediğini gördüm. Evvela, bunun işsizlikten ileri geldiğini zannettim. Fakat bilahare bana temin ettiklerine göre bu fabrikaların işlememesi işsizlikten değil, işçisizlikten ileri geliyormuş. Rus hükümeti Amerika'dan amele istemiş, fakat Rusya bu amelenin yol masrafını vermek istemediğinden, Amerika da bu masrafı kendisi deruhde etmeğe taraftar görünmediğinden iki hükümet bu mes'elede anlaşamamışlardır."

Seçme ve Seçilme Hakkı

5 Aralık 1934'de kadınlara milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanındı. "III. Meclis'in dağılma kararının alındığı 5 Aralık 1934 günü, İsmet İnönü ve 191 arkadaşımn Anayasa ve Se-

çim Kanununun ilgili maddelerinde değişiklik yapılmasını öneren önergelerinin o gün Meclis'te bulunan 258 kişinin oybirliğiyle kabul edilmesi üzerine, "22 yaşını bitiren kadın erkek her Türk'e mebus seçmek" ve "30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk'e mebus seçilmek" hakkı tanındı.

Kadınlar bunun üzerine sevinçlerini dile getirmek için mitingler düzenlediler: 7 Aralık 1934'de İstanbul Beyazıt Meydanı'nda düzenlenen gösteri "bayram sevinci ve coşkusuyla" geçti.

1935 milletvekili seçimlerinde kadınlar ilk kez oy kullandılar. Ve 18 kadın milletvekili seçildi. Milletvekillerinin % 4,5'i kadındı. Seçilenler arasında, daha önce vurguladığım gibi, Aralık 1919'daki miting düzenleyici kadınlardan Hacer Hanım (Dicleli) ile Öğretmen Cemiyeti Başkam Nakiye (Elgün) Hamm da bulunuyorlardı.

Türkiye bu vesileyle o yıllarda birçok ülkeye göre, çok öndeydi. Fransa'da kadına seçme ve seçilme hakkı ancak 5 Ekim 1944'te tanındı. İlk kez Nisan 1945'te oy kullandılar. İtalya'da 1945'te kadına seçme ve seçilme hakkı tanındı. Japonya'da aym yıl. Onları 1948'de Belçika ve 1952'de Yunanistan izledi.

Türkiye'in kadın yurttaşlık hakları açısından öncülüğü sonucu Nisan 1935'te 12. Uluslararası Kadınlar Kongresi'nin İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda yapılması doğaldı. Mısır, Romen, Fransa ve Avusturya gibi otuz ülke temsilcisi bayanın yer aldığı Kongre'de kadınlık onurunun korunması, erkeklerle ekonomik eşitlik, yönetim ve politikada etkinlik, evli kadınlara yapılan baskılarla mücadele, ırkçılığın ortadan kaldırılması, sağlık sorunlarına önem verilmesi gibi konular görüşüldü. Kongre "Kadınlar için özgürlük, İnsanlık için barış" ana teması üzerinde durdu (*Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935).

Hoş Geldin Kaymakam Hanım

Kadınların kaymakam olmak isteği Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Şubesi'nden ilk kız öğrencinin mezun olduğu yıllara dek inmektedir.(1) Bu arada zaman zaman bu isteğin basına geniş bir biçimde yansıdığı dönemlere de rastlanmıştır.

"Kadınlar da Kaymakam Olmak İstiyor"

Ocak 1983'ten bu yana gazetelere bu konuda yansıyan haberlere önce birlikte bir göz atalım. *Milliyet*'in (Almanya baskısı) 28 Ocak 1983 tarihli sayısında "kadınlar da kaymakam olmak istiyor" başlıklı haberden SBF "Siyaset ve İdare Bölümü" mezunu Hesna Sa-

(1) 1983'ten bu yana kadınların kaymakam olma kavgasını sürdüren Hesna Sayın'ın verdiği bilgiye göre, kadınlar kaymakam olabilmek için 1940'lı yıllardan beri uğraş vermektedir; ve "Bilinen ilk başvuru Başbakan Saraçoğlu'na yapılandır. Bir hanımın başvurusunu Saraçoğlu olumlu karşılamış, ancak bu hanım okuldan mezun oluncaya değin Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlık görevi sona ermiş. 1950'li yıllarda ise Feriha Şaner adlı bir hanım, zamanın Cumhurbaşkanı'ndan önce olumlu yanıt almış. Ancak okuldaki (SBF olmalı) erkek öğrencilerin ve Bakanlığın tepkisi nedeniyle daha sonra bu karar uygulanmamış"tır. Bk. *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1984.

yın ile aynı bölüm son sınıf öğrencisi Deniz Gülüm Sarıbay'm kaymakamlık hakkını istediklerini öğreniyoruz. SBF'ye "kaymakam olmak" ideallerini gerçekleştirmek için giren, dört yıl boyunca dirsek çürüten nice zorlu sınavlardan alınlarının akı ile çıkan bu iki kız arkadaş, "Bayanların kaymakam olamamalarının büyük bir haksızlık olduğunu, **bu hakkın kadınlara da mutlaka tanınması gerektiğini**" (abç) savunmaktadırlar. "İzmit'i İzmit yapan, sanayi sitesini kuran Leyla Atakan'ın başarısı 'kadın yönetici olamaz' diyenlere iyi bir örnektir" diyerek görüşlerini pekiştiren bu arkadaşlara hak vermemek elde değil.

"Yasak Kalksın"

15 Ocak 1984 tarihli *Hürriyet*'te (Almanya baskısı), yani bir önceki haberden neredeyse tam bir yıl sonra, şunları okuyoruz: "Cumhurbaşkanı Kenan Evren, üç saate yakın bir süre ODTÜ'yü gezdi... Evren, kız öğrenci yurdunda Ayşe Çam adlı öğrenciden sorunlarını dinledi. A. Çam, Evren'e 'Ben kaymakam olmak istiyorum. Kadınların kaymakam olmasını engelleyen yasa kaldırılsın' dedi". Gazete öğrencinin hangi fakülte öğrencisi olduğunu belirtmiyor; Evren'in ne yanıt verdiğini de. Öğrenci, ODTÜ Siyasi ve İdari Bilimler Fakültesinden ya da SBF'den olabilir. Bu o kadar önemli değil; önemli olan eskilere dayanan köklü bir isteğin bir kez daha Cumhurbaşkanı huzurunda dile getirilmesi ve "kadınların kaymakam olmasını engelleyen yasa kaldırılsın" denmesidir. Bu girişim bu konuda önemli bir aşamayı vurgulaması açısından anlamlı olmaktadır.

"Kaymakam olma kavgası sürüyor"

23 Ocak 1984 tarihli *Cumhuriyet*'te okuduklarımızdan Hesna Sayın'ın bir yıl önce başlattığı mücadelesini kararlı bir biçimde yürüttüğünü öğreniyoruz. Habere göre, H. Sayın bir yandan "maiyet me-

murları sınavına kabul edilmek istemini reddeden İçişleri Bakanlığı işleminin iptali" için Ankara Bölge İdare Mahkemesi 3. Dairesinde dava açmışken öte yandan kadınlara kaymakamlık hakkının verilmesi için arkadaşı Işın Ecemiş ile doğrudan doğruya Cumhurbaşkanına başvurmuştur.

A. Çam gibi H. Sayın ve İ. Ecemiş'in de konuyu Cumhurbaşkanlığına ilettiğini görüyoruz. Bu konuda istek sahiplerinin gözleri Yüksek Makama dikilmiş gibidir. Çankaya'dan çok şey değil, kadınların en doğal haklarından biri istenmektedir.

Yasal Durum

Kadınların kaymakam olamayacağı konusunda yasalarda bir düzenleme var mı diye baktığımızda yasaklayıcı bir hüküm bulunmadığını görüyoruz. Yani kadınların kaymakam olmasına yasal engel bulunmamaktadır. İçişleri Bakanlığı "maiyet memuru" olmak için başvuruda bulunan bayanları "yerleşik geleneklere ve 1940'larda alınmış, uygulaması günümüze dek getirilmiş bir 'prensip kararı'na dayanarak" geri çevirmektedir. H. Sayın'ın açtığı dava üzerine İçişleri Bakanlığından gönderilen "savunma"da aynen şunlar yazılıdır: "Bakanlığımızca özel şartlar belirleme yetkisine dayanılarak kaymakamlık görevinin niteliği, idari yapısı, kaymakamdan beklenen hizmetler ve bu hizmetlerin fizik yönden arz ettiği zorluklar ve çalışma şartları düşünülerek bayanların başvuruları bugüne değin kabul edilmemiştir. **Bu suretle bayanların maiyet memurluğuna başvurularımn kabul edilmemesi konusunda idari teamül teessüs etmiştir** (abç). Davacının hanım olması ve yukarıda değinildiği üzere, idare mesleğinin kendine has özellikler arz etmesi nedeniyle hizmetin icaplarına uygun olarak yürütülen bu işlemde (yani H. Sayın'a kaymakam olabilmek için "maiyet memurluğu" sınavına girme hakkımn tanınmaması işleminde) **mevzuata** (abç) aykırılık bulunmamaktadır."

Yukarıda yasalarda bu konuda bir düzenleme olmadığını belirtmiştik. Bakanlığın "savunma" yazısında altını çizdiğimiz yerlerde belirtildiğine göre, "idari teamül teessüs" ettiği için "mevzuata aykırılık" bulunmamaktadır. Kadınlara kaymakamlık hakkı tanınarak yeni bir "idari teamül" daha oluşturulabilir. Bu bir. İkincisi kanımızca "mevzuata" ve aym zamanda hukukun temel kurallarına aykırılık söz konusudur. Hukukun eşitlik gibi temel kurallarından biri 1940'larda, yani yarım yüzyıl önce, o dönemin çevre koşullarının etkisiyle oluşturulmuş bir idari geleneğe feda edilemez, edilmemelidir. Dahası, Salih Er'in "Kadınlara Kaymakamlık hakkı verilmelidir" başlıklı yazısında belirttiği gibi, "Gerek 1700 sayılı Dahiliye Memurları Kanununda, gerek Maiyet memurluğu yönetmeliğinde, mesleki kariyerin başlangıcı olan Maiyet Memurluğu sınavına girişte, bayanları kapsam dışı bırakacak bir koşula yer verilmemiştir. Anayasanın eşitlik ilkesine de uygun bu yasal düzenlemelere karşın ilgili Bakanlık olumsuz tavrını sürdürmekte ısrar etmektedir."

S. Er, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme ve Uluslararası Çalışma Teşkilatı Genel Konferansı'mn 25 Haziran 1958 tarihli sözleşmesi gibi Türkiye'nin de imzaladığı uluslararası belgelerden aktarmalar yapıp kadınların kendi ülkelerindeki tüm kamu görevlerine eşitlikle girme, kamu makamlarında eşitlikle görev yapma haklarına sahip olduğunu ve dahası "iş ve meslek bakımından kadınlarla erkekler arasında ayrım" yapılamayacağını dile getirmektedir.(2) Bu durumda bizzat imzaladığımız uluslararası belgelerle uygulamamız arasında da aykırılık bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

---

(2) S.Er: "Kadınlara kaymakamlık hakkı verilmelidir" *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* Yıl: 1983, Sayı: 70-71, s. 26-27.

"Bayan Sauve İlk Genel Vali"

25-26 Aralık 1983 tarihli Le Monde yukarıdaki başlıkla Kanada'ya ilk kez bir kadının genel vali olarak atandığım belirtiyordu. Gazetenin açıkladığına göre, 61 yaşmdaki Bayan Jeanne Sauve, 23 Aralık 1983'te atandığı gün yaptığı konuşmada bunun kadınlar için muhteşem bir olay olduğunu vurgulayıp kendisinin bu göreve seçilmesinde cinsiyetin rol oynadığını sanmadığını söyleyerek şunları eklemiştir: "Ülkeme hizmet etmek için olağanüstü bir fırsat bu; ve bu hizmetin benden istenmesinden alabildiğine hoşnutum."

Kanada'da kamuoyu bu atamayı gayet olumlu karşılamıştır. Bu arada "Ontario Kadın Durumu Kurulu" başkanı Bayan Sally Barnes, bu gelişmenin "kadınların bütün hükümet düzeyi ve çevresindeki kamu görevlerinde temsil edilmesi yolunda yeni bir adım olduğunu" belirtmiştir.

Bu haberi, "Kanada'da olduğuna göre bizde de kadın vali olsun" demek için aktarmıyorum. Sadece bilgi vermek istedim. Kanımızca Türkiye'nin kendi yakın geçmişi kadın konusunda bir çok yeniliklerin kendiliğinden ve ülke koşulları gerektirdiği için gerçekleştirildiğini göstermektedir. 1980'li yıllarda SBF Siyaset ve İdare Bölümünden ve benzer konularda eğitim yapan fakültelerden mezun kız öğrenci sayısı gittikçe artarken ve bu arkadaşlar ısrarla en doğal haklarının tanınmasım isterken "ülke koşulları 1940'lı yılları artık aşmıştır ve kadınlar kaymakam olabilir" diyemeyecek miyiz? Dahası şimdiye dek ve gittikçe hızlanan, artan bir biçimde, kadınlar her türlü siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda başarıdan başarıya koşup rektör, milletvekili, belediye başkanı, doktor... ve hatta bakan olabilirken neden kaymakam ve vali olmasın? Kadınların birçok hakkının tanınmasında pek çok Batı ülkesinden önce gelen Türkiye neden bu konuda da kendine düşeni gerçekleştiremesin? Başka ülkeyi örnek almamıza gerek yok; kadın konusunda geçmişteki öncülüğümüz ve yılların birikimi ile deneyimleri gerekli aşamayı yapmamıza yetecektir, yetmelidir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin yakın tarihinde kadın hakları konusunda birçok "ilk adımlar" ile yönetici, serbest meslek sahibi ve çalışan kadınlarımızın bir kez daha anımsanmasında yarar vardır.

1930'lu yıllarda pek çok Batı ülkesinden önce kadınlara seçme ve seçilme hakkının Türkiye'de tanındığı nasıl unutulur? Kazan köyü muhtarı ve ilk köylü milletvekili kadın Satı Kadın (Çırpan), Atatürk'ün önerisiyle TBMM'de Ankara milletvekili olarak erkek meslektaşları kadar başarılı bir biçimde görev yapmadı mı?

Kadın bakanlarımızı da anımsamalıyız. İlk kadın bakanımız ve daha sonra Ankara Üniversitesi'nin ilk kadın rektörü Türkan Akyol, yine bir başka kadın bakanımız Neriman Neftçi bu bağlamda ilk aklımıza gelenler. Akyol'un rektörlük yıllarında gerçekleştirdikleri üniversitelerimizin yakın geçmişindeki yüz aklarından bazıları değil midir?

Milletvekili, parti yöneticisi, belediye başkanı kadınlarımız, son yıllarda sayıları gittikçe artan ve her biri kendi mesleğine yeni boyutlar kazandıran muhabir, gazeteci ve şair kadınlarımız. Öğretim üyesi, araştırmacı, öykü, deneme ve roman yazarı kadınlarımız. Karikatür, sinema, güldürü, resim, heykel, bale, ses, müzik, tiyatro, opera sanatçılarımız, bayan sporcularımız[3], "artık büyükel-

(3) İş spora geldiğinde bir "boksör hanım sporcumuz" olmasını ve bunun inanılmazlığını Uluslararası Amatör Boks Birliği yöneticilerine inanılır hale getirmek için uğraşlarımızı "Dünya boksunu yönetenler Şükran Hanım'ı konuşuyor" diye anlatırken (Bakınız: *Cumhuriyet,* 23 Ocak 1983); ve bundan belli bir övünç payı çıkarırken aynı heyecanı neden "Bir kadın kaymakam kasabamıza atandı. Hoşgeldiniz, kaymakam Hanım" haberinden çıkarmayalım? Bir Semra Aksu'nun başarısı ve gazetelerde ondan söz edilmesi birçok genç kızımızın atletizme daha bir sıkı sarılmasına yol açıyorsa, bir kadın kaymakam binlerce genç kızımızın okumaya dört elle sarılmasına mutlaka yardımcı olacaktır.

çi bile olabilen kadınlarımız". Dokuma, gıda, ticaret, büro ve banka gibi işkollarının temel direği olan işçi kadınlarımız, kocaları kadar ünlü, gerektiğinde onlar kadar hatta daha çok toplumsal ve sanatsal sorumluluklar yüklenebilen cumhurbaşkanı ve başbakan ve bakan eşleri (bu arada özellikle Bayan İnönü ve Bayan Korutürk mutlaka anılmalıdır) ve sözün kısası bunca işte, bunca uğraşta o denli birikimi ve deneyimi olan yeryüzünün ve gökyüzünün yarısını oluşturan kadınlarımız unutulur mu? Dahası kadın "kahraman pilotlarımız", doktor, yargıç, savcı ve avukat kadınlarımız, bir çoğumuzun kadın konusunda yeniden düşünmemize yol açan ve kafamızdaki ataerkil ve erkekçi kadın imajını yerle bir eden "hanım öğretmenlerimiz"in bizlere ve toplumumuza yaptığı olumlu katkılar göz ardı edilemez. Hangi konuda kadınlar erkeklerden geri kalıyor da, onlar kaymakamlık gibi onurlu bir meslekten men ediliyorlar? Bir kadın kaymakamın gideceği toplumda oluşturacağı toplumsal devinim göz ardı edilmemelidir. "Başörtülü kız öğrenci istemiyorum" demek kadar belki ondan daha fazla etkili bir yöntem "baş örtüsüz", uygar bir kadının kaymakam olarak gönderilmesi değil midir? "Kaymakam Bey" yerine "Kaymakam Hanım" denmesinin bile nelere kadir olduğunu bir bilebilsek.

Tarihi açıdan kadınların ülkenin acı tatlı dönemlerinde, ama özellikle savaşh ve acılı anlarında sorumluluklarını sonuna dek yerine getirdikleri aklımızdan çıkmamalıdır. Onlara zor dönemlerde sorumluluk yüklemek kadar şimdiden ülke yönetimine katmanın yollarını da aramalıyız. Bu, tarihi açıdan, kadınlara karşı yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Mayıs 1919'da İstanbul'da işgalcilere karşı meydanlarda ve camilerdeki mitinglerde halkı ulusal kurtuluş savaşma katılmaya çağıran "analar"ın, Halide Edip ve Sabahat Hanımların çocukları neden kaymakam olamasınlar? "Mücahide Fatma"lar, "Zeyno onbaşı"lar, "Irazca başçavuş"lar, sırtlarında cepheye mermi taşıyanlar, erkek nüfus savaşlardan bitik, yaralı ve

kırılmış çıktığında tarlaları dantel gibi örüp, madenleri işleten ve fabrikaları gürül gürül çalıştıran "Hayriye, Elif, Nigâr, Ganime, Münire, Rukiye ve Şefika Hammlar"ın torunları niye kaymakamlık yapamazlarmış? Türk-İş'te bir "Kadınlar Bürosu"na kavuşulduğu, genel kurullarında artık kadm delegelere rastlanıldığı şu yıllarda kadına tanınan haklarda yeni bir "ilk adım" daha yapamaz mıyız?

Kaymakam yetiştiren fakültelerimizde erkek öğrencilerle aym dersleri okuyan, aynı sınavları başarı ile geçen kız öğrencilerimizin kaymakamlık sınavlarına girmelerini engellemek Anayasanın ve hukukun "eşitlik" ilkesiyle çelişmiyor mu? Kadınlara, kaymakam olarak da ülkeye hizmet etmelerini çok mu görüyoruz? İdari yapımn hemen her kademesinde işçi, memur, şube müdürü, genel müdür ve bakan olarak görev yapan kadmlar neden kaymakam ya da vali olamasınlar? Bu tür bir yasağın sürdürülmesi, onların, "onca yıl gördükleri eğitimin boşa gitmesi" anlamına gelmiyor mu?

Yıllarca iş müfettişliği erkeklerin tekelinde idi. Birkaç yıl önce Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörü Nermin Abadan Unat'ın girişimleri ve dönemin olumlu çevre koşulları sonucu iş müfettişliği sınavlarına bayanlar da alınır oldu. Yıllarca erkek iş müfettişlerine sorunlarını bir türlü açamayan kadm işçilerimiz daha bir rahatça kadm iş müfettişlerine yanaşmadılar mı? Erkeğin kadına hâlâ "osmanlıca" davrandığı, "sapına kadar erkek" toplumumuzda kadımn kendi cinsinden olan birine daha kolayca açıldığım, sorunlarım daha rahatça dile getirdiğini, kadımn kadını daha iyi anladığım ve bu oluşumun bunalımlı ve sorunlu çevrelerde göz ardı edilemeyecek yararları olduğunu mutlaka anımsamalıyız. Her gün en az yarısının kocalarından, baba ya da ağabeylerinden bir fasıl dayak yediği genel kam olan kadınlara *kadın kaymakamları* çok görmemeliyiz. Kadın kaymakamların gidecekleri her yerde mesleklerine ve yönetici ile yönetilen arasındaki ilişkilere mutlaka yeni bir boyut, bir incelik kazandıracağı ve bu gelişimin kocalar üzerinde de eşleri üze-

rinde olduğu kadar hayırlı sonuçlar doğuracağı kesindir. Kadınlarımızın birçok bilim kadım ve adamını ve özellikle toplumbilimcileri şaşırtan bir olgunluğa artık eriştiğini göz ardı etmemeliyiz. Onca karşı çıkılan Kürtaj Yasası, yürürlüğe girer girmez hastaneler önünde uzayan kuyruk bu olgunluğun simgesi değil midir?

SBF'de önce öğrenci, sonra öğretim üyesi olarak kız arkadaşlarımın "kaymakam olmak ideallerine" bağlılıklarım ve inançlarını yakından ve içten bir saygı, içten bir sevecenlikle izlemiş biri olarak, onların bu mesleği de, diğer bir çoğu gibi, yüzlerinin akı ile ve hak ederek yapacaklarına inanıyorum. Bu inancımı pek çok kişinin de paylaştığından emin, nüfusumuzun yarısını ve ulusumuzun iki temel unsurundan birini oluşturan kadınların önündeki bu engelin kaldırılmasımn artık günü geldiğini vurgulamak istiyorum.

Bundan yarım yüzyıl önce *Ayın Tarihi*(4) şöyle bir haber veriyordu: "Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu Hanım bugün ilk defa olarak deruhte etmiş olduğu bir davanın vekili olarak mahkeme celsesine iştirak etmiştir." Yakında Türkiye'de kadın kaymakamlarımız var diyebilmek, onların "deruhte etmiş" oldukları görevle kasabalarımıza kaymakamlığa başlamak üzere gittiklerini ve "Hoşgeldiniz, Kaymakam Hanım" sesleriyle karşılandıklarını okuyabilmek umudu ile.

Saçak, Sayı: 5
Haziran 1984, s. 36-39.

(4) *Ayın Tarihi*, Kânunuevvel (Aralık) 1927), Sayı: 45, s. 2876. Rahmetli C. Orhan Tütengil'in "1927 Yılında Türkiye" yazısından (s.272) aktarıyorum. Bk. *Tütengil'e Saygı*, İstanbul, 1981, s.256-272.

Bir Çiçekle Bir Böcek

1991'de kadınların kaymakam olmak için mücadeleleri sürüyordu. Dönemin başbakanı Mesut Yılmaz, vali atamaları sırasında, kamuoyunun, basın-yayın organlarının ve hatta yabancı medyanın dikkatini çeken bir "adım" attı. Sadece bir adım: Muğla valiliğine Bayan Lale Aytaman atandı. Temmuz 1991'in başında. Türkiye'de ilk kez bir kadm valiliğe atanıyordu. Bayan Aytaman, Boğaziçi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Almanca Bölümü öğretim görevlisi. Kocaeli eski senatörü rahmetli Dr. Abdullah Köseoğlu'nun kızı. Ve 1944 İstanbul doğumlu. Almanca yanında İngilizce ve İtalyanca da biliyor. Eşi Reha Aytaman büyükelçidir...

Bu atama elbette ilgi uyandırdı. Örneğin Kadın Dernekleri Federasyonu başbakana ve Lale Aytaman'a kutlama ve başarı telgrafları gönderdi...

Bayan Aytaman Temmuz 1991 sonuna doğru görevine başladı. Ve kadm vali olarak günümüze dek tek örnek olarak kaldı.

Sonuçta SBF diplomalı Mesut Yılmaz'ın atamasının aslında kadınlara yönelik kararlı, düzenli ve sürekli olması düşünülen bir politikanın ürünü olmadığı ortaya çıktı.

1991'de Mesut Yılmaz hükümetinin İçişleri Bakanı Mustafa

Kalemli göreve başladığım izleyen günlerde, "Kadın kaymakam da, kadın vali de yapacağım (atayacağım?)" türünde demeçler verdi (*Hürriyet*, 28 Haziran 1991). Temmuz 1991 başında Lale Aytaman'ın vali olarak atanmasını izleyen günlerde ise Kalemli şu açıklamayı yaptı: "Bundan böyle Üniversitelerin Kamu Yönetimi bölümünden mezun olan herkes, cinsiyet ayrımı gözetilmeden kaymakam olabilecek. 15 Ekim'de açılacak kaymakamlık sınavına, genç kızlarımızın büyük ilgi göstermesini bekliyorum. Bu sınavda başarılı olurlarsa, niye kaymakam olarak görev yapmasınlar? Ben inanıyorum, kadınlarımız iyi yönetici olur. Başaracaklarından hiç şüphem yok. Şimdi kadınlarımızı göreve davet ediyorum." (*Hürriyet*, 16 Temmuz 1991).

Kalemli "yeni ilçelere kadın kaymakam atanacağım" vaat ediyordu.

Kaymakam olmak için açılan sınava, eylül 1991 sonunda başvuran 726 adaydan 109'u bayandı (*Hürriyet*, 24 Eylül 1991).

Sınava, geçmiş dönem sınavlarından farklı olarak SBF ve Hukuk Fakültesi mezunları yamnda İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi diplomalılar da alındı.

1980'li yılların başına oranla bir "adım" ve birtakım gelişmeler olduğu açık. Ancak bunların göz kamaştırmaya, kamaşan gözü boyamaya yönelik oldukları kaygısı da haksız değil. Çünkü, Mesut Yılmaz'ın genel başkanlığını yaptığı ANAP (Anavatan Partisi) hükümeti döneminde kamu sektörüne alınan çalışanlar içinde erkek ağırlığınm, geçmiş yıllara oranla, daha fazla olduğunu biliyoruz: Kadın çalışanların oranı % 30'dan % 22'ye indi bu dönemde.

Kadınların kaymakam olma istekleri henüz yerine getirilmiş değil. Çünkü sınavı bile kazandıktan sonra, sözlü sınav ve kaymakamlık kursu aşamaları geçilecek. Ve daha önemlisi atanmanın eşitlik ilkesi içinde yapılması gerekecek. Bu aşamaların her birinde değişik engellemeler hazırlanıyor. Nitekim bütün aşamaları geçen

üç bayan atanma için Danıştay'a başvurmak zorunda kaldılar, 1992'de.

Mayıs 1994'te Devlet Bakanlığı Kadımn Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı rapor, kamu sektöründe, idari ve siyasi kademelerde, üniversite ve yerel yönetimlerde kadımn konumunu belirleyen bir fotoğraf rolünü oynuyor. Ve fotoğraf pek iç açıcı değil. Buyurun kararı siz verin:

İlk kadın vali 1991'de atandı ve "tek çiçek" olarak kaldı.

1989'a dek Türkiye'de kadın belediye başkanı yoktu.

İlk kadın bakan 1971-1973 döneminde atandı. Sonrasındaki bütün dönemde sadece beş kadın bakan on kez farklı bakanlıklara atandı.

Medeni Kanun, Türk Ceza Kanunu ve diğerlerinde ayrımcılık sürüyor.

Fikriye Hanım, 1932'de Murakıp Muavinliği görevine atanarak ilk kadın Maliyeci ünvanını kazandı. Ama aradan geçen onca zamana karşın kadınlar Maliye Müfettişi olamadı. Bu tür daha pek çok önemli ve "kilit" görev kadınlara kapalıdır.

İlk kadın büyükelçi ancak 1985'te atandı. Bununla birlikte Dışişleri Bakanlığı yönetim düzeyinde kadınların en iyi temsil edildiği bakanlıktır. Bu bakanlıkta daire başkanı ve genel müdürlük düzeyinde görev yapanların % 12'si kadındır. Meslek memurlarının % 15,4'ü, büyükelçilerin % 2,5'i kadındır.

Üniversiteler ise örnek alınacak durumda değiller maalesef: 1994'te 53 üniversitede bir tek bayan rektör yoktu. 29 Üniversitenin 201 fakültesinde bayan dekan sayısı ise sadece üçtür. Sadece üç.

"Kaşık Düşmanı"m Gördünüz mü?

24 Mart 1985, Pazar sabahı erken saatte bir gazeteci arkadaşımın telefonuyla uyandım: "Kaşık Düşmanı ödül aldı, ödül töreni için kalk Créteil'e gel" diyordu. "Kaşık Düşmanı" Créteil'de 16-24 Mart 1985'te düzenlenen 7. Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği'nin yarışmalı bölümüne katılması nedeniyle Paris'teki bizim aydın çevrede, on on beş gündür kendinden söz ettiriyordu. Filmi, 16 Marttaki gösterisinde izlemiş ve çok sevmiştim. Niye çok sevdiğimi aşağıda anlatacağım.

"Kaşık Düşmanı", sinemamızın başarılı kadın yönetmenlerinden Bilge Olgaç'ın. Ancak, pasaport alamadığı için Paris'e gelemeyen ve ödül törenine katılamayan Bilge Olgaç'ı, arkadaşı tiyatro yönetmeni Luiz Menase temsil ediyordu. Bilge Olgaç'ın filmi Jüri Büyük Ödülü yanında, Kadın Gazeteciler Özel Ödülü'ne de layık görülmüştür. Bu arada, Kadm Filmleri Şenliği'nde, ilk kez düzenlenen ve seyircilerin (gelişi güzel değil, belli sayıda ve belli kategorilerde filmleri izlemiş olanların, sıkı bir yönetmelik uyarınca seçimi sonucu) oylarıyla belirlenen "En İyi Erkek Oyuncu"luğa da "Kaşık Düşmanı"nın baş erkek oyuncusu Halil İbrahim Ergün seçilmişti. Birçok ödüllü filmi nedeniyle Bilge Olgaç'ı, oyuncularını ve yapımcılarını kutlamalıyız.

Ödül başarısı Türkiye TV'since haberlerde zikredilmemiştir. Bu TRT'den her şey beklenir... Daha acısı ve traji-komiği o gün haberlerde uluslararası "gastronomi" yarışında elde edilen bir "yemek başarısı" verilirken, sinema başarımızın verilmemesidir. İnsanın, TRT'miz aklıyla değil, midesiyle düşünüyor diyesi geliyor. Ama daha ilginci, Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrem Taşçıoğlu'nun şu demeci: "Bu tür ödüllere çok gereksinmemiz var. Filmi başarıya ulaştıranların tümünü kutlarım. Sinema, dünyada yeniden boyut ve aşama kazanıyor. Sinemanın bu atağında, bizim de var olmamızı değerlendirmek gerekir. Bu ödülü kazanmanın verdiği sevinç yanında, bundan en iyi şekilde yararlanmayı düşünüyoruz. Biz bakanlık olarak, gerekeni yapacağız. Sanatçıları tekrar kutlarım."(5) Bu olumlu demeç yanında Zeki Ökten'in yönettiği ve Tarık Akan'ın oynadığı "Pehlivan" filmine verilen özel ödülü almak için Berlin Şenliği'ne gidecek olan Tarık Akan'ın, pasaport alamadığı için şenliğe katılamaması! Aym Tarık Akan'ın Paris Televizyon Şenliği'ne katılmak için uçağa binerken geri çevrilmesi! Ve nihayet Bilge Olgaç'a pasaport verilmemesi! Bütün bunlara ne demeli? *Saçak*'ın dediğini, yani "iki değerli ödül ve Türkiye'nin kendisine verdiği ceza".(6)

Geçmiş yıllarda "Susuz Yaz"ın, "Yol"un ve diğerlerinin, son aylarda "Pehlivan", "Kaşık Düşmanı" ile nihayet Ali Özgentürk'ün "At"ınm Tokyo Film Festivalindeki başarıları sinemamızda birşeyler olduğunu kamtlamıyor mu? Son yılların en ilginç öykü yazarı Osman Şahin'in "Beyaz Öküz" öyküsünden, Erden Kıral'ın yarattığı "Ayna" filminin(7) Bastia ve Venedik Film Festivallerindeki ba-

(5) *Cumhuriyet*, 25 Mart 1985.

(6) *Saçak*, Sayı 16, Mayıs 1985, s. 8.

(7) *"Beyaz Öküz"* öyküsü için bkz. Osman Şahin, *Acı Duman* (Öyküler), Cem Yayınları, İstanbul, 1983, s. 114-143. "Ayna"nın senaryosu ve öykü için bkz. Erden Kıral; *Ayna* (yayına hazırlayan Osman Şahin), Afa Yayınları, İstanbul, 1985.

şarıları, sinema sanatçılarımızm isimlerini artık tüm dünyaya duyurduğunu kanıtlamıyor mu?

Artık, sanatçılarımızı ve aydınlarımızı hor görmekten, hırpalamaktan ve savurmaktan vazgeçmenin zamanı gelmedi mi? Bir spor karşılaşmasında uluslararası başarı elde eden sporcularımızı kahraman ilan ederken, sinema, müzik, edebiyat, bilim ve tiyatroda başarı kazananlarımızı bir sopayla dövmediğimiz kalıyor. Biz, yoksa Sado-Mazoşist miyiz?

"Kaşık Düşmanı"mn incelemesini dört alt başlıkta yapalım diyorum. Önce, filme konu olan "olay"ı anlatalım. Sonra, Bilge Olgaç'ı. En son bölümde film hakkındaki düşüncelerimi belirtmeden önce, üçüncü alt başlıkta filmin çekimini hikaye edelim.

Olay

Filme konu olan olayı hepiniz hatırlayacaksmız. Hani, 26 Kasım 1980 Çarşamba günü gazetelerimizi açtığımızda karşılaştığımız olay: Ankara'nın Keskin ilçesine bağlı 402 nüfuslu Danacıobası Köyü'nde düğün gecesi patlayan tüpgaz lambasının yol açtığı facia!

Bu acı olaydan sonra, köyde önemli sorunlar doğdu. Bir kez, köyün dörtte bir nüfusu ölmüştü, bunların tamamına yakını kadındı. Dolayısıyla, büyük bir işgücü kaybı söz konusuydu. Köyün neredeyse bütün kadınları gitmişti. Kim çocuk doğuracak, kim yemek yapacak, çocuklara kim bakacak, çamaşırları kim yıkayacak, kim dikiş dikecek, tarlada ve evde üretimi kim sağlayacaktı? Kadınsız hayat mümkün müydü? İşte Bilge Olgaç, bu faciadan hareketle erkeklerin kadınsız ilk haftalarını ve daha sonraki gelişmeleri filme almaya karar veriyor. Kendisinden dinleyelim:

"Film bir faciadan ortaya çıktı. Asıl, facianın sonrası benim ilgimi çekti. Olaydan 15 gün sonra, erkekler toplu halde devlete baş

vurdular. Kadınların tümü kazada öldüğünden, yeniden evlenmek için başlık parasına ihtiyaçları vardı ve bunun için devletin yardımını istiyorlardı. Çünkü, yine bir gazete haberine göre, civar köylerde başlık parası bu kazadan sonra zam görmüştü."(8)

Bilge Olgaç'ı tanıyalım

Bu faciadan evrensel mesajlar içeren bir film yapan Bilge Olgaç, 1940 yılında Trakya'da Vize'de doğdu. Bir süre "ev kadınlığı ve terzilik öğreten" bir lisede okudu. Ancak, "okulu sevmediği" için, son sımfta evlenerek okul hayatını terk etti. Daha sonra, kendi olanaklarıyla kendini yetiştiren Olgaç, 1960'ın başlarında küçük öyküler yazdı. Olgaç'ın büyüdüğü Trakya'da kadın nüfusu, erkek nüfusa oranla daha yoğundur. Bu bölge kadınları daha özgürdür; erkeklerle "kaç-göçleri" yoktur. Orhan Kemal, *"Cemile"* ve *"Murtaza"*da, Adana'daki dokuma fabrikalarının boşnak kadın ve kızlarını anlatırken, hem bu özelliklerini hem de "göçmenlerin" girişkenliğini ve cesaretini vurgular. Trakya'ya, askerlik görevini yapmaya giden nice Anadolu bekârı, oradan evlenip dönmüş, ya da evlenip oraya yerleşmiştir. Trakya'lı kadını da, Bilge Olgaç'ın bize "bir gün mutlaka" anlatacağını umut ediyoruz.

1962'de, B. Olgaç'ın *"Kısmetin En Güzeli"* isimli öyküsü, Memduh Ün tarafından beğenildi ve filme alındı. M. Ün, öykülerini beğendiği B. Olgaç'a "gel asistamm ol" dedi ve Olgaç, iki buçuk yıl süreyle, sinema ustamızın yardımcılığım yaptı. B. Olgaç, altmışlı yılların bir senarist ve yönetmeni olarak, sinema sanatına birçok katkıda bulundu. Bütün filmlerinin senaryolarını bizzat yazmış olmak özelliğine de sahiptir.

1970'lerin ikinci yarısından sonra Türk sinemasında başlayan seks filmleri furyası üzerine reklam filmlerine yönelen B. Olgaç,

(8) A. Dorsay, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1985.

Danacıobası köyü faciası üzerine, yeniden sinemaya yönelmeye karar veriyor. Yaklaşık sekiz yıl aradan sonra Yeşilçam'a dönüyor. Kendisinden dinleyelim: "Ülkemin kırk bin köyünden olan Danacıobası köyünde, bir düğün gecesi müthiş bir facia yaşamr... Bu olayla, KADIN SORUNU değişik bir boyutla gündeme gelir. Kadının sosyal yaşamdaki önemi, yaratıcılığı, üretkenliği, olayın bilincine varılmadan, hemen bir başkası ile (başka bir kadınla, MŞG) doldurulmaya çalışılır. Çünkü, kadınsız yaşam yürümemektedir. Köyün düzeni DÜZENSİZLİK haline dönüşür."

B. Olgaç, devamla "vazgeçilmez üretim aracı" olan kadının "yenilenmesi"ne değinir. "Ve yaşam, eskisi gibi normal olmayan normal'e döner".(9)

Filmin Çekimi

B. Olgaç, 1980'de yaşanan olayı, sıcağı sıcağına denebilecek bir süre sonra, 1984'te çekmeye başlıyor. Bir çok filmin on beş, yirmi, hatta daha önceki yıllarda yazılmış öykü ve romanlardan hareketle, zaman zaman, güncelliği kalmamış olaylara dayandığım anımsarsak, "Kaşık Düşmanı"nın bir başka özgünlüğü daha anlaşılacaktır.

B. Olgaç'ın oyuncu kadrosunda sinemaya iki yıldan beri ara vermiş olan Perihan Savaş yanında, "İzin", "Merhaba" ve "Yol" gibi son yılların en iyi filmlerindeki başarılı oyunlarıyla, isminden sıkça söz edilen H.İ. Ergün bulunmaktadır. Bu baş oyuncular yanında, Mesut Ergin, Menderes Samancılar, Seden Kızıltunç, Aliye Rona, İsmet Ay ve daha birçok oyuncu da kadroda bulunuyor. Teknik kadroda, kamera ustası Ümit Gülsoy, müzik için Mutlu Torun ve diğer teknik elemanlar var.

Filmin çekimi için Nevşehir'in Bahçeli köyüne gidilir. Bir ay

---

(9) "Kaşık Düşmanı" basın dosyasında B. Olgaç'ın "Danacıobası olayı: Beyaz Gelinlik" başlıklı bir daktilo sayfalık yazısından.

süreyle bu köyde, köylülerin ve özellikle kadınların yakın "ilgi ve dostluğu"yla filmin çekimi gerçekleştirilir. Özellikle düğün evinin gerçekten yanması ve havaya uçması sırasında, çekim de dört kamera çalışır. Bu arada *Steadi cam* adı verilen ve her türlü sarsıntıya karşı dayanıklı bir kamera kullanılır. Sinemamız açısından bunlar, herhalde, yeni ve önemli uygulamalar. Ancak köyün engebeli yapısı nedeniye "sürekli ışığa müdahale" edilmiştir.(10) Yeni buluş ve uygulamalar yanında, sinemamızın alt yapısından ve film çekimindeki maddi zorluklardan kaynaklanan kimi eksik ve kusurların, zaman içinde aşılacağını umut etmek gerekiyor. Seslendirme konusunda da, iyileştirmelere gereksinme var. Bu bağlamda, yarışma günü *Cumhuriyet*'te, Mehmet Basutcu tarafından yayınlanan yazıda,(11) filmin teknik eksik ve kusurlarının, biraz abartılarak eleştirildiğini belirtmeliyim.

Filmin kendisi

Sekiz yıl aradan sonra, B. Olgaç'ın yaptığı bu yeni filmini çok sevdiğimi, yazının başında söylemiştim.

B. Olgaç, filmde birkaç yıl önce hepimizin üzülerek izlediğimiz faciayı ve asıl onun ertesinde olan biteni gerçekle-fiksiyon (kurgu) arasında bir yaklaşımla anlatıyor. Facia, filmin başında bütün acı ve ıstırabıyla gösterildikten sonra, sonrasındaki gelişmeler traji-komik bir biçimde, kara güldürü üslubuyla anlatılıyor. Faciadan sonra, kadınsız kalan erkeklerin, "başlarının çaresine" bakmaları, gayet sevecen bir yaklaşımla veriliyor. Bu yaklaşıma, kimi kurgu unsurları da katkıda bulunuyor. Aslında, içler acısı bir gelişmeler dizisini, B. Olgaç, mizahi bir yaklaşımla, seyirciyi zaman zaman güldürerek anlatabilme başarısını gösteriyor. Bir yerde, kara

(10) Atilla Dorsay, agy.

(11) M. Basutcu: "B.Olgaç'ın filmi Fransız Şenliğinde", *Cumhuriyet*, 16 Mart 1985.

gerçek seyircinin suratında bir tokat gibi patlatılmıyor. A. Dorsay'ın "Yapıtınız, bence, dünya sineması içinde bile çok acı, trajik bir olaydan yola çıkıp, başka değişik bir anlatıma ve hiç beklenmeyen sonuçlara ulaşan nadir filmlerden biri... Ne dersiniz?" sorusuna B. Olgaç şu cevabı veriyor: "Sinemada gülmecenin, mizahın gücüne çok inanıyorum. Birkaç yıl önce, Balkan Film Şenliğinde Yunan filmi 'Savaşta Ne Yaptın Tanasis?'i birkaç kez izledim. Bu filmde ciddi, hazin olayların, güldürü yoluyla nasıl yorumlanabileceğinin çok iyi bir örneği vardı. 'Kaşık Düşmanı', çok acılı bir olaydan çıkıyor ve bu acılı olayı yaşayan insanların nesnel durumlarındaki komiği ortaya çıkarıyor. Bu yönüyle tabii hayli farklı, değişik bir film oluyor."(12)

Öykü içinde olup bitenlerin, bir kadın izleyicisi bulunması, filmin bir başka özelliği. Bu izleyici, köyün "cinlisi", "ecinlisi" Deli Elif (Perihan Savaş). Her köyün bir "delisi" vardır mutlaka.(13) Danacıobası köyünün cinlisi öyle "zır deli" filan değil, tam anlamıyla "tatlı deli"lerden. "Delirmesinin" nedeni, yanlış anlamadıysam, çok küçük yaşta, kendisinden çok yaşlı biriyle evlendirildikten sonra, yaşlı kocasının ölümüne tanık olması.

Elif, düğün gecesi eşi olacak kadım yitiren Osman'a, (H.İ. Ergün) gizliden açığa tutkun. Elif, erkeklerin, kadınsızlıktan yok yere çıkardıkları kavgalara "Osman...Osman" diye haykırarak dalan, kendisini istemeye gelen erkeği "densizlik" edince tekme tokat kovan ve dahası, köyün bir yerde temel sağ duyusu olan bir kişi. Çünkü Elif, her şeyi görüyor, duyuyor, izliyor ve herşeyi kişisel hesaplar dışında algılayabiliyor. Ayrıca, gerektiğinde gereğini ya-

(12) A. Dorsay, agy.

(13) Nitekim P. Savaş kendisiyle yapılan bir söyleşide, filmin çekimi yapılan köyde filmde canlandırdığı tipe çok benzeyen birinin bulunduğundan söz ediyor.

pıyor. Aşağıda, bunun bir örneğini vereceğim. Elif öykünün temel öğelerinden birincisi. Kendisinin de çok severek oynadığım anlayacağınız bu rolde, P. Savaş hem çok içten, hem de oldukça başarılı.

Öykünün ikinci asıl kişisi ise Osman. Karısı olacak kadım hiç beklemediği bir anda yitiren köylüyü oynayan H. İ. Ergün bu rolde gayet iyi. Osman, karısını yitirişinin TV'ler aracılığıyla evrensel boyutta duyulması üzerine Batı Almanya'dan kendisine evlenme teklifi gelen talihli köylü. Düşünebiliyor musunuz, herkes fıldır fıldır kadın ararken, "Deli Elif'e bile" teklif yapılırken Osman'a bir Alman bayandan evlenme teklifi geliyor. Ve başlıyor Osman'ın rüyaları, kalp çarpıntıları. Osman'ın maceraları ve Elif'le ilişkileri -ki Elif'i feci bir biçimde dövmeye kadar gidiyor- acılı güldürülü sürüyor.

Bu arada bir de yaşlı köylü var: Özge Ağa (İsmet Ay). Ailesinden sekiz kişiyi kaybeden Özge Ağa tek başınalıktan en çabuk yılan oluyor. Ve devletin verdiği mezar taşı paralarıyla başlık parasını denk getirip, yakın köylerden kendine bir eş alıyor. Onun ve kadm bulmak için çevre köylere seferler düzenleyen diğer paralı köylülerin başına değişik maceralar geliyor. Nitekim Özge Ağa başlık parası verip "satın aldığı" kadının, "bakar kör" olduğunu anlayınca zavallı kadım ertesi günü çürük bir mal gibi geri satıyor. Yeni bir kadın almak üzere. Bu kısa sahne Türkiye'de kadının durumunu birçok açıdan açık bir biçimde sergiliyor. Bakar kör kadm, ilk gece kocasının kendisine sahip olmasmı, dudaklarım ısırarak, gözlerini kapayarak sanki "iğfal"miş gibi kabulleniyor. Benzer duruma iki gencin ilk gecesinde de tanık oluyoruz. B. Olgaç, sanki "evlilik mi iğfal mi?" sorusunu soruyor ve örneklerini veriyor.

"Bakar kör" kadm olayı, Osman Şahin'in, "Kör Gülüşan"(14) isimli öyküsünü anımsatıyor. O. Şahin'in adı geçen öyküsünde kör

(14) O. Şahin, *Acı Duman*, age, s. 82-93.

ve çok güzel bir kızın serüveni iyi bir başlangıç ve kötü sonuyla okunur.

"Kaşık Düşmam"nda öykü boyunca yüzyılların gelenek ve göreneklerinin, kahplaşmış kadm-erkek rollerinin aşılmaya çalışılması, sorgulanması çok önemli, Erkekler çamaşır yıkamak, sökülerini onarmak vb. konularda zorlanırken, başlık parası almadan kızını veren bir köylüye bile rastlayabiliyoruz. Bir başka bağlamda, çevre köylerden birinde kız babalarının bir araya gelip başlık parası konusunda indirimsiz tek fiyat uygulamasım ve fiyatın bir yıl öncesine oranla enflasyon göz önüne alınarak % 100 arttırılmasım kararlaştırdıklarım görüyoruz. Ekonomik bilincin, para ekonomisinin köylerimizde ulaştığı boyutların, kadın-erkek ilişkilerinde kadının nasıl "mal" gibi göründüğünün ve bunun yarattığı yabancılaşma ve yıkılışm bundan güzel örneği verilebilir miydi? Ve B. Olgaç, bunu seyircisini güldürerek anlatıyor. Bu da cabası.

"Bir Gün Mutlaka"da kentli kadım, işçi kadını erkeklerle ilişkileri içinde anlatan B. Olgaç, "Kaşık Düşmanı"nda daha çok köylü kadım ve sorunlarını dile getiriyor. Bu arada alkolik gazeteci ile çalışan eşi aracılığıyla küçük burjuva kadımn, kadm haklarını ne derece hazmettiğini, kocasıyla ilişkilerindeki çelişki ve çatışmalarını karikatürize ederek birkaç fırça darbesiyle yansıtıyor. Olgaç, bütün bunları yaparken evrensel bir dil kullanıyor. Filmin başarı nedenlerinden biri de buradan geliyor; yani B. Olgaç'ın dediği gibi "evrensel insana seslenmek" isteğinden. Film ödüllendirilirken bu mesajın alındığı sonucunu çıkarmak artık hakkımız.

Öykü, Almanların devreye girmesiyle Anadolu'daki bir köyün toplumsal sorunu olmak yanında bir Doğu-Batı çatışması, karşılaşması boyutunu da kazanıyor. B. Olgaç'ın bu kurgu unsurlarıyla doğrudan doğruya ne anlatmak istediğini kesinlikle bilemiyorum. Ancak, benim algılamama göre, Almanların, Batımn insafsız, soğuk ve mekanik bir tavırla Doğunun toplumsal bir sorununu başka bir deyişle zor durumunu ve saflığını nasıl "meta" haline dönüştür-

mek istedikleri anlatılıyor. Bu açıdan Osman'ın kolunda karısı olacağını veya olduğunu sandığı Alman bayanla gerdeğe doğru giderken, defalarca yinelenen film içindeki filmin o bitmez sahnesi unutulacak gibi değil. B. Olgaç ne demek istiyor acaba? Doğu ile Batının sentezinin olanaksızlığım mı?

Alman unsuru, filmi izlediğimiz bin kişilik salonda, gerilim doğurmaya yetti. O ana kadar filmi gülerek filan izleyen seyirciler, Almanların buz gibi havalarıyla, akıl almaz bir dalavereyle toplumsal bir faciaya yaklaşımlarından, Osman'ın başına "çorap örmek" istemelerinden feci biçimde rahatsız oldular. Ve biz, seyirciler "Şu Almanlar gitse köylüler dertleriyle baş başa kalsalar" derken, öyküde onlarla uğraşan ve gırgır geçen bir tek kişi vardı: deli kız Elif. Nitekim Almanlara unutamayacakları ilginç bir ders veren de o olacak. Almanlar veya Batı, Doğuluları bir kez daha aldatacak, ama filmin içindeki film Elif'te kalacaktı. Bununla birlikte yaşlı gözlerle gazeteciye, hepimizce sorulması gereken şu soruyu soracaktır: "Neden biz böyleyiz abi, sen bilirsin abi, neden oluyor bunlar?"

Bu film zevkle seyredilir

"Sonuç olarak, kadm-erkek ilişkilerindeki METALAŞ'madan doğan yabancılaşmayı sarsmak, kırmak istiyorum" diyen B. Olgaç'ın "Kaşık Düşmanı" ile amacına ulaştığını söyleyebiliriz. "Ben feminist değilim" diyen ancak "kadının iki kez ezildiği gerçeğini göz ardı edemeyiz" diye de ekleyen B. Olgaç kadın sorununa içten, sevecen yaklaşımıyla başarılı olmuştur.

7. Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği'nde on altı film arasında yarışan ilk filmimiz uluslararası bir başarıya daha imza attı. Bundan ne denli övünsek hakkımızdır. Fransa'da Üçüncü Dünyacı akımın gerilemekte olduğu, Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen filmlerin klişeleşmiş olaylarla (uzun bir doğum sahnesi, mümkünse en ilkel yöntemle; geniş planlarla verilen sefalet manzaraları vb.) ve

köy sahneleriyle kabak tadı vermeye başladığı bir sırada, B. Olgaç ve arkadaşlarının ekip çalışması kutlanmaya değer. Seslendirme, alt yazılar ve ışıklandırmadaki ufak tefek hataları ve eksiklerine karşın, cesareti, orjinalliği, insancıllığı ve sevecenliği ile "Kaşık Düşmanı", Türkiye'de kadm sorununun kimi özelliklerini gerçekçi anlatımıyla ve sorunu evrensel boyutlarıyla verişiyle ödüle layık görülmüştür. Jüri üyesi ve *Le Monde* gazetesi sinema eleştirmeni Jacques Siclier, 26 Mart 1985 günlü yazısında "Kaşık Düşmanı"nın önemini ve özelliğini vurguluyordu. Sinema sanatçılarımız ve filmlerimiz Avrupa'da, giderek bütün dünyada tanmıyor artık. Türkiye'yi filmlerimiz aracılığıyla halktan halka ve doğrudan doğruya tanıtma olanağım buluyoruz.

Aydınlarımıza ve sanatçılarımıza toplum olarak biz sahip çıkmalıyız. "Kaşık Düşmanı"m herkese özellikle de eşlerini, kız kardeşlerini, analarını döven erkeklere tavsiye ediyorum. Kocaları tarafından dövülen, hor görülen kadınlara kocalarım bu filme mutlaka götürmelerini öneriyorum.

Saçak, Sayı: 21,
Ekim 1985, s. 43-47.

Bilge Abla

"Ülkemin kırk bin köyünden biri olan Danacıobası'nda bir düğün günü müthiş bir facia yaşanır. 3 üzerine 3,5 bir kerpiç odanın içinde düğün eğlencesi yapılırken, çeyiz getirilmiş tüpgazın patlaması sonucu 87 kadın, kız ve çocuk ölür. Köyün kadınlarınm tamamına yakını ölmüştür. Bu olayla kadın sorunu değişik bir boyutla gündeme gelir. Kadının sosyal yaşamdaki önemi, yaratıcılığı, üretkenliği, olayın bilincine varılmadan hemen bir başkası ile doldurulmaya çalışılır. Çünkü kadınsız yaşam yürümemektedir."

Sinemamızın senaryo yazarı ve usta yönetmenlerinden Bilge

Olgaç, böyle anlatıyor filmini: Çekim öncesinde adı *Beyaz Gelinlik*'tir. Sonra *Kaşık Düşmanı* olur. 16-24 Mart 1985'de Créteil'de düzenlenen 7. Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği'nde bu film, Jüri Büyük Ödülü yanında, Kadın Gazeteciler Özel Ödülü'nü de kazandı. Dahası, o yıl ilki yapılan ve özel bir biçimde seçilmiş seyircilerce belli bir yönetmelik uyarınca belirlenen En İyi Erkek Oyuncu Ödülü'nü de filmin baş erkek oyuncusu Halil İbrahim Ergün'e getirdi. Ama işin acı tarafı şuydu: Bilge Olgaç pasaport verilmediği için ödülünü almak üzere Paris'e gelemedi. Bu olay Türk hükümeti ve rejiminin iyi bir reklamı oldu. Ama neye yarar? Filmi beğenenler Bilge Olgaç'la bir araya gelip söyleşemediler. Söyleşiler demlenmekte...

Trakya'nın kaç-göçü olmayan Vize kasabasımn bu güzel kızı, "ev kadınlığı ve terzilik öğreten" bir liseden kaçarak soluğu İstanbul'un sinema dünyasında aldı. Senaryo yazarlığı, yönetmen yardımcılığı derken, kendi senaryolarının ve yapıtlarının yönetmenliği. Hep kadmları anlattı/anlatmak istedi desem, erkeklere haksızlık olur mu? Olmaz kanımca. Çünkü kadım anlatmak demek aym zamanda erkekten söz etmektir. Aynen Yılmaz Güney'in yaptığı gibi. Yılmaz Güney, erkekleri anlatır gibi yapar, ama aslında kadınların dünyasını betimlerdi. Bir *Yol*'u alalım örneğin: Beş mahkumun öyküsü aym anda beş kadının ve onların ayrılmaz parçası erkeğin öyküsüdür.

Yılmaz Güney'le Bilge Olgaç'ın yolları erkek kesişti: 1960'ların başında. Bilge'nin ilk filminde başrolde Yılmaz oynar. Filmin adı evlere şenliktir: *Üçünüzü de Mıhlarım*. Ama Yılmaz Güney oynadıktan sonra biz seyrederiz arkadaş. Mutlaka hoşumuza giden bir şeyler/durumlar/konumlar/sözler yerleştirmenin yolunu bulmuştur Yılmaz. Sinema düşkünü/sinemaya sırılsıklam aşık bu iki deli/akıllı daha sonra da birlikte çalışırlar. Yılmaz Güney'in senaryosundan *Bir Gün Mutlaka*'yı Bilge 1975'te çeker. Bu filmde kentli kadın, işçi kadm, erkeklerle ilişkileri içinde anlatılır. *Kaşık Düşma-*

nı'nda ise köylü kadın ve sorunları. Bu arada alkolik gazeteci ile çalışan eşi aracılığıyla yeniden küçük burjuva kadının, kadın haklarını ne denli "hazmettiğini", eşiyle ilişkilerindeki çelişki ve çatışmalarını, neredeyse karikatürize ederek yansıtır. Evrensel bir dil kullamr. Dramatize etmez. En zor anlarda bile mizahı es geçmez. *Kaşık Düşmanı*'nda Almanların devreye girmesiyle Batı-Doğu çatışması/uyuşmazlığı/sentezin olanaksızlığı dillendirilir.

"Sonuç olarak, kadm-erkek ilişkilerindeki metalaşmadan doğan yabancılaşmayı sarsmak, kırmak" ister Bilge Olgaç. *Kanunsuz Toprak, Nikâhsızlar, Babasız Yaşayamam, Merhamet, İki Aşk Arasında, Öksüz, Linç, Kara Gün, Açlık, Gülüşan, İpekçe, Aşkın Kesişme Noktası* ve diğerleriyle de.

Kerim Korcan'ın aynı adlı romanından çektiği *Linç* ile 1970'de Adana Altın Koza Film Şenliği'nde En Başarılı Yönetmen Ödülü'nü aldı. Son yıllarda "İnsanın kendi yalmzlığım, kendi yanlışlığını, kendi yabancılığını kavraması ve değiştirmesi için" filmler yaptı.

Gidişi, Sevim Burak'ın bizi yalnız bırakmasına benziyor. Kendi yalmzlıklarıyla giderken bize bakıyorlar. Bilge Kadınlar dünyasına acı-tatlı bakışıyla, Sevim çılgın sözcük oyunlarıyla.

Her ikisi de Türkiye kadınınm konumunu/durumunu evrensel boyutlarda seslendirebildiler. Sevim Burak'ın *Yanık Saraylar*'ını Paris henüz unutmadı. 18-27 Mart 1994'te, yine Créteil'de, 16.sı gerçekleştirilecek Kadın Filmleri Şenliği'nde Bilge Olgaç amlacak.

Dünya Kadınlar Günü'ne birkaç gün kala bizi bırakıp gittin. Ama yine bekleriz. Bilge Abla. Ne olur bizi ihmal etme. Gider ayak hazırladığın *Bir Yanımız Bahar Bahçe* için ayrıca bin teşekkür. Unutmak "kadınlık defterinde" yazılı değildir. Bilesin.

Aydınlık,
8 Mart 1994.

Yılmaz Güney'in Kadına Bakışı

Kimine göre Yılmaz Güney, "acayip bir maçodur". Kadınla ilişkisinde "feodal'dir". Ama gerçek öyle mi bakalım? Güney, Kadına ve Kadınlık olayına nasıl bakıyordu? Kadın ve sorunlarına nasıl yaklaşıyordu? Roman, öykü, şiir ve filmlerinde nasıl yaklaşıyor bu konulara? Aslında ilk bakışta, hepimiz, "Bu konularda Güney'i çok iyi tanıyoruz" diyebilecek durumdayız. Kendi yaşamındaki kadınlarla ilişkisini boyalı basından izlemek durumunda kalan herkes/hepimiz.

Yılmaz Güney'in *Soba, Pencere Camı ve İki Ekmek İstiyoruz* başlıklı ve Ankara Kapalı Cezaevi'ndeki çocukların isyanını, yaşamını ve daha bir dizi konuyu anlattığı romanından(15) bir cümle aktarmak istiyorum: "Genç kız, ardında güzel kokular ve çarpıntısının farkında olmadığı bir yürek bırakmıştı." Kadın(lar) Güney'in yapıtlarında her türlü durum/konum/biçim/dert/ıstırap/aşk/sevgi/erotizm (asil anlamında)/fuhuş içinde yaşarlar/yaşıyorlar. Göreceğimiz gibi. Köylü kadın, kasabalı kadın, kentli kadın. Hepsi, Kürt

(15) Yılmaz Güney: *Soba, Pencere Camı Ve İki Ekmek İstiyoruz*, Güney Yayınları, İstanbul, 1976, s. 243.

kadını. Türk Kadını. Çerkezi. Gürcüsü. Türkiye mozaiğini, Anadolu'nun rengârenkliğini anlatır yapıtlarında.

Siyasi yaklaşımı içinde kadın ve kadın sorunu büyük/önemli bir odaktır. Bu konuda hem yapıtlarında izler/dokundurmalar/çözümlemeler buluruz; hem de *Siyasal Yazılar*'ında.(16) Yeri gelince aktaracağım.

Kimi filminde, akla hemen *Arkadaş* geliyor, kimi roman ve öyküsünde ve özellikle günlük yaşamında kadınlarla ilişkisi, kadına bakışı, "onur" ve "namus" sözcüklerinin içerdiği değer yargılarıyla doludur. Ve bu açıdan, Yılmaz, halkınm çocuğudur. Yılmaz Güney, "Halkımm gözü üzerimdedir" diyerek, halkın bu konulardaki (ve başkalarındaki de) değer yargılarına büyük saygı ve özen göstermiştir. Halkını oluşturan insanlar gibi düşünmüyordu belki, belki değil mutlaka, ama birçok tavır ve davranışıyla onlarla bütünleşiyordu. Bu, O'nun için bir saygı meselesiydi. Saygı ve onur meselesi.

Örneğin, Kasım 1970'de Atilla Dorsay'la söyleşisinde, aynen şunları dile getiriyor: "Hep halkımın karakterini taşıyan insanları oynadım. Yabanın kadınma bakmayan, dürüst bir kişiliği canlandırdım. Bunu düpedüz yaşamımın getirdiği deneylerden çıkardım. Gerçekten de halkımm temel niteliklerinden biridir bu. Özel yaşamımda da şimdiye kadar bir arkadaşımın sevgilisine bakmamışımdır. Türk halkının geleneğinde de bu vardır. Bugün Anadolu'da birtakım yalanlar söylenebiliyor ve halkın görenekleri yozlaştırılıyorsa, bunun nedenleri ekonomik yapıda aranmalıdır. Yaşamanın gittikçe zorlaşmasında aranmalıdır."(17)

Halkı da Yılmaz'ı büyük olasılıkla bu nedenlerden bağrına ba-

---

(16) Yılmaz Güney: *Siyasal Yazılar*, Cilt:III, Mayıs Yayınları, Berlin, 1985, S. 217.

(17) Atilla Dorsay: *Yılmaz Güney Kitabı*, Varlık Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 1988, s. 22.

sıyordu/basmıştır/basıyor. Filmlerinde O'nu izleyenler, aynı "topraktan yoğrulduklarım" hemen anlıyorlardı. Yılmaz Güney de onlara gereken önem ve saygıda kusur etmiyordu. Bakın Haziran 1970'de, birlikte yaşayacağı bile değil, birlikte film çevireceği bayanlar konusunda ne diyor: "Seyircilerime karşı sorumluluğum var benim, ağam. *Benim perdede seveceğim kadın, ismi dedikodulara karışmamış, el değmemiş biri olmalı...*"[18]. Bu konuda Yılmaz'ı yakından tanıyan arkadaşları da ilginç şeyler anlatıyorlar. Yılmaz Güney'i Ankara Kapalı Cezaevi'nde tanıdığı 1975'ten vefatına dek en yakın arkadaşlarından biri, Kâzım-Binali Akpınar'ı dinleyelim önce: "Kadın konusunda, genel anlamda, siyasi perspektifinden baktığımız zaman, halkın değer yargılarına ters düşmemek, halkın değer yargılarına uymaktan yanaydı. Ve onları dikkate alarak, zaman içinde yanlış değer yargılarını yavaş yavaş aşabiliriz / değiştirebiliriz, diyordu. Yapacağımız, ileri sürdüğümüz doğru diye, onları birden bire öneremeyiz, halkı bu konuda ikna edemeyiz. Örneğin bir kimse birisine sarkıntılık etse, laf atsa, normal karşılamaz. Hapishanede ziyaret yerine gelen kadın ziyaretçilerin, eşleriyle ilişkilerinde, kesinlikle onların rahatsız edilmemesi için özel bir çaba sarf ederdi, gardiyanlar nezdinde. Ziyaretçi kadınların eşleriyle bir an bile olsa, rahatsız edilmeden, birlikte olmalarını çok isterdi. Öte yandan kadın-erkek ilişkilerinde, evlenmelerde, geçimsizliğin hemen ayrılmayla sonuçlanmasına pek taraftar değildi. Her uyuşmazlığın çözümü ayrılık olmamalıydı. O'na göre, çözüm iki kişinin içindedir. İki kişi sorunu isterlerse mutlaka birlikte çözebilirler, diyordu. Bu konuda bir yazısı ve bir söyleşisi var. Bu konuda şunu belirtiyor: 'İşçi sınıfı, sınıf olarak, erkeklerden oluşuyor diye bir şey yok. İşçi sınıfı kadmlardan da oluşur. Biz sınıf savaşçısıyız. O yüzden düşman burjuvazinin/tekelci burjuvazinin, erkek ve

(18) A.g.k., s. 18.

kadınları, bizim işçi sınıfımızın kadın ve erkeklerinin düşmamdır. Meseleyi böyle ele almalıyız. Yoksa tek tek filan köylü kadımnı/ eşini dövdü, filan işçi eşini dövdü, filan memur eşini dövdü, bunlar kadının erkeklerin baskısı altında olduğunu gösterir. Küçük mezhepler, küçük ("azınlık" yerine) milliyetler nasıl baskı altındalarsa kadınlar da erkeklerin baskısı altındadır.' Ama kurtuluş tek tek kadınların mücadelesiyle maalesef elde edilemez. Kurtuluş yine kadının erkeğiyle birlikte mücadelesinden geçer. Ama bu arada hapishanelerde rastladığı, tanıdığı erkeklerden eşini dövmüş, vurmuş, öldürmüş insanlarla ilişki kurmak istemezdi. Bu insanları, gerek kadın konusundan gerek başka 'suçtan' gelen insanları değerlendirirken, esas suçlunun o bireyler değil toplum olduğunu özellikle vurgulardı. Asıl suçlunun düzen olduğunu belirtirdi. Bireyler sistem tarafından koşullandırılıyorlar, yönlendiriliyorlar. Sistemin oluşturduğu değerler sonucu insan/birey o fikirler/o değer yargılarını benimsemek zorunda kalıyor. Bireylere ben ne yapabilirim ki, bu sistemde bu tür bireyden başka türlüsüyle karşılaşamazsın, derdi. Ve bunun sonucu olarak bireyleri çok fazla suçlamaktan kaçınırdı."

Yılmaz Güney'i *Duvar* filminin Paris'e yakın bir kentteki çekimi sırasında tanıyan ve vefatına kadar yakını olarak kalan Yılmaz Sağlıkçı bu konuda şunları anlatıyor: "Kadının namusu konusunda bence feodal denebilecek bir biçimde ahlakçıydı. Yılmaz Güney çevresindeki insanların bu konuda ciddi olmalarına özel özen gösterirdi. 'Sululuktan' nefret ederdi. Kadınlarla ilişkilerde daha dürüst, daha ciddi olunmasını isterdi. Kendisi zaten bu konularda bizzat örnekti: Ciddiyette ve dürüstlükte. Ancak bir de şunu gördüm, ilginçtir. "Erkeklerin aldatma hakkı var. Eğer bu bir haksa. Ama kadınların böyle bir hakkı yok. Ama kadınlar bu hakkı mücadeleyle elde edebilirler. Yoksa bir düzene girerler. Bu da kadınların mücadelesinden geçer." diyordu. Erkeklerin bu hakkına daha hoşgörü-

lü yaklaşıyordu. Feodal olmasına karşın, böyle bir bakış açısı vardı. Çünkü O'na göre, bu erkekler tarafından elde edilmiş bir haktır, kadınlar da isterse elde edebilirler. *Duvar*'ın çekimi sırasında bir kadın figürana laf atan bir erkek figüranı da kovdu. Yani öyle sululuk, kadınların rahatsız edilmesi olaylarına da asla tahammül edemezdi. Öte yandan bütün filmlerinde kadm-erkek ilişkilerinde sevgi vardır. Örneğin *Yol*'da Seyit Ali (Tarık Akan) ile Zine (Şerif Sezer) arasında ikircikli sevgi. Kin ve sevgi bir aradadır. Toplumun baskısı, ailenin, özellikle Zine'nin ailesinin, baskısı olmasaydı, belki Zine'nin o 'kusurunu' bile affedecekti. Sevgi öğesi diğer filmlerinde de var: *Düşman*'da, ilk filmlerinde bile sevgi öğesi vardır. Her koşulda bile sevgi öğesinin önemli olduğunu belirtir. Yılmaz Güney, ayrıca başka konularda olduğu gibi bu konuda da, gözlemlerine dayanarak hem kimi konuları anlatmıştır, hem de gözlemlediği/anlattığı insanlara kimi çözümler önermiştir."

Yılmaz Güney'in gözlemci yönünü Mehmet Koç anlatıyor: "Hapishanedeyken eşim ziyaretime geliyordu. Bir gün eşimi Güney'le tanıştırdım. Yılmaz eş ziyaretlerini dikkatle izlerdi. Hatta notlar alırdı. İlginç olanları anlattırırdı. Örneğin sorardı: Eşin ne yapıyor? Derdi nedir? Üzülüyor mu? Çocuklarınız var mı? Çocukları ziyarete getirdi mi? Çocukların ne diyorlar? Babaya tepkileri nedir/nasıldır? Bu tipten daha bir dizi soru soruyordu. Yılmaz en çok hapishaneye düşmüş eşlerini beklemesini bilen kadınları takdir ederdi. Fatoş da aynen öyle davrandı, onun için Fatoş'a saygısı büyüktü. Ama bu arada hapishaneye düşmüş insanlardan kiminin eşi bırakırdı eşini, kimi kadın aldatmaca yolunu seçerdi. Ve buna kesinlikle tahammül edemezdi Yılmaz. Yani koşul ne olursa olsun bir kadının aldatmasım, bir kadının hapishanedeki eşini boşamasım affetmezdi. Bana bu konuda açık bir şey söylemedi elbette; ama O'nu yakından izlemenin sonucu kendi görüşümü çıkarıyorum. Yılmaz'ın kafasındaki kadın hep fedakâr, namuslu yani kocasına

bağlı, bekleyen, beklemesini bilen kadındır. Ayrıca erkeğin de aym özveriyi göstermesini, yani onun da beklemesini bilmesini isterdi. Bu arada zaman zaman hapishanede geçmiş yıllarda eşleri ve kadınlarla olan kavgalarım ammsadığı olurdu: Hayıflanırdı, ah keşke öyle yapmamış olsaydım, derdi. Özellikle şiddet sahnelerini fena sorgulardı. Kendi kendine kızardı. Örneğin niye kavga ettik, niçin birbirimizi incittik, diye geçmişini süzgeçten geçirirdi."

Arkadaşlarımın anlattıkları, Yılmaz Güney'in bir söyleşisindeki şu sözleriyle doğrulanıyorlar: "Kadm bizde henüz erkeğin yanında yerini almamıştır. Kadın, hak istiyorsa, onu hak etmeli. Ama bizde etmemiştir daha. Onun için erkeğinin üç adım gerisinden yürür. "Haziran 1970'de[19] belirttiği bu nokta bir görüş olmaktan önce bir saptamadır. Kadm-erkek konusunda daha temel bir görüşü olarak 1982'di, *Yol*'un gösterime girmesi vesilesiyle gönderdiği mesajdan bir alıntı yapalım: "Benim için sorun, *Yol*'da, sadece kadın sorunu değil, aym zamanda erkek/erkekler sorunudur da. Çünkü ezilen sadece kadın değil, erkektir de. Ve asıl ezilen kadın değil erkektir. Bir erkeğin kadım ezmesi, ona baskı kurması, kendisinin baskı altında olmasının bir ifadesidir. Kadımn kurtuluşu, sınıfın, ezilen sınıfın kurtuluşu ile mümkündür. Ezilen sınıf işçi sınıfıdır ve burada belirleyici güç erkeklerdedir. Erkeklerin belirleyici olduğu bir sınıfta, önce erkekler sonra kadınlar kurtulacaktır. Sorunu aydın şematizmi içinde ele almamalıyız. Kadının kurtuluşu, ezilen sımfların (yani işçi sınıfı ile köylü sınıfının. MŞG) kurtuluşuna bağlıdır."

Güney'e göre, ezilen sadece kadın değildir, Erkek de ezilmektedir. Ve sadece kadının ezildiğine ve ezen cinsiyet olarak erkeğe hücum edenlere, erkeğin de ezildiğini anlatmak istemektedir. Ve erkeğin ezilmesi konusuna kayıtsız kalınmaması için filmlerinde

(19) A.y.

değişik mesajlar göndermektedir. Yılmaz Güney'e göre, kadın ve erkeği ezen toplumdur, sistemdir, yılların/yüzyılların getirdiği ve ağırlığından baş kaldırılamaz gelenek ve göreneklerdir. Güney, bu gelenek ve göreneklerin tümünün birden kaldırıp atılmasından yana değildir. Seçmecidir. Kimi atılmalı. Kimi, örneğin "namus", "onur" türü ahlakçı ağırlıklı olanlar, saklanmalıdır.

Yaşamında Kadın(Lar)

Yılmaz Güney 47 yıllık ömründe (1 Nisan 1937-9 Eylül 1984) kadınlar tanıdı. Agâh Özgüç, *Arkadaşım Yılmaz Güney* isimli kitabında (Broy Yayınları, İstanbul, 1988) Yılmaz'ın ilk gençlik, delikanlılık ve sonraki yıllarındaki arkadaşlarını, aşklarını ve evliliklerini anlatıyor. *İnsan Yılmaz Güney* isimli çalışmamda, Güney'in 1960'lı yıllarını anlatırken bu konulara kısmen değindim. 1960'lı yıllar, Yılmaz Güney'in yaşamında, benim "İkinci dönem" diye adlandırdığım zaman dilimini içersiyor: Yani ilk hapishane günlerinden başlar, Mayıs 1970'de askerliği bitirmesiyle noktalanır. Bitirim yıllardır. Silah tutkusu mit haline getirilmiştir. Özellikle boyalı basın tarafından. Kimine göre, "playboy"dur. Kimine göre "gizli çapkın"dır. Kimine göre, Kazanova'dır. Gençliğini yaşadığı yıllardır. Konya'da sürgün yıllarında tanıdığı "genelev kadını", parasız günlerinde yanıbaşındadır. Sadece parasıyla değil. Sıcaklığı ve arkadaşlığıyla da. 1966'da Güney'in kızı Elif doğar. Nebahat Çehre ile tanışır Güney, büyük bir aşk yaşarlar. Tanışmaları, yanlış yoksa, 1964'de senaryosunu yazdığı ve başrolü oynadığı *Kamalı Zeybek* filminin çekiminde gerçekleşir. Nebahat Çehre'nin başına konulan elmaya nişan alınarak Giyom Tel-Güney günleridir. Yalın ayak Nişantaşı'nda alışveriş yapılan neredeyse döneminin birçok gencinin yaşadığı kaygısız günlerin tarihi ve geçici anlarıdır. Nisan 1966'da nişanlamrlar. 30 Ocak 1967'de evlilik gelir dayanır. Ancak, Yılmaz'ın "kitapları, yerli yersiz gelen konukları, asalakları",

Çehre'yi fena sarsar. Ayrılıklar. Aralarındaki aşkın bir "tutku" biçimine dönüştüğünü Agâh Özgüç aktarıyor. Güney hem aşıktır, hem de feci derecede kıskanç ve huzursuz. Bunun sonucu Çehre'ye büyük acılar tattırdığının da farkındadır. O nedenle de mutsuzdur. Bu duyguları, Çehre'ye gönderdiği asker mektuplarında okunabilir. Ayrıldığı bir kadına yazmak O'nun için bir tür dertleşmedir. Pişmanlığını dile getirme vesilesidir. Sevdiğini, hâlâ "Bebeciğim" dediği Çehre'ye birlikte yaşadıkları günlerin mutluluğunu duyursamak, o günleri bir daha paylaşmak arzusunun delilleridir bu mektuplar. Bir mektubunda aynen şunları yazıyor: "Dünya güzelim, sana ilk aylığımı gönderdim. 875 kuruş... Sana uğur getirsin. Harcamazsın herhalde. Onu bir heykel gibi torbasıyla as bir yere..."

Çehre ile araba (parası varsa Mustang) ve silah tutkusunu alabildiğine yaşamıştır. O'nu 21 Nisan 1968'de "Sivereklıler Gecesi"ne götürmüştür. Yılmaz, hiçbir zaman kürtlüğünü inkar etmedi. Ama aym Çehre ile bir dizi sorunları da yaşamıştır: Kıskançlıklar, Çehre'nin "evden kaçması". Yılmaz'ın "dayağı". Arabasıyla "Nebahat Çehre'yi ezmeye kalkışması". Trenle kaçarken, yolunu kesip trenden indirmesi... Mayıs 1968'de boşanma kapıya dayanır. Agâh Özgüç bütün bu olayları ayrıntısıyla anlatıyor. Buraya almamın nedeni Yılmaz'ın bizzat yaşadığı kadın-erkek ilişkileri konusuna tanıklık etmeleri içindir. Ki birazdan anlatacaklarımı açıklayıcı özellikler de taşıyorlar. Filmlerinde anlattıkları sadece gözlemlerine, kendisine anlatılanlara dayanmıyor. Bizzat yaşadıkları da vardır filmlerinde. Özellikle *Arkadaş*'ta. Film kahramanı, Güney'in bizzat oynadığı Âzem, sanki Yılmaz'ın kendisidir. Ve bu filmde burjuvazinin, burjuva toplumunun cinsel açlığı, cinsel yıkılmışlığı en çıplak en eleştirisel biçimde aktarılır. Böyle bir burjuva ortam, yılmaz için "en sağlıksız, en yaramaz" bir ortamdır. Bu filminde sanki 60'ların Güney'ine de eleştirisel bir bakış söz konusudur. *Arka-*

daş'ın, Yılmaz'ın, Mayıs 1974 "Genel Af" ıyla çıktıktan hemen sonra, Ağustos 1974'te çektiği film olması bir rastlantı değildir. Hapishaneden sonra Yılmaz özeleştirisine başlamıştır sanki. Önce kadın-erkek ilişkilerinde.

Şurası kesin ki Yılmaz'ın 60'lı yıllarında kadınlarla ilişkisi birçok açıdan eleştirilebilir. Bu eleştirinin bizzat kendisince yapılması daha anlamlıdır. Bu arada, 27 Haziran 1970'de Fatoş Güney'le evlendi. Hayal ettiği/kurduğu/düşlediği bir aile/yuva kurmak kararındadır. Fatoş, o yıl on sekizinde ailesinin tek kızı ve kolej öğrencisi sevimli bir gençtir. Yılmaz'la yine bir film setinde karşılaşıp, tanıştıktan sonra evlenme kararı alınmıştır. Fatoş'un ailesinin muhalefetine karşın, iki gencin evlenmesi engellenememiştir. 16 Mayıs 1989 tarihli *Hürriyet*'teki söyleşisinde Fatoş evliliğini anlatıyor. Ancak şansızlık çiftin yakasını bırakmadı: Yaklaşık on dört yıl evli kaldılar. Sadece beş yılında bir arada olabildiler. Hapishane Yılmaz'ın yakasını bırakmadığı için. Bu arada küçük Yılmaz, Ekim 1971'de doğdu. Yılmaz hapishanedeyken.

Yılmaz Güney'i tanıyan, O'nunla yaşayan kadınların hemen hemen hepsi, O'nu sevgi ve özlemle anıyorlar. Nebahat Çehre, Ocak 1989 tarihli *Çönk, Onlar Geliyor!* isimli dergideki söyleşisinde aynen şunu söylüyor: "Altıncı hissi bu kadar kuvvetli olan, bu kadar sessiz ve derinden gözlem yapan başka bir insan tanımadım. Çok anıyorum ve özlüyorum."

Yılmaz'ı 1960'lı yılların ortasında tanıyan, ünlü ses sanatçısı Tülay German, arkadaşım, şu sözlerle anımsıyor: "Müthiş terbiyeli, saygılı, gayet tatlı bir utangaçlığı olan bir güzel insandı. Gönlü ve kafası çok güzel bir insandı."

Yılmaz'ın bu yıllarda tanıdığı başka bir dizi ünlü kadın daha var: İren Kanyo, Gülsün Kamu, Gülistan Okan, Oya Peri... Kimi arkadaştır. Kimi aşıktaşdır. Atıf Yılmaz, *Hayallerim, Aşkım ve Ben* isimli anı kitabında (Simavi Yaymları, İstanbul, 1991) Güney'in

birçok özellikleri yanında "çapkınlığını" da anlatıyor. Örneğin 1960'ların sonunda Ajda Pekkan'la çıkagelmesini: "Bir gece de saat 24'ü çoktan geçmiş olmalı. Kapı çalımyor. Açıyoruz. Gelen Yılmaz. Yanında hiç beklemediğimiz bir hanım arkadaş. 'Hoş geldiniz, buyrun' filan diyoruz. Geçip oturuyor, yarım saat sonra da kalkıp gidiyorlar. Yılmaz, o gece Ajda Pekkan'la gelmişti. İlkleri bana gösterme alışkanlığı nedeniyle gelmiş olmalı."(20)

Yılmaz Güney'in kadın konusunda, çocukluğunda annesinin durumuna ilişkin aklında kalanlar, o yıllarda yaptığı çözümlemeler de belirleyicidir. Yılmaz'ın kendisinden dinleyelim: "Anamı adı Güllü. Muş'lu bir Kürt. Cibran aşiretinden. Zengin bir aileden. I. Dünya Savaşı'nda Rus ordularından kaçıp Adana taraflarına gelmişler. Annem ve babam Adana'da tanışmış ve evlenmişler. Ne bir karış toprakları, ne de bir yerden gelirleri varmış. Çok sürünmüşler, çok acı çekmişler. (...) Annem dindardı ve okuma yazma bilmezdi. Babam ise okuma ve yazmayı askerde öğrenmişti. Annem gibi, o da hiç okula gitmemişti. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarımda evde Zazaca ve Kürtçe konuşuluyordu. Yedi yaşıma kadar, daha doğrusu babam eve ikinci karısını getirene kadar, mutlu bir çocukluk geçirdiğimi söyleyebilirim. Babamın ikinci evliliğinden sonra evimiz tam bir cehenneme döndü. Babam sık sık annemi dövüyor, bizleri de evden kovuyordu. Benden iki yaş küçük, Leyla adında bir kızkardeşim vardır. Babamın kudurduğu günlerde, bahçemizdeki koca dutla iki eğri incirin altında gecelerdik. Annem, ben ve Leyla, kaç kez Yenice'den yürüyerek Adana'ya gitmişizdir. Adana'da annemin amcaoğlu otururdu. Annem yol boyunca ağlar, Kürtçe hüzünlü birtakım şarkılar okurdu. Kızkardeşim de, ben de anadilimizi pek bilmiyorduk, ama yine de annemizin gözyaşları

(20) Atıf Yılmaz: *Hayallerim, Aşkım ve Ben*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 193.

içinde dinlediğimiz şarkılarını anlardık. O sıralar bana, çektiğimiz acıların hiç sonu gelmeyecek gibi gelirdi ve annemin acılı hallerini daha fazla görmemek için ölmek isterdim."

Yılmaz Güney'in, sinemada "usta"sı Atıf Yılmaz'a ve eşlerine saygısı ise kitaplara sığmaz. Nitekim Atıf Yılmaz, yukarıda sözettiğim kitabında anlatmaya çalışıyor. Eşlerinden özellikle Ayşe'ye saygısında başka bir boyut vardır. Atıf Yılmaz'dan dinleyelim: "Yılmaz'ın Ayşe'ye karşı garip bir sevgisi ve saygısı vardı. Kimbilir belki de Ayşe Kürt prensesi olduğu içindir. Kürdün de prensesi olur muymuş demeyin. İkinci eşim Ayşe, Kürt padişahı Bedirhan Paşa'nın soyundan geliyordu.

Yaşar Kemal'in yalancısıyım. Ayşe'yle evleneceğim zaman, İstanbul'da Kürt ileri gelenleri Ayşe bir Türk'le evleniyor diye epey bozulmuşlar. Bunun üzerine Yaşar göğsünü gere gere: 'Yanılıyorsunuz arkadaşlar' demiş. 'Damadımız öz be öz Kürt'tür.' Yaşar: 'Kürt olduğunu duyunca bayağı rahatladılar' demişti. Gerçekten de baba tarafı, Elazığ'ın Palu ilçesindendi. Anne tarafım da Urfalı. Ayşe benimle kâh 'proleter Kürt', kâh 'asimile Kürt' diye dalga geçip durdu."(21)

Yaşamdan Sinemaya Kadın

İki evlilik, bir dizi arkadaşlık, onca deneyim, derin bir gözlem sahibi Güney'in, öykü, roman, şiir ve filmlerine yansıttığı kadın sorunu, kadın-erkek ilişkileri ve bu konulardaki yaklaşım, yorum ve çözümlemeleri incelenmeye elbette değer niteliktedir. Böyle bir inceleme, aym zamanda, Türkiye'nin bu konulardaki haritasını da yaratacak niteliktedir. En azından Yılmaz Güney, bize böyle bir haritayı çizme olanağını sunuyor. Başarıp başaramamak artık bizim sorumluluğumuzdadır.

---

(21) A.g.k., s. 194.

Öykü, şiir ve romanlarında konuya yaklaşımı kanımca ayrı ve ayrıntılı bir inceleme gerektiriyor. Burada sinemasındaki yaklaşımı irdelemekle yetinmek istiyorum.

Yılmaz Güney'in yönetmen olarak sinemadaki yeri Türkiye sınırlarını aşalı çok oluyor. Dünya/evrensel sinema sözlüklerinde O'na ve filmlerine yer verilmesi bir alışkanlıktır artık. Güney sineması üzerine dizilerce yazılar yayınlandı sinema dergilerinde, gazetelerde. Herkesin/Hepimizin bu konuda bir fikri vardır. Yılmaz'ın ilk filmleri: Hani "Üçünüzü de Mıhlarım" da somutlaşan, vurdulu-kırdılı filmleri. Yoksulların koruyucusu rollerini oynar. Onlar gibi kalkar, onlar gibi oturur. Anaya ve bacıya saygılı delikanlılık filmleri. Bu tür filmlerinde bile yoksulluk ve sömürünün alabildiğine yaygın olduğu bir toplumu çizer. Unutmayalım ki bu tür filmlerin birçoğunun senaryosunu bizzat yazmıştır. Ya da önceden yazılan senaryonun üzerinde biraz çalışmıştır. Atıf Yılmaz anlatıyor: "Kendisine bir rol teklif edildiğinde, önce, iddiasız bir biçimde senaryoyu soruyor. Senaryo varsa: 'İzin verirseniz üzerinde biraz da ben çalışayım' diyor. Senaryo ortada yoksa (...): 'İsterseniz ben yazabilirim' diyordu. Burada yazarlık yeteneği, senaryoculuğu, sinemacılığı imdada yetişiyor, kısa süre içinde de olsa, oynayacağı role dikkati çekecek, hatırda kalacak, hitap ettiği seyircinin istekleri doğrultusunda birtakım özellikler katmayı başarıyordu. Karşılığında para ödemedikleri bu çalışma, kuşkusuz yapımcının da yönetmenin de işine geliyordu. (Örneğin konuşması oldukça az olan küçük bir rolü bütün konuşmaları çıkarıp, film boyunca hiç konuşmayan bir karakter haline dönüştürdüğünü ve bu tipin, doğal olarak, filmin en dikkati çeken kişisi olup çıktığını hatırlıyorum.)"(22)

Yılmaz Güney görüntüye/resime/fotoğrafa önem veren bir sinemacıdır. 1950 sonrası dünyasının gör-işit dünyasına dönüştüğü-

(22) A.g.k., s. 172.

nü hemen farketti. Bu O'nun zekâsını ispatlıyor. Öte yandan büyük bir bölümünün okuma-yazması olmayan bir halka seslendiğini de hiçbir zaman unutmadı. Bu nedenlerle Güney sineması bir bakmak/bakış, bir görüntü/göstermek üzerine kuruludur. Sadece bunlara değil doğal olarak. Ama görüntü, bakış, resim fotoğraf filmlerinde birincil önemdedir. Nitekim hiç konuşmadan bütün film boyunca dikkatleri üzerinde toplayan *Sürü*'nün Berivan'ını (Melike Demirağ) burada anımsamak gerek, Güney, ilk filmlerinden itibaren acı, çöküntü, boynu bükülük gibi konuları anlatır. Bizzat kendisinin oynadığı film kahramanı, filmin başından sonuna horlanan, itilip-kakılan, her türlü haksızlığa uğrayan (bu konuda bazen, hatta sıksık, abartmaya gitmeden kaçınmaz) sıradan bir insandır. Sıradan, ama Yılmaz'ın seyircisinin tamamına yakımnı temsil eden bu kahraman, dertleri, baskıları, acıları sırtlanır: artık, seyircinin bile "yetti gayri" dediği ana kadar. İşte seyircinin artık yetti dediğini filmdeki Yılmaz duyar duymaz, alır eline "Yusufu" (Yılmaz'ın ve yol arkadaşlarının tabancaya taktıkları şifreli ad) ve bütün "yaramazları", bütün sömürücüleri, bütün kötüleri, bütün "pezevenkleri", bütün "genelev patronlarını", artık o filmde ne kadar "kötü" tip varsa, hepsini ama hepsini öldürür. Evet fizik olarak ortadan kaldırır. Seyirci, Yılmaz'la birlikte "intikamım alır". İcabında Yılmaz da ölür filmin sonunda. Genellikle ölür film bitiminde. Ama bu oynadığı "kahraman"ın daha büyütülmesine yol açar. Ayrıca seyirci Yılmaz abilerini bir sonraki filmde yine bulacağını bilir. Dahası filmlerinde ölse bile, Yılmaz Güney bir yerlerde, kimine göre bir dağ başında, kimine göre mütevazi bir gecekonduda bekliyordur: Kötüleri cezalandırmanın saatini... Yılmaz, bu tür filmlerle, inanılmaz ölçüde sıkı bir bağ kurdu seyircisiyle.

Bu tür filmlerinde kadına bakışı ikili/üçlüdür: Ana ve bacı ve mahalle ya da çocukluk arkadaşı kadınlara karşı sevecen ve saygılıdır. "Kötü yola düşenleri" bile kurtarır ve affeder: Bu çok önemli,

çünkü, böyle bir af mekanizması vatandaşlarımızın "dünya görüşü" içinde yer almaz/almıyordu. Yılmaz, kendisi affederek yol gösterici dir. Öte yandan bu filmlerde her tür "vamp kadın" (yiyici kadın), burjuva kadım, patron eşleri (ki çoğu eşi sırtını çevirince "boynuzlar") fena hırpalamr. Yılmaz bu tür kadınlara hiç mi hiç "yüz vermez". Ancak, bu tür kadınlardan başka, bu çevredeki genç kızlara karşı biraz farklı davranır. Bunun en olgunlaşmış biçimini *Arkadaş* filminde görürüz: Melike Demirağ'ın oynadığı Melike tipi örneğin: Yılmaz'ın oynadığı Âzem ile aralarında sevecen bir ilişki kurulur. Âzem ayrılırken, ağlayan Melike'dir. Sadece O'nun gidişine değil mutlaka: Bu "soysuz burjuva ortamından" başka çıkışının kalmamasının bilincine varmaktan da. *Arkadaş*, Yılmaz'm "soysuz/sağlıksız/yaramaz burjuva ortamında kadımn yozlaşması"na getirdiği eleştirilerin doruk noktasıdır. O zamana dek değişik filmlerinde değindiği noktaların toparlanması, bir bütün biçiminde ve bir tez gibi sunulmasıdır. Yılmaz Güney için burjuva toplumu eleştirilmeyi birçok açıdan hak ediyor. Eleştirilmenin en başında da kadına takınılan tavır, kadına oynatılan rol geliyor. Aym filmde, gençlik ve okul arkadaşı Cemil'in eşinin, Necibe'nin, kocasını aldatmasını neredeyse iğrenerek perdeye yansıtması bundandır. Yılmaz bu tür kadınların iğrenç "partilerde/eğlencelerde" kendilerinden geçmelerini, erkekleri baştan çıkarmak için göz süzmelerini acımasız bir biçimde yansıtır. Filmde arkadaşını alıp, köye götürerek yansıtmak istediği bir mesaj daha vardır: İnsan kendi kökenlerini yadsımamalı, onlara sahip çıkmalı, insanı insan yapan değerleri savunmalı, özünü inkâr etmemeli.

Yılmaz Güney, kürt olduğunu hiçbir zaman unutmadı. Hiçbir zaman saklamadı, inkâr etmedi. Nitekim kürt sözcüğünün bile telaffuz edil(e)mediği yıllarda, o, kimi filmlerinde bir isim, kiminde bir giysi, kiminde bir göz kırpma, kiminde bir şarkı havası, kiminde bir türkü temposu ile aslını yansıtmaya çalıştı. *Arkadaş*'taki ismi Âzem'dir. *Seyit Han*'da (senaryosunu yazıp, yöneten ve başrol oy-

nayandır: 1968) kadın başrol oyuncusu Nebahat Çehre'nin tipinin ismi Keje'dir. Filmlerindeki bu isimler ve benzeri "göndermeler" bir işarettir/bir semboldür. Başka filmlerinde Abuzer, Binali, Arap, gibi isimler eksik değildir. Bu isimler genel olarak filmlerdeki "iyi tiplere" takılıdır.

Ah! O Kadınlar

Düşman, Sürü ve *Yol* ile Yılmaz Güney sembol/işaret alanında bir üst düzeye çıkar. Daha önceki filmlerinde ele aldığı temalar yeniden, ama daha olgunlaştırılmış, tezleştirilmiş bir biçimde sunulurlar: Fuhuş, kadının "görüntüsü"/algılanması, "cinsel zevk aracı mı?/değil mi?" sorusuna yanıt araması, kadının hor görülmesi, evlilik mekanizması, evlilik düzeninin kadın-erkek ilişkilerine etkisi, kadın-erkek arasındaki eşitsizlikler ve nedenlerine çözüm getirici bakış, Kürt kadınına daha yakın bir yaklaşım, kasaba kadmlarının sorunları...

Yılmaz Güney'in kadın konusuna yaklaşımındaki özgünlük en başta şuradan kaynaklanıyor: O, kadın sorununu genel bir biçimde ele almıyor. O'nun için kadm genel bir konu değildir: Kadının konumu/durumu/sorunları yaşa, toplumsal düzeye ve yapıya, sınıfa, yaşanılan çevreye (yani köy, kasaba ve kent) ve yapılan işe / mesleğe göre, bir baştan öbürüne, değişir. Yapısal etkenler Türkiye gibi bir ülkede çok önemlidir. Belirleyicidir. Şu üç belirgin nedenle: Toplumsal konumun tayin ediciliği. Kentlerle köy ve kasabalar arasındaki çok ciddi zıtlık. Kırsal yaşam kadını ile kentsel kadınlar arasındaki farklılıklar elle tutulacak kadar somuttur. Nihayet, kültürel nedenler sonucu yaşlının/yaşın gelenekler içindeki tartışılmaz yeri. Yaşlı kadınla genç kadın arasındaki farklar. Din'in bu konudaki etkisi. Yaşlı kadının yanında yer alması. Yaşlı olanın Din'den güç alması.

Yılmaz Güney, filmlerinde kadına bir cinsel zevk aracı/nesnesi

olarak bakıldığını gösterir. Bireyin bakışı budur. Erkeklerin aralarındaki erkek-erkeğe konuşmalardaki yaklaşım böyle özetlenebilir. Ancak, erkeğin kadınla bir araya gelip iki insan gibi konuşması geleneklerde sanki yoktur: Kadın uzaktan bakılan bir "şey"dir. *Sürü*'de kasaba sahnesinde gençler, "sevgililerinin" penceresi önünde "volta" atar. "sevgililer", büyük olasılıkla evin "helasının" penceresinden bakarlar. "Tavlama" çok ayıptır. Köyde ise bu konuda sanki daha bir kolaylık, rahatlık yaşanır.

Bir yaşam süresince, kadının görünümü/imajı, üç farklı biçim alıyor: "ÇOCUK-KADIN": Kadın çocukken, saflık, temizlik, dürüstlük, namusluluk ve uzun sözün özü bakirelik simgesidir. Üstüne toz kondurulmaz. Küçük kızların buluğ çağına geçmesi sorunlu olur: Nitekim *Yol*'da küçük oğlan çocuklarıyla küçük kızlar birlikte oynarken, bir başka küçük kız, aşağı-yukarı on üç-on dört yaşında, artık bu dünyadan, "çocuk dünyasından" dışlanmıştır. Öte yandan, aile içinde oğlanlarla kızların işleri ayrıştırılmıştır çok öncelerden bu yana. İş bölümü cinsel ayrımcılıkla ilgilidir. On üç-on dört yaşından itibaren "çocuk dünyasından", yani neredeyse hiçbir ayırım olmadan erkek ve kadının birlikte geliştiği ortamdan, dışlanmak, olası evliliğe kadar bakireliği/saflık ve temizlik simgesini kurtarmaya yöneliktir. Ama o çocuk, hemen o andan itibaren artık bir tür "kurban"dır: Ev, çadır, apartman gibi bir "aile/yuva" içinde hapisliğin ilk günleridir yaşanan. Artık genç kız, çocuklara, oynayan, deliler gibi koşturan "özgür" bireylere özlemle bakar. Kadının çocuk doğurduktan sonra, kendi öz çocuklarına bağlılığı, merakı, sevgisi biraz da buradan kaynaklanır.

"TOPRAK ANA": Doğurgan kadına bu ismi takmak yanlış olmaz. Haitili bir yazar "BAHÇE KADIN"dan söz ediyor. Bu da Türkiyeli kadına, Yılmaz'ın anlattığı kadınlara uyar. Kadın doğurursa, artık erkeğinin, erkek tarafı ailenin, baş tacıdır. Hele bir de erkek çocuk doğurursa bir dediği ikiletilmez. Ama çocuk doğurma-

mışsa/doğuramıyorsa bütün kötülükler, belalar, onun getirdiği "uğursuzluklara" bağlanır. *Sürü*'de Berivan'm konumu bu konuda en uçtur: Kayınbabası –huysuz ve sert, büyük olasılıkla erkeklik görevini artık yerine getirememekten dertli– Hamo açısından bu durum ailenin "şerefini beş paralık etmektedir". Yaşanan kuraklığın nedeni bile budur. Ve dahası kan davalı oldukları aşiretten "kan karşılığı" alınan Berivan'ın kasıtlı davrandığına kadar giden suçlamalar yapmaktan çekinmez. Doğurganlığa verilen önem bu tür çok dramatik sorunlara yol açar. Kadımn kısırlığı, erkeğin onurunu sorgulamaktadır, geleneklere göre. Ama aslan erkek hiçbir zaman kendisinin kısır olabileceğini aklına bile getir(e)mez. Erkeklerin Kitabı'nda bu yazılı değildir.

YAŞLI KADIN: Doğurganlığını yitirdiğini kabul eden kadındır. Bu aynı zamanda kadımn artık "işe yaramaz" bir konuma geldiği biçiminde yorumlanabilir. Kadınlarca çok dertli bir biçimde yaşanan bir konum. Ama bu konum kısa sürede aşılabilir. Kadın, geleneklerin, geçmiş deneyim birikimlerinin, yani anadan kıza geçen kazanımların yardımlarıyla, büyük olasılıkla o zamana dek tedbirini almıştır: Evlendirdiği erkek çocuklarının eşleri, evde "kalan", neredeyse bıraktırılan kız çocukları, ananın birer alteregosu konumuna getirilmiştir önceden. Kadm doğurganlığını yitirdikten sonra iki tür tepki gösterilebilir: Ailesel sorumlulukları üstlenmek, hele bu arada eş de yitirildiyse, onun yerini almak, bir tür ikinci baba rolünü oynamak. Bunun en ilginç örneği Yaşar Kemal'in *Ortadirek*'teki Meryemce'sidir. O, artık, ailenin reisidir/ortadireğidir. Sadece kendi dar ailesi değil, geniş ailesi bile ondan gelecek işaretlere/emirlere göre hareket edecektir. Yılmaz Güney'in filmlerinde de bu tür analar eksik değildir. Bizzat kendi anasının konumu da aynıdır. 1974'de Onat Kutlar, Yılmaz'ın evindeki bir yemekten şu sahneyi aktarıyor: "Geniş bir salonda, daha ilk bakışta inanılmaz bir bolluk duygusu veren büyük bir masanın çevresinde, sessiz

oturuyoruz. Epeyce kalabalığız. Yaşlı, kuru, son derece ciddi Kürt Ana, bir kızılderili reisi gibi sigarasını içiyor."(23)

Kadın yaşlandığında ikinci tür tepki olarak şunu gösterebilir: Eşinin koruyucu kanatları altında çocukluğa geri dönüş/dönmeye öykünme. Çocukça tepkilerle isteklerini dile getirmeye çalışır. Ya da *Yol*'da görüldüğü gibi, ağlayarak/ağlıyormuş gibi yaparak amacına ulaşmaya çalışır. Bu yaşlı kadının bir tür cilvesidir: "Oyuna gelen" oynar. Bu "oyun" başka durumlarda, "bayılmak" gibi, daha uç noktalara dek gidebilir. Yaşlı kadın hayatında bir şeylere yaradığını ispatlamak istiyordur sanki. Ve ispatlamanın yollarını da daha önce anasından, ninesinden görmüş olabilir. Ya da teyze ve hala gibi bayan akrabalarından...

Eğitimde Eşitsizlik

Eğitim, birçok düzeyde, kadın ve erkek arasındaki mesafenin gittikçe açılmasında rol oynar.

Aile içindeki eğitimde/öğretimde, ergenlik çağıyla birlikte, daha önce belirttiğim gibi, bir ayrışma baş gösterir. Özellikle kız çocuklarının dört duvar arasında hapsedilmesiyle. Bu andan sonra, kızlar, ana, abla, nine ve bayan akrabalarla artık gelecekteki kadınlık rolünü hakkıyla yerine getirmek için, yemek yapmaktan, ev temizliğine, ondan çamaşıra her türlü aile içi işleri öğrenmek zorundadır: Aile içi eğitim başlamıştır. Böylece kadın ve erkek arasındaki mesafe uçurum boyutlarını almaya doğru gider: Erkeğin bir bardak su içmek için bile yerinden kalkması olmaz. Kız çocuğu, abla, ana, nine yapar bu işi, erkeğin yerine. Bu konularda, Güney'in filmlerinde dünya kadar ayrıntı vardır. Dahası dinsel anlayış, dinsel yaklaşımlar/gelenekler kadın erkek arasındaki ayrım olgusunu

(23) Onat Kutlar: "Bir aktörün yüzü için önsöz", *Videosinema*, Ekim 1984, s. 17.

sürekli kılıcı usurlar taşır. Hele erkeklerin hocalık gibi bir önceliği olması bu konuda kadınların daha da olumsuzlanmasına neden olur. Kadımn dinsel önder olması Kitap'ta yazılmaz. Uygulamada ise rastlanmaz. Kadın elverişsiz konumda tutulur. Küçük yaşta hocalık yapmaya öykünen erkek tipler eksik değildir, Güney sinemasında.

Okul düzeyinde, eşitsizlik daha belirgindir. Erkek çocuklar daha avantajlı konumdadır: Çünkü, onların gelecekte aile gereksinmelerini karşılayacakları öngörülür. Bu, kadımn bakıma her zaman "muhtaç" olma önyargısının bir sonucudur. Öte yandan hepimizin bildiği gibi, kız çocuklarının zorunlu "ilkokul eğitiminden sonra okutulmasının hiçbir yararı yoktur" inancının yaygınlığı. Zorunlu olmasına karşın kimi yerde, özellikle kırsal kesimlerin bazı yörelerinde, kız çocukları okula bile gönderilmez. *Umut*'ta bu konularda vurgular vardır. Kahraman, Yılmaz'm oynadığı Cabbar tipi, okur yazarlığı olmayan bir arabacıdır/fayton sürücüsüdür. Ama Ana da benzer konumdadır. Ama çocuklarının, hele kız çocuğunun okumaları için Ana'nın mücadelesi kayda değer. Kürt ailelerde kız çocukların okuması için anaların verdikleri savaşımın altı çizilmeli.

Okul düzeyindeki eşitsizlik, erkek egemenliğini sürgit kılar. Kültürel düzeyde kadınlar elverişsiz/olumsuz bir konumda bırakılırlar. Askerlik, erkekleri okur-yazar olmaya zorlayarak, bu olumsuzluğu daha pekiştirir. Kadınlar aleyhine. Askerlik yapan sadece okur-yazarlık da değil, bilgi düzeyinde de kadına göre, "ileri" bir konumda bulur kendini: Telefon kullanımı, duş, banyo, trene binmek, otobüs yolculuğu, köyden kente gitmek, aile çevresini terk edip yeni çevreler tanımak, yeni "memleketler" görmek... Kadınların elde etme şansı olmayan bilgiler/deneyimler kazanılır. *Sürü*'de Berivan doktor önünde "soyunmaya" yanaşmaz bir türlü. Trende panikler. Büyük kentte, Ankara'da bir hayalet gibidir. O kente yabancı, kent O'na... İşte bu konumdaki bir kadının erkeğe bağımlılı-

ğı/dikkat bağlılığı demiyorum/ ister istemez artar. Birkaç kat. Kadının tek başına sokağa çıkamaması. Bu durumda kadının dışsal bir şartlanmanın kurbanı olduğunu söylemek abartma olmaz. Kadın bu durumda bir yandan ailenin "dişlileri" arasındadır. Öte yandan büyük bir aile/makro aile boyutundaki toplumun. Çıkışı olmayan. *Sürü*'de, *Yol*'da kadın ve elbette erkek bu iki kelpetenin arasındadır. *Yol*'da hele, hapishaneden çıkan beş kahraman, kendilerini "özgür" duyumsayamazlar: Çünkü, çıkar çıkmaz aile, toplum ve siyasi çevre koşullarının, askeri darbe sonuçlarının, sokağa çıkma yasağı, adım başı otobüslerin durdurulup "kimlik denetimi" yapılması gibi, yarattığı yeni "hapishanede"/açık hava hapishanesinde bulurlar kendilerini. Ailenin, toplumun kurallarını aşmak isteyenler bile: *Yol*'da Mehmet Salih (Halil İbrahim Ergün'ün oynadığı tip), eşi Emine (Meral Orhonsay) ve bir derece de Seyit Ali (Tarık Akan), tel örgülerle çevrili olduklarını ızdıraplar, acılar içinde ve Mehmet ile Emine yaşamları pahasına görüyorlar.

Evlilik

Evlilik, dinsel, toplumsal ve ailesel boyutlarıyla, son derece önemli bir olgudur. Küçük yaştan itibaren kadının dinsel, toplumsal ve ailesel eğitimi bu amaçla yapılır: Evlenmek ve çocuk doğurmak için. Kadın eğitiminde amaç ve doruk, evlenmektir, denebilir. Kadının eğitimindeki amaç, onun "bakireliğini" garantilemektir. Evlenene dek. Kadının fikri alınmadan başka bir aileye "verildiği" biliniyor. Kimi için "satılıyor" demek daha yerinde olabilir. Kimi ise iki aile arasındaki, bir davanın, ki evlenecek kadm ve erkeğin duygusallığıyla hiçbir ilgisi yoktur, çözümlenmesi için evlendirilir: Berivan ile Şivan'ın evliliği, *Sürü*'de. Kadınlar genellikle çok genç yaşta evlendirilir: Kız çocukluğunu yaşayamadan. Bazen, eşini yitiren kadın onun küçük kardeşiyle evlenmek zorundadır: *Yol*'da Kürt delikanlı Ömer'in konumu. *Sürü*'de Silo, kendinden yaşlı eşiyle benzer

bir nedenle evlidir ve feci biçimde mutsuzdur: Ankara'ya varır varmaz, ilk fırsatta babası acımasız Hamo'yu Kızılay'daki başkent kalabalığına bırakıp, kayıplara karışması biraz da bundandır. Silo, feci biçimde "uçkuruna düşkün"dür.

Kadın açısından evlilik değişik anlamlar taşır: Evlilik, genç kızlıktan beri edinilen eğitimin/verilen deneyimlerin normal sonucudur. Yolun varması gereken son duraktır. Kadın birden çok evlilik düşünmez. Böyle bir olasılık yoktur. Kadın boynunu büker ve babaevinden kocaevine gider: Gıkını çıkarmadan. Bu anlamda evlilik alınan eğitimin bitirilmesidir. Evlilik sanki hak edilen bir "diplomadır". Evlilik başka bir düzeyde "teslim olmak"la eş anlamdadır: Çocukça bakılırsa, aileden koparılmaktır. Ya da babaana vesayetinden başka bir vesayete geçmektir: Kocanın ya da kaynana ile kayınbabanın, ya da koca ile birlikte bütün ailesinin. *Sürü*'de zavallı Berivan'ın başında, hatta hem onun hem de eşinin başında Hamo belası vardır: Kayınbaba zulmüdür bunun adı.

Evlilik bir tür "kurtulma" anlamına da gelebilir: Çünkü, evlenerek, kadın, büyüdüğünü ispatlıyor. Ve böylece kendi ailesinin dört duvarından çıkabiliyor. Bu görüşün iyimser ve hatta idealist olduğunu belirtmek gerekiyor.

Eşler Arasında Sevgide Eksiklik

Kadın ve erkek arasında, yine yukarıda değindiğim nedenler sonucu, sevgi ilişkileri kurulması zordadır Duygusal bir boşluk yaşanır. *Sürü*'de Şivan, eşi Berivan'ı deliler gibi sevmektedir. Ama, filmde gösterilen ve daha önce değindiğim yasaklar, sınırlamalar sonucu eşiyle istediği duygusal konuma ulaşamaz. Sevgide bir üst düzeye birlikte çıkamazlar. Şivan o hale gelir ki, kendi kendine itiraf bile edemeden, bu sonucu doğuran toplumsal, ailesel yapılardan nefret eder. Çünkü bilir ki, bütün bu nedenler sonucu Berivan sevgisini ondan esirgemektedir. Şivan, her şeye karşın, ne babası acımasız

Hamo'ya başkaldırabilir, ne de toplumun görünen ya da görünmeyen yasalarına. Hıncını, filmin sonuna doğru, Ankara hayvan pazarında, satış için pazarlıkta, kendilerini küçük gören celepten çıkarır.

Yine *Sürü*'de Şivan'ın kardeşi, küçüğü, Silo ile onun eşi arasındaki sevgisizlik göz yaşartıcıdır. Kadının doyumsuzluğu, Silo'nun arkasını dönüp uyuyor gibi yapması. Oysa aklında bir an önce büyük kente gidip oranın "karılarını" görmekten başka bir şey yoktur.

Düşman'da İsmail (Aytaç Arman'ın müthiş iyi canlandırdığı tip) ile eşi Naciye (Güngör Bayrak, gecekondu güzeli rolünde çok yetkindir) arasındaki iletişimsizlik de öyle. Yoksulluktan, işsizlikten yıkılmış İsmail, eşinin "kötü yola düşmesi" karşısında umarsızdır. Ve katlanmak zorundadır.

Ama, Güney'in başka filmlerinde, eşler, sevgililer arasında sevgi ve aşk vardır: *Umut*'ta Cabbar, eşiyle, çocukların ve yaşlı anasının hep birlikte yattıkları odada aşk yapar: Yorganı başına çekerek: Adana'da böyle sevişilir arkadaş. İşte o kadar.

Yol'da ise, Mehmet Salih ile eşinin, her türlü yasak ve sınırları es geçerek, trende, bir tuvalete sığınarak aşk yapmak istemeleri başla başına bir meydan okumadır. Ama olayın farkına varılması üzerine, tren yolcularının küfürlü saldırıları, özellikle kadını linç etmeye kalkışmaları ise toplumun şiddetinin/baskısının simgesel olarak sunulmasıdır. Ama bu toplum iki yüzlüdür, "Aç"tır. Düşman'daki kimi sahnelerde bunu çok iyi görüyoruz: Kendini balkondan atarak intihar eden çıplak kadına bakanlar, kadına acımasızdır, ama çıplak vücudunu neredeyse ağızlarının suyu akarak seyrederler. Yerde yatan ölünün üzerine serilen pespaye gazetelerdeki yarı çıplak kadın fotolarına da aynı açlıkla bakmaktan çekinmezler. Yılmaz Güney eleştirisinde acımasızdır. Ama eğitici olmanın başka yolu da yoktur.

Yılmaz Güney'in filmlerinde, hem durum saptaması ve eleştiri

vardır hem de Mehmet Salih ve eşinde gösterildiği gibi, toplumsal ve ailesel, dinsel ve geleneksel değer yargılarından "kopmak" arzusu bulunur.

Kırsal Kesim Kadını

Kırsal kesim kadını, kadının durumu, yaşamı ve erkekle ilişkileri konusu farklı biçimde yorumlara yol açıyor: Kırsal kesim, kentle kıyaslanınca, kültürel ve toplumsal gelenek ve göreneklerin korunmasında bir garantidir. Bu konulardaki "bozulma/yozlaşma" kentte daha hızhdır. Kentin kendine özgü sorunları sonucu. Ama aynı zamanda, söz konusu gelenek ve görenekler kırsal kesim kadınının yaşamını çekilmez kılıyorlar. Kadın nefes alamaz hale getiriyorlar. Kadının kendisine yabancılaşmasına neden oluyorlar. O halde ne yapmalı? Bu ikilemi nasıl çözmeli?

Aile Yapısının Ağırlığı

Gelin, koca evinde, eşinin ailesi tarafından çekilmez bir baskı altına konur. Eğer eşinin ailesi içine kabul edildiyse (çünkü, evlenenlerin hepsi illa ailece kabul edilir diye bir kural yok), karar verme özgürlüğü olmayan bir tür evlatlık konumundadır. Kimi ailede, kimi durumda hizmetçi ya da "besleme" durumuna bile indirgenenler olabilir. Hele bir hatası/kusuru olsun... Eğer aile içinde kabul görmediyse, bir yabancı hatta bir "mahkum" muamelesi görür.

Bu aile içi kabul olgusu, *Sürü*'de en uç noktasına itilmiş bir biçimde irdeleniyor: Berivan hem kabul görmez, hem kayınbabasından dayak yer, hem de onun dayağından korunmaya çalıştığı için bu kez de kocasından dayak yer.

Eşlerin kendi yaşamlarına, aralarındaki ilişkilere, kayınana-kayınbabaların karışımı/müdahalesi dramatik boyutlar alır. Kocanın ailesi çocuklarına yapışmıştır ve bırakmak istemez bir türlü:

Gelinin yaptıklarına/yapmadıklarına, ettiklerine/etmediklerine karışırlar. Fikir yürütürler. Yargılarlar, suçlarlar. Ve cezalandırmaktan da kaçınmazlar. Ailesel saygı, büyüğün deneyimine öncelik tanınması alışkanlığı her türlü başkaldırının frenidir. Ancak kadınlar kimi isyan biçimlerini geliştirmesini bilmiştir. Birazdan göreceğiz. Bu koşullarda erkek açısından tek çıkış yolu, bireysel düzeyde sorunu bir tür namus meselesi haline getirmektir. Kişisel düzeyde kendi kendine onurlu bir çıkış yolu bulmaktır. *Yol*'da Seyit Ali'de görüyoruz bunu: Kendisi hapishanedeyken "kötü yola düşen" eşi Zine'yi, hem kendi ailesinin, hem de özellikle eşinin ailesinin istekleri uyarınca/emirleri sonucu, "öldürmekle görevlidir". Ama, O, önceden kendi kendine bir kural getirir: "Ne olursa olsun seni asla dövmeyeceğim. Seni vurmayacağım." der: Ailesel kuralları aşmak için. Ama, öyle bir davranır ki, "korkak" ya da "alçak" biçiminde değerlendirilmeyi de önler. Ama aile kuralları, ailenin dayamlmaz ağırlığı sürer: Bizim için daha ilginç olan, ailede babanın ölümü üzerine aym kuralları, yani kadım köleleştiren kuralları, bu kez pederşahı rolü üstlenen en yaşlı ananın üstlenmesidir. Burada artık yaşlı kadınm "erkekleşmesi" olgusuyla karşı karşıyayız. Geleneklerden kaynaklanan gücünü öyle bir kullanır ki, hiç kimse emirlerinin dışına çıkamaz. Yüzyılların kuralları artık yaşlı kadının emin ellerindedir: Kadının ikili rolü, onun kırsal çalışma ve yaşam koşullarında büyük bir ahlaki güçle yetiştirilmesi/yetişmesi ve ailesini her durumda sağlam bir biçimde sürdürebilmek istenciyle ilgilidir. Burada ailesi derken sülalesi/soyu/aşireti demek istiyorum. Bu durumda, yaşlı kadın bütün varlığını ailesine adamıştır.

Kürt Kadını

Yılmaz Güney, Kürt kadınını, daha önceki filmlerinde dolaylı anlattıktan sonra, *Sürü* ve *Yol*'da ağırlık verir. Kürt kadım, bu iki filmin merkez/odak noktasıdır. Hele *Yol*'da ilk başta anlatılan beş

mahkûmun, beş erkeğin öyküsü gibi algılanabilir. Ama bu yanıltıcıdır. Asıl anlatılan kadındır. *Sürü*'de de öyledir. Berivan'm destanıdır, *Sürü.*

Mahmut Baksı ile yaptıkları bir söyleşiden alıntılamak istiyorum:(24) "Ya ezilmiş kadm tipleri?" sorusuna yanıtı şudur: "Bu da doğal. Çünkü, Kürdistan'da özellikle kadımn konumu çok açıktır. Kürdistan'da kadın ikili baskı altındadır. Bu baskı feodaldir, hem de ekonomik özgürlüğü kazanamamakla ilgilidir. Onun kurtuluşu, ulusunun ve esas itibariyle sımfının kurtuluşuna bağlıdır. "Daha sonra bir soruyu yanıtlarken şunları dile getiriyor: "Seyit Ali de feodal yapıdaki Kürt köylülerinin, kadınlarının özellikle aile içi ilişkilerini sergilemede çok önemli role sahip. Mehmet Salih de aşağı yukarı öyle."

Bunun ötesinde, *Yol*'da Türk kadınından daha az boynu bükük, daha az teslim olmuş Kürt kadını çizilidir. Kişisel boyutta alırsak, Kürt kadımnın daha geniş bir özgürlüğü, kurtulmuşluğu görülüyor. Örneğin Ömer'in köye varışından itibaren O'nu gözleriyle izleyen ve gözleriyle/bakışlarıyla O'nu beğendiğini duyumsatan Gülbahar nasıl unutulur? Gülbahar'ı oynayan Semra Uçar'ın güzelliği nasıl unutulur? Yine *Yol*'da, kadm erkek arasında ulusal kurtuluş mücadelesinde tam bir dayanışma ve işbirliği bulunduğu gösteriliyor. Bu dayanışma ve işbirliği erkeğin, kadına büyük saygısıyla pekiştirilir. Ömer'in Gülbahar'ın "yangınından" haberi vardır. Ama, O, dağa çıkmaktan yanadır. Ve kadımn, geleceği zorlu ve belirsiz kendisiyle evlenmek yerine, başka biriyle evlenmesini, başını eğerek, boynunu bükerek kadına önerir. O'nun genç yaşında dul kalmasını istemez çünkü.

---

(24) Mahmut Baksı: "*Şivan'ın Sevdası,* Kendi yayını, Stockholm, 1984, s. 81-84; aynı yapıt Türkiye'de Logos Yayınlarında 1990'da çıktı.

Kürt kadım başkaldırmayı biliyor: Bu bazen, *Sürü*'nün Berivan'ında olduğu gibi sessizdir. Acılı bir sessizliktir bu. Acılı bakışlarla yüklü. Kürt kadınlarını tanıyanların bildiği gibi, bu bir "söz grevidir". Bu terimi ben öneriyorum. Herkes, kadının, kimi isteklerini elde etmek için eşiyle konuşmamak kararı alarak amacına ulaştığını bilir. Söz grevi, eşiyle aşk yapmayı da askıya almak gibi çok tayin edici bir unsuru da içerir. Ve erkek kısa süre sonra teslim bayrağım çekmek zorunda kalabilir/kalır. *Sürü*'de Berivan'ın direnişi en uç noktaya varmaktadır: Berivan, protestosunu, kendi kendini ölüme terk ederek dile getirmektedir. Adı konulmamış bir "açlık grevidir" bu. Ya da "yaşam grevi": Yaşamak buysa eğer ben ölmeyi tercih ediyorum" diyor Berivan.

Bakışlarla isyanı Mehmet Salih'in eşi Emine'de, Mevlût'ün baldızında da bulabiliriz. Emine, isyanını, ana-babasından habersiz ve bütün gelenekleri ayakları altına alarak, eşini bulup, birlikte kaçmaya kadar götürecektir: Bu trende aşk yapmak, linç tehlikesi atlatmak ve nihayet küçük kardeşinin acımasız kurşunlarına hedef olmakla noktalansa bile.

İsyan, bazen, erkeği inceden inceye Ti'ye almakla kendini gösterir: Nişanlısıyla dolaşan Mevlût, "Evlenince kimseyle görüşmek konuşmak yok. İstediğini de giyemezsin, ne giyip giyemeyeceğini bana soracaksın." deyince, nişanlısı, O'nunla dalgasını aynen şöyle geçer: "Amma çok şey biliyorsun sen, bunları hapishanede mi öğrendin?"(!) Bunun adı ironidir: İnceden inceye alay/tersiyle alay.

Kasabada-Kentte Kadın

Kasabada ve özellikle kentte geleneksel değer yargılarıyla Batı'nınkiler kıyasıya çarpışırlar. Çatışma, kadının "özgürlüğü / kurtuluşu/bağımsızlığı" biçiminde yorumlanabilir. Bir de kuruntu veya

düş biçiminde. Doğu toplumunda Batı değerlerini benimseyerek özgürleşmek olası mı? Bu bir kuruntu ve düşse, Doğu toplumunda kadımn özgürleşmesi nasıl gerçekleşebilir? Nasıl gerçekleştirilmelidir? Yılmaz Güney'in kuramsal yanıtını biraz yukarıda, M. Baksı ile söyleşisinden alıntıyla aktardım. Filmlerindeki yaklaşımmı görelim: Üç alt başlıkta:

Batılılaşmış Kentli Kadın

Aslında başlıktaki "Batılılaşmış"ı tırnak içine koymak gerek. Bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden beri yapılanlar biliniyor. Birinci Savaş sonrasmda, paramparça edilen erkek el emeği yerine kadm işgücünü sanayi ve ticarete çekmek için yapılanlar da biliniyor. Bunların sonucu kasabalara varmasa bile, büyük kentlerde kadının dört duvar dışına çıkması olanağını elde ettiğini söyleyebiliriz. Öteden beri gıda, tütün, dokuma, halı ve kilimcilikte, kadın işçiler çalıştılar. Hatta bu işkollarımn temel direğini onlar oluşturdular. Ama bu işleri yapan kadın gerçekten özgürleşti mi? Daha sonra yaratılan işler kadımn özgürleşmesini kolaylaştırıcı işler miydi? Çalışan kadm illa ve mutlaka özgürleşecek diye bir yasa var mı? Sorular çoğaltılabilir. Ama 1994'te bile bu konuda söz konusu veriler arasında doğru orantı bulunduğunu iddia etmek yerinde olmaz.

Yılmaz Güney için konu çok açıktır: O'na göre, Batı değerleri, toplumumuza uymamaktadır. Özellikle de kadının durumu/konumu açısından, *Arkadaş*'taki karikatürize edilmiş burjuva kadın(lar) bu konuda bir örnektir: Çalışmayan, özgürleşmeyi erkekler gibi içki ve sigara içmek ve alabildiğine sevişmek sanan birtakım kadınlar/kadıncıklar. Yılmaz onlara acır. *Sürü*'de ise bu konuda çok daha etkileyici bir yöntem seçmiştir: Acı alay. Şivan ve Berivan, Ankara'ya varınca, inşaatı süren bir binada bekçilik yapan köylüsü ve eşi, onları gece vakti Ankara'da gezmeye çıkarırlar: Kı-

zılay'da o yıllarda yeni tür vitrin düzenlemeleriyle göz kamaştıran lüks ve pahalı mağazaların ışıklı ve rengarenk vitrinlerinin önünden geçerler: Orada iki kadın karşı karşıyadır: Tüketim toplumu tarafından başı döndürülmüş, tüketim "hastalığına" tutulmuş bir kadın ve vitrinlerin önünden başka bir gezegenden gelmiş bir yaratık gibi geçip giden/kayan Berivan. Burada Yılmaz Güney'in öfkesi/kızgınlığı somutlaşmıştır: Bir dizi giysi, bir dizi elektronik, bir dizi bilmem ne sergilemenin ne anlamı var bir ülkede ki nüfusunun ezici çoğunluğunun tek düşüncesi karnını doyurmaktır. Hastasına doktor, ilaç bulmaktır. Hastasını kurtarmaktır...

Öte yandan Yılmaz Güney'in birçok filminde gösterilen, aşırı makyajlı, saçları boyalı, kirpikleri yapay, garip şarkıcı kadınlar, dansözler, burjuvalar da kadının özgürleşmesinin yanlış yorumları gibi seyirciye sunulurlar. Görüntüleri içler acısıdır. Yüz kızartıcıdır. Bayağıdırlar...

Batılılaşmanın, özgürleşmeyi illa getirmediğini de anlatır Güney. Çünkü, O'na göre, kentte ve kasabada toplumsal ve ailesel yapıların kadın üzerindeki etkisi sürmektedir: Kırsaldan daha sinsice yöntemlerle. *Yol*'da Mevlût, nişanlısıyla kentte dolaşmak iznini alır ve kentte dolaşırlar: Ama arkalarında kara çarşaflı iki kadın da onları izler. "Aileden" oldukları anlaşılan kadınların görevi iki nişanlıyı hiçbir biçimde ve hiçbir nedenle tek başına bırakmamaktır. Bir tür "yakın koruma" yani. Böylece ailenin namusu kurtarılmıştır. Hem ailenin, hem mahallenin, hem kentin, hem de toplumun. Ama eskilere göre, izin verilerek de Batılılaşıldığı anlatılmak isteniyor mutlaka. Bu arada vurgulanması gereken, genç çiftin bu yakın takipten feci rahatsız olmasıdır. Hele Mevlût: Acısını o gece önce akşam yemeğinde kafayı çekerek müstakbel kayınbiraderi "fırçalayarak", sonrada bir geneleve kapağı atarak çıkarmaya çalışacaktır. Burada bir kez daha toplumsal ve ailesel yapılarla kişilerin arzuları arasındaki çelişki ortadadır.

Kasaba ve kent kadınının sorunlarını dile getiren bir bölüm da-

ha vardır *Yol*'da: Yılmaz Güney'in senaryosunda yer alan, yönetmen Şerif Gören'in çektiği, fakat Güney'in montaj aşamasında çıkardığı Süleyman'ın öyküsünde:(25) "Süleyman bir lümpendir. O'nun için kendi beninden önemli hiçbir şey yoktur. Kendi dışındaki acılar O'nu hiç ilgilendirmez. Esrar, içki, kumar ve kadm hayatında en değer verdiği şeylerdir. Cezaevinden ayrılır ayrılmaz ilk işi rakı içmek olmuştur zaten... Yol boyunca da içmeye devam edecek ve Adana'ya kendini taşıyamaz bir sarhoş olarak inecektir. "Süleyman gününü gün ederken eşini hiç düşünmez. Eşiyle geçirdiği bir geceyi Güney, senaryosunda, şöyle anlatıyor: "Karısının bütün gece yol gözlemesi O'nun için önemli değildir bile... Karısının da bir insan olarak, bir kadın olarak birtakım beklentileri olduğunu düşünmez bile... Karısıyla yattığı bir gece, yorgunluktan işi yarıda bırakacak ve karısını yatakta sinir içinde hıçkırıklara boğacaktır..."

Uzun sözün kısası, kentli kadın, dış görünüş(ler)e karşın, kırsal kadında olduğu gibi, özgürlükten yoksundur. Güya "özgürlüğü" ise "gözaltındadır".

Kapıda Süpürge

Fuhuş, fahişe ve genelev konularına Güney, en açık biçimde, çekinmeden, sakınmadan ve bazen en iğrenç yönlerini göstermekten kaçınmadan değinir.

---

(25) Yol filminin öyküsü/senaryo çalışması, Yılmaz Güney'in gerçekleştiremediği *Yunan Bıçağı* filminin öyküsüyle birlikte yayınlandı: Bakınız: Yılmaz Güney: *Yunan Bıçağı*, Umut Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 39-49. Aynı kitapta *Sürü*'nün yazılış serüveni ve filmin kısa öyküsü de var. s. 53-61. Yılmaz Güney, başka çalışmalarında ve söyleşilerinde aynı konuları ve öyküleri kısmen anlatıyor. Sürü'nün ilk başlığı Bayram'dır. İlk çekim ekibinin değişmesi ve filmin çekim serüveni için, filmin yönetmen yardımcısı Ahmet Soner'in şu yazısını öneririm: "Bir filmin serüveni: 'Bayram'dan 'Yol'a", *Özgür Gündem*, Almanya Baskısı, 2 Ekim 1993.

Düşman'da filmin baş kahramanı İsmail'in eşi Naciye, fakirlikten "kendisini satmak" zorunda kalır. Evinde, gecekondusunda para karşılığı bu işi yapmaktadır. Ve başka biri, bu arada eşi İsmail, "müşteri" varken eve girmesin diye ev kapısımn önüne bir süpürge koyar... İsmail, çaresiz, yuvasının yozlaşmasmı acılı bir yalnızlıkla izler. *Düşman*'da uyduruk Türk filmlerinde görülen intikam almak "namus kurtarmak" olgusu yoktur. İsmail eşinin evini terk edip, İstanbul'a gitmesine bile engel olamaz. Yılmaz Güney, toplumsal gerçekçi bir yaklaşımla bu işin böyle olduğunu gösterir: Film İsmail'in ilerici, büyük olasılıkla. DİSK'li (1980'deki) bir işçi/sendikacı eşliğinde İstanbul'a doğru yol alışıyla biter: İsmail işçileşmektedir... İsmail eşini vurup, hapishaneye düşmez. Yılmaz Güney, bu konuyu şöyle açıklıyor: "Hayatta da öyle değil midir? Kadının orospuluğunu en son kocası fark eder!(...) *Düşman*'da yine iyimseriz, çünkü orada İsmail yenilmiyor, karısının kaçmış olmasına rağmen hayata küsmüyor, kendisini rakıya vermiyor, teslimiyete kapılmıyor. Şunu yapıyor: Karısının anasını, ki ona da tepki duyması gerekir, onu da ortada bırakmıyor, onu da alıyor ve İstanbul'a çalışmaya gidiyor... Kimle gidiyor? DİSK'e bağlı bir sendikanın üyesi olduğu belli, işçi sınıfının bir çocuğu olan bir insanla birlikte yeni bir hayat kurmaya gidiyor."

Düşman'daki horozcu/horoz satıcısı, milliyetçi nutuklar atan, milliyetçi geçinen bir tiptir, ama arkadaşının eşini, horoz satın almak için Çanakkale'ye gelen Alman'a ikram etmekten geri durmaz. Bu olay, sembolik yükü yanında çok şaşırtıcıdır. Ama olabilir bir şeydir. Nitekim, Ağustos 1980'de, Atilla Dorsay, yaptıkları söyleşide, "işte o da eleştirilecek bir şey... bunu yapar mı, o kadar yozlaşma var mıdır?" diye şaşkınlığını ve eleştirisini belirtince, Güney O'na şu yanıtı verir: "Yapar, yapıyor... Namazında niyazında gözüken adamların hepsi samimi mi? (...) Amerikalılar için de öyle değil mi? Bir sürü insan Amerikalıyı evine davet ediyor... Acaba kı-

zımla bir ilişki kurarsa, benim geleceğim bilmem ne olur diye... Ben Adana'dan hatırlıyorum (1950'lerin Adana'sı. MŞG). Amerikalıların ilk geldiği yılları... Bir yığın genç kız Amerika hayranlığının kurbanı oldu. Çoğu İstanbul'a, şuraya buraya, barlara filan düştü... Ahlaki çöküntü tek başına ahlaki çöküntü değil. Ekonomik yıkıntının yansıması bu...(26) Öyle ele alınmalıdır. "Yılmaz, emperyalizmin getirdiği ekonomik yıkıntı ve onun ayrılmaz parçası ahlaki çöküntünün sorumluluğunu bu denli açık ortaya koyuyor. Bu arada insanlarımızın, bütün değer yargılarını ayaklar altına alıp, alçalmasını da...

Fuhuş başka filmlerinde de gösterilir: Örneğin *Bir Gün Mutlaka*'da devrimci bir gencin kardeşi fahişelikle geçinmek zorunda kalmıştır. *Zavallılar*'da, Hacı (Yıldırım Önal'ın canlandırdığı tip), sevgisiz, kadınsız geçen yaşamının bir döneminde bir fahişeye aşık olmuştur. Onunla birlikte yaşamayı kurmuştur. Ama o fahişenin "kahpeliği" yüzünden elini kana bulamış ve hapishaneye düşmüştür. Burada, Yılmaz Güney, toplumun en altındakilerinin aşık olabileceğini çok güzel anlatır: Bir fahişeye aşık olunması birçok insana ters gelebilir. Ama Güney'e değil... *Zavallılar,* "çarpık kapitalist düzenimizin çirkeflerinde gelişen ve toplum vicdanında çöreklenen bozuk, yapay, yozlaşmış ahlak değerlerini, fahişelik, pezevenklik, kabadayılık gibi bozuk düzenin yan ürünlerini de anlatır."(27)

Kentli (burjuva) kadının sorunlarını ve erkeklerle aldatmaya

---

(26) Dorsay, s. 167. "Burada, yanılmıyorsam, adı 'Amerikalı' olan Aziz Nesin'in mizah öyküsünü anımsamamak olmaz: Hani, kendilerini "Amerikalı" gibi tanıtıp, iki paralık kırık İngilizceleriyle iyi aile kızlarını "tavlamaya" çalışan uyanık delikanlıların öyküsü. Amerikan emperyalizminin toplumsal yozlaşmaya yol açmasını en güzel anlatan öykülerden biri, belki birincisidir."

(27) Dorsay, s. 89.

dayalı ilişkilerini sergileyen *Arkadaş*'ta, Cemil'in randevuevindeki sahnesiyle fuhuş, genç "hayat kadınları" bir kez daha gözler önüne serilir.

Yılmaz Güney bütün filmlerinde, genç ya da yaşlı kadınların seks ve aşk şeyi/nesnesi olarak kullanılmalarına isyan eder: Fahişelerin durumunu en ilkel, en iğrenç, en akıl almaz biçimlerde göstermesi isyanının sonucudur. Öte yandan bu kadınların toplumsal yapılar içinde en aşağılanan, en suçlanan kadınlar olmasına da isyan halindedir. Güney'in konuya bakışı, kimi sahneler zor bile gelse/çekilmez bile olsa, sert bir bakış değildir. Duygusal, bu kadınları anlamaya, onların elinden tutmaya çalışan bir sinema ustasının bakışıdır. Yılmaz'ın kendi öz geçmişi bunu böyle yapar. Hapishanelerde ziyaretine gelen ve hiç tanımadığı "hayat kadınları" az değildir. Ve Yılmaz'ın bu konudaki duygusallığının kimi tanıklarıdırlar. *Sürü*'de trenin tuvaletlerinde "iş tutan" topal fahişe, en taş yürekliye bile, "Zavallı kadın bu yollara niye düştü/nasıl düştü?" sorusunu sordurtur. Yanında pezevengi, topal fahişe bu "işi" öylesine bir başı eğik/boynu bükük yapar ki, O'nunla kaderdaşlık etmemek elde değildir. Yılmaz bir yazısında o kadından "trendeki orospucuk" diye söz ediyor.(28) *Sürü*'deki ve *Yol*'da genelevdeki kadınlar, baştan çıkarılmış/baştan çıkarmayı arayan ve bilinmez arzuların esiri kadınlar gibi gösterilmiyor: Bu kadınlar adaletsiz ekonomik yapının ve insafsız toplumsal kuralların kurbanlarıdırlar. Ve Güney, bu konuyu en şiddetli biçimde seyircilerine, ülkesinin insanlarına anlatır.

Yol'da bu konu başka bir yönden de ele alınır: Hapishanedeki eşini kayınana-kayınbabasının evinde beklemek yerine, kötü yolu seçen Zine'nin öyküsüdür bu. Zine, evden fahişelik yapmak için kaçmadı: Aile yapısının boğuculuğundan kurtulmak, aile yapısının

(28) *Yunan Bıçağı*'nda *Sürü*'nün öyküsünde, s. 61.

duvarlarını yıkmak için kaçtı. Ama işte bu durumda ve **sadece ve sadece** mali bakımdan tutunabilmek ve geçinebilmek için, kadının, kendisini satmaktan başka umarı yoktur. Bu adaletsiz düzen, kadına, yalmz kalmış kadına, başka bir yol göstermez/göstermiyor/gösteremez. Ve kadın için son çare, son "düşme" budur: Bunu kabul etmektir: Ve bu bir "toplumsal intihar"dır.

Yılmaz Güney değişik yazı ve söyleşilerinde konuyu açıklamaya çalıştı: Türkiye'de kadınlar niçin fahişelik yapmak zorunda kalıyorlar?: Bütün yanıtları bulmak/vermek olanaksız. Ama birkaçını sıralayalım:

— Kentte yaşam koşullarının çok güç olması. Unutmayalım: Güney, fahişeliği kent ürünü olarak veriyor.

— Toplumsal ve duygusal ilişkilerdeki yanılsamalar, hayal kırıklıkları,

— Bir kadın için kentte tek başına yaşamanın olanaksızlığı.

Yılmaz Güney'in bu filmlerin senaryolarını yazdığı yıllarda, Türkiye'de, ekonomik nedenlerle, diğer nedenlerin ittirmesiyle ve özellikle 24 Ocak 1980 "ekonomik paketi" sonrası fuhuşta akıl almaz bir artış yaşandığı anımsanmalı: 27 Nisan 1984 tarihli *Milliyet* şu rakamları veriyor: 1979'da yaklaşık 32 bin fahişe varken, Şubat 1984'te bu sayı 350-400 bine ulaşmıştır. 1979'da 500 kadar olan genelev sayısı beş yıl sonra 1724'e ulaşmıştır. Artışın, fuhuştaki "patlayışın" başka göstergeleri de var: Büyük kentlerin en işlek sokaklarında "müşteri" bekleyen "hayat kadınları" hemen hemen bütün basın organlarının en çok işlediği konulardan biri haline döndü. Erkek fuhuşu ile birlikte. O yılların *Nokta, Yeni Gündem* gibi haftalık yayın organlarını gözden geçirmek yeterli olacaktır. Dahası 1974 veya 1975'te, Edirne Genelevi'nde bir "patron", "evini, mallarıyla" birlikte satmaya kalkınca, bütün basın skandal diye bağırmış, Aziz Nesin ve Çetin Altan başta birçok yazar ve aydın utançlarını günlerce dile getirmişti. Oysa, aym Genelev, Temmuz

1994'te, evet birkaç hafta önce, yeniden satılığa çıkarılınca, gazetelerin kısa haberleri arasında kalakaldı. Oysa 1974-75'te yer yerinden oynamış ve Genelev satılamamıştı. Ama genelev "patronunun" şu sözü ilginçti ve hafızalarda yer etti: "Ne var bunda, genelevler de bakkal, kasap gibi işyerleridir. Alınıp satılabilirler. Bu bir ticarettir." Ve yıllar sonra "patronun" söylediği gerçekleşmek üzere. Bu arada Türkiye'de vergi rekortmeni ve armağanlarını devlet temsilcilerinin elinden alan artık çok ünlü Bayan Matilt Manukyan da bu konuda alınan yolu ispat eden başka bir göstergedir.(29)

Bütün bunlar, Yılmaz Güney'in öngörüsünü, konuya sürekli yaklaşımındaki haklılığı ispatlıyorlar. Fuhuş, toplumun çözümlemesi zorunlu bir derttir. Ve fuhuş çözümlenmeden kadının "görüntüsü", toplum içindeki değeri iyileştirilemez.

Kadınların ve bu arada çocukların önemli bir derdi de dayaktır. Ve Güney'in birçok filminde dayak, eleştirisel olarak yansıtılır: *Umut*'ta çocukların dövülmesi, *Sürü*'de Hamo'nun Berivan'ı, Şivan'ın Berivan'ı ve saralı kardeş Abuzer'in eşini dövmesi kimi örneklerdir.

Yılmaz Güney'in Türkiye'de kadının durumunu/konumunu çok iyi gözlemlediğini, çok iyi bildiğini görüyoruz. Bu söylediklerimi ispatlayan bir belge, Yılmaz Güney'in, "Yavuz" imzasıyla, 9 Nisan 1984'te, Paris'ten Atıf Yılmaz'a gönderdiği mektubudur. Latife Tekin'in *Bir Yudum Sevgi*'sinin senaryosuna ilişkin olan bu mektubu buraya almak isterdim. Ancak çok uzayan bu yazının artık bitirilmesi gerek. O nedenle meraklıların Atıf Yılmaz'ın kitabından(30) bu mektubu okumalarını salık veririm. Yılmaz, ülkesini ve ülkesinin insanlarını gerçekten mükemmel bir biçimde tanıyordu. Mektuptan kısa bir paragraf aktarmama lütfen izin veriniz: "Bence Şen-

(29) Yalçın Pekşen: "Satılık Genelev", *Hürriyet*, Almanya Baskısı, 4 Ağustos 1994.

(30) Atıf Yılmaz, s. 184-187.

gül, Ferat'la Cemal arasında birçok insan (erkek demek istiyor. MŞG) tanımıştır... Herkes bunu bilir... Kimi Şengül'ü bırakmıştır, kiminden de Şengül aradığım bulamamış, ayrılmıştır. Cemal'le olan ilişkisi ise, içten bir sevgiye dayanabilir. Yani, senaryoda çizildiği gibi, dört çocuğunu kazara doğurmuş bir saf kız olmamalıdır... Cemal'i kendisine çeken yanı da bu olmalıdır. Cemal'in eşinden farklı yanı budur Şengül'ün..."

Kadın Militan/Kadınların Militanlığı

Yılmaz Güney, filmlerinde ezilen kadınları, toplumun en alt basamaklarına atılmış/indirilmiş kadmları anlatmaktan, militan kadın tiplerini istediği oranda anlatmak olanağı bulamadı. Erken gelen ölümü ise bu konudaki düşüncelerini gerçekleştirme şansını elinden aldı. Filmlerinde, yukarıda vurguladığım gibi, kadınların bireysel mücadele yöntemlerini görürüz: "Sessiz isyan, yaşam grevi, söz grevi" vb. Toplu mücadele örnekleri ve militan, örgütleyici, eylem düzenleyici kadın tipleri *Endişe*'de görülebilir. *Endişe*'de iş bırakımında kadınlar da rol alırlar. *Arkadaş*'ta, Semra Özdamar'ın oynadığı genç bayan, gelecekte militan olacak bir bayanın ilk adımlarını atan biri gibidir. Yılmaz, özellikle O'nu "eğitmeye" çalışır. *Duvar*'da hapishanenin kadınlar koğuşunda devrimci bayanlar gösterilir. Ayşe Emel Mesci'nin üstlendiği "devrimci bacı" şematik yönlerini göz ardı edersek olumlu bir tiptir.

Bir Gün Mutlaka'da devrimci mücadelede kadınlar da vardır. Kentlerin kalabalığı/gizliliği içinde ailesel ve toplumsal yapılar daha kolay aşılabilir. Belli bir biçimde belli mekanlarda, topluluklar oluşması, okullarda, fakültelerde, işyerlerinde vb., kadınların da örgütlenme ve iletişim olanaklarını elde etmesini kolaylaştırır. Bu yüzden kentte ilerici örgütlenmelerde, sendikalar ve partilerde, derneklerde kadınlar da kendilerine düşen rolü üstlenebilirler. Daha kolayca.

Mücadele içinde, örgütlenmeler içinde kadınlar erkekle eşit konuma daha kolay ulaşabiliyorlar. Hatta bu en birincil koşuldur. Nitekim bu örgütler içinde kadının, en azından teorik olarak, eşitliği sorgulanmaz. Tartışılmaz ve sorgulanamaz bir eşitlik elde eder, kadın.

Baskıda, polis ve asker baskısında kadın da erkek gibi payını alır. Dahası polis ve askerlerin kadına daha alçakça davrandığına da tanık oluruz. İdari yapıdan da kadın payına düşen kötülüğü alır. *Düşman, Sürü* ve diğerlerinde bu konuda bir dizi örnek vardır. Şunu demek istiyorum: Kadın, ana, bacı olarak yücelten toplum, aile ve onun bireyleri, üniformayı giyip ellerine cop aldıktan sonra, silahları kuşandıktan sonra, başka varlıklar oluyorlar: Ve kadına saygılarını sıfırlıyorlar. Burada, gelenekler, terbiye ve namus gibi değerlerle idare, polis ve asker teşkilatlarının tutumları arasındaki çelişki açıktır.

Mücadelede kırsal ve kentsel çevreler arasındaki fark ortadadır. Kent mücadeleye daha elverişlidir. Yılmaz'ın gösterdikleri budur. Kırsal kesim bu konuda bir engel teşkil ediyor. Bu açıdan Türkiye'de kentlerdeki kadın dernek ve örgütlerinin mücadele alanlarını kasaba ve köylere genişletmeleri yararlı olacaktır. Özellikle bu yörelerde kadının durumunun, toplumsal ve aile içi konumunun, daha elverişsiz olduğu unutulmadan. **Militan faaliyetin kadının özgürleşmesinde çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamakta yarar var.** Militan faaliyet, kadının durumunda ilerleme sağlayacak/getirecek en belirleyici etkendir. Bu arada kadının çalışması, ekonomik bağımsızlığı, artık çok bilinen bir etken.

Ağustos 1980'de Yılmaz Güney şunları belirtiyordu: "Bir devrimci olarak kadının yerini doğru tesbit etmek zorundayız. Bugün Türkiye'de kadın en çok ezilen bir zümre, en çok ezilen cinsiyet... Bir de bununla kadının yoksul, emekçi, yani ezilen sınıftan olması birleşince, ezilme iki kat oluyor. Biz böyle düşünüyoruz: Kadın

özgür olmayan bir toplum özgür değildir, özgür olamaz... Kadına eğilmeyen bir devrim hareketi de, kadını bağrında taşımayan, kadını yanına çekmeyen bir devrim hareketi de başarıya ulaşamaz. Buna bağlı olarak, biz bir sinemacı olarak, kadının içinde bulunduğu durumu çok yönlü olarak yansıtma görevini taşıyoruz." Yılmaz'ın bütün yaptığı da budur...

Osman Şahin'in Yapıtlarında Kadın

"Gece dediğinin ömrü kısadır ve de çabuk geçer. Korkma!"(31)

Osman Şahin 1938 yılında Mersin'in Arslanköy'ünde doğmuştur. On üç çocuklu bir ailedendir. Baba tarafı Malatya'nm Darende kazasından, ana tarafı Silifke yörüklerindendir.

Doğduğu yöre ve ailesi, özellikle ana tarafı, yani yörükler ve yörüklük, öykülerine yoğun bir biçimde yansımıştır. Hatice Ebesi, yani babaannesi örneğin. *Deli Hatice* (1982, s. 17-24) ve *Makam Taşları* (1983, s. 29-44) öyküleri, ona ayrılmış. Bu iki öyküde, birinci Dünya Savaşı Seferberliği ile olayın kendisinin köydeki yansımalarına tanık oluyoruz: "Seferberlik ilan olundu. Sancağı Şerif açıldı. Padişahımızın has buyruğu, herkes asker olacak... Tarladaki çiftçi mesesiyle, dağdaki çoban asasıyla, bu cenge katılacak... Ümmeti Muhammed silah başına, gâvur üstüne..." (1982, s. 21) diye başlatılan Seferberlik köyün bütün ailelerini etkileyecektir. "Büyük bir götürülmedir bu." (1985, s. 1). Hatice'nin üç yetişkin oğlu, Nezir, İbrahim ve Osman da götürülürler. Gidiş o gidiş; yüze yakın

(31) Şahin (1983), s. 127.

gençten ancak yirmisi geri dönecektir. Çanakkale, Halep, Sarıkamış ve diğerlerinin geri gönderdikleri de, "kırık, dökük ve yaralı" dır. Hatice üç oğlunu birden kaybetmenin acısına dayanamaz; günlerce ıssız yol ağızlarında bekler, gelenden geçenden haber sorar. Oğullarının dikip yetiştirdiği ağaçlarla, özellikle de bir kiraz ağacıyla konuşur: "Sen kiraz'ım... İşte gene çıktım, geldim gölgene. Geçmişlerim sende saklı. Dilimi senden usanmaz, sana muhtaç... Beni duyan, bilin mi? İşte şu bedenlerin Nezir'imin yaşıtı. Künyen onun künyesi." (1982, s. 17).

Hatice Kadın ağıt yakar:

Kale gediği ırgalanır karınan
Üç yastığı yamamışam kanınan

Hatice kahrından yer, bitirir kendini. Saçları bir gecede ağarır. Acısına dayanamaz çıldırır. Önce kendi evinin kapısını güm güm taşlamaya başlar; sonra da o taşlarla dizlerine, göğsüne "güüürp güüürp diye vura vura," taşı her vuruşunda bir oğlunun adını anıp "Neziriiiim, İbrahimiiiim, Osmanııım" diye haykırarak öldürür kendini. Bugün Hatice'nin ağıtları hâlâ söylenir o yörede.(32) Osman Şahin her iki öyküsünde Hatice'nin ve diğer anaların ağıtlarına yer veriyor.

Tümü yörük asıllı olan köylüler Çukurova'mn Fransızlarca işgali üzerine, silah elde mücadeleye başlar, Çukurova'da ilk Kuvay-ı Milliye'yi kurar ve Kurtuluş Savaşı'nda büyük yararlıklar gösterirler. Bu nedenle, asıl adı *Efrenk* değiştirilmiş, onun yerine köye *Arslanköy* denilmiştir (Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa gibi).

---

(32) 1900'lerden itibaren giderek yoğunlaşan askere almalar, erlerin terhis süreleri dolmasına karşın serbest bırakılmamaları ve aylıkları ödenmediği için ayaklanmalarıyla, aralıksız savaşların Anadolu halkında yarattığı yılgınlık, bıkkınlık konusunda, yeni bir kaynak olarak bak. *Hezarfen* (1985).

Osman Şahin'in öykülerinde "ana"sma yönelik öğeler de bulunmaktadır. On üç çocuk dünyaya getiren anası için Osman Şahin, "Bir o kadar da düşürmüş olmalı" diyor (1985, s. 1). *Acı Duman* kitabını ona adamıştır:

"Karnı çocuk yorgunu Anam.
Dokuz oğlanla dört kızın kaynağı.
Sayısız torunun pınarbaşı, soyağacı...
O boylarımız, yüzümüz, o renk renk
gözlerimiz senin rahminin bağışıydı bizlere,
senin kanının bir yorumuydu dünyaya...
Bu kitabım senin için..." (1985, s. 5)

Acenta Mirza'daki *"Zala Kadın"* öyküsünü de, yine *"Anama"* diye adamıştır (1982, s. 51). Bu öyküde, *"Yörük Ana"* (1983, s. 58-65) ile *"Karalastik"*te (1983, s. 102-6) ve *"Özlü Hamurlar"*da (1984, s. 61-66), "ana"ya ve analara ağıtlar yakılmaktadır. İlkinde ölmüş baba ve ana ile sonu gelmiş yörüklüğe, ikincisinde ezilerek ölen bir anaya, üçüncüsünde de yine ölmüş bir anaya ağıtlar, birinci tekil şahıs ağızıyla ve çok dokunaklı bir biçimde söylenmektedir. Babaanne, ana ve analar ve giderek kadın sorunu, Osman Şahin'de önemli bir yer tutuyor. Bu nedenle, konuya aşağıda ayrı bir altbaşlıkla değineceğim.

Osman Şahin'in çocukluğu "Toroslar'da sarp, kayalık, ormanlı dağlarla çevrili derin bir vadinin içindeki" Arslanköy'de "yoksulluk içinde" geçmiştir. Çok açlık çeken, mısır koçanlarını tuzlayıp, kurutup, öğütüp, sonra da ekmek olarak yemek zorunda kalan Şahin, ilk ayakkabıyı on iki yaşındayken Köy Enstitüsü'nde giymiştir. Yılın yedi ayı karla kaplı olan Toroslar'da hep yalınayak yürüyen Şahin, çobanlık yapmış; sığır, oğlak, keçi gütmüş; yazın dağlarda yatmıştır. Küçük yaşta kızamığa yakalanmış ve ölümden dönmüştür. "Ey Toros yollarına gömülen çocukluğum! Yürüyü-

şüm! Damarıma akış olan yıllar! Ey ormanda kaybolmayayım diye boynuma takılan oğlak çanı!" (*"Yörük Ana"*, s. 60). Bir çocuğun (kendisinin?) kızamıktan ve ölümden nasıl döndüğünü *"Özlü Hamurlar"*da şöyle dile getiriyor: "Anılar sarıyor içimi Ana, anılar... Düşündükçe bir feryat oluyor, dönüp deşiniyor içimde... Kar yağıyordu, balgam gibi sulu ağır... Kızamık da nasıl salgın; yövmiye hiç düşmezdi üçten beşten aşağı ölen çocukların sayısı. Komşumuz olurdu, adı Sanem'di. İki çocuğunu işte o kızamık yılı yitirmişti Sanem. Ölüm bizim de kapımızdaydı. Ölümün ağır devesi kapımıza çöktü, çökecekti... Çare olarak boynuma dek gübreye gömmüştün beni. Bu gün gibi anımsıyorum." (1984, s. 65).

Kızamığa yakalanan Şahin'i annesi, dışarıya çıkıp üşümesin diye bacağından iple ocağın kenarına bağlar, öyle işe gidermiş. Sonrasını Osman Şahin'den dinleyelim: "Bir gün eteğime bir çıngı (kıvılcım) sıçradı, eteğim tutuştu. Can havliyle bağıra bağıra tepindim. Gelip beni kurtardılar. Çocukluk çağımın bugün en eski anısı bende odur." (1985, s. 2).

Unutulmayan bu eski ve acı anı, Osman Şahin'in bir öyküsüne de yansımıştır. Çukurova'da pamukta çalışan Eşber ve Mahse'nin çocukları Şiro, firez yangını çıkınca, kaçıp kurtulamaz. "O kıyamette Şiro çocuk nere kaçsın, nasıl kaçsındı? Kanal suyuna düşmesin, çadırından uzaklaşmasın diye Şiro çocuğu ayağından iple çadırın kazığına bağlayıp öyle gitmişlerdi işe. Şiro çocuğu hergün böyle bağlar, ondan sonra işe giderlerdi. O yangında, kıyamette, ayağı bağlı Şiro çocuk nere gitsin, nasıl kaçsındı?" ("Irgat Erleri," 1984, s. 35-52).

Kadınlar

Osman Şahin'de yaşam ve kadın, etle kemik gibidir. Her öyküde kadın sorununa değinilir. Bazılarında ise, kadın öykünün temel öğesidir.

Daha önce belirttiğim gibi, Osman Şahin babaannesine sevgisini ve borcunu *Deli Hatice* ve *Makam Taşları*'nda, anasına ve analara sevgi ve bağlılığını *Zala Kadın, Yörük Ana* ve *Irgat Erleri*'nde dile getirmiştir.

Özlü Hamurlar ve *Ağzıkörler*'in ilkinde "parkalı" ve dağlarda saklanan oğulun ölmüş anaya ağıtı, ikincisinde ana ve oğulun baba Memed'e karşı son görevleri söz konusudur. Her iki öyküde de analar yüceleştirilmiştir.

Karalastik'te karşıdan karşıya geçeyim derken araba altında kalan anaya ağıt yakılırken, (arabalar, trafik vb.) yeni teknolojiye ince bir sövgü ve (dağlar, atlar vb.) eskiye sevgi dile getirilmektedir: "Keşke dağlarda kalsaydın ana. Bir kayadan uçsaydın. Yılan soksa şişseydin. Olmadı, bari bir öküz süsseydi seni. At, katır tepseydi de keşke dağlarda kalsaydı ölümün, dağlarda..." (1983, s. 106).

Öykülerde dövülen, sövülen kadınlar da vardır (*Kırmızı Yel*), uğruna adam vurulanlar da (*Beyaz Öküz*).

Kız kaçırma, kumalık sorunları, kadınlar arası çekemezlik, çocuksuzluk, *Kör Gülüşan*'da işlenmektedir (1983, s. 82-93). "Körbaşlı bir kız"ın iyi başlayan macerasının kötü bir biçimde bitişi, yine bu öyküde anlatılmaktadır.

Kötü yola düşen, "namusu" kirlenen kadınlar ve onları bekleyen ölüm, *Musallim* ile *Kuşde*'de ve *Namus Eri*'nde dile getirilmiştir. İlkinde, Kuşde "mapustan" çıkıp gelen kocası Musallim'e şöyle der: "Sen gittin gideli, ne dalga - denizler aşmıştır üstümden. Kirlemişler beni Agaaaam! Duy kulağınla, özbeöz avradının ağzından. Günahlamışlar beni. Ondandır sana layık gelemeyişim. Ondandır yolunu gözleyişim." (1982, s. 27). Kuşde namusunu kirletenin Cello olduğunu söyler söylemez, Musallim mavzerini kapıp çıkar. Kuşde ise mezarını bizzat kazıp onun dönmesini bekler.

Namus Eri'nde ise iş daha farklıdır: "Helof yöresinde şimdiye

değin bir kadının kocasına kızarak aylarca yıkanmadığı, terden pislikten koktuğu, elde silah, adam vurup, adam kovaladığı görülmüş duyulmuştu, ama daha bir kadının adının orospuya çıktığı duyulmamıştı. Bu durum köy için kötünün de kötüsüydü. Bundan böyle Bermani'de kadın kısır çıkar, toprak da yeşilini unutursa, şaşmamalıydı hiç. Bu gidişle köyün adı Zalhalı'ya kadar çıkardı. Tez elden bir çare bulunmalıydı buna. Nasıl ki ku tüneğiyle uçarsa, er kısmı da namusuyla yaşardı." (1984, s. 56). Amca (yüzyılların birikmiş geleneğinin temsilcisi), Piro kocayı karısı Zalha'yı bulup, namusunu temizlemesi için ikna eder. Piro silahını cebine koyarak çıkıp gidecektir. Ama Zalha'yı buldu mu? Bilinmez.

Osman Şahin yıllarca askerlik görevini yapan erlerin kadınlarının durumunu *Makam Taşları*'nda betimliyor: "Kocasız kadınların yalnızlığını, üzüntüden düşük yapmış, zamansız doğan çocukları, yedi aylıkları, kör yetim, sahipsiz mezarları (...) Köyde dulluğun, avratlığın çoğaldığını, kadınların gözlerinin erkeksizlikten göğerdiğini, bıyığa sakala hasret kaldıklarını, erkeksindiklerini çok... İnsan soyunun bir kez dengini yitirmeye görsün, beter şaşırıp azdığını, kimi genç kadınların erkeksizlikten çıra gibi yanıp tutuştuklarını, ormana gidip gidip de evvelce erkeklerin balta ağzından düşmüş iri ağaç kamgalarını bile kokladıklarını, "oooh! Erkek erkek kokuyor" dediklerini..." ve daha nicelerini *Kara Havva* ağıtlarda anlattı (1983, s. 36-38).

Yaşam Ve Çalışma Koşulları

Feodal üretim ilişkileri ve onun bir yan ürünü olan boş inançlar, dinsel kurallar, yaşam ve çalışma koşullarının sınırlarını da çizmektedir. Bu koşullar zordur, çekilmezdir, boğucudur. Bunu, Osman Şahin bütün öykülerinde işlemektedir.

Önce yaşamın bizatihi kendisi zordur. Çocuğu doktora götürürken yolda yitirirsin. Kızamıktan, doğal afetlerden kurtaramaz-

sın. *Bebek*'te (1982, s. 7-13) olduğu gibi: "Ya Rabbim! Bunu bari koyver yaşasın, koyver! Zaten ilk ikisini kızamık deyip aldıydın. Bak işte, bu üçüncüsü. Şimdi bunu da alma, amel yoluna. Alıp alıp da mekik gibi kaydırma toprağının altına, kaydırma! Zahar şunun canına yetecek kadar da havan suyun vardır senin, kurban olduğum." (s. 7-8).

Hayatı insanlar da yaşanmaz kılabilir; örneğin, Fırat'ın önüne katıp getirdiği odunları paylaşamazlar (Odun, 1981, s. 69-76). "Namus lekesini" temizlemek "Allah'ın emridir" (*Musellim ile Kuşde*, 1982, s. 27-38; *Namus Eri*, 1984, s. 53-59). Kan davası da vardır. *Ocağına Düşmek*'te (1983, s. 7-16) ve Kanın Masalı'nda (A.g.k., s. 66-81), Şahin, Anadolu'nun (ve giderek Akdeniz'in) bu bitmez tükenmez derdine müthiş ve akıl almaz bir sevecenlikle yaklaşır. Her iki öyküde de kan davası vardır, ama ölüm yoktur. Sonları barışma ve uzlaşmayla çözümlenir. Zira ilk öyküde, kan davası güdülen ve aranan köylü, "iki ay önce amuca Bayram"ı öldüren hasmının "ocağına düşmüştür"; ikinci öyküde ise, düşmanlardan biri diğeri hakkında övücü sözler söylemiştir. Bu iki öykü, yazarın boş inançlarda, geleneklerde değişim isteğini simgeliyor. Bu istek çok ince bir biçimde, iki gül gibi konmuş kitaba. Şahin barışa çağrı yapıyor, barışı muştulamak dileğinde. Bu iki öyküyü, kan davası üzerine yığma romanlar yazan sanatçılarımız okumalı. Şahin'in bir özelliği de, bu barışsever yanı. Öykülerinde ölüm fikri var, ama fiili yok; boğuşma var, ama kan yok. Kısacası, ölümde de boğuşmada da fiili ve kanı göstermeden belli bir estetiğe ulaşabiliyor. Bir, "Beyaz Öküz" de kanla karşılaşıyoruz. Orada da, bıçak "Küçük Ağa" ve "Beyaz Öküz"den çok, boş inançlarımıza ve "içimizdeki asıl düşmana" indirilmiş gibidir.

Köy yaşayışının kendine özgü "eğlence"leri de vardır elbet. *Çök Abuzer*'de (1982, s. 41-48), böyle bir olayı izliyoruz. "Yalnızlığın, kimsesizliğin ayakta duran leşi o sanki" diye tanımlanan (s.

42) Abuzer, köyün sevimli delisi, çocukların, kadınların ve erkeklerin, kısacası "köyümüzün gülüdür." Abuzer dehşet iyi yüreklidir de. Elde edebilmek için binbir hokkobazlık yaptığı tütünü, "arama oyunu" sırasında farkına varmadan başını yardığı çocuğun taze yarasına hemen basmaktan kaçınmaz.

Sarı Sessizlik'te (1983, s. 107-113), kaçakçılıkla geçinen, sınır boyundaki "Şettatlı" köyü, sınırda vurulan bir kaçakçının öyküsü, ölüme köyün sessizliği ve vurulanın anasının tepkisi anlatılıyor: "Ağzından akan kanlar kurumuştu. Sol kulağının altında ufacık bir kızartı vardı. Kurşunu oradan almış olmalıydı içine, bir çuval kaçak ipekli uğruna. Kaçakçıydı o. Doğuştan kaçakçıydı. Babası, amcası, dayısı da kaçakçıydı: Şettatlı köyünün geçimi tümüyle kaçak alınıp satılan mal üstüneydi. Toprakları yoktu, olanına da mayın ekilmişti." (s. 110-11). Ölüyü sürüyerek getiren cipe ve "yeşil ketenden giysileri" olanlara karşılık, köyden bir tek kara çarşaflı kadın çıkacak ve ölünün üstüne kapanacaktır. "Buyruk verici"nin bütün sorularına karşı dilsiz kalan "ana"nın tek tepkisi şudur: "Kadın, kalkar kalkmaz, başından çarşafını hızla soyup aldı. Başını öne eğerek kapkara gür saçlarını bir eliyle sıkıca tuttu. Bıçağıyla hart hart kesip aldığı saçlarını büyük bir hınçla buyruk vericinin suratına fırlattı. Buyruk verici şaşırdı, donup kaldı. Ağzını açtı, bir şeyler diyecek, belki de sövecek sayacaktı, ama onu da diyemedi. Çenesi gerildi, şakakları titredi." (s. 112).

Yaşamda odun derdi ve "orman kolcuları" da vardır. *Ağzıkörler*'de (1984, s. 9-16), ana ve oğul bir orman kolcusu tarafından "bir kucak odun için" vurulan baba Memed'in cesedini "dağlardan" alıp köye, mezarlığa getirmek uğraşındadır. *Özlü Hamurlar*'da da, baba yine orman kolcularınca vurulmuş bir köylüdür.

Yaşam biraz da askerliktir. Hele bu, Osmanlı'nın sonu, Cumhuriyet'in öncesine rastlamışsa, bazan (*Deli Hatice, Makam Taşları*) ya alıp yaşamı tümüyle götürmüştür ya da *İzmir Bekir*'de (1984,

s. 93-98) olduğu gibi, on yedi yıla mal olmuştur. Ve kaderde, İzmir'e giren ilk süvarilerden olmak (ol nedenle İzmir Bekir diye çağrılmak) kadar, alçakça öldürülmek de vardır: "Bindokuzyüzyetmişsekiz yılının yirmidört Aralığında güneşlenmek üzere torunları onu kolundan tutup da evinin önüne çıkardıklarında, bu onun son oturuşu, son güneşlenişi oldu. Torunları, gelini ve ortanca oğluyla birlikte, Maraş'ın Yörük Selim'inde faşistlerce öldürüldü.

Yaşasaydı doksanüçüne basacaktı." (s. 98).

Çobanlık edip genç yaşında Torosları adım adım dolaşmak ve yetmişinde Obruk bekçiliği yapıp, soğuktan donmak tehlikesi geçirmek de, Yusufoğlu Yusuf'un kaderi (*Obruk Bekçisi*, 1984, s. 17-23).

Çukurova'nın pamuk tarlalarındaki "sarı sıcak" altında çalışmanın ne güç ve ne dayanılmaz olduğunu, Yaşar Kemal (*Orta Direk*), Orhan Kemal (*Bereketli Topraklar Üzerinde*) ve diğerleri bize daha önce anlatmışlardı. Osman Şahin de kendi üslûp, dil ve tekniğiyle anlatıyor. Şahin tomruk işinin de zor ve belalı bir iş olduğunu *Tomruk*'ta açıklar. *Hemşeri*'de bir iş kazasında düşüp topal kalan işsizin hemşerisine seslenişi, iş için yakarışı şöyledir: "Kapına gelmişem. Bahtına düşmüşem. Hısım akraba bilmişem seni. Göster insaniyetliğini... İş veeer, çare bul, bir iyilik dokundur." (1984, s. 69-70).

Öykülerdeki Sinema

Osman Şahin'in öykülerinin birer senaryo gibi olduğuna Talat Halman'ın dikkat çektiğini belirtmiştim. Onun öykülerinin sinema yüklü olduğunu daha önceleri başkaları da vurgulamıştır. Sözü Osman Şahin'e bırakıyorum: "Benim öykülerimdeki sinemayı ilk gören, Yılmaz Güney'dir. Güney "...sen hiç farkında değilsin, ama tam bir sinemacısın babam. Farkında olmadan müthiş detay veri-

yorsun. Senin her yazdığın kolayca resimlenebilir..." diyordu." (1985, s. 5). 1971'de Yılmaz Güney *Kırmızı Yel*'in film haklarını satın alır, ancak çeşitli nedenlerle bu uyarlama gerçekleşmez. Daha sonra birçok öyküsü filme alınan Osman Şahin'in "filmografi"sini ekte sunuyorum. Görüldüğü gibi, 1973'ten Haziran 1985'e dek, öykülerinden ve özgün film öykülerinden yedisi filme alınmıştır. Haziran - Temmuz 1985'te Şerif Gören Osman Şahin'in *Kurbağalar* isimli özgün film öyküsünü çekmiştir. (33)

Yine bu yıl içinde "Yazarın *Kum, İpekçe ve Kanın Masalı* adlı öykülerini Şerif Gören, *Gülüşan* adlı öyküsünü (Kör Gülüşan'ın uyarlaması) Bilge Olgaç, *Ocağına Düşmek* öyküsünü *Papuçlar* adıyla Tunç Okan beyazperdeye aktaracaklar. Bu yıl ayrıca Osman Şahin'in *Ağız İçinde Dil Gibi* adlı kitabında yer alan *Gömlek* öyküsü ile *Namus Eri* öyküsü de filme alınacak." (34)

Geçmiş yıllarda ve günümüzde Nazım Hikmet, Orhan Kemal, Atilla İlhan, Selim İleri, Murathan Mungan gibi şair ve yazarlarımızın takma ya da asıl adlarıyla senaryolar yazmaları (ve eserlerinin sinemaya uyarlanması) gibi, Osman Şahin de aynı yola girmiştir. Umarım, fazla hırpalanmadan ve özüne uygun bir biçimde filmlere aktarılır ve böylece Osman Şahin, günümüzün en etkili sanatlarından biri olan sinema aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşır.

Osman Şahin'in Öykülerinden Sinemaya Uyarlananlar:

1. KIZGIN TOPRAK. Yönetmen: Feyzi Tuna. 1973, *Acenta Mirza*'daki "Musallim ile Kuşde" öyküsünden.

2. FIRAT'IN CİNLERİ. Yönetmen: Korhan Yurtsever, 1977. *Kırmızı Yel*'deki "Fırat'ın Cinleri" ve "Bedvanlı Zülfo" öykülerinin birleştirilmesinden.

---

(33) Cumhuriyet, 19 Temmuz 1985.

(34) Aynı gazete haberinden.

3. KİBAR FEYZO. Yönetmen: Atıf Yılmaz, 1978. *Kırmızı Yel*'deki "Fareler"den.

4. TOMRUK. Yönetmen: Şerif Gören. 1982. *Ağız İçinde Dil Gibi*'deki "Tomruk" öyküsünden.

5. DERMAN. Yönetmen: Şerif Gören. 1983. Osman Şahin'in özgün film öyküsü "Derman"dan.

6. FİRAR. Yönetmen : Şerif Gören. 1984. Aynı adı taşıyan özgün film öyküsünden.

7. AYNA. Yönetmen: Erden Kıral. 1984. *Acı Duman*'daki "Beyaz Öküz" öyküsünden uyarlama.

Bu filmlerin birçoğu ve yönetmen, oyuncu, teknik elemanları, çeşitli film şenliklerinde ödüllendirilmişlerdir.

Osman Şahin (1979): Kıraleli (Çocuk öyküleri), İstanbul, Arkadaş Kitapları.

(1981) : Kırmızı Yel, 4. bas., İstanbul, Cem Yay.

(1982) : Acenta Mirza, 2. bas., İstanbul, Cem Yay.

(1983) : Acı Duman, İstanbul, Cem Yay.

(1984) : Ağız İçinde Dil Gibi, İstanbul, Cem Yay.

(1985) : "Kendi ağzından yaşam öyküsü", 6 sayfa daktilo metin.

Daha önce *Yapıt*'ta (No: 13, Kasım-Aralık 1985) yayınlanan "Osman Şahin'i okumak ve seyretmek" başlıklı yazımdan konumuza ilişkin bölümü burada aktardım.

Nazlı, Jülide ve Diğerleri

Eylül'de ne yapılır? Temmuz ve Ağustos'ta dinlence yapamamış olanlar dinlenceye gider. Ankara okullarının kimi öğrencileri "kavun yemeye" başkente döner, kimileri ise çok daha değişik uğraşlar içine girer. Nazlı Eray bu sonunculardan. O, Eylül'de, Bodrum'da bir otel odasına kapanıp anılarını yazmış. Anıları *Deniz Kenarında Pazartesi* adıyla *Kaynak Yayınları*'nca 1984'te yayınlandı.

Anılarındaki "zaman, yirmi yıl öncesi ile yirmi gün öncesi arasındaki zaman." (s.71) Bu zaman dilimi içindeki birçok olay, kişi, sevgi ve dert anlatılmış. Arna özellikle yedi kişiyle ilgili anılar ağırlıkta. Bu yedi kişi kimler mi? Cevabını Eray'dan alalım: "Bir tanesi eski bir Amerikan kültür ateşesi... Şimdi dünyanın neresindedir bilmem... Bir başkası ortaokuldan bir arkadaşım (yani Jülide, MŞG), İsveç'te olabilir şimdi, yıllardır izini bulamıyorum. Sonra, İstanbul'lu sınıf arkadaşı iki erkek. (Fevzi ve Emin). Uzun yıllar önce, ikisi de beni sevmişti... Sonra, Hintli bir editör... Amerika'da tanımıştım onu. Yaşamımızın değişik bir kıtadaki kısa bir bölümünde, iki göktaşı gibi birbirimize çok yakınlaştık ve sonra uzaklaşıp gittik başka yerlere..."

"Bir diğeri, şu sıralarda üniversiteden ayrı olan değerli bir bi-

lim adamı. Ama ne tufah, anılarda ben hep onun olumsuz yanlarını anımsıyorum... Çünkü beni üzebileceği kadar yakındım ona."

Ve Bir Başkası

"Ve bir başkası da, bir ay önce, burada, deniz kenarında tanımış olduğum bir mistik... Dünya değiştirmiş bir kişi. Beni etkileyen garip bir yolcu." (s. 71.)

Bu yedi kişi yanında anılarında yer vermek istemediği insanlar da var. Onlar da şu veya bu biçimde (bir telgraf, bir not veya telefon edişlerle) araya giriyorlar. Bir de dayısı var anlatılanlar arasında: "Dışişlerine yeni girdiği yıl, yirmi sekiz yaşında, Strasburg'da bir araba kazasında ölen Demir Dayım..." (s. 10). O da Eray'ın amlarında önemli yeri olan bir kişi. Romanın "epilog"u o'na ayrılmış (s. 95-96). Sonra ikinci, üçüncü dereceden anlatılan kişiler var. Örneğin "striptizci kız" (s. 67-68), İstanbul'lu "mürekkep yalamış bir yosma" (s. 73-74) ve diğerleri.

Anılarını yazarken, Eray, klasik bir yöntem kullanmıyor. Gün, geçmiş ve düş birbirleriyle kenetlenmiş bir üslûpla ve kurgularla anlatılıyor. "Fantastik gerçekçilikle" anılar aktarılıyor. Yazar anılarını nasıl kaleme aldığını da okuyucuya anlatıyor. Yani bir yandan da kulisi, işin "mutfak" tarafını yazıyor. Fellini gibi. *"Fellini - Roma"*da filmin içinde ve *"Gemi Gidiyor"* da filmin sonunda. İtalyan yönetmen, filmin çekimini nasıl gösteriyorsa, Eray da anılarını nasıl yazdığını baştan itibaren anlatıyor. Zaten anı, hemen yaşanılmış olan değil mi?

Yapıtta birçok fantastik kurgu unsurları da var. Örneğin yıllar öncesinin çocukluk arkadaşı Jülide'nin sesinin anıların yazıldığı otel odasındaki sürekli varlığı ve telefonlara cevap veren Jülide. "Yüzümü yıkadım; kurularken havlunun kıvrımları arasından Jülide'nin heyecanlı sesi konuşmaya başladı." (s. 72). "Jülide'nin solu-

ğu, orada burada dolanıyordu." (s. 66). Kurgusal unsurlar aracılığı ile telefon, telgraf, kat sorumlusu, onun getirdiği altı yıl öncesine ait bir davetiye, bir not yapıtın vazgeçilmez "kahramanları" oluyorlar. Yaşanılan ile düş birbirine giriyor. 'Ve bu sayede, okur, örneğin Eray ve "mistik" dostu ile "uçan halı"ya binip bir tur atabiliyor." Fantastik değil mi? "Bana kobra ile mongus'u anlatan dostumla bir sihirli halımn üstünde uçuyorduk. Yüksekten korktuğum için, kocaman halının tam orta yerine oturmuştum. Altımızdan bulut kümeleri, tepeler ve ışıklar, kentler geçiyordu. Sihirli halının sürati baş döndürücüydü... Sihirli halımn sürati birden artmıştı. Saatte 170 km. hızla giden bir arabada, Söke Ovasını geçer gibiydik..." (s. 79).

Çocukluk, İlk Gençlik

N. Eray'ın daha önceki yapıtlarının birçoğunu (*Ah Bayım Ah!, Geceyi Tanıdım, Pasifik Günleri, Kız Öpme Kuyruğu, Hazır Dünya*) severek okumuştum. *Deniz Kenarında Pazartesi*'ni de aym ilgi ve sevgiyle, baştan sona bir oturuşta okudum. Başlayınca zaten elinizden bırakamıyorsunuz. Anılarında kişiler ve olaylar yanında kentleri de anlatıyor Eray. Beyoğlu ve Yeldeğirmeni ile İstanbul. Nenehatun Caddesi, Çankaya ve Gaziosmanpaşa'sı ile Ankara. Meksika lokantası, diskoteği, ışıklı, bakımlı ve temiz sokaklarıyla Iowa City. Ve deniz kenarında anıların kaleme alındığı kent, yani Bodrum.

İstanbul çocukluk ve ilk gençlik yılları. Yani Jülide'li yıllar. İngiliz Kız Ortaokulu yılları. Okuldan kaçılıp, Yeldeğirmeni'nde Charlton Heston'lu filmlerin izlendiği yıllar. Koço'nun, Todori'nin meyhaneleri, Baylan Pastanesindeki günler. İlk aşk. "Beyoğlu'ndaki genç bohem çevre." Anneanne "armağanı Rus pırlantası bir yüzük". (s. 19) Ve aldatılmışlığın hüznüyle terk edilen bir kent. "... İstanbul'da mutsuzdum. O çok sevdiğim Beyoğlu'nda dolaşmak

istemiyordum artık. Baylan Pastanesi, Koço'nun meyhanesi bana acı veriyordu. Sevdiğim insanlardan kopmuştum. Yüzümde, çok sevdiği birini yitirmiş olan bir insanın acısı ile dolaşıyordum. Bir ilişkiyi kopartmıştım. Koskoca İstanbul da silinip gitmişti gözümün önünden." (s. 21). Eray'ın anılarında söz etmek istemediği kişi ve olayları yaşadığı dönemdir de bu dönem. "Çocukluktan gençliğe geçiş dönemimdi. Büyük mutlulukları ve mutsuzlukları bir arada yaşadım. Çocuk duyarlılığım baş edemedi bunlarla; ve sonunda tüm bu anılardan kurtulmak, bu insanları ve yerleri bir daha hiç anımsamamak için İstanbul'u bıraktım." (s. 59).

Ankara önce anneanneli ve Sarar İlkokulu ikinci sınıflı yıllardır. Sonra arayış ve olgunluk yılları. Radyoda dört yıl memurluk, "hiç memura benzemeden" (s. 26). Ankara sevilmenin ve sevmenin tadıldığı yıllardır da. "Emin bana, o zamana değin sıkıcı bir taşra kenti olarak gördüğüm Ankara'yı sevdirdi. Orada, bir denge, bir iç rahatlığı bulmuştum." (s. 22) "Yaşamıma yön veren olayların çoğu Ankara'da oluştu. Ankara'da evlendim, Ankara'da çocuklarım oldu. Ankara'da ölümle savaştım, Ankara'da âşık oldum; yeniden yazmaya Ankara'da başladım..." (s. 22).

Ankara'yı daha önce Sevgi Soysal (*Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*), Adalet Ağaoğlu ve diğerleri (örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu) anlatmıştı. Bu kez başkenti Eray'm dilinden öğreniyoruz. ODTÜ Kampüsü, genç bilim adamları ile. "Yeni kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni, kampüs yaşamını, Ankara'da toplanmaya başlayan genç beyinleri seviyordum." (s. 22). "Sevilebileceklerine bir türlü inanamayan, kendi dünyalarına hapsolmuş ve o nedenle de bencil bilim adamlarının çevresi. Emin 'onu sevdiğime, Ankara'ya onun için geldiğime, okula onun için girmek istediğime inanmıyordu. Tüm bunları bir oyun zannediyordu." (s. 28). Amerikalı kültür ataşesi, eşi, kedileri, kokteyl ve partileriyle diplomatik bir çevre. 1960'ların ve 1970'lerin Ankara'sı.

Bodrum, dinginliğin arandığı, anıların yazıldığı günleri simgeliyor. Otel odası ve sokakları. Her gün gidilen lokanta; salata ve ahtapot güveç. Deniz ve güneş. Ve sizinle birlikte yaşayan çocukluğunuz, gençliğiniz, aşklarınız ve dertleriniz. Yani anılarınız. Maraş dondurması. Sevimli insanlarla rastlantı durağı Bodrum.

Eray'ın anı-romanını seveceksiniz. Hele, benim gibi, siz de anlatılan "dünyaları" biraz tanıyorsanız, anılarda kendinizi, kendinizden bir şeyleri de bulacaksınız. Bu roman bir yerde anlaşılamamış ve anlaşılamamış olmaktan üzgün bir kadının kendisiyle ve anılarının bir bölümüyle hesaplaşmak istediği bir olgunluk romanı. Okuyucu ister istemez yazarın tarafını tutuyor ve Fevzi, Emin, "genç bilim adamı" ile diğerlerine şöyle seslenmek istiyor: Bu kadını niye anlayamadınız, anlamak istemediniz, mutlu edemediniz?

Eray, açık bir biçimde söylemiyor ama, anılarda sözü edilen erkeklerin, özellikle de yukarıda belirttiğim üçünün, kendi dünyaları içinde kapalı, bireyci ve ivedi güncel çıkarlarından başkasını düşünemeyen kişiler olduğu sonucuna varıyoruz. Yazar onları kusur ve eksiklerine karşın yine de kendince seviyor. Bunu o güzelim veda sahnelerini yazarken dile getiriyor. Yazarın unutmak istediği olaylar ve affedemediği erkekler de var. "Belki o zamanlar çok fazla duyarlı olduğum için, birtakım olaylar beni gerektiğinden fazla mutlu ya da mutsuz ettiği için, belleğim o olayları ve birtakım kişileri silmiş." (s. 60). İlk aşkının kahramam bunlardan biri. Sevilen ve beğenilenler de var: Hintli editör ve Bodrum'da rastlanılan "mistik, garip bir yolcu."

N. Eray'a anılarınızı ve onları anlatış uslûbunuzu çok sevdik, yeni anı-romanlarımzı ve özellikle Jülide'li günleri anlatmanızı bekliyoruz demek geçiyor içimden.

Somut, Sayı : 79,
18 Nisan 1986, s. 8.

Aşk, Aşk Dediğin

1986'da İstanbul'da 1001 Gece'yi sahneye koyan ve bu oyunla 1986 en iyi oyun jüri ödülünü alan tanınmış tiyatro yönetmeni Luiz Menase yeni oyunu *Billur Köşk Masalı* ile Fransa'yı dolaşıyor. Oyun 23-26 Haziran 1987 tarihlerinde 15. Uluslararası İstanbul Festivali'nde gösterilecek. Murathan Mungan'ın yayımlanmamış bir masalından sahnelenen oyun Murathan ile Selvihan arasındaki aşkı çağdaş bir dille ve simgelerle dile getiriyor.

Murathan Mungan'ın Masalı

Yazar, bu masalda hem halk dilini, Doğu'nun yöre dilini, hem de kültürel birikimi olan bir dili birlikte kullanıyor. Öyle ki, masal dili rüya dilidir tanımı burada gerçek oluyor. Çağdaş masal dilini yetkin bir biçimde kullanan Mungan'ın masalında ve oyunda, volkan ile güneş, dağ ile ova, söz ile dans ve Selvihan ile Muradhan arasındaki aşk anlatılıyor. Selvihan bey kızı, beylik iktidarının "Billur Köşk" teki mahkûmu; erkek çocuğu olmayan babası tarafından erkek gibi yetiştirilmiş bir kız. Selvihan semahı en iyi yapanı arıyor. Selvihan çağdaş bir amazon ve olup biteni anlatıyor. Böylece oyuncu rolünden çıkıp anlatıcı oluyor. Klasik tiyatroda anlatıcı ve oyuncu ayrı kişilerdir. Oysa burada aym kişi. Böylece birçok özne birbiriyle iç içe giriyor. Bir yerde bu çoğulculuk içinde söylenen-anlatan-oynayan yok oluyor ve nötr bir anonim doğuyor. Selvihan aym zamanda kendisinden üçüncü şahısmış gibi söz edebiliyor.

Sözün Önemi

Selvihan bey kızı, hükümdarın bir anlamda yerleşik düzenin, devlet aygıtımn kızı. Muradhan göçer, "savaş makinesinin" bir bireyi. Bir savaşçı gibi çevik ve en iyi semahı tutan o. Selvihan'ın muradı (arzusu) Muradhan, böylece ortaya iki yönlü bir "ele geçirme",

"yakalama" olgusu çıkıyor. Devlet aygıtı ve yerleşik düzen, savaş makinesi, göçerleri kapmaya, kendi içine çekmeye çalışırken; hükümdar kızı Selvihan ise Muradhan'ı ele geçirmeye uğraşmaktadır. Selvihan sözü (çünkü anlatıcı), Muradhan hareketi (çünkü iyi semah tutuyor) simgelediğine göre, söz hareketi ele geçirmek istiyor. Burada Menase'nin 1001 Gece'de üzerinde ısrarla durduğu *sözün önemi* vurgulanıyor. Söz, kapalı bir toplumda kadımn en birincil savunma ve saldırı aracı-silahı, Menase'ye göre.

Aşk-töre ve İktidar Simgesi: Dağ

Masal ve oyunda bir de üçüncü kişi var: Sönmüş bir volkan, bir dağ. Oyunda, görünmeyen bir makine yardımı ile olayın gelişimine uygun bir biçimde kıpırdayan, yer değiştiren, olayın yaşandığı yer ve bir kişi. Sanki olayı düzenleyen, kişileri eleyen bir elek. Dağ bir beden gibi olayları düzenliyor, isterse zorlaştırıyor. Çünkü dağın bir aşk töresi, bir hukuku var. Selvihan ile Muradhan arasındaki aşkın varlığı, dağın aşk töresine ters geliyor. Selvihan töreye göre erkek gibi yetiştirilmişti ve aşkı, cinselliği tanımaması gerekiyordu. O, Muradhan'la aşkı tanıyarak bunu zedeliyor: "Toprağı bölen, sevdayı da bölecekti elbet. İnsanları birbirine yasak edecekti. İnsanların birbirine yasak olduğu yerde, her vahşet muteberdi."

Gölge aym zamanda sahibinin fikir ve düşüncesidir. Oyunda, gölgenin kullanımı ve gölgeye verilen önem dikkat çekiyor. Dekorlara imzasım atan ressam Sarkis ışık oyunları sonucunda elde ettiği gölgeleri Platon'da olduğu gibi filozofik anlamıyla kullanmış. Gölge aynı zamanda sahibinin fikir ve düşüncesidir. Bu bağlamda dağın gölgesi aslında daha yüce bir biçimde sahneye yansıtılıyor.

Oyunda dans da önemli bir yer tutuyor. Muradhan dans ve hareketle her şeyi anlatıyor. "Muradhan laldır. Dili kelam tutmaz. Bir gözüyle, bir yüreğiyle, bir bedeniyle anlatır anlatacağını." Murad-

han'ı Hideyuki Yano oynuyor. Kudsi Ergüner'in oyun için özel olarak düzenlediği ney ve vurma çalgılardan oluşan müzik eşliğinde Yano'nun yaptığı dans semah değil, ama oyunun masalımsı, mistik ve rüya alemine uygun düşüyor. Dans sahneleri ve Yano'nun yorumu R.W. Fassbinder'in Querelle filmindeki (Jean Genet'in *Querelle de Brest* isimli romanından uyarlama) bazı sahneleri çağrıştırıyor. Dans ve müzik konusunda Menase, Yano ve Ergüner'in ortaklaşa katkılarının yanında, yine de yönetmen olarak Menase'nin yorumunun belirleyici olduğu söylenebilir.

Şimdi, oyunu izledikten hemen sonra, sıcağı sıcağına Luiz Menase ile yaptığım söyleşiyi sunuyorum:

Luiz Menase:
Kadının Aşkını Anlatmak

— Oyunu tür olarak nasıl yorumluyorsunuz?

— Bu oyunu büyükler için masal diye tanımlayabiliriz. Uzun zamandır anlatılan bir masal. İnsanları ilgilendiren olayların, gerçeküstü, harika bir diyarda geçiyor gibi anlatılması. Bir tür rüya âlemi. Masal anlatma entelektüel bir uğraş, kültürel bir olay. Herkes masal anlatamaz. İlk masal anlatıldığından bu yana giderek masal anlatıcılığında bir uzmanlaşma oluştu. Kültürel birikimi olanlar iyi masal anlatıcı da oldular.

Bu masala, büyükler için masal dememin nedeni, masalın tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimle ilintili. Avrupa'da 17. yüzyılda burjuva ahlakının etkisiyle ve masalların çocuklara doğru yönlendirilmesi sonucu masallar cinsellikten arındırıldı ve böylece masallar sadece çocukların dünyasına mal edildi. Oysa daha önce büyüklerin en önemli kültürel faaliyetlerinden biriydi masal anlatmak ve dinlemek. 17. yüzyıl ve sonrasındaki gelişmelerle çocuklar ile büyüklerin dünyaları ayrılıyor ve idealize edilen örnek bir dün-

ya için çocuklara cinsellikten yoksun masallar uyduruluyor. İşte o nedenle Mungan'm masalını ve oyunumuzu büyükler için masal diye tanımlıyorum.

— *Muradhan ile Selvihan, Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin* masalları arasmdaki benzerlik ve farkları belirtir misiniz?

— Metinde ve oyunda bu konu doğrudan yanıtlanıyor. Selvihan "İste beni, vermezlerse kaçır beni(...) Ferhat'ı emsal tut kendine, Mecnun'u, Kerem'i emsal tut" dediğinde Muradhan şu cevabı veriyor; "Ferhat kadar güçlü değilim (...) Mecnun kadar engin değilim (...) Kerem kadar abdal değilim (...) Ne Ferhat gibi dağı delince kavuşayım isterim, ne Mecnun gibi suretini unutana dek seraplara sevdalanayım isterim, ne de Kerem gibi diyar diyar dolaşıp türkülerle yaşlanayım isterim." Muradhan bu üç klasik masaldaki gibi kahraman olmak istemiyor. Muradhan modern bir âşık. Çağımızın adamı. Bu şu sözlerinden çok iyi anlaşılıyor: "Her üçü de sevdalarını unutana dek sevmişlerdir. Oysa ben unutmak istemem. Seni unutup da serapları, suretleri, türküleri sevmek istemem. Ben seni sevmek isterim. Olduğun gibi seni. Görerek, işiterek, dokunarak, seninle birlikte yaşayarak sevmek isterim."

— Gerek *1001 Gece*'de, gerekse bu oyununuzda ilgi alanımz kadın-erkek ilişkileri; bu feminist hareketin yeniden hareketlenmesiyle mi ilgili, yoksa başka nedenleriniz var mı?

— *1001 Gece*'de çıkış noktam farklıydı. Orada beni özellikle ilgilendiren Şehrazat'ın öyküsüydü, Şehrazat farklı bir kahraman. Destanlarda tanıdığım tek kadın kahraman. Hele O'nun Arap-İslam dünyasından olması daha çok ilgimi çekti. O, konuşarak ölüme karşı savaşıyor. Ölüme karşı; iktidara karşı sözüyle savaşıyor. Beni kadınların iktidar arayışı ilgilendiriyor. Göçebe yaşantısında çok karılılık yok, kadınlar çok güçlü. Para kadınların elinde. Kadınların ellerinde adamları var. Yerleşik hayata geçişle kadın evde kalı-

yor, ama iktidar yine ellerinde. Beni asıl kadının hareme girişi düşündürüyor. Erkekler istedi diye mi girdiler, yoksa kadmlar iktidarlarını korumak için mi hareme girdiler? Bilemiyorum. Ama bu konuyu araştırmak istiyorum. Bununla birlikte haremdeki kadınlar adamları aracılığıyla her yere gidebiliyorlar. İktidara ortak olmaya çalışıyorlar. *1001 Gece*'de bunları anlatmak istedim. O oyunumda realist bir kurguya girmek istemediğimden bütün rolleri kadınlara oynattım. Zaten tiyatroda kadın-erkek yok, rol vardır. 19. yüzyılda bütün roller erkeklere oynatılıyordu. Bu tiyatroya özgü bir olay.

Ben feminist değilim, dünyanın nasıl döndüğünü bilmek istiyorum. Kadınların erkekleri nasıl gördüğünü araştırıyorum. Kadm ve erkekler arasındaki cinsel, politik, ekonomik, toplumsal vb. ilişkileri arıyorum. Oyunlarımın çoğunda bu konulara kafa yoruyorum, aşk temasını işliyorum. Özellikle kadının aşkım anlatmaya çalışıyorum. Aşk benim için politik bir şeydir. 1960'ların sonunda bir ütopya vardı. Toplumu değiştirmek istiyorduk. Tek ve en doğru doğruyu biz biliyorduk (veya öyle sanıyorduk). O sıralarda bu ütopyanın verdiği iyimserlik sayesinde aşk daha güzeldi, kadm-erkek ilişkileri daha iyiydi, bugünkünden farklıydı. Günümüzde Fransa'da depolitize olmuş bir toplum söz konusu ve kadın-erkek ilişkileri, toplumsal ilerleme için kullanılıyor. Yeniden aileye dönüş başladı. Eskiden aşk yoktu evlilikte, aşk sadece masallarda vardı. II. Dünya Savaşı sonrasında, aşk ve sevgi sonucu evlilikler yapılıyordu. Şimdiyse işler çok farklı. Feminizm ve radikalizmden sonra kadınlar sanki kendi saldırganlıklarından korktular ve bu nedenle yeniden garanti arıyorlar. Evliliğe ve aileye yeniden dönüşün nedenleri bunlar.

— Son olarak yeni tasarılarımzdan söz eder misiniz?

— Birkaç yıldır beni ilgilendiren bir kadın üzerindeki çalışmalarımı bitirmek ve bu çalışmayı sahneye koymak istiyorum. Bu kadın *Lou Andreas - Salome*. Protestan Rus aristokrasisinden olan

Lou, ilk kadın psikanalist; Freud ile arkadaş ve aralarında platonik bir aşk doğmuş. Lou, döneminin tanınmış birçok düşünür ve şairiyle aşk hayatı yaşamış, örneğin Rilke, Paul Ree, Nietzche vb. Zeki ve çok güçlü bir kadın olan Lou üzerine dostu ve sevgilisi Wedkind'in yazdığı *Lulu* isimli piyesi var. Bu piyes ve on'dan esinlenerek gerçekleştirilen opera üzerindeki çalışmalarımı tamamlamak ve bu kadını daha geniş seyirci topluluklarına tanıtmak istiyorum.

İkibine Doğru,
10 Mayıs 1987, S. 52-54.

"Dışarıdan" Bakınca

Batı bazen "dışarıdan" kadınlarımızı görmeye çalışır. Kimi "uzman kadın" yazar bir bakarsınız bir büyük kentimizde birkaç saat geçirdikten, birkaç "kadınımızla" konuştuktan sonra oturup bir kitap bile yazar: Adını örneğin "Müslüman Dünyasında Kadın" koyabilir...

Bunları tek tek ele alıp incelemek ve eleştirmek için ayrı çalışmaya ihtiyaç var. Burada bunu yapmamız olanaksız.

Bir örnekle yetinmek istiyorum: "İlerici (kimi sol diyebilir) Hıristiyanların" haftalık dergisi *La Vie* (Hayat) 15 Mart 1990 tarihli sayısında, *"Turques, musulmanes et libres"* (Türk, müslüman ve özgür bayanlar/kadınlar) başlıklı uzun bir yazı yayınladı. Ropörtaj türü yazı özel olarak Türkiye'ye gönderilen Denise Gault imzalı. İlginç yazı Jacques Houzel'in foto-ropörtajıyla süslü.

Yazıda Zehra, Şule, Oya, vb. bir dizi kadm portresi çiziliyor. Bu arada İmren Aykut, Sevin Karol, Enise Arat, Nilüfer Yalçın, Güler Sabancı ve feministlerle söyleşiler de yer alıyor.

Türkiye'de kadınların durumunun Batı'dakilerden daha iyi ol-

duğu belirtiliyor: "Çünkü, aile içi bağlar güçlü; çünkü toplumsal dayanışma canlı. Ekonomik zorluklara karşı, kadınlar özgür. Yazıda 1934'den günümüze kadın haklarına ilişkin tüzel düzenlemeler belirtiliyor. Son yılların güncel konusu "türban sorununa" değiniliyor. Dünyada ilk kez Türkiye'de Merkez Bankası başkan yardımcılığına bir bayanın atanmasımn altı çiziliyor. 32 Fabrika ve 30 bin işçi yönettiği açıklanan Güler Sabancı örneği verilip kadınların "erkeklerin son kalesi iş alanında" bile "gedikler açtıkları" vurgulanıyor.

Alman toplumbilimci Rudolf Blitz'in araştırmasına atıfta bulunarak, Türkiye'de mimar, mühendis, doktor, yargıç, avukat vb. kategoriler içinde kadınların oranının % 25 olduğu belirtiliyor. Bu alanda Türkiye'nin İzlanda (% 13,7), Danimarka (10,3), Fransa (% 6,3) Kanada (% 2,6) ve ABD'den (% 2,3) önde bulunduğu aktarılıyor.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖTEKİ KADIN

1789, Fransa: İhtilalci Kadınlar

Bakın tarih kitaplarına ve bilimsel çalışmalara, Büyük Fransız Devrimi denince sıralanan adlar hep erkek isimleri: Robespierre'ler, Danton'lar, Marat'lar... Bu devrim, sanki erkeklerin devrimi. Sanki sadece erkekler yazdı bu tarihi. Bazı kitaplarda ise, "kötü" kadın tiplerinden söz edilir: "Yurttaş Marat'yı" katleden "üşütük" Charlotte de Corday D'armans, "Fransız halkına ihanet eden rezil" Marie-Antoinette veya Versailles Sarayı pencere diplerinde, kapı arkalarında "çaira"yı "anıran kadın sürüsü."

Devrimde kadm manzaraları bunlar mı? Hayır olamaz! Çünkü bakın devrim resimlerine: Bastille zindanım yerle bir eden, Kral'la Kraliçe'yi yakalayıp Paris'e getiren kalabalıklarda, her türlü gösteri, yürüyüş ve kavgada en önde kimler var? Anne'ler, Marie'ler, Elisabeth ve Françoise'ler. Devrimin adsız kahramanları mı?

Kadmlar Devrim'e fiilen katıldılar. kilometre taşlarını kardeş, sevgili, âşık ve dostlarıyla birlikte diktiler. Devrimin kadınların durumunu düzeltmesi bekleniyordu. "Eşitlik, Özgürlük ve Kardeşlik" ilkelerinin önce kadınlar için geçerli kılınması gerekmiyor muydu? Maalesef hayır!... Fransız Devrimi, kadın konusunda burjuva değer yargılarıyla kurumlarının savunucusu ve koruyucusu oldu. Kadm ikinci sıradan birey (çitoyen yani yurttaş değil) düze-

yinde tutuldu. Engels'in dediği gibi kadın "erkeğin proleteri" olarak bırakıldı.

21 Eylül 1792'de ilan edilen Fransız Cumhuriyeti kadın düşmanı bir cumhuriyetti: Erkeklerin Cumhuriyeti. Robespierre'lerin Saint-Just'lerin 'hocası' Rousseau. Evet şu namlı Jean-Jacques Rousseau "Kadınların bütün yazdıkları kendilerine benziyor. Güzel ve küçük" demiyor muydu? Aym Rouesseau'nun, "İnsanlık, başkasının acısını duyumsamaktadır." dediğini de anımsıyorum. Kadın düşmam Rousseau...

Ya Maximillien Robespierre? "Binlerce baş kestiren Robespierre bekaret kanı akıtmaktan acizdi" Jacqueline Daulois'a göre. Hani neredeyse bir kadın gördüğünde kaldırımı değiştirecek bir papaz. Devrim'in "tarihçisi" Michelet, kadını, "doğa ve erkek arasında uysal bir aracı" olarak tammlamıyor muydu?

Baldırı Çıplak Kadınlar

Döneminin moda düşkünü "iki dirhem bir çekirdek" sosyetesi, bugün giydiğiniz pantolonların öncülü pantolon giyen sıradan insanlara kötü gözle baktı. Ve giyim biçimlerini "sans culotte" (baldırı çıplak) diye tanımladı. Devrimi işte bu külotsuzlar yaptılar. Onların arasında kadınlar da vardı. Figüran değil, başrol oyuncusuydular.

Bir kez "asil" kadınlar vardı. Yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde değişik boyutlardaki asillerin kızlarıyla eşleri... Hükümetler değiştiren ve kralları dize getiren. Bir kısmının siyasi bilinç düzeyleri belden aşağıydı. Zamanlarını yüksek sosyete dedikodularıyla dolduran "alımlı güzeller"di bunlar. Tutucuları çoğunluktaydı. Marie-Antoinette, nam-ı diğer "Avusturyalı", hani şu "ekmeğiniz yoksa pasta yiyin" diyen Viyana Sarayı çıkışlı bayan. Bu dönem kadınların en ilginç örneği.

Bayan Necker'i de unutmayalım: "Muhalefetteki büyük burjuva" Bayan Rolana Lucile Desmoulins, Théroigne de Méricourt ve başka burjuva kadmlar da "özgürlük davası"na katıldılar. Ama burjuvazinin kadınları burjuva ailesinde "eritilmiş"ler.

Çalışan kadmlar, "Tiers-Etat"m, halkın kadınları. Yüzyıllardan beri ailenin gelirini artırabilmek, geçinebilecek düzeye yükseltebilmek için erkeklerin yanıbaşında emek tüketiyorlardı. Burjuvazi "kadının" çalışmasına izin vermezken; halk kadım tarlada, pazarda, dükkân ve atölyede çalışmak zorundaydı. Sanayi devrimi daha fazla sayıda kadını çalışma yaşamına çağırdı. Emile Zola'nın *Germinal*'ini anımsayın. Baba ve eşler engel olmadıkça kadmlar geleneklerinin elverdiği her türlü işi yaparlardı. Erkekten kaç-göç diye bir olayı tammadılar. Sokağa çıktılar, meyhane ve tavernalara "takılabildiler".

İşte devrimin lokomotifleri bu kadınlar oldu. Sömürüyü azaltmak ve daha çok ekonomik özgürlük için yürüdüler. "Eve ekmek, kadınlara siyasi ve toplumsal haklar gerek" dediler. Bu uğurda koca, sevgili, baba, kardeş ve dostlarıyla omuz omuza yola koyuldular. Boşanma, mahkemeye başvurabilmek ve okumak için kavgaya bile katıldılar.

Kral'ın 1789'da Danışma Meclisi'ni toplayacağının duyulması halkta umut ve sevinç yarattı. "Vekillerin" seçimiyle birlikte kadınlar, Paris ve taşrada kendi sözlerini söyleınek için "oyuna" girişiyorlar. Herkes gibi Kral'a "dilekçe" yazarak seslerini duyurmak istiyorlar. "Şikayetnameler" (*Cahiers de doléances*) gönderiyorlar. Tek tek kadınlar yerine loncalar, rahibe ve vergi yükümlüleri olarak devreye giriyorlar. Kral'a tapıldığı bu yıllarda her şeyin tepeden çözümleneceği umudu var herkeste. Bazıları, kadınlara özgü işlere (çiçekçilik, temizlikçilik vs.) erkeklerin el atmamasım rica ediyor. Kimi çok vergi alındığından yakınıyor. İş ve eğitimden yararlanma isteklerini dile getirenler de var: İlle de bilgin ya da âlim

olmak için değil, çocuklarım yetiştirmek için istiyorlar eğitimi. Fahişeliğin kaldırılmasını, adalet önünde erkeklerle eşitlik, ekonomik alanda benzer hakları istiyorlar.

Seçme ve seçilme hakkı istemi de var kadınların. Kendilerinin temsil edilmemesini protesto eden birçok yergi yazısı yayımlamyor. Ancak hiç kimse kadınlara siyasi bir rol tanımak istemiyor. Gene de kadınlar bir baskı grubu oluşturuvermişler.

5 Mayıs 1789. Danışma Meclisi'nin açılış töreninde bulunan kadınlar, meraktan çok "varız" demek için gelmişler. Etkili figüranlar gibi 1200 kişilik "vekiller" kortejini şiddetle alkışlıyorlar: "İsteklerimizi unutmayın" havasındalar.

14 Temmuz 1789, Paris halkının Kral'a isyanı. Kadın ve erkekler omuz omuza tırmanırlar Bastille'e. Zanaatkâr mahallelerden gelen bir bölük kadın, erkek giysilerine bürünmüş ve silahlıdır. Nitekim ilk "kahraman kadınlar" bu olayda beliriyor: Marie Charpentier. Yanarak sakatlandığından kendisine aylık bağlanan halk kadını.

Başkentte olup bitenleri örnek alan köylüler şatoları basıyor, yağmalıyor, yakıp-yıkıyorlar. Kurucu Meclis, 4-5 Ağustos gecesi tüm feodal ayrıcalıkları lağv ediyor. O geceki gösteri ve eğlencenin önderleri de kadınlar.

1789 Sonbaharı, Ekonomik zorluklar dönemi. Kadınlar figüranlığı bırakıp, başrolü oynuyorlar isyanda. Kıtlık var, ekmek yok. Her yerde kuyruklarda bekleyen kadınlar. Yetkililer Paris'e buğday gelmesini engelliyorlarlarmış söylentisi her yerde. Kadınlar arasında ise, söz birliği: Gidip Kral'a durumlarını anlatacaklar. Başlarında 49 yaşında Jeanne Martin: Hastabakıcı, kapıcı Jean de la Varenn'in eşi. Yanında da heykel işçiliği yapan 17 yaşındaki Louise-Marguerite Chabry adlı bir kız var. "Halkına ekmek sağlayamayan belediyeye veryansın" ederek yürüyorlar. Her köşebaşında sayıları daha bir artıyor. Bir yandan da silahlanıyorlar: Sopa, orak, tabanca, tüfek.

Akşama doğru Versailles Sarayı'na vardıklarında 4000 olmuştur sayıları. Ve 400 erkekle birlikte Saray kuşatılır. Dönüp dururlar işçiler, aktristler, işsizler, birkaç burjuva ve bazı askerler. 5 Ekim gecesi Louise ve arkadaşları Kral'a çıkıp şikayetlerini dile getiriyorlar: Siyasete ve Meclis çalşmalarına katılmak istiyorlar. 6 Ekim sabahı halk Saray'a giriyor. Kadınların Paris'e getirttiği Kral ve ailesini, erkekler ellerinden kaçırıyorlar bir ara. Bu olay, erkeklerin kadınlar tarafından alaya alınmasına yol açmıştı o zaman.

Kızıl Amazon

Ocak 1790'da Théroigne de Méricourt, Romme ve Lanthenas ile *Le Club des Amis de la Loi*'yı (Yasa Dostları Kulübü) kuruyor. Militan feminizmin öncülerinden olan Anne Théroigne, zengin bir çiftçinin kızıydı. Devrim sırasında Paris'teki hatipleri dinlemek en büyük tutkusuydu. "Güzelliği ve tahrik edici giyinişiyle" ünlü. Kurduğu kulüp, yasa koyucunun kararlarını inceleme, açıklama ve eleştirmeyi amaçlıyor. Kralcı basın kendisine saldırıyor. Ancak feminist önder, kralcıları bastırmak için "Amazon Taburları" kurmayı öneriyor. Kendisi de Amazonlar gibi giyiniyor. Bu yüzden de "Kızıl Amazon" lakabını takıyorlar kendisine, 10 Ağustos 1792'de Tuileries Sarayı'nın ele geçirilip, Kral'ın yetkilerine son verildiği Paris komünü günlerinde cesaretiyle beğeni topluyor. Ödüllendiriliyor.

Aşklarıyla da ünlü Théroigne'nin Sade'la da birkaç gece geçirdiği söyleniyor. Kadın kulüplerinin önemini vurgulayıp, kadın hakları için gerekirse silah kullanmayı savunan "ilk feminist" olarak tarihe geçti Théroigne Dansard. Şubat 1790'da *Her İki Cinsiyetten Yurtseverler Kardeşlik Derneği*'ni kurdu. Condorcet ise, 3 Temmuz'da *Kadınlara Yurttaşlık Hakları Tanınması Üzerine Deneme*'yi yayımladı.

Aynı anda Etta Palm *Gerçeğin Dostları Yardımsever ve Yurt-*

severler Derneği'ni kurdu. Hollandalı sahte baron kocası tarafından terk edildiği Paris'te Devrim'i bulmuştu bu kadın. Çok iyi söylevci. Erkekleri acımasızca eleştiriyor, meclis kürsüsüne kadar çıkıyor, okuma olanağı olmayan söylevler yazıyor. Tartışma ve konuşmaları tribünden izliyor. Sahaya inmesi olanaksız. Çünkü "yasak"... "Prusya hizmetindeki casus" damgasını yiyor, ancak bu yalanla mücadele ediyor.

14 Temmuz Federasyon Bayramı kutlamalarında kadınlar erkeklerle aym tribünde. Birazcık süs gibi. Anasal aşktır ya da. Nitekim Orleanslı kadınlar "Güçten çok cesaret" bandroluyla tribünlere çıkınca ufak bir skandal oluyor. Erkekler "bozuluyor"; "Ne demek, bize laf mı atılıyor?"

17 Temmuz 1791 Cumhuriyet uğruna yapılan mücadeleler kanla bastırılınca, kadın hareketindeki ilk heyecan düşüyor. Ancak yayınladıkları bildirilerde kadınlar, erkekler gibi kendilerini feda etmeye hazır olduklarını açıklıyorlar. Amaç, siyasi haklara layık olduklarını kanıtlamak.

Devrimin Kadın Filozofu

Olympe de Gouges, Büyük Fransız Devrimi'ne damgasını vurmuş kadınların birincisi ve büyük olasılıkla en ilginci. "Kafa kağıdı"na göre bir kasapın kızı. Gerçekte ise, bir soylunun evlilik dışı çocuğu. Tatsız bir çocukluktan sonra 16 yaşında evlendirildi; bir yıl sonra da anne oldu. Dul kaldı. "Özgürlüğü"nü ipotek etmemek için evliliğe karşı "doğal aşkı" tercih etti. Bir askere takılıp Paris'e geldi. Gençliğinin tadını çıkardı. Büyük adamlarla arkadaşlık etti. 30 yaşında tiyatro eserleri yazdı. Yazar, filozof çevresine karıştı. 1785'te *Zamore et Mirza* adlı yapıtında köleliği kınadı. *Siyahların Dostları Derneği*'nden önce ırkların eşitliğini savundu Olympe. *Siyah İnsanlara İlişkin Düşünceler* adlı metniyle 1788'de kamuoyu yaratmaya çalıştı. Kadınların "aşağı varlık" oldukları savını saçma

buldu, eleştirdi. Sonradan felsefeye merak saldı. Arkasından devrimci düşüncelerle yeniliğe sarıldı. Siyasi eylem alanına geçerek, "vatan uğruna" mücevherlerini Millet Meclisi'ne armağan etti. Gelirinin üçte birini de. Eylül 1791'de *Kadın Yurttaşlar ve Kadın Hakları Bildirgesi*'ni yayımladı. Bu bildirgenin 10. maddesi "Millet, erkek ve kadından oluşur" ibaresi vardı. Gene, "Giyotin sehpasına çıkma hakkı olan kadının Meclis kürsüsüne çıkma hakkı da var" ifadesi de yer alıyor bu maddede. 17 maddelik bildirgenin "Postombule"ü çok ilginç: "Ey kadın, uyan! Köle adam güçlendi, zincirlerini kırmak için seni yardıma çağırdı. Özgürleştikten sonra kadın arkadaşına sırt çevirdi, haksızlık etti." Olympe, kadınlara oy hakkı tanınmasım ve eşitlik istiyordu. Herkese saldırıyor, bolca düşman kazanıyordu bu arada. Nitekim ona göre Robespierre, "Karada ve denizde yaşayan (amphiby) hayvan"; Marat "insanlığın fırlaması"ydı. Bunun üzerine tutuklandı ve 3 Kasım 1793'te giyotin sehpasında can verdi.

Bu arada Madame Roland ve Madame de Stael'i de anımsamak gerek. Bunlar feminist isteklerin savunucuları değildiler. "Boşu boşuna ajitasyon yaratan yüksek sosyete kadınlarından" da çekiniyorlardı. Vatanseverdiler ancak kadınların politikaya girmelerine karşıydılar. Millet adına gönüllü vergi toplayan, yurtsever sandık tasarısı öneren Bayan Roland giyotinde katledildi 1793'te. Danton'un sağ kolu gazeteci Camille Desmoulins'in eşi Lucie gibi fedakâr kadınları da unutmamalıyız.

Kahraman Kadınlar

Dönemin kadm kahramanları vatan tehlikeye düşünce 1792'de eyleme bile geçtiler, savaşa katıldılar.

6 Mart 1792. Meclis'e verilmiş 304 kadın imzalı dilekçe: "Savaş çıkarsa, mücadeleye fiilen katılmak" istiyor ve "öğrenmek için silah" bekliyorlar. Karşı-devrim ve yurt savunmasında özel tabur-

ları olmayan kadınlar, erkeklerle aynı birliklerde savaşıyorlar. Kocalarının peşinden gidiyorlar. Çünkü gelir kaynakları yok. Kimi yurtseverlik duygularıyla hareket ediyor. Çünkü devrim zor durumda. Aralarında destan yazanlar var: Felicie Ducquet de Versaille Marie-têtê-de-bois. Çeşitli kent manastırlarında askerler için giysi dikmek amacıyla bir araya gelen kadınlar da var. Bu arada fikir alışverişi yapılıyor, kadın hakları savunuluyor. Kadın-erkek eşitliği gündeme geliyor.

Erkekler Korkunca

1790 Paris. Kadınlar bazı kulüplere kabul ediliyorlar. 30 Ağustos 1792'de boşanma yasası yürürlüğe giriyor. Eylülde kadınların tanıklığı kabul ediliyor. Claire Lacombe ve Pauline Léon 10 Mayıs 1793 yılında Parisli kadınlar için bir kulüp kuruyorlar. 18 yaşından büyük tüm kadınlara açık. Üyelerin çoğu küçük tüccar çevrelerden gelme, okuma-yazma bilmeyenler. Yapı olarak erkek kulüpleri örnek alınıyor. Ama toplumsal/ekonomik istemlerin savunulmasında "baldırı çıplak" geleneğinin en öncülerinin yanında yer alıyor bu kulüp. Her üye "devrim için yaşamak ya da ölmek yemini" ediyor. Amaç devrimin yolunda ilerlemesini sağlamak.

Jakobenler, halkı bölen bu "enragès"in (çılgınlar) kendilerini sollamasından korkuyorlar. Kadınların bazı istekleri (hapishaneleri ziyaret, iddianameleri incelemek vb.) Robespierre'i önlem almaya zorluyor. "Eteklikli baldırı çıplakları" önlemek için karşı saldırıya geçiyor Robespierre: "Bunlar ajitatör ve ciddiyetsizdirler" diyor. Bir konuşmasında da kadın kulüplerine verip veriştiriyor.

Nisan 1793. Kadınlar ordudan atılıyor. Eylül ayında politik hakları ellerinden almıyor. 20 Ekim'de ise kadın kulüpleri lağv ediliyor.

1793 Kasım'ında Olympe de Gouges ve Madame Roland'ın gi-

yotinde can verişleri bu dönemde gerçekleşiyor işte. 1794 yılı Claire Lacombe'un tutuklanışım simgeliyor. Bir de Danton ve Desmoulins'in giyotine gönderilişini. Temmuzda ise sıra Robespierre ve ötekilerde.

Yıl 1795: Kadınların siyasi toplantıları yasaklanıyor. '1800 ise kadınların devrim kokardını yakalarına takmalarımn yasak olduğu bir yıl.

Dört Duvara Dönüş

Kadınlar Büyük Fransız Devrimi'nin ilk kurbanları. Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik elde ettiklerini sandıklarından altı yıl sonra devrimin onları getirdiği yer, yine "dört duvar arası"dır. Robespierre kadınlara "eş ve ana" rolünü layık gördü. Devrimcilere göre kadınların siyasete katılımı "onların özüne ve doğasına aykırıydı". Rousseau'nun *Emile* adlı yapıtındaki kadın tipi "tatlı ve silik Sophie" değil mi? Gene onun kafasındaki kadın "erkeğe zevk veren bir yaratık" değil mi?

Fransız Devrimi'yle medeni hukuk alanında kadınlara miras ve boşanma hakları tanındı. Ancak 1800'lerde bu haklar sınırlandı. Çünkü devlet politikası aileyi kurtarmayı ve nüfusu artırmayı amaçlıyordu. Dolayısıyla "evlenmek ve çocuk doğurmak" her cumhuriyetçinin göreviydi. 1804 tarihli Napolyon yasası: "Kadın kocasına itaat etmek zorundadır." Bu arada kadınların öğrenimi için bir yasa yürürlüğe girdi. Ancak yeterince uygulanmadı. Çünkü Robespierre bile öğrenimde "babaevi iyidir" diyordu.

İkibine Doğru,
16 Temmuz 1989, s. 36-39.

Siyasal-laşmak

29 Nisan 1945 Pazar günü Fransalı kadınlar ilk kez sandık başına gittiler. O gün belediye seçimleri için oy kullanan Lulu kızı Françoise'a aynen şunları söyledi: "Her şeyi hayal edebilirdim, ama bunu değil. Demek ki bu bile gerçekleşebildi."

Böylece 1789'dan beri başlayan seçme ve seçilme savaşı mütarekeyle bitiyordu. Ancak her istek de elde edilmiş değil(di). Erkeklerin bu konuda kadınlara ilişkin hoşgörüsüz tavrı, mantalitesi bugün bile tümüyle değişmiş değil. Hâlâ "Kadın iyi politikacı, iyi bakan, iyi başbakan, iyi yönetici olamaz" diyenler var.

Mücadelenin yolu uzun ve dikenli oldu. 1789'da "Eşitlik; Özgürlük ve Kardeşlik" ilkeleri ne evrenseldi, ne de Fransa sınırları içinde kadın erkek arasında gerçekti. Erkeklerin bile tümden oy hakkını elde etmesi için 5 Mart 1848'i beklemesi gerekti, Fransa Cumhuriyeti'nde. 1848'de ilan edilen İkinci Cumhuriyet'ti.

1789'da kadın "birey" sayılmıyordu. "Vatandaş" da.

Sol partiler ve siyasetçiler uzun yıllar, yüzyıllar dememek için, mücadelede önceliğini sınıf savaşına verdiler. Erkek-kadın ayrımını ikinci plana ittiler. Clara Zetkin, Rosa Luksemburg ve devrimci birkaç kadını daha saymazsak.

Sağ partiler ve siyasetçiler ise, Katolikliği ve Papalığı izleyerek, kadının "yuvada kalmasım, iyi eş, iyi ana olmasını ve asla siyasete karışmamasım" istediler ve ısrarla savundular.

O zaman iş kadınlara kalıyordu: Ve mücadele cesur, kahramanlık destanları yazan isyankâr kadınların öncülüğünde başladı: ABD'de ve İngiltere'de. Kadınlar oy hakkının "genişletilmesinden, her vatandaşı kapsayacak biçimi almasından yana" mücadele ettiler.

1914'de İngiltere'de kadınlar İçişleri Bakanlığı önünde büyük bir gösteri yaptılar: Bakanlık binasının camlarını kırdılar. 1865'te kurulan "Kadın Oy Komitesi"nden beri birçok gösteri ve yürüyüşe, mitinge imza atan İngiliz kadınlar, 20. yüzyıl başında "Kadınlar toplumsal ve Siyasal Birliği" ile kadın hakları için militan ve kararlı eylemlerle artık İngiliz kamuoyunun ve basın-yayın organlarının gündem maddelerinden en önde gelenlerden biriydiler. ABD'de 1913'te kadınlara oy hakkının tanınması kadınların mücadelesini hızlandırdı. Radikalleştirdi. Birinci Savaş sırasında kadınların büyük yurtseverlik örneği vermeleri üzerine artık İngiltere ve Almanya iktidarları onları görmemezlikten gelemezdi: 1918'de İngiltere'de, sonra Almanya'da kadınlara oy hakkı tanındı. Önce kimi kısıtlamalarla özellikle yaş ve varlık/zenginlik sınırıyla...

Fransa'da yıllardır fabrikalarda çalışan, öteden beri gösteri ve yürüyüşler yapan kadınların sesini milletvekilleri duydular: 1919, 1925, 1932 ve 1935'de Meclis'in kabul ettiği Kanun dört kez Senato tarafından reddedildi. Senatonun yaşlı, ve geleneksel Fransa'nın temsilcisi üyeleri kadınların isteklerini dikkate almak istemiyorlardı. Hatta bunlardan kimi alçakça yakıştırmalardan kaçınmadılar: Örneğin adı batasıca Duplantier nam-senatör utanmadan aynen şunları söyleyebildi: "Siz kalkıp şimdi bütün orospulara oy hakkı tanıyacaksınız (...) Bu kadınlar milletvekili olmak mı isteyecekler? Hayır olamaz. Bırakımz neyseler öyle kalsınlar: Fahişeler!"

Kadınlar bunun üzerine adı geçeni ve diğer senatörleri "bastılar". Nerede mi? Genelevlerde. Randevuevlerinde. Sokakta yakaladıklarının üzerine un serpiyor, küfürü basıyorlardı.

Daha ılımlıları ise Senato binasının önüne gidip gösteri yapıyorlardı. Kimi ise Senato binasımn parmaklıklarına zincirliyorlardı kendilerini. Paris'i tanıyanların için eklemeliyim: Senato binası öğrenci mahallesi *Quartier Latin*'nin ünlü Luksemburg Bahçesi içindeki eski saraydır. Hani Saint-Michel Bulvarından girince sağ kol üzerinde kalan bina. Önünde sürekli polisleriyle dikkat çeken bina, aynen senatörlerine benziyor: Yaşlı yorgun ve sessiz.

1789'da Olmpe de Gouges ve diğerleri adlarını duyurdular. 1930'ların başında ise Louise Weiss, Fransa'daki *"suffragettes"* öncüsüdür. 1934'te aynen şunları dile getirdi: "Ahlaki ve maddi açıdan tehlike içinde bulunan ülkenin yönetimine kadınlar hemen katılmahdırlar. "1936'da genel seçimler sırasında Weiss ve arkadaşları kendi seçim sandıklarını kurdular. Üstünde aynen şunlar yazılıydı, seçim sandıklarının: *"İci on vote pour Louise Weiss"*: Burada Louise Weiss için oy kullanılır/kullamyorum.

1936 seçimlerini kazanan Halk Cephesi hükümetini kuran Sosyalist Parti önderi Leon Blum hükümetinde üç *"secretaire d'Etat"* (Bakan yardımcısı. İkinci derece önemdeki bakanlar) görevini kadınlara verdi. Kadınlar, oy hakkına sahip olamadan, bakan olabildiler. Bu da Fransa'nın özgünlüğü. Ve bu gelişme sadece Sol'un, yani PCF ile PS'in ve diğer yandaşlarının Halk Cephesi adı altında çoğunluğu kazanmasıyla açıklanamaz. O yıllarda kadın derneklerinin yaklaşık 100 bin üyesi vardı. Kadm mitingleri, gösteri ve yürüyüşleri 400 bin kişiyi topluyordu, Paris'te. Taşrada ise, oralarda görülmeyen boyutlarda, 15-20 bin kişilik gösteriler yapılıyordu.

Bu yıllarda sol yine de kadınlara oy hakkı verilmesine taraftar değildi: Çünkü, kadınların Kilise(ler), dinciler ve sağcıları, kısacası papaz ve rahiplerini dinleyerek sağ partilere oy verecekleri korku-

suyla. Hemen belirteyim ki, Sol yamlmadı: Kadınlar ilk oy kullandıkları yıllarda sağ partileri tercih ettiler: Çoğunlukla. Yıllarla ve seçimlerle birlikte kadın oy da erkek oy gibi daha dengeli bir biçim kazandı.

İkinci Savaş yıllarında, daha savaşın hemen başında, Haziran 1940'da, yenilen Fransa Ordu'su ve işgal edilen Fransa'nın namusunu Direniş içinde mücadele veren Komünistler, Kadmlar, Yahudiler ve o yılların "yabancıları", özellikle İspanya İç Savaşı sonrasında Fransa'ya sığınan Cumhuriyetçilerle Ermeniler, kurtardılar. Bunun sonucudur ki, daha 1942'de kadınlara oy hakkımn tanınması gündeme girdi. Ve Paris'in kurtuluşunu izleyen günlerde, Fransa hükümeti, 4 Ekim 1944'te kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanımak gereğini duydu: İngiltere ve Almanya'dan yıllarca sonra.

Bu olgu, olumlu önyargılara, düşlere karşın, Fransa erkeğinin maço ve kadın düşmanlığıyla açıklanabilir. Bugün bile durum temelli bir biçimde değişmiş değil.

Mart 1993 genel seçimlerinden örnekleyelim: Kadınlar seçmenlerin %51'ini oluşturuyor. Oysa adaylar arasında kadın haklarına en çok özen gösteren PCF'de bile kadın oranı % 21'di. En yüksek orandı bu. Yeşiller de ikinci sıradaydı, % 15 ile. Yani en iyi durumda bile eşitlikten çok uzağız. Dahası seçim sonuçlarında sadece 34 kadının milletvekili seçilmesi: 577 toplam içinde oran: % 5.89. Bunun yanına 14 bayan senatörü eklersek (toplam senatör sayısı 321'dir) Fransa Parlamentosundaki kadın sayısı sadece 48'i bulur. Toplam 898 parlamenterden sadece 48'i bayan.

Böylece Fransa'da kadın parlamenter oranı maalesef % 5.7'de kalıyor. Bu oran Avrupa ülkelerinin içinde sondan ikincilik sırasına tekabül ediyor: Yunanistan % 5,3 oranıyla sonuncudur. Finlandiya'da oran % 38.5'tur, Norveç'te % 35.7, İsveç'te, % 33.8, Almanya'da % 26, Belçika'da % 9.4. Finlandiya'nın 1906'da kadınlarına seçme ve seçilme hakkım tanıyan ilk Avrupa ülkesi olduğunu da eklemeli. Onu 1913'te Norveç izledi...

Fransa'da son seçimlerdeki kötü konum üzerine kadınlar gösterilere yeniden başladılar:

2 Nisan 1993'de, yani seçimlerden hemen sonra, 250 kadar kadm Meclis önünde gösterilerinde *"Non à L'Assemblee NatioMâle"* dediler. Burada "nationale" (ulusal) sözcüğünün N harfi yerine M'yi ekleyerek ve A'nın üstüne şapka koyarak elde ettikleri "MÂLE" sözcüğü "ERKEK" demek. Kadınlar "Erkek Meclisine Hayır" diyorlar. 1945 ile kıyaslandığında kadm temsilci oranının aynı olması karşısında kadınların harekete geçmemesi şaşırtırdı. Nitekim gösteriler sürdü: 3 Ekim 1994'te PS eski milletvekili ve Dreux kenti eski belediye başkanı Françoise Gaspard'ın öncülüğünde elli kadar kadın yeniden Meclis önünde gösteri yaptılar: Kadınların parlamenter sayışının artırılmasını, kadm-erkek temsilcilerde eşitlik sağlanması isteklerini bir kez daha dile getirdiler. Ve onlarca balon gökyüzüne saldılar: "Gökyüzünün yarısı kadınlardır!" diyerek.

Bugün kadınlar, eskiden bir adım öndeler ve "kadınlara eşit siyasi ve seçme ile seçilme hakları istiyorlar. Bu konuda Avrupa düzeyinde örgütlenmeyi ihmal etmiyorlar. PS'li eski bakan ve eski milletvekili Yvette Roudy'nin öncülüğünde kurulan İPEFF (Kadınların Formasyonu İçin Avrupa Siyasi Enstitüsü) seminer ve konferanslarla kadınların siyasi tarih ve mücadele tarihlerini yaymaya çalışıyor. Gösteri ve mitingler düzenliyor. UFCS (Toplumsal ve Yurttaşlık Hakları Avrupa Birliği) ise 2010 yılına kadar erkeklerle eşit sayıda temsilci çıkarmayı hedefine yerleştirdi.

Fransa'daki kadınlar "tam eşitlik başka yol yok" diyorlar. Bu amaçla, nüfus içinde kadınların çoğunlukta bulunduklarını, siyasi ve ekonomik alanlarda erkeklerle eşit eşite mücadele verdiklerini ve nihayet toplumsal yaşamda ve hele "yaşam hakkı" alanında belirleyici olduklarını, özellikle artık öne çıkarıyorlar. Bu isteklerini dile getirmek için 10 Kasım 1993'te "Tam Eşitlik İçin Demokrasi Manifestosu" yaymladılar.

Fransalı Kadınlar Demokraside Tam Eşitlik İstiyorlar

Yayınladıkları *Manifesto* ile, Fransa'lı kadınlar, "Yerel ve ulusal düzeyde seçimle gelen bütün meclisler, yarı yarıya kadın ve erkeklerden oluşmalıdır." maddesini içeren bir kanunun hemen çıkarılmasını istediler. Demokrasinin eşit eşite yaşanmasını istiyorlar. Kadın ve erkek arasmdaki tam eşitliğin, kuvvetler ayrılması (yani iktidarın yürütme, yasama ve yargı arasında birbirlerine müdahale edilmeden yürütülmesi) ve genel oy hakkı gibi demokrasinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurguladılar. Ve bu ilkenin Hukuk'a ve seçim kanunlarına yazılmasının artık zorunlu olduğunu belirttiler.

İlk adımda bu demokrasi anlayışını savunan, 289'u bayan 288'i bay, 577 kişi *Manifesto*'yu imzaladı. Neden 577'mi? Çünkü Fransa Millet Meclisi'nde 577 milletvekili bulunuyor: Demokratik temsilin sembolik mekanındaki "azizlere" görevinizi layıkıyla yapın demenin Fransızcası.

Bugün, Senato ve Millet Meclisi'ndekilerin maalesef ancak % 5,7'si bayan. Fransa siyaset "makinası" dünyadakilerin en maçolarındandır.

Tam Eşitlik İçinde Demokrasi Manifestosu'nu imzalayanlar arasında kadın ve erkek sinema ve tiyatro oyuncuları var: Pierre Arditi, Daniel Mesguich gibi. Eski bakanlar: Michèle Barzach (1986-1988 arasında Chirac'ın Sağlık Bakanı), Huguette Bouchardeau (PS'in ilk Çevre Bakanlarından) Catherine Tasca (PS'nin son İletişim Bakanı), Yvette Roudy (PS'nin değişik zamanlardaki bakanlarından. Son birkaç yıldır *Egale à Egal*-Eşit Eşit adlı derneği yönetiyor). Öğretim üyeleri: Etienne Balibar, Pierre Bourdieu, Jean Chesnaux, Regine Dhoquois-Cohen, Marc Ferro, Jacques Le Goff, Alain Lipietz (Son seçimlerde Yeşil-Kırmızı-Alternatif milletvekili adayı, ekonomist), Juliette Minces (Müslüman dünyası kadınları üzerine çalışmalarıyla tanınan toplumbilimci), Michelle

Perrot (Fransa'da işçi hareketi ve kadın tarihi üzerine çalışmalarda ilk akla gelen bayan profesör), Edgar Morin (toplumbilimsel çalışmalarıyla uluslararası üne sahip bilim adamı), Guillaume Revault D'allones (Sorbonne'da Felsefe dersleri veren filozof), Alain Touraine (ünlü sosyolog), Jean-Pierre Vernant (Tarihçi). Gazeteciler: Rosette Coryell ve eşi Schofield Coryell (Rozet diye yazarsam İstanbul ve Ankara'da 1940'ların gençleri kimden söz ettiğimizi anımsarlar), Paul Balta (*Le Monde*'un emekli gazetecisi, şimdilerde müslüman dünyası üzerine kitaplar yazıyor), Bernard Langlois (Devrimci *Politis* dergisinin genel yayın yönetmeni). Bu arada PCF'in "ekonomistler" kanadından Phillippe Herzog, Yeşiller(in ulusal sözcülerinden Dominique Voynet, *S.O.S.-Racisme* (İmdat-Irkçılık) eski yöneticilerinden, Avrupa Parlamentosu üyesi, Mağrip kökenli bayan Djida Tazdait, eski başbakanlardan Mendes - France'in eşi Marie-Claire Mendes-France, ünlü yontucu Arman (Saint-Lazar garı gidişinde saatlerden, varışında valiz ve çantalardan heykeliyle Paris'e bir kez gelenlerin bile tamdığı), modacılardan Sonia Rykiel ve nihayet Afrika çöllerinin Costeau'su ve bir tür ermiş Theodore Monod.

Kadınların bu tür müttefikleri olduktan sonra sırtları yere gelmez. Öte yandan seçmen kitlesinin % 51'ini oluşturan kadmlar bir yerde haklarının tanınmasını, teslim edilmesini istiyorlar. Hepsi bu kadar işte. İstenen seçimle gelen bütün meclislerin % 50'sidir.

Daha önce gördüğümüz gibi, kadınlar seçmenler içinde az farkla çoğunluktalar. Dolayısıyla demokraside ve siyaset sahnesinde eşitlik ve bu alanlarda ağırlıklı bir rol oynayabilmeleri için birincil belirleyici onlardan yana.

Bu gelişmeler ilk sonucunu Ekim 1993'te düzenlenen PS (Sosyalist Parti) Kurultayı'nda verdi: Haziran 1994'de yapılacak Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde PS'in adaylarının yarısının bayan olması kararlaştırıldı. Ve uygulandı: Şu biçimde: Başta Michel

Rocard, yani bir erkek sonra bir bayan, bir erkek bir bayan. Kadınlarla erkeklerin eşitliği boş bir vaad olmaktan çıkarıldı. PS'in benzer yönde bir kararı Millet Meclisi ve Senato seçimleriyle, belediye, il özel idareleri ve bölge kurulları seçimleri için de alması bekleniyor.

PS'i aynı yolda MRG (Sol Radikaller Hareketi) izledi. Sonuçta Fransa'nm AP'ye gönderdiği 81 parlamenterin 17'si bayan. Oran % 20,99. Bunun artırılmasına çalışılıyor. Bugün Fransa'da 2.035 belediye başkanı (toplamın % 5,55'i), 505.916 (% 17,14) belediye meclisi üyesi, 3.084 (% 5,08) il özel idare meclisi üyesi, 1.839 (% 8,59) Bölge kurulu üyesi: Biri Bölge Kurulu Başkanı'dır.

Haziran 1995'te yapılacak olan belediye seçimleri için kadm aday sayısının geçmiş yıllara oranla daha fazla olacağı tahmin ediliyor. Nitekim Mart ve Nisan aylarında "Kadınları Siyasete Hazırlama Okulları"nm sayı ve öğrencilerinin arttığı Fransız basınyayın organlarına yansıdı. Okullarda belediye meclisi çalışma yöntemleri, üyelerin ödev, görev ve hakları anlatılıyor. Tarih ve hukuku bilgilerle donatılıyorlar.

İlk turu 23 Nisan 1995'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 9 adayın ikisinin bayan olması da anımsatılmah: *Lutte Ouvrière* (İşçi Mücadelesi) adayı bayan Arlette Laguiller 1974'ten beri dördüncü kez katıldığı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların % 5,2'sini alarak, oy oranını ikiye katladı. Bu, 1,7 milyon insandan alman oy demektir. İkinci bayan aday Yeşiller'in temsilcisi bayan Dominique Voynet ise oyların % 3,3'ünü aldı.

Kadınların siyasete gittikçe ağırlıklarını koymaları üzerine bütün adaylar kurulacak hükümette kadınlara kota ayrılmasım önerdiler. Örneğin klasik sağın, ultraliberalizmin ve ılımlı dinciliğin temsilcisi günümüz başbakanı ve cumhurbaşkanlığınm talihsiz adayı Edouard Balladur bile seçildiğinde kurulacak hükümette üçte bir, yani on kadın bakan tayin edeceği vaadini yaptı. Ama birin-

ci turda elendi. Şu kesin: Önümüzdeki hükümetlerde daha çok bayan bulunacak. Ve mutlaka kilit noktalarda.

Fransa, İspanya'da % 16, Almanya'da % 26 ve hele İsveç'te seçimle gelen bütün kurullar dikkate alınınca % 41'e ulaşan, kadın temsilcilerinin oranım arttırmak zorunda. Bugün herkes kotada anlaştı. Kadmlar da bütün erkekleri veya çoğunluğunu birden bire atıp yerlerini alamayacaklarım bildikleri için "şimdilik" kotaya olumlu bakıyorlar. Ama hedef: Her yerde *parité*. Yani TAM EŞİTLİK. Her şeyin en az yarısı. Fransalı kadınlar, bugün, bu konuda en ileri konumdaki İskandinavya ülkelerinde de önce kota ile başlandığını ve sonra *parité*'ye ulaşıldığını biliyorlar. O nedenle mücadelelerine kararlı ve ama gerektiğinde esnek yöntemlerle ilerliyorlar.

1992'de İsveç'te erkeklerle kadınlar arasında şansta eşitlik kanunu kabul edilir edilmez; işyerlerinde başlandı işe: Kadın ve erkek çalışan sayısının eşitlenmesi için işe alımlarda kadınlara öncelik tanındı. Erkek sayısı fazla işyerleri için özel planlar yapıldı: Belli bir süre içinde kadın sayısını erkeklerle aym düzeye çıkarmaları için. Yasanın siyasi acil sonucu ise hükümette oldu: Sosyal demokrat hükümet önce kendisini yasaya uydurdu: On bir erkek on bir kadm bakanla. İsveç'te erkeklere de babalık izni veriliyor: Ücretinin % 80 veya 90'ı ile erkekler 15 ay süreyle evde çocuklarına bakmayı tercih edebiliyorlar. Bu politika ve tüzel düzenlemenin çocuk doğumunu olumlu etkilediği son rakamlarla ortaya çıktı: İsveç, nüfusunu artırmamn bir yolunu buldu. Üç çocuklu olmak neredeyse kral gibi olanaklara kavuşmak. Fransa'da şimdilik üç çocuklu kadınlara belli koşullarda evde çocuklarına bakmak üzere emeklilik hakkı tanınıyor. Bu hakkın erkekleri kapsayacak biçimde, yani erkeklere de eşitlik hakkı içinde tanınması için, genişletilmesi gündemde.

Hemen vurgulanması gereken nokta şudur: Bütün bu haklar

kadınların çalışma yaşamında gerçekten ağırlıklı olmalarıyla ilgilidir. Fransa'da kadınların % 40'ı çalışıyor. Bütün Avrupa'da ortalama % 80. Hele Doğu Almanya Cumhuriyeti'nde bu oran % 90'ı buluyordu. "Birleşme" sonrasında Federal Almanya Cumhuriyeti yasaları geçerli olunca, kadınların, Doğulu kadınların, üçte ikisi işten çıkarıldı. Bugün işsizlikle onlar boğuşuyor. Almanya'da son iki yıl içinde Anayasa Mahkemesi başkanlığına bir bayanın SEÇİLDİĞİNİ belirtmek gerek. Ailesel olarak öteden beri feminist bir bayandır seçilen. Aynı şey FEDERAL MECLİS BAŞKANLIĞINA bir kadının SEÇİLMESİNDE de görüldü...

Kadınların siyasallaşması sadece seçimlere katılmakla, seçilmekle sınırlı değil. Bakan olmak, başbakan atanmak da yazılı bu programda. Fransa'da 1959-1973 arasında kadın bakan görülmedi hiç. Sonra Valery Giscard d'Estaing'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle Simon Veil Sağlık Bakanlığına atandı. Veil, Fransa tarihine geçecek Çocuk Düşürme Kanununu (Türkiye'de kürtaj kanunu deniyor) hazırlayarak ve kanunu kendi taraftarlarının muhalefetine karşın Meclis ve Senato'dan geçirerek büyük bir başarı kazandı. Tasarısını, Sosyalist ve Komünist milletvekili ve senatör bay ve bayanların katkı, yardım ve mücadelesi sayesinde kanunlaştırdı. 17 Ocak 1975'de yürürlüğe giren kanun, Meclis'te oylandığında 284 "Evet"e karşın 189 "Hayır" vardı. Kanuna muhalefet sürüyor: Günümüzde çocuk düşürme yapılan hastanelere baskın düzenlemek, gösteri ve yürüyüş yapmak dinci yobazların ve faşistlerin eylemlerindendir. Kanunun kabulünün 20. yılı vesilesiyle 1995 başında yapılanlar gibi...

Bugün Fransa'da hemen hemen her hükümette üç, dört veya beş bayan bakana rastlamak doğaldır. Balladur hükümetinde Bayan Veil yanında iki bayan daha bulunuyordu. Bir önceki sosyalist hükümette dört kadın bakan vardı. Hele Mayıs 1991'de François Mitterand, Bayan Edith Cresson'u başbakanlığa atayarak büyük bir

sürpriz yaptı: Fransa tarihinde ilk kez bir bayan başbakanlığa atanıyordu. Ondan önce ve ondan sonra başka ülkelerde başka kadınlar da başbakanlığa hatta cumhurbaşkanlığına seçildiler. Veya atandılar. Hepsi başarılı olamadı. Çünkü erkekler arasında olduğu gibi, kadınlar arasında da başarılılar kadar başarısızlar da bulunuyor. Akıllılar kadar aptallar da.

Bayan Başbakan(Lar)ın Düşüşü

Edith Cresson Başbakan atanır atanmaz pot kırmaya başladı. "İngilizlerin hepsi eşcinseldir. Japonlar birer küçük karıncadır." dedi. Bütün diplomatik kuralları hiçe sayarak ve ırkçılık yaparak. İngiltere-Fransa arasındaki tarihi rekabet hortlaklarını gündeme getirerek. Borsa konusunda fikrini soran bir gazeteciye, "Borsa mı? Eteğimden aşağı Kasımpaşa!" anlamına gelecek ayıp bir cümle sarfetti. Fransızlar şaşırdılar. 17 Mayıs 1991'de François Mitterand, Fransa tarihinin ilk kadın başbakanını atarken, kamuoyu yoklamalarında durumunun vahimliği göz yaşartıcı bir hal alan PS (Sosyalist Parti) hükümetine ve PS'e "gençlik aşısı" yapmak istemişti. Ama kadın başbakan erkeklerden daha "ağır" olduğunu göstermeye kalktı. Kendisinden "sosyalistçe" kendince/kadınca/kadına uyan bir politika beklenirken, o "en erkekten daha erkek" bir başbakan havası vermeye girişti: Gaf üstüne gaf. Erkek gibi yönetmeye çalıştıkça ilk günlerin sempatisinin yerine hayret ve üzüntü uyandırdı. Ama aynı zamanda kadınlık "özellikleri" üzerine bastırması, televizyon kameralarına manken pozları vermesi garipsendi. Bu arada, yabancılar politikası olarak , "Kaçakların göz yaşına bakmam, uçaklara doldurur ülkelerine geri gönderirim." deyiverdi. Bayan Edith Cresson'un tavrı, hareketleri, düşüncesi ve yaptıkları PS'in "liberalizm kokan sosyal demokrasisini" bile "sağladı". Bu bağlamda, alter egosu, bir numaralı danışman olarak seçtiği, Abel Farnoux'nun "ikinci başbakan" gibi davranması da şaşırttı. Başbakan

olunca PS teşkilatını umursamaz oldu. O dönemin genel sekreteri, eski başbakan Laurent Fabius'a resmen "eşya muamelesi" yaptı. Sanki ömür boyu başbakanlığa atanmış havasına girdi. Ama tam tersi oldu: Beşinci Cumhuriyet'in en kısa süreli başbakanlığını yapan kişi olarak, on buçuk ay sonra, yani 1 Nisan 1992'de görevden alındı. Hemen belirtmek gerekiyor ki, Mart 1992'de PS'in bölgesel seçimlerdeki büyük yıkımı Bayan başbakanın sonunun geldiğinin de işaretiydi. Fransa halkına sunulan, onu meşgul etmeyi ve ona şirin görünmeyi amaçlayan makyaj başbakanlık dönemi hüsranla noktalandı.

Edith Cresson tek değil, sonu hüzünle biten. Kanada başbakanlığını Haziran 1993'te üstlenen Kim'e ne oldu? 46 yaşındaki "sarışın güzel" Kim Campbell, Muhafazakar Parti'yi ve "gemiyi kurtarmak" için partisinin başına atandı. İngiliz usulü izlenerek hükümet başkanlığı da kendisine verildi. Ama sonunu anımsıyor musunuz? Hani "düşmanımın başına gelsin istemem" denen cinsten: Ekim 1993'te seçim kampanyasında akıllara sığamaz hatalar yaptı: Örneğin, herkes kendisinden işsizliğe nasıl son vereceğini anlatmasını beklerken, o, kalktı, "işsizlik doğal bir afettir. 21. yüzyıla kadar azalmadan sürecektir." gibi moral bozucu şeyler söyledi.

Kim'in sonu felaket oldu: 25 Ekim 1993 seçimlerinde partisi korkunç bir hezimete uğradı: 152 milletvekilliği yerine ancak iki milletvekilliği elde edebildi. Dahası bayan başbakan kendi seçim bölgesinde yenildi/milletvekili bile seçilemedi. Kanada tarihinin ilk kadın başbakamnın sonu böyle mi bitmeliydi?

Kim'le Tansu Çiller aynı gün/günlerde partilerinin başına seçildiler. Tansu Çiller, hiçbir siyasi başarı, hiçbir seçim kazanmadan, bir öncekinde olduğu gibi, İngiliz usulü başbakanlığı elde etti: Atanma yoluyla.

Tansu Çiller de seçildiğinde çok umut doğurdu. O günlerde Tunus'ta bulunuyordum, ve Tunuslu meslektaşlar çok sevindilerdi:

Pakistan'da Benazir Butto, Bangladeş'te Halide Ziya'dan sonra bir Müslüman ülkede yeni bir bayan başbakan diyerek, Tunus basın-yayın organları da olaya yer verdiler: Örneğin 24 Haziran 1993 tarihli *La Presse*'de "Bıyıklar kesilirken" başlıklı ve bir fotoyla süslü yazı. 21 Haziran 1993 tarihli *Tunusie-Hebdo* ise, Kim ve Tansu Çiller'den söz ettiği yazının başlığını "İki sarışın... erkeğin geleceği" biçiminde atmıştı. İki fotoyla. Fransa'nın ciddi ve sağcı gazetesi *Le Figaro* da ilk ve arka sayfalarında yine iki fotoyla "Kadınlar İktidarda" diye duyuruyordu, 16 Haziran 1993'te. Ama daha o gün, seçildiğiniz gün, Bayan Çiller, başınıza koymaya çalıştığımz erkek fötrü garipti. Ve seçilmenizde bir bit yeniği kokusu vardı: Sadece sizinkinde de değil: Birçok ülkede kadın başbakan atanmasında. 17 Temmuz 1993'te Ruanda başbakanlığma da bayan Agathe Uwilingiyimana getirildi. (Ruanda başbakamn dramatik sonunu ve ülkesindeki katliamları bugün bile, Nisan 1995'te, televizyonlar gösteriyorlar: Kan ve gözyaşı... katliamlar ve karşı-katliamlar...) Bu atamalarda kadın hakları ve/veya kadm mücadelesinin bir izi/etkisi yok maalesef. Durup dururken neden kimi ülkede kadm başbakan atanıyor? Fransa'dakini bir parça açıkladım. Ama ya öbürlerindekini nasıl açıklamalı? Kimse ne Kim'in, ne Çiller'in ne de diğerlerinin siyasi dehasına tanık. Ayrıca Cresson ve Kim başarısızlıklarım siyasi olarak ödemek zorunda kaldılar/bırakıldılar. Ama kimi ise hiçbir şey olmamışçasına sürdürüyor uygulamalarını. Bu arada kadın hak ve istekleri konusunda herhangi bir iyileştirmeye de tanık olunmadı onların başbakanlıkları döneminde. Bu atamaların başka bir boyutu olmalı: Sanki o ülke(lerin) insanlarına yeni bir ilgi odağı, yeni bir "eğlence vesilesi", yeni bir uğraş merkezi yaratılmak istendi/isteniyor. Kimileri ise zaten sırtlarından "erkek ceketini" bile çıkarmaya gerek duymuyorlar. Hele bayan Çiller potlarına bir de kadınlarla ilgili birini ekledi: 8 Şubat 1994'te partisinin kadınlarına yaptığı konuşmada, "Dünya Kadınlar Gününüzü kutlarım" diyor.

Başbakanlığa kadınlar kadın oldukları için ve erkek egemen "siyaset gezegenine çeşni" katmak için atandılar. Ve politikalarının "yaramazlığından/yanlışlığından" ötürü düştüler.

Düşenlerin birkaçımn sonrasını bilmek de ilginç: Bayan Thatcher, örneğin emper-zalim, sağlığımızla oynayan açgözlü ve devletlerüstü bir sigara şirketinin danışmanı oldu. Edith Cresson'a gelince, uluslararası sanayi ve ticaret alanındaki deneyimini satıyor/pazarlıyor. Unutulmasın ki başbakanlığa atanmadan önce Dış Ticaret Bakanlığını üstlenmişti. Kabul etmek gerekir ki bakanlık veya başbakanlık unutulmaz/silinmez "dostluklar" yaratır. Bugün bunun örneklerini bayan Çiller sayesinde Türkiye de görüyor: On altı yaşında çocukların otel ortağı "yapıldığım" (olduğunu değil) örneğin. Ve daha neler neler. Hepsini yazmak konumuzu aşabilir.

Kadınların siyasallaşması, aralarından birinin veya birkaçımn bakan ve/veya başbakan yapılması değil. "Seçilenlerin" belediye başkam, genel müdür tayin edilmesi de değildir. Kadınların siyasallaşması, bütün kadınların en genel ve en kitlesel biçimde, kendi istek ve arzularını gerçekleştirmek için BİZZAT SİYASET YAPMALARIDIR. Ya da kendilerine en yakın SİYASİ PARTİLERDE ERKEKLERLE EŞİT EŞİTE çalışmalarıdır. Eşit eşite sorumluluklara ve kararlara katılmalarıdır. Seçim kazanmakla belli bir meşruiyet kazanılır. Bunun kadınların genel çıkarları için en iyi biçimde kullanılması asla unutulmamalıdır.

12 Kasım 1994'te Sri Lanka'da cumhurbaşkanı seçilen Chandrika Bandaranaike-Kumaratunga'mn daha önce başbakan olur olmaz Tamillerle başlattığı barış görüşmelerini sürdürmesi de örnek olabilir diye zikredilmeye değer niteliktedir.

1968'de Mayıs ayında Fransa'da ilk kez erkekler çocuklarını omuzlarına aldılar: Kendi içinde bir "devrim"di bu. O zamana dek çocuk yetiştirmek kadınların tekelindeydi. Ve erkekler çocukla uğ-

raşmayı "erkekliklerine" yediremiyorlardı. O zamandan bu güne çok ama çok yol alındı. İyi de oldu. Çocuklar artık "baba eksikliğini" duyumsamıyorlar.

Seçme ve seçilme, bakanlık elde etme, başbakan olmak gibi siyasi kadın hareketinden kadınlık için (çocuk düşürmek, orgazm olmak) erkek iktidarına karşı ve giderek "Erkeklerin Penisini Kesmek İçin Dernek" (SCUM) türü derneklere, 26 Ağustos 1970'de ilki düzenlenen "kadınların genel grevine" varıldı. Onlardan da bugüne. Bugün, kimi, kadın feministlerin "saldırganlığından" söz ediyor. Kimi feminist kendi "saldırganlığından korkuyor. Gidiş sanki erkekle kadının birbirlerini birlikte ve eşit eşite tanıması ve anlaması yönünde...

Kadın erkek ilişkilerindeki yeni gelişmelere birazdan değineceğim. Burada kadınların siyasallaşmasına ilişkin ve son bir-iki yıl içinde yaymlanan birkaç kitabı tanıtmak istiyorum:

Laure Adler, *Les Femmes Politiques* (Siyasi Kadınlar), Seuil, Paris, 1993. Kadınların siyasi sorumluluklar almasının tarihi süreci içindeki gelişmelerini aktaran yazar, Mayıs 1991'de Edith Cresson'nun başbakanlığa atanmasını bu açıdan önemli bir dönemeç olarak değerlendiriyor. Arşiv belgelerine ve daha önce yaymlanmamış belgelere yer veriyor. Son yirmi yıl içinde Fransa'da kadınlardan siyasi sorumluluk alanların sayısı oldukça arttı. Yazar, bu siyasi kadınlardan, siyaseti meslek olarak seçen kadınlardan, Françoise Giroud, Simone Veil, Catherine Trautmann, Michèle Barzac, Edith Cresson ve başkalarıyla yaptığı söyleşilerle onların deneyimlerini aktarma olanağı buluyor. Böylece kadın türü siyaset yapmanın yolları, kendine özgü yöntemleri ve kendine özgü duyguları ortaya çıkıyor.

Siyaset yapmanın geleceği kadın olmasın? Yazar, gazeteci, France-2 Televizyon Kanalı'nda kültürel programlardan ve belge-

sellerden sorumlu Adler, daha önce *Secrets d'Alcôve: Une Histoire du Couple de 1830 à 1930* (Karı Koca Sırları: 1830'dan 1930'a Çiftlerin Tarihi) ve *La Vie Quotidienne Dans Les Maisons Closes, de 1830 à 1930* (Genelevlerde Günlük Yaşam, 1830'dan 1930'a) isimli kitapları imzaladı. Bir ara François Mitterand'm kültür damşmanlığını da yaptı.

Françoise Gaspard, Claude Servan-Schreiber, Anne Le Gal, *Au Pouvoir Citoyennes!* (İktidara, Bayan Yurttaşlar!) Sevil, Paris, 1992. Daha önce adını andığım Bayan Gaspard, *parité* mücadelesinin öncülerindendir. Nitekim kitabın alt başlığı *Liberte, Egalite, Parité*dir. Yani Özgürlük, Eşitlik, Tam Eşitlik. Burjuva Devriminin Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik sloganı yerine önerilen yeni üçlemede KARDEŞLİK yerine TAM EŞİTLİK konularak amaç açık bir biçimde ortaya konuyor. Kitap siyaset alamnda kadınların doldurulması gereken ama bir türlü dolduramadığı yerin tartışmasına ilişkindir. "En uygar, en gelişmiş, en demokratik batı toplumlarında" bile kadınların bu yeri doldurmasının önünde binbir engel bulunuyor: Ve ancak entelektüel bir devrimle bu engeller aşılabilir. Ve büyük olasılıkla bu devrim yola koyulalı çok oluyor. Tahmin edilenden daha büyük ölçüde düşüncelere yerleştiğini ileri sürmek haksızlık olmaz. Abartma olmaz. İnsanlar kadınların siyaset sahnesinde daha çok rol almalarından yanalar. Ancak kat edilecek daha yol var: Bu konuda tam başarı için tarihi yeniden okumak, hukuka yeni gözle bakmak, yeni tür tüzel düzenlemeler yapmak, toplumsal anlaşmayı yeniden düzenlemek ve mantalitelerimizi ciddi bir biçimde silkelemek zorundayız. Bunların kolay olmayacağı açıktır. Ancak bunlar gerçekleşirse yaşam biçimleri, iktidarın yapısı, kamu düzeni ve düzenlenmesi mutlaka farklı olacaktır/değişecektir/yeni bir biçim alacaktır. Umulan, gerçekleşmesi uğruna mücadele edilen bu değişiklikler için en birincil araç kamu alanında, siyaset

sahnesinde tam eşitliğin kanunlaştırılmasıdır. Kamu alanı, siyaset çünkü diğer bütün alanlara egemendir. Onları düzenleyendir. Onlara hükmedendir. Bu yasa için yeni bir nosyon gerekiyor. Ve o da *parité*dir. Yani her konuda tam eşitlik. İki yüzlü ve erkeğe nalıncı keseri gibi çalışan "kardeşlik" değil. Bu *parité*'nin boş bir vaad olarak kalmaması için yasalara kaydı şarttır. Ve nitekim üç bayan yazar yasa metnini de bizzat öneriyorlar:

"Yerel ve ulusal düzeydeki seçimle gelen bütün meclisler, yarısı kadınlardan yarısı erkeklerden oluşur."

Bayan Gaspard, EHESS'de öğretim üyesidir. Birçok siyasi sorumluluklar üstlenmiştir. Özellikle PS bünyesinde. Belediye başkanlığı, milletvekilliği, Avrupa Parlamentosu üyeliği gibi.

Bayan Servan-Schreiber, gazetecidir. *F Magazine*'in kurucusu ve yönetmenidir.

Bayan Anne Le Gall, hukukçu ve yüksek memurdur. Uluslararası kurumlar için birçok misyon/görev üstlendi.

Herbirinin kendi konularında ve kadınlara da ilişkin başka yapıtları da bulunuyor.

Kadınların yıllar süren oy hakkını, seçme ve seçilme hakkını birçok olayın ayrıntısı ile anlatan bir kitap olarak gazeteci Albert du Roy'nın eşi Nicole du Roy ile birlikte yazdıkları *Citoyennes İly a Cinquante Ans, Le Vote des Femmes* (Bayan Yurttaşlar, 50 Yıl Önce Kadınlara Oy Hakkı), Flammarion, Paris, 1994.

Batı'da Aile, Kadın ve Yeni Yaşam Biçimleri

Kapitalist üretim biçiminin gelişmesi aile, kadın ve yaşam biçimlerini öteden beri etkileyegelmiştir. 19. yüzyılda gelişen kapitalizm, nasıl beraberinde üretim ilişkilerinde[1] bazı çözülmeler getirdiyse, 20. yüzyıl ve özellikle ikinci yarısında olup-bitenler de yaşam biçimleri ile insanların hareket tarzları ve birbirleriyle ilişkilerini birçok açıdan dönüşüme-değişime uğrattı. Yüzyılımızın son on yıllarında kapitalizmin ulaştığı yeni boyutlar (kimileri 3. sanayi devriminden söz ediyor) ve bunun sonucu ortaya çıkan yeni çalışma koşulları insanlar arasındaki ilişkiler ile yaşam biçimlerini temelden etkiledi. Bu etkilemeleri ve gelişmeleri, sonuçları ile birkaç başlık altında inceleyeceğiz.

"İşçi sınıfı cennete gider"

Kapitalist üretim tarzının çalışanlar, aileleri, kadın ve çocuklar üzerindeki yankılanmaları birçok bilimsel araştırmanın, öykü, ro-

(1) "Üretim ilişkileri, insanların maddi yaşamlarını yeniden üretirken birbirleriyle kurdukları ilişkileri ifade eden genel bir kavramdır." G. Savran: *"Althusser, yapısal nedensellik ve teorisizm"*, 11. Tez, 5. Kitap, Şubat 1987, s. 171.

man ve filmin konusu olmuştur. Örneğin 19. yüzyıl İngiltere'sinin yoksulluk ve sefalet içinde yaşayan insanlarını Charles Dickens romanlarında anlatmıştı. F. Engels aynı insanların yaşam ve çalışma koşullarını sosyolojik bir araştırmasında ele almıştı.(2) Fransa'da monarşi yanlısı tanınmış yazar Balzac burjuvaziyi ve yükselişini birçok yapıtında çok iyi bir biçimde anlattı.

Bilindiği gibi, 19. yüzyıl kapitalizmi beraberinde fakirleşen halk yığınlarını ve "kanından başka satacak bir şeyi kalmayan" proletaryayı getirdi. Gelişen sanayi "daha ucuz ve daha uysal" işgücü arayışı içinde kadını evinden çekip aldı. En genç yaşlarında çocuklar madenlerde ve fabrikalarda akıl almaz koşullarda günde 13-14 saat çalıştırıldı.(3) Bu gelişmeler aile üzerinde ve aile üyeleri arasındaki ilişkilerde değişiklikler doğurdu.(4)

Bu sırada gittikçe palazlanan burjuvazi halkın hem cinselliğini, hem üretimini (mal üretmek ile çocuk doğurup insan üretmek anlamında) yeniden üretime döndürmenin peşindeydi. Burjuvazinin yerini almak üzere olduğu sınıftan, yani aristokrasiden bir farkı da buradan gelmekteydi. Aristokrasi geriye dönük aile-kan bağlarıyla tutucu bir cinsellik politikası izleyerek yeniden eskiyi üretmeye ça-

---

(2) F. Engels: *La situation de la classe laborieuse en Angleterre*, (İngiltere'de işçi sınıfının durumu), Editions Sociales, Paris, 1973.

(3) Fransa'daki durum için bk.: Louis-René Villerme: *Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employes dans les manufactures de coton, de laine et de soie* (İpek, yün ve pamuk fabrikalarında çalışan işçilerin moral ve fizik durumları tablosu), Paris 1840, 2. cilt. (Bu yapıt 1971'de Union Générale d'Editions tarafından 10-18 koleksiyonunda yeniden yayımlandı). Sanayi devriminin kadın ve çocuklar üzerindeki etkileri konusunda ayrıca bk.: C. Talas, *Sosyal Politika*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1967 (özellikle s. 14-49).

(4) E. Zola'nın *Germinal* isimli romanında Fransa, Herbert J. Biberman'ın *Salt of the earth* (Toprağın Tuzu) isimli filminde ABD madencileri bu açılardan ve mücadeleleriye anlatılıyor.

lışıyordu. Burjuvazinin devrimciliği ise eskiyi değil, ileriye dönük, yeniyi yeniden üretmek istemesinden kaynaklanıyordu. İşte bu nedenle burjuvazi iktidarı halkın cinselliği ile uğraşıp, onun yeniden üretimini sağlamaya çalışıyordu.

20. yüzyılın başında Taylorizm sahneye çıktı. F.W. Taylor "akılcı ve bilimsel bir şekilde insanları işyerlerinde örgütlemek" istedi. Taylor bu sistem için "en iyi ve tek" demekteydi. Üretimin bu yönteme göre örgütlenmesinin verimi artırdığı söylendi. Bu sistemin bir "bilim, sanayi işgücünün bilimi" olduğu ileri sürüldü. Taylorizm ile başlayan zincirleme üretimin işçilerin çalışma ve yaşam koşullarında oluşturduğu değişimleri Şarlo *Yeni Zamanlar* isimli filminde harika bir biçimde alaya aldı. Daha sonra, 1970'lerin başında İtalyan yönetmen E. Petri *İşçi Sınıfı Cennete Gider* isimli filminde kapitalizmin ulaştığı boyutları, çevre kirliliğine yol açmasını ve zincirleme üretimin işçiler üzerinde doğurduğu olumsuz sonuçları, aile yaşantılarını darmadağınık etmesini unutulmaz bir şekilde anlattı.

20. yüzyılın ikinci yarısında gerek işçi-patron ilişkileri, gerek aile biçimi ve gerekse çocuklarla ana-babalar arasındaki ilişkiler yeni biçimlere büründüler. 1960'lı yıllardaki başkaldırmalar, feminist eylemlerin yeniden canlanması ve yeni yaşam biçimleri bu gelişmenin somut göstergeleridir. 1960'lı yılların başında hippiliğin gelişmesi, gençlerin ana-babalara, okula, klasik siyasi örgütlenmelere karşı başkaldırıları da bu bağlamda anılabilir. Ayrıca aynı sırada başlayan "cinsel devrim" (kimine göre "cinsel tüketim") akımının gittikçe önem kazanması da unutulmamalıdır. Bu değişim konuşma dilinde yeni sözcükler kullanılmasına bile yol açıyordu. Fransa'da 1960'lar başında "tavlamak" için *flirter* sözcüğü kibarca kullanılıyor, *draguer* sözcüğü ise henüz sadece erkeklerin tekelinde kalıyordu. Oysa kısa bir süre sonra kadın veya erkek *draguer* sözcüğünü fütursuzca kullanmaya başlıyordu.

Bu gelişmeler 1960'lı yılların ideolojik söylevlerindeki değişimle de yakından ilgilidir. 1930'lu ve '40'h yıllarda özellikle Nazi Almanya'sında ve genel olarak birçok ülkede radyo yoluyla kitle propagandaları yapılıyordu. Bu dönemde sinemada evrensel bir dil yaratılmak uğraşısı veriliyordu. Hitler'in propaganda filmleri tüm dünyayı etkiliyordu. Hitler'in "ateşli konuşmaları" gösterilirken fark edilen şuydu: evrensel dil, kitleleşmeyi ideolojik olarak kullanmaları. Sinema bilgisi iktidar olmuştu. Kitle ideolojisi gerek Nazi Almanyası, gerekse diğer sanayileşmiş ülkeler için bir cehennem haline gelmişti. Kitle olmak, standartlaşmakla aynı anlamı taşıyordu. Numaralandırılmış insanlar yaratılıyordu.

Yine Batı ülkelerinin Taylor sistemi, Ford sistemi (herkese Ford araba) standartlaşmanın belirtisiydi. Bu sırada W. Benjamin, sanatın sanat eseri olarak mekanik, yeniden üretimine dikkat çekiyordu. Bu negatif deneyim, Batı düşünürlerini, bilhassa Almanya örneğinde bu yönde düşünmeye itti. Frankfurt Okulu bu sıralarda standartlaşma ve aynılaşmamn tehlikelerini vurguladı. Hitler deneyimi ve "Hitler'in büyük sinema ustalığı" kitle ideolojisinin tehlikelerini göstermişti.

1950'lerden itibaren standart sanayileşme ve üretim güçlerini en yüksek noktaya ulaştırabilme amacı yeni bir açılıma girdi. Yani, artık kitleleşmeden gruplaşmaya bir anlamda kitlesizleşmeye doğru yol alımyordu. Standart tek boyutlu insan biçiminin tehlikesi yaşanmıştı. Birey olmadan kitle olmak düşünce ve uygulaması Avrupa'ya faşizmi bela etmişti. 1960'lı senelerin bireyselliğinin soy kütüğü Alman Nazizminde yatmaktadır. Sanayide olduğu gibi sinemada da evrensel dil bırakılıp yeni bir sinema konuşma dili arayışına gidildi. İkinci Dünya Savaşı, Hitler deneyimi ve doğurduğu ıstırap, kitle ideolojisinin tehlikelerini gözler önüne sermiş ve kitlesizleşmeye doğru gidilmesine neden olmuştur. Nitekim 1960'larda kitleye yönelik ideolojinin artık yavaş yavaş parça parça olduğu

görülmüştür. Böylece kitle yerine ufak birimler, parçalar ve gruplar ön plana çıkmıştır. Bireysellik bu oluşumlar sonucu gelişmiştir. Her biri diğerine benzeyen insanlardan oluşan kitle söylemi önemini yitirmiş, bir insanın diğerinden farklı olduğu duygusu yayılmış, bir toplumsal grubun diğer bir toplumsal gruptan gerek moda, gerek müzik, gerekse davranış biçimleri bakımından farklı olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır.

Bunun sonucunda 1980'li yıllara doğru moda, müzik ve davranış biçimi kavramlarının da parçalandığı, ve tek bir moda veya tek bir müzik anlayışlarının yok olmaya başladığı görüldü. Bu gelişme sonucunda grupların ayrı kıyafetler seçip, farklı davramş biçimleri benimseyerek dış görünümleriyle diğer gruplardan farklı olduklarım vurgulamak istediklerini izledik. Böylece aym modayı izleyen, aym davramş biçimlerini benimseyenler, dış görünüşleriyle birbirlerini tanımak olanağı da bulabiliyorlardı. Bu sayede A ülkesinde örneğin bir hippinin veya punkun B ülkesinden benzerdaşına C ülkesinde rastladığında selam vermesi, veya söyleşmesi mümkün oluyordu. Ve dil farkı bile belli birkaç sözcük, belli birkaç müzik grubu veya şarkıcı adı ve nihayet belli davranış biçimleri sayesinde aşılabiliyordu. Toplum kitle olmaktan çıkıyor, gruplar doğuyor ve bunlar ulus sınırım aşan yatay ilişkilere yol açıyordu.

Hizmet Sektörü Yaşam Biçimi

1950'lı yıllarda 19. yüzyılın ve 20. yüzyıl başınm fabrika üzerine kurulu düzeni yerini yavaş yavaş başka bir dünyaya bırakıyordu. Hizmet sektörü gittikçe önem kazanmakta ve insanların üretim ilişkilerine hakim olmakta ve giderek bu gelişmelere uygun hizmet sektörü yaşam biçimi oluşmaktaydı. Belli bir giyim tarzı, belli yerlerde görünmek (sergiler, yeni moda tiyatro gösterileri, yeni tür konserler vb.) belli yerlerde gezinmek (belli ve "ünlü" "cafe"lere "takılmak" yaz dinlencesini belli ve "çok meşhur" bir "köy"de ge-

çirmek, vb.) belli mağazalardan alışveriş yapmak ("Ben A'dan giyiniyorum" diyebilmek için) belli bir tip araba kullanmak vb. eğilimleri gittikçe yaygınlaşıyordu. "Refah devleti"nin bolluk yıllarında, H. Marcuse'ün dediği gibi insanlar giderek "tek boyutlaşmaktaydılar. "Belli iş alanlarında, özellikle bürolarda sınıflararası farklılık dış görünümde, giyimde, tercih edilen markalarda artık gittikçe azalmakta ve herkes benzer, aynı bir görünüm kazanmaktaydı.(5)

Aynı şekilde, Batı ile Doğu ve SSCB ile ABD arasında görülen nicelik yarışı, İkinci Dünya Savaşı deneyimi ile artık nitelik yarışına dönüşmekteydi. Yaşam kalitesi, çalışma koşullarının kalitesi, elbise-kumaş kalitesi vb. daha önemli olmaya başlıyordu. Batı'da belli kesimler, sanayi öncesinde yapıldığı gibi, yeniden özel terzilerden giyinmeye başlıyor, ayakkabılarını belli dükkânlara ısmarlıyorlardı. İşte bu sırada 1950'lerde sosyolog Georges Friedmann yaptığı analizlerde artık klasik kalifiye işçi terimi yerine "kaliteli işçi" terimini kullanmıştır. G. Friedmann artık yeni sözcük ve terimler kullanılmasının gerekliliğini vurguluyordu. "Kaliteli işçi" terimi giderek "kaliteleşme" sözcüğüne dönüştü. Bu süreç hizmet sektörü işçisinin/çalışanının "kaliteleşmesi" sürecidir.(6)

---

(5) Son yıllarda Türkiye'de de benzer bir oluşuma tanık oluyoruz. Altındağ'dan veya Zeytinburnu'ndan gelip bir özel veya kamu sektörü büro çalışanı Çankaya'dan veya Nişantaşı'ndan gelen meslektaşı gibi giyinmek istemektedir. Ve bu istek sonucu kimi beslenmesinden bile fedakârlık edip, ücretini giyime yatırmaktadır. Bu olgu özellikle ana-babasıyla birlikte oturan genç bay ve bayanlarda daha belirgin olarak gözlemlenmektedir. Bu oluşumda belli giyim mağaza ve markalarının reklamlar aracılığıyla yaptığı "psikolojik tokatlamayı" da unutmamak gerekiyor. Sonuçta insanlar belli tip elbiseler, ayakkabılar, çizmeler vs. ile gittikçe birbirlerine benziyorlar. Ve bu onların günlük yaşamlarını da etkiliyor.

(6) Bu konuda G. Friedmann'ın şu yapıtlarına bakınız: *Problemes humains du machinisme industriel* (Sanayi makineleşmenin doğurduğu insan sorunları), 1946; Machine et Humanisme (Makine ve Humanizma), Gallimard

Yeni İktidar Biçimleri

Ancak daha sonra haber ve iletişim araç ve mekanizmalarımn ademi-merkeziyetçiliğe doğru kayması, yani daha fazla televizyon kanalı kurulması, videonun günlük yaşama girmesi, yerel haberlerin canlılık ve önem kazanması ve nihayet haber ve iletişimde bölgesel hareketlilikle yeni bir yaşam biçimi ortaya çıkıyordu. Bu gelişmeler sonucunda toplum kitle olmaktan kitle olmamaya gidiyor, kadınlar erkeklerden iyice ayrılırken, kuşaklar arasında farklılaşma yaşlara göre artıyordu.

Kadınlar giderek işyerlerinde ikinci derece insan olmaktan çıkıyor, nitelik ve yeteneklerine göre terfi etmek şans ve olanakları artıyordu. Kadınlar artık zamanlarını iş ve mesleklerine harcayarak geçirmeye öncelik veriyor; klasik aile yaşamı, onları daha az ilgilendiriyor, çocuk doğurmak, çocuk bakmak vb. işlerle uğraşmak istemiyorlardı. Ancak bu sırada iktidar boş durmuyor, bilim ve teknikteki gelişmeler sayesinde "tüp bebek", "tohumu başka kadına taşıtmak" gibi yöntemler bulunup, geliştirilerek toplumun gerektiğinde çocuk üretimini başka biçimlerde sürdürmesine çalışıyor; toplumun gidişi önündeki engellerin kaldırılabilmesi olanakları aranıyordu. "Toplum artık bir fabrika gibi işliyor"du; ama fabrika üzerine kurulu yaşam biçimi yavaş yavaş ortadan kalkıyordu.

Son yıllarda yeni çalışma koşulları, bilgisayar sistemleri ve kart ile zaman denetimi biçimleri, insanların yaşam saatlerini ayarlamakta kullanılıyor ve böylece sürekli döner bir işgücü yaratılıyordu. Bu yeni yöntemlerle aslında çalışan kadın ve erkeklerin yeniden aileye dönmesi sağlanmak istenmektedir. Bugün Batı ülkelerinde sağcı partilerden solculara herkes çocuk doğum artışına büyük önem vermektedir. "Kutsal Aile" kurtarılmak, kadının çocuk

---

Yayınevi, Paris, 1951: *Où va le travail humain?* (İnsan emeği nereye gidiyor?), Gallimard, 1967; *Le Travail en miettes* (Paramparça Emek), Gallimard, 1971.

üretimi işlevine canlılık kazandırılmak istenilmektedir: "Nüfus artmalı!". Bugünün modern iktidarı, yeni aile politikası arayışları içindedir. Bu yüzden bürotikteki gelişmeler, yeni bilgisayar ve telematik mekanizmalar insanları yeniden evlerinde çalıştırmaya hazırlamakta, onların yine "normal bir aile yaşamına" dönmesini sağlamak istemektedir. Yollarda harcanan "boş ve verimsiz zamanlar" evlerde çalışıp kazanılmak ve verim artırılmak amaçlamıyor. Böylece hem zamandan kazanılacak, hem de aile kurumunun sürekliliği sayesinde, iktidar kendi kurduğu düzeni sürdürebilecektir. İktidar için önemli olan şizofrenik bir biçimde kaymakta olan ilişkilere yeni bir düzen verebilmektir. Bunu da bürotik, bilgisayar sistemleri ve telematik ile sağlamaya çalışmaktadır.

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başında fabrika ve diğer işyerlerinde herkes belli bir saatten belli bir saate aym zaman dilimi içinde ve hep birlikte hazır ve nazır bulunup, çalışırken; günümüzde iktidar yeni zaman düzenleme mekanizmaları geliştirmiştir. Çalışanlara çalışma saatlerinin başlangıç ve bitişini belirlemekte sanki belli bir "özgürlük" tanınmıştır. Belli süre çalışmak koşuluyla işe isteyen biraz geç gelip, geç gidebiliyor. Böylece kadın veya erkek artık sabah çocuklarını yuvaya bizzat götürebiliyor ve işe kendilerine daha uygun bir saatte başlayabiliyorlar. Dahası çalışma süresi patron veya ustabaşı tarafından değil, işe girerken ve çıkarken bir makineye sokulan bir kart tarafından denetleniyor. Böylece çalışan sözde bir "serbestiye" sahip olduğu kamsına kapılabiliyor; işe başlama ve bitirmede belli bir çeşitleme doğuyor. Sonuçta herkes kendi kartından (kart çalışan tarafından taşımıyor, onda kalıyor) ve kendi zamanından sorumlu olmakta, yani insanlar artık belli kart ve makineler aracılığıyla kendi kenilerini denetlemektedirler. Daha önceki dönemlerde geçerli olan piramidal iktidar biçimi yerini bireylerin kendi üzerlerinde kendi kontrollerini kurdukları yanlamasına-yatay çalışan bir mikro- iktidarlar bütününe bırakmaktadır. Bu gelişen yeni tür üretim ilişkilerinde insanlar kendi kendilerinden sorumlu

olmakta, devlet iktidarı yerini bilgisayar memurları bürokrasisine devretmektedir.

Bu gelişimin belli bir düşünsel çerçevesini J.P. Sartre'm varoluşçuluğunda bulabiliriz. Varoluşçulukta insanın sadece kendi hareketlerinden sorumluluğu geçerlidir. İnsan ve yaşam biçimleri ne Tanrı'yı ne de etrafındakileri ilgilendirebilir. İnsan *kendi kendinden sorumludur.* Bu düşünce, bilindiği gibi, aslında o yılların iktidar biçimine karşıydı. Ancak, varoluşçuluk daha sonra değişen iktidar tipi tarafından kullanıldı: Fransa'da çahşmada 1980'lerin başından itibaren kart sisteminin kullanılması, insamn kendi kendinden, yani kendi kartından sorumluluğuna ulaşmış ve bunun üzerinde çalışarak yeni bir iktidar biçimi yaratmıştır.

Yalnız Yaşama Biçimleri

Bu gelişmeler içinde kadın-erkek ilişkileri oldukça değişti, kadınlar erkeklerin nesnesi olmaktan çıktı, aile yeni biçimlere girdi ve yalnız yaşama biçimleri geliştirildi.

Ayrı ayrı işlerde emekleri bir sıkma makinesinden geçildikten sonra, yorgun argın eve dönen kadın ve erkek artık kapris çekemez oluyor, çocukların, "çocuksu" hareketleri karşısında ya umursamaz davranarak, ya da bağırıp çağırarak aile içi gerginliklere kolayca yol açabiliyorlar. Öyle bir duruma gelindi ki, çalışan kadın veya erkek evine, "kendi imparatorluk alanına" döndüğünde artık kimseyi "çekemiyor"; işin verdiği "yorgunluğu", özünde "yabancılaşma"yı gidermek için yalmz kalmayı tercih ediyor. Sonuçta insanlar giderek tek başlarına ve daha yalmz yaşamaya, çocuk yapmaktan kaçınmaya başladılar ve giderek işlerinin esiri oldular.(7) Örneğin Paris'te beş kişiden üçünün yalmz yaşadığı biliniyor. Yeni tür ça-

(7) İşine esir olma olgusuna yalmzca işçi ve çalışanlar arasında rastlanmıyor. Bu olgu küçük işletme sahipleri için de geçerli. Nitekim son yıllarda yapılan anketler küçük işletme sahiplerinin kâr edebilmesi için en az sabah 8'den gece 11'e dek çalışmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

lışma koşulları sonucunda boşanmaların, yalnız yaşayanların ve tek ebeveynli ailelerin sayısı çoğaldı. Fransa'da Ulusal İstatistik Enstitüsü rakamlarına göre(8) çocuk veya çocuklarını tek başına büyüten kadın sayısı 1968'de 521.000 iken, 1985'te 866.000'e ulaşmıştır. Aynı durumdaki erkeklerin sayısı 134.000'den 167.000'e varmıştır. Tek başına çocuk yetiştiren ana ve baba sayılarının son yıllardaki artışı bu rakamlarla çok açık bir biçimde anlaşılıyor. Bu gelişimin bir bölümü boşanmalardan, bir bölümü evlilik dışı ilişkilerden kaynaklanıyor.

Günümüzde evlilik kurumunun da birçok sorunu olduğu biliniyor. Nitekim Fransa'da dört evlilikten biri boşanma ile sonuçlanmaktadır. Boşanma üzerine çocukların ana veya babadan birine verilmesinin birçok yeni sorun yarattığı basına sık sık yansıyor.(9) Boşananların on yedi yaşından küçük çocuklarının sayısı 1987'de 1.700.000'e ulaştı. Bu sayının daha artması bekleniyor, çünkü her yıl 100.000'den çok boşanma olayına rastlanıyor. Boşanmanın çocukların, toplumsal-psikolojik yapılarında yarattığı tahribat ve yol açtığı olaylar da ayrıca dikkati çekiyor. Bunların sonucunda yeni toplumsal sorunlar, alkol ve uyuşturucu madde düşkünlüğü, suç işleme oranının ve intiharların artması vb. birbiri peşi sıra geliyor.

Yeni çalışma koşulları kadının klasik çekirdek aile biçimi ilişkileri dışına çıkması sonucunu doğurdu. Önceleri kadın kocasıyla olan ilişkisinde, ondan "korkuyor", onu sayıyor, kocası ise onu "koruyor", aile için çalışıp para kazanıyordu. Bugün bu şemanın artık her yerde işlemediğini görüyoruz. Çünkü kadınlar "korunan" ve dışlanan "adam yerine konulmayan" varlıklar olmadıklarını-ya

(8) *Libération*, 23 Şubat 1987.

(9) *Libération* gazetesinin şubat ve mart 1987 koleksiyonu incelendiğinde bu konuda bir fikir edinilebilir. Ayrıca bk. *La Vie*, No: 2165, 26 Şubat-4 Mart 1987, s. 20-24. Bu konuda iyi bir kitap okumak isteyenler için: J.J. Guillarmé ve P. Fuquet: *Les parents, le divorce et l'énfant* (Ana-babalar, boşanma ve çocuk), E.S.F. Yayınevi, Paris, 1986.

da artık olmayacaklarını- haykırdılar ve bir başkaldırı odağı haline geldiler. Erkek-kadın ilişkileri artık denge unsurunun da dışına çıkmış ve kadımn kendi özerkliği ve erkeğin kendi özerkliği olarak iki ayrı türden bir ahenk içine oturmuştur. Böylece kadm-erkek ilişkileri aile çekirdeği içinde devamlılık durumu yerini değişkenliğe bırakmıştır. Klasik aile biçiminde koca ve eşi arasında imzalanan bir sözleşme gereği eşler birbirlerine devamlı "saygı ve sevgi" göstermek durumundaydı. Ancak bu tür ilişkiler süreç içinde aldatmalar, kavgalar vb. olaylar sonucu mutsuz aile biçimlerini almaktaydı. Klasik üçlü, yani koca-eş-âşık arasmdaki olup-bitenler birçok vodvile, roman, öykü, piyes vs.'ye konu oldu. Ama bu tür olaylar artık kimseyi güldürmüyor ve ilgilendirmiyor. Çünkü kimse kimseden artık bir şey saklamamaktadır. Evlilik kurumu önemini yitirmektedir. Evli olarak birlikte yaşamak yerini evlenmeden birlikte yaşamaya ve birçok olayda saptandığı gibi, yalnız yaşamaya terk etmektedir. Kadınlar artık evlenmeden çocuk sahibi olmayı tercih etmekte ve çocuğuyla yalmz yaşamaktadırlar. Kadınlar artık sürekli olmayan ilişkileri tercih ediyorlar.

Daha önceleri ABD ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nde görülen kadın yaşam biçimi günümüzde Batı'nın diğer ülkelerinde de geçerli olmaya başlamıştır. Belli bir döneme dek (bazılarına göre menopoz dönemine kadar) kendini işine adayan, işinde başarılı olmak, yükselmek ve terfi etmek için uğraşan, özgürce yaşayıp istediğince eğlenen kadın, bu arada bazen büyük bir aceleyle bir erkek bulup ondan bir çocuk sahibi olmak istemektedir. Ayrıca, genç yaşta evlenenlerin kısa bir süre sonra boşandıkları da görülüyor. Nitekim boşanma oram genç çiftlerde daha yüksek. Gençlik yıllarının arı ve durgun aşkı, günümüzün yaşam ve çalışma koşullarına dayanmıyor.

Belli bir süredir klasik aile biçimi önemini gittikçe yitiriyor ve

insan ilişkilerinde denetim görevini artık yerine getiremiyor. Bununla birlikte aile yapısı dışına taşan, yani artık klasik aile yapısı, ana-babalar vb. tarafından denetlenemeyen ilişkiler demeti, iktidarlar tarafından yeni geliştirilen yöntemlerle denetim altına alınmaya çalışılmaktadır. M. Foucault, *Kliniğin Doğuşu*(10) adlı yapıtında bu oluşumun ilginç örneklerine yer vermektedir. "Refah devleti" zihniyeti bu gelişmelerle yakından ilgilidir. Ve bu devlet liberal söylemine rağmen yurttaşlarını denetim altına almaya oldukça meraklıdır. Nitekim bu amacına ulaşmak için kendisine yeni araç-gereçler edinmektedir. Yeni yasalardan yeni televizyon kanallarına, onlardan son derece geliştirilmiş denetim mekanizmalarına kadar birçok koldan iktidarlar bireylerin dış genel yaşantısından, özel yaşantılarına kadar girmiştir. İktidarlar artık bireylerin yatak odalarına bile sızmıştır. Yatak odası deyince ille cinsellik akla gelmesin. Bireyin şu saatte yatıp şu saatte kalkmasının televizyon programlarından ne denli etkilendiğini ammsayalım.

İhtiras Aşkı Öldürüyor (Mu?)

Yeni yaşam biçimleri içinde aşk da yerini ihtirasa bırakmaktadır. Klasik ailede devamlılık ve (sözde ya da gerçekte) aşk vardı (var olduğu varsayılıyordu). Bu denge içinde ailenin sürekliliği sağlanıyor veya elden geldiğince sağlanmaya çalışılıyordu. Büyük veya küçük burjuva aileleri mutsuz da olsalar boşanmaya gitmeden, ailede devamlılık ve aşk unsurları hâlâ varmış gibi görünerek yaşamlarını sürdürüyorlardı. "Aile kutsaldı." Boşanma "çok ayıptı." Vatikan yani Katolik Kilisesi'nin boşanmayı hâlâ reddettiğini "İtalyan usulü boşanma"nın imkânsızlığını burada anımsayalım.

---

(10) M. Foucault: *Naissance de la clinique,* P.U.F. Yayınevi, Paris 1962: ayrıca bk. François Evald: l'etat-Providence (Refah Devleti), Grasset Yayınevi, Paris, 1986.

Bu konular Visconti'nin filmlerinde örneğin *"İnnocente"* (Masumlar) de *"Ludwig"*te anlatılıyor. Bu filmlerde mutsuz bir ailenin her ne pahasına olursa olsun sürdürülmek, yok olan bir hanedanlık sisteminin devam ettirilmek istenmesi, yani özünde yitmekte olan ilişkilerin biçimsel olarak sürdürülmesi dile getiriliyor. Woody Allen birçok filminde bozulan kadın-erkek ilişkilerini alaylı bir dille anlatıyor.

Günümüzde Batı ülkelerinde cinsel ilişkiyi artık aşk belirlemiyor. Aşk artık öldü, birçokları için. O yerini ihtirasa bırakıyor. İhtiras aşktan birçok bakımdan farklı. Aşkta biri diğerinden karşılık almadan sevebilir. Bu tür aşkın Batı'da ve Doğu'da birçok örneği var.(11) İhtirasta ise ilişkilerini sürdürdükleri sürece ilgili iki kişi birbirlerine ihtirasla bağlıdır. Ve ihtirasın bittiği anda ilişki de bozulur. İhtiras içindeki ilişki de süreklilik iki kişi arasındaki geçici ilişkilerdir. İhtiras halleri örneklerini R.-W.Fassbinder'in filmlerinde görmek olasıdır. İhtiras ve ilişki bittikten sonra, her biri başka rastlantılar, başka ihtiras biçimleri peşine düşebilir. Kimi ihtiras hallerinin yaz veya kış dinlencelerinde, belli bir süre için ama geçici olarak yaşanması, insanların gezilere, yolculuklara (özellikle "egzotik" ülkelere) sanki bir de bu amaçla, ihtiraslı bir ilişki arayışıyla çıktığım akla getiriyor. İhtiras halleri aşkın tersine iki taraflı ve değişkendir; tek taraflı değildir ve ikili bir dönüşüm mekanizmasına sahiptir. Bugünün yaşam koşullarının içindeki yalnızlık, ihtiras hallerinin geliştirdiği kişiliklerin de yalnızlığıdır.

Saçak, Sayı: 40,
Mayıs 1987, s. 18-22.

---

(11) Hatta bazı Doğu ve Müslüman toplumlarında aşk sanki sadece tek taraflı olursa vardır. İnsanlar, kadın veya erkek, karşılığı olmadan sevip; ölebilirler bu sevgi uğruna. Arabeskte ve benzeri müzik türlerinde (örneğin Fas, Tunus ve Cezayir'deki "rai" müziğinde) sık sık hep bu tür aşklar dile getiriliyor.

Aile, Aşk ve Demokrasi

Saçak'ın Mayıs 1987'deki 40. sayısında "Batı'da Aile, Kadın ve Yeni Yaşam Biçimleri" başlıklı yazı (s. 18-22) okuyuculardan olumlu tepkiler aldı. Bunlardan biri dört arkadaştan aldığım 15 sorulu 9 sayfalık bir mektup. Önce bu arkadaşları tanıtıp, sonra sorularına kısaca yanıt vereceğim.

Dört Arkadaş

"Ben ve 3 arkadaşım yüksekokulda okuyan 4 demokrat arkadaşız. Belki de bu yüzden bir arada, aym evde yaşama sabrını gösteriyoruz. Elimizden geldiğince okumaya, kendimizi geliştirmeye çalışıyoruz. Bir seneye yakın *Saçak* dergisi bizim başucu kaynağımız ve tüm yazarları da ağabeyimiz. Bunu bir kompliman olarak değil, içten gelen bir duyguyla söylüyoruz, inanın. Değerli ağabeyimiz biz dört arkadaş her cumartesi, pazar diğer % 90 arkadaşlarımızın yaptığı gibi sürekli çay partilerine gitmek yerine, bugünleri tartışarak, konuşarak geçiriyoruz. Bu tartışmalara ara sıra Müslüman bir arkadaş da katılıyor. Gerçi 2-3 devrimci arkadaş da var. Ancak, onlarla aramızda iletişim kuramadık. Daha doğrusu onlar bizlerle, *Saçak* ve *Gökyüzü* dergilerini okuduğumuz için, konuşmuyorlar."

İşte mektuptan kısa bir alıntı ve dört arkadaşımızın yaşantılarından kısa bir görüntü. Değişik görüşteki gençlerimizin bir araya gelip, dostça tartışmaları, konuşmaları, fikir alış-verişinde bulunmaları çok güzel, çok olumlu. Umarız, diğer arkadaşlarla da daha sağlıklı ve dostça ilişkiler kurulmuş olsun.

Saçak'ta veya başka bir dergi ya da gazetede yazanlar için okuyucularından soru dolu mektup almak çok yararlı. Soru sormayı seven okuyucunun yazarlara büyük katkısı oluyor. Yazarı yeniden düşünmeye ve düşüncesini daha iyi açıklamaya yöneltiyor.

Soru sormak gençler için kaçımlmaz bir ihtiyaç; okul ve fakültelerde soru sormaları engellenen, hatta suç sayılan gençlerin okudukları dergi yazarlarını soru yağmuruna tutması hem çok doğal, hem çok yerinde. Kendi adıma bu dört arkadaşa en içten teşekkürlerimi sunarım. Gelecekte de sorularımzla daha iyi yazmaya, yazdıklarımı daha somut kılmaya zorlayacağımza inanıyorum.

Okuyucularımızın bu ilgisi dergi ile aralarındaki ilişkinin sağlamlığını göstermesi açısından da önemli. Ayrıca, edilgen bir ilgiden çok etken ve katılımcı niteliğiyle de sevindirici. Böylece bazı konu ve alanlarda okuyucu yazarlara birçok şey öğretme olanağı da buluyor.

Aile, evlilik, din ve devlet

Aile, kadın, evlilik, karı-koca, çocuk ve ana-babalar arasındaki ilişkiler konusunda büyük dinler (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam vb.) düzenleyici, emredici kurallar koymuşlardır. Uzun yüzyıllar boyunca din bu alanlarda söz sahibi olmuştur.(12) Dinin yanında örf ve adetler de insanların yaşam biçimlerini belli "code"lara yer-

(12) Adem ile Havva efsanesini benimseyen tek tanrılı dinlerde mahrem ilişkilere de yer verildiği unutulmamalı. Bu inanışa göre Havva Adem'in kaburgasından türediğinden ikisinin de aynı eteneden çıktığının kabul edildiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

leştirmiştir. Örneğin sünnet edilmek, ad değiştirme ayinleri yeni bir yaşama başlamanın göstergeleridir.

Bu genel gözlem yanında her halkın veya topluluğun kendi tarihi gelişimi içinde din ile örf ve adetlerin rolü ayrıca ve özel bir biçimde incelenmelidir. Bu bağlamda Türklerin İslam ile karşılaşmadan önce bu alanlardaki örf ve adetleri kadının toplum yaşantısındaki yeri anımsanmalıdır.(13) İslam'ın etkisiyle doğan değişimler tarihi süreç içinde izlenmelidir.

Aile tarihsel süreç içinde ve toplumsal oluşumlara göre değişik biçimlere bürünmüştür. Örneğin, "klan aileleri", başka bir deyişle, geniş aileler (ki içine bütün akrabalar girer, amcalar, dayılar, enişteler vb). Ayrıca bazı Afrika topluluklarında aileler arası ittifaklar değişik ailelerden erkekler arasındaki bir ittifak biçimini de almış, değişik ailelerden bir kadın ile bir erkeğin evlenip aileler arası dayanışmasından daha çok ön plana çıkmıştır. Nitekim etnolog Georges Devreux bir bilimsel çalışmasında kimi Afrika topluluklarında evlilik öncesi koca adayı ile eş adayımn erkek kardeşi arasında avlanma vb. konularında ittifakların var olduğunu göstermektedir.

Bu tür bilimsel çalışmalar ailenin ve özel yaşamın bir tarihi olduğunu gözler önüne seriyor. Batı ülkelerinde, örneğin Fransa'da,

(13) Bu konuda bk: İbn Fadlân: *Voyage chez les Bulgares de la Volga* (Volga Bulgarları ülkesinde seyahat), Papyrus Yayınevi, Paris, 1983. 10. yüzyılda dönemin Bağdat'taki Abbasi halifesinin emriyle Bulgarları İslamlaştırmak amacıyla Türklerin ve Farsların topraklarından geçerek Volga kıyılarına ulaşan Fadlân'ın anılarını içeren (Arapçadan Marius Canard tarafından Fransızca'ya çevrilen) bu yapıt o dönem Türk boylarından birçoğunun toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılarına ilişkin bilgiler içermektedir. Özellikle kadınların toplum içindeki yeri, tutum ve davranışları İbn Fadlân'ı zaman zaman şaşırtmış ve etraflıca anlatılmıştır. Bu konularda uluslararası üne sahip iki genç tarihçimizin yapıtlarına da bakılmalı; Halil Berktay: *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983 ve Ümit Hassan: *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.

son yıllarda bu konularda önemli bilimsel çalışmalar yapıldı.(14) Bu çalışmalar ışığında modern anlamda *Devletin* doğuşundan, yani 18. yüzyıldan itibaren aile ve özel yaşamda *moderinleştirici ve çağdaşlaştırıcı* rolü daha iyi görülebiliyor. Devletin kişisel hakların oluşturucusu olarak aileyi ve özel yaşamı koruduğu anlaşılıyor. Devlet neredeyse bu anlamda ailenin ve özel yaşamın yaratıcısı gibi algılamıyor. Modern aile bu düzenleme, gelişim ve oluşumlardan doğup, gelişiyor. Medeni Hukuk, Aile Hukuku vb. hukuk dalları modern anlamda devletin ve burjuvazisinin gelişimiyle doğru orantılı bir biçimde oluşup, gelişiyor. Ancak *Din* aile, evlilik, kadının çocuk üretimi vb. konularda yüzyılların getirdiği alışkanlık ve birikim sonucu belli bir ağırlık sahibi olmayı sürdürüyor. Günümüzde bile medeni nikâh yerine veya onun yanında kilisede nikâh

(14) A. Burguiere, C. Klapisch-Zuber ve diğerleri: Histoire de la Famille (Ailenin Tarihi), 2 cilt, Armand Collin Yayınevi, Paris, 1986; Philippe Aries ve Georges Duby (editör): *Historie de la vie privée* (Özel Yaşamın Tarihi), 3 cilt, Sevil Yayınevi, Paris, 1986; Paris, 1986 ve 1987; Miele Sarde: Regard sur Les Françaises, Xe siècle-XXe siècle (Fransız Kadınlarına Bakış, 10. yüzyıl-20. yüzyıl), Stock Yayınevi, Paris, 1983; Yvonne Knibiehler ve Regine Goutalier: *La femme au temps des Colonies* (Koloniler zamanında kadın), Stock Yayınevi, Paris 1985. Örnekler daha artırılabilir. Son yıllarda Fransa'da bu alanda onlarca kitap yayınlandı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve öncesinde Türklerde aile ve özel yaşam tarihine ilişkin özgün yapıtların bu konularda bize yeni bilgi ve belgeler aktaracağı günleri beklerken kimi bilimsel ve tarihi çalışmalarda bu alanlarda bazı bilgiler bulunduğunu belirtmeliyiz. Şirin Tekeli, Aytunç Altındal, Sibel Özbudun ve diğer araştırmacılarımızın çalışmaları yanında Refik Ahmet Sevengil'in *İstanbul Nasıl Eğleniyordu 1453'ten 1927'ye Kadar* (2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1985) adlı yapıtı ile Murat Bardakçı'nın *Milliyet*'te Aralık 1986'da yayınladığ "Osmanlı'da Aşk Hayatı" isimli çalışmalar ilk aklımıza gelenler. Kadın konusunda ayrıca bk. M. Şehmus Güzel: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3. ve 4. cilt, s. 858-872.

veya imam nikâhı süregeliyor. Din hâlâ kürtaja, tüp bebeğe ve boşanmaya karşı çıkıyor. Yasa koyucu bazı tüzel düzenlemelerde din olgusunu göz önünde bulundurmak zorunda kalıyor.

18. yüzyılda gerek din, gerekse burjuvazinin ve devletin aileye verdiği önem sanayileşme olgusuyla, kapitalist üretim biçimiyle yerini bir tür iki yüzlülüğe bırakıyor. Aile hem kutsal kabul ediliyor, hem de sanayileşmenin doğurduğu ihtiyaç, sonucu parçalanmaya mahkûm ediliyor. Kadın, çocuk ve gençler yetişkinler yanında sanayide gittikçe artan sayılarda kullanılıyor ve aile yapısı yeni biçimler alıyor. Örneğin geniş aile yerini gittikçe artan bir ölçüde çekirdek aileye bırakıyor. Bu gelişim yeni toplumsal sorunlar doğuruyor. Bu gelişmeler her halkın kendi tarihi geçmişi, gelenekleri, kültürel ve toplumsal alışkanlık ve özelliklerine göre değişik biçimler alabiliyor. Kanımca asıl belirleyici, ekonomik unsur; yani kapitalist üretim biçimidir, ama tarih, kültür (din de içinde), gelenek (dinsel ve dinsel dışı) ve toplumsal özellikler de bu konularda belli bir rol oynuyor.

Saçak'ın Mayıs 1987 sayısındaki yazıda, Batı'da aile, kadın ve erkek ilişkileri ile yeni yaşam biçimleri konularına bu genel yaklaşım içinde bakmış, kimi gözlemlerimize dayanarak, kimi yazar, düşünür ve sinema yönetmeninin söyledikleri ve yaptıklarına atıflarda bulunarak bazı *göreceli* sonuçlar çıkarmıştım. Bu sonuçlar değişmez ve tek gerçek sonuçlar gibi algılanmamalı. Örneğin, birçok kişi için aşkın öldüğünden söz ediyoruz diye aşk tümüyle öldü; aile kurumu sarsıntı geçiriyor dedik, diye aile kurumu tamamen yerle bir oldu gibi sonuçlara varılmamalıdır. Ayrıca aile kurumunun ortadan kalkma süreci kapitalist-sosyalist veya Hıristiyan-İslam toplumlar ayrımından çok, belli ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlıdır. Aile biçimleri ideolojik seçimlere bağlı olduğu gibi, her toplumun kendi iç gelişmelerine de bağlıdır. Batıda aile kurumunu ve klasik kadın-erkek ilişkilerini yadsıyan güçler, ikti-

dar güçlerine karşı yenilikler aramakta ve değişen toplumun iktidarının yeni stratejisine karşı mücadele etmektedir.

Her toplumda bu gelişmeler ayrı ayrı incelenip, benzerlik ve farklılıklar belirlenmelidir.

Bu gelişmelere rağmen bugün Batı'da aile kurum olarak hâlâ yaşıyor ve yaşayacak gibi. Evlilik kurumu da birçok özellikleriyle yerli yerinde. Örneğin, hâlâ birçok kişi önce kilisede sonra belediyede nikah işlemini yapıyor. Ailenin tümden yıkılışı diye genel bir olgudan söz etmek zor. Ancak aile yapısının ve evlilik kurumunun birçok sorunu olduğu da bir gerçek. "Alternatif ilişki" arayışları her toplumun kendi insanlarınca tarih, gelenek, toplumsal özellikler vb. unsurlar göz ardı edilmeksizin konuya ilgi duyanlarca birlikte yapılıyor veya yapılmalıdır. "Alternatif ilişkiler"le birlikte yeni zihinsel gelişmeler ve yeni yaşama biçimleri ortaya çıkmakta; evlenmeden beraber yaşama biçimleri, yalnız yaşama biçimleri ve tek ebeveynli yaşama biçimleri gelişmektedir.(15) Bütün bunlar Batı'da aile yapısının değişikliğe uğradığını gösteriyor. Başka bir deyişle "Batı toplumlarında aile kurumuna artık değer verilmiyor" tipindeki değerlendirmeler aslında eski tip çekirdek ailenin değiştiğini göstermekten başka bir şey değildir. Örneğin, 1968'in öğrenci liderlerinden D. Cohn Bendit, günümüzde bir yandan Yeşiller partisinde militanlığını sürdürürken, öte yandan toplu halde bir aile (komün) yaşamını benimseyerek yeni bir aile biçimini seçmiştir.

---

(15) Daha önceki yazıda belirttiğim gibi tek evbeynli ailelerin sayısı Fransa'da gittikçe artmaktadır. 24 Eylül 1987 tarihli Le Monde gazetesinin belirttiğine göre, 897.000 tek ebeveyn çocuklarını tek başlarına yetiştirmektedir. Bu sayının %86,5'unu kadınlar oluşturmaktadır. Babasız veya anasız bir biçimde yetiştirilen çocukların ve onları yetiştiren ana veya babanın sorunları ise oldukça karmaşık ve zor toplumsal ilişki ve sorunlara yeni boyutlar katmaktadır. Ancak bu tür bir yaklaşım biçimini benimseyenlerin çoğunun kendilerince haklı ve yerinde nedenleri olduğu gibi, birçoğu da durumlarından şikayetçi değildir.

Bu tür bir alternatif yaşama biçimine ABD'de ve diğer Batı ülkelerinde de rastlanıyor. Aile yapısındaki değişiklikler çocukların "yuva"lara konulması sonucunu illâ gerektirmez. Bunun için de alternatif çözümler bulunabilir. Bugün Batı'da bu yuvaların müşterileri genellikle toplumun gidişine başkaldırmayan insanlardan oluşmaktadır. Ekonomik yaşamın insanların hareketlerini biçimlendirdiği unutulmamalıdır.

Sosyalist toplum, kapitalist toplum

Dört arkadaşın sorularından birkaçı sosyalist ülkelerde aile, aşk, kadın-erkek ilişkileri vb. konularında kapitalist ülkelere benzer gelişmeler olduğu ve bunun sosyalizm için iyi bir gösterge sayılamayacağı etrafında toplanıyor. Bu tür basit koşutluklar kurmaktan kaçınmak, böyle düz sonuçlar çıkaranlar karşısında yılmamak ve daha ayrıntılı düşünmek gerektiğine inanıyorum. Sosyalist ülkelerde aile, evlilik kurumu ile insanlar arası ilişkiler kapitalist toplumdakiyle aym değil.

Bu konularda benzerlik ve aynılık bile olsa bu ilişkiler değişik toplumsal kümelerin konumlarına göre değişiklikler gösterebiliyorlar. Örneğin kapitalist toplumlarda orta sınıf bireyleri evlenmeden birlikte yaşama biçimini tercih ederler, büyük burjuva aileler konumları gereği, iş evlilikleri yapmaya ve bunu fotoğraflarla sosyete dergilerinde sergilemeye devam etmektedirler. Batı toplumlarında bazı çevrelere göre aile kurumunu bugünkü biçimiyle sürdürmek tutuculuk ile aym anlamı taşımaktadır. 1968 olaylarında "Batı gençliği" toplumun baskıcı gruplarına ve kurumlarına başkaldırdığında aileye, devlete ve tüm toplum yapısına karşı çıkmaktaydı. Bugün yeniden aile kurumuna dönüş, liberalizmin tutucu toplumbilimi ile beraber gelişmekte gibi görünmektedir. ABD toplumunda ve Batı Avrupa toplumlarında tutucu partilere oy verenler yine aile kurumuna bağlılıklarını sürdürmektedirler.

Fransızca'da aile anlamına gelen *famille* (family) sözcüğü 14. yüzyılda Latince *familia* (familya) sözcüğünden türetilmiştir ve bu sözcüğün *famulus* (famülüs) yani köle sözcüğünden geldiğini biliyoruz. Yani *familia* sözcüğünün etimolojisinde kölelik yatmaktadır. *Familia* bir aile şefinin-reisinin ailenin bütün fertleri üzerindeki yaşam ve ölüm haklarına sahip olduğunun göstergesidir. Günümüzde bu tip aile reisinin ve ailenin kalmadığını biliyoruz. Ama söylenmek istenilen bu sözcüğün yüzyıllar boyunca bürünmüş olduğu nitelik ve değişiklik kadar, yaratılan ve oluşan sorunların da sürekli değiştiğidir. Mükemmel aile biçimine ya da kadın-erkek arasındaki mükemmel ilişkiler demetine ulaşana dek sorunlar ve onlara aranan çözüm yolları aydınlatıcı olmaya da adaydırlar. Bu konular ise bir toplumdan diğerine bir ideolojiden ötekisine göre değişebilecektir. Her toplumsal oluşumun sorunlarını iyice gözlemlemek ve buna göre pragmatik bir biçimde yeni çözümlemeler aramak gerekli olmaktadır. Düşünen kişiler aynı zamanda bir tür alan toplumbilimcisi de olmak zorundalar.

Sosyalist toplumların kendilerine özgü bir yapılanmaları var. Bu sadece o ülkelerde sosyalist dünya görüşünün benimsenmesinden ileri gelmiyor. Doğal olarak sosyalist dünya görüşünün kendine özgü, daha eşitlikçi, daha demokratik ve daha özgürlükçü aile, kadın-erkek ilişkileri vb. konulardaki görüşleri ile uygulamaları bu bağlamda rol oynuyor. Ama her halkın, sosyalizmi benimseyen her toplumun yüzyıllar öncesine dayanan geçmişi, gelenekleri ve toplumsal özellikleri de bu konuda belirleyici. Bu bağlamada, SSCB'de 57 milyon Müslüman'ın (toplam nüfusunun % 18-19'u) bulunduğu onların aile ve kadın-erkek ilişkilerindeki uygulamaları, Güney Yemen Halk Cumhuriyeti'ndeki uygulamalar herhalde ayrıntılı bir inceleme gerektiriyor ve öğretici sonuçlar vermeye adaydırlar. Sanayileşme sonucu doğan sorunlar (çocukların bakımının zorlaşması, kadın-erkek ilişkilerinde yeni oluşumlar) sosyalist ve

kapitalist ülkelerde birbirine benzemekle birlikte sosyalist ülkelerde bu sorunların çalışanların lehine ve onları koruyucu bir biçimde çözümlenmeye çalışıldığı biliniyor. Bununla birlikte sosyalist ülkelerde bu konudaki bütün sorunların tümüyle çözümlendiği ve her şeyin "güllük gülistanlık" olduğu da sanılmamalı.

Yüzyılların getirdiği dinsel, burjuva ve iki yüzlü aile, kadın-erkek ilişkileri vb. konuların en eskisi 1917'ye inen ve birçok açıdan oldukça genç sosyalist ülkelerce çözümlenmesinin ve yeni bir insan tipi yaratılması ile daha dürüst insan ilişkileri oluşturulmasının zaman alacağı unutulmamalı. Bugün sonuncusu 14. yüzyılım yaşayan büyük dinlerin onca baskı, emir ve düzenlemeye karşın en etkin oldukları dönemlerde, en başarılı imparatorlukları altında bile istenen yani *kitaplarda* belirlenen *"kutsal aile"*yi her yerde, her zaman gerçekleştiremedikleri de unutulmamalı. Dolayısıyla kimi -ve büyük olasılıkla geçici benzerliklerden hareketle aile ve kadın-erkek ilişkilerinde sosyalizm ve kapitalizm "aym kapıya çıkıyor" sonucuna varmanın ya bilgi yetersizliğinden ya da önyargılı olmaktan kaynaklandığım sanıyorum. İki sistemin ayrılık noktalarını göz ardı etmeye yönelik bu tür hızlı değerlendirmelerden kaçınmak gerekir. Sosyalizm sadece toplumsal yaşamdaki bir açıdan irdelenmemeli. Kuramsal açıdan, sosyalizmin kapitalizmle ekonomik (sömürünün azaltılması, giderek yok edilmesi; üründen eşit pay alınması, adil gelir dağılımı; doğanın korunması; kadın ve genç işçiler olayına yeni bir yaklaşım) ve siyasi (eşitlik, özgürlük, demokrasi vb. konularda yeni bir bakış açısı ve yeni uygulamalar) alanlardaki farklılıkları unutulmamalıdır. Sosyalizmi kötülemek, sosyalist ülkelerin gerçekleştirdiği kimi başarıları (ekonomik kalkınma, okuma-yazma sorununun çözümlenmesi, elektrik üretim ve tüketiminin artması, sosyal sigorta, halk sağlığı vb. konularda halkın tümünün yararlanması vb.) unutturmak için kadın-erkek ilişkileri konusunda eskiden beri anlatılan ve gerçekle ilgisi olmadığı bilinen

dedikodulara inanmamak gerekir. Türk basını dizi yazılarında belirttiği gibi, Çin, SSCB, Küba, Güney Yemen, Nikaragua vb. sosyalist ülkelerde aile kurumu süregidiyor, kadın-erkek ilişkileri sağlıklı, aşk da âşık da var.(16)

Bu konuda F. Engels'in *Ailenin, Devletin, Özel Mülkiyetin Kökeni* kitabının "Müslüman arkadaşlarca" kanıt gibi gösterilmesi sosyalist ülkelerde özgürce "gayri meşru" çocuk doğurulacağını yazmasının örnek alınıp bugünkü sosyalist ülkelerde çocuklarla ana-babalar arasındaki ilişkilerin açıklanmak istenmesi doğru bir mantık yürütme örneği değil. Böyle bir mantık yürütmek birçok açıdan tarihi gerçeklerle çelişkili. Önce Engels'in söyledikleri belli bir dönem (yani 19. yüzyılın ikinci yarısı) ve belli koşullara sahip belli ülke veya ülkeler (Almanya, İngiltere, Fransa vb.) için geçerli ve ileride kurulacağını umduğu sosyalist düzene ilişkin bir önermeyi içeriyor. Engels'in belirttiği aslında 19. yüzyıl ikinci yarısının devrimci düşünceleridir ve devrimciliğini hâlâ yitirmiş değildir. "Gayri meşru" çocukların toplum içindeki konumlarını yadsımamak, onlardan yana çıkmak, dönemi için gerçekten zihinsel bir devrimdir. Ayrıca "gayri meşru", yani yasal veya dinsel kurallara uymadığı söylenen koşullarda dünyaya gelen çocuk sorunu burjuvazinin iki yüzlülüğünden doğan bir sorundur. Boşanmanın ve bazı bireyler (örneğin ayrı din ya da ayrı mezheplerden olanlar) arasında evlenmenin dinsel ve/veya yasal düzenlemeler sonucu olabildiğine zor ve hatta yasak olduğu 19. yüzyılda birbirini seven iki insanın dünyaya getirdiği çocukların sorununa Engels'in yaklaşımı bu çocuklardan yanadır. Engels bu çocukların da her insan gibi yaşama ve yaşamdan eşit bir biçimde özgürce herkes gibi yararlanma

(16) Bu konuda son örneklerden şu iki yazı dizisine bakılabilir: M. Ali Birand: "Rusya'da bir şeyler oluyor...", *Milliyet* (Almanya baskısı), 29 Ocak-3 Şubat 1987 ve Cemre Birand: "Rusya'nın öteki yüzü", aynı yerde.

hakları olduğunu belirtmek istemiştir. Herhalde "gayri meşru", yani neticede evlilik dışı bir ilişkiden doğmuş erkek veya kız çocuklarının canlı canlı gömülmesinin savunulmasını bir devrimciden beklememek gerekir. Marksizmin kurucularından birinin burjuva toplumunun yarattığı bir soruna o günün koşullarında verdiği yanıtın yoksulluk ve yalnızlık içinde yaşayan bu çocuklardan yana olması doğaldır. Çünkü yasalar uyarınca babalık, miras vb. haklardan yoksun bırakılan bu çocukların korunması gerekiyordu. Bir yerde yoksulları korumayı da üstlenmiş olan sosyalizmin kurucularından Engels de düşüncesine uygun davranmıştır. O'nun söylemek istediği herkesin istediği gibi "gayri meşru" çocuk yapabileceğini vurgulamaktan çok, şu veya bu nedenle öyle doğan çocukların diğer çocuklar gibi yaşama eşit koşullarda başlaması için gerekli önlemlerin alınması, çocuklar arasındaki bu *eşitsizliğin* yok edilmesidir. Tarihi süreç içinde burjuva demokrasilerinde bile medeni hukuk veya aile hukuklarının "gayri meşru" çocukları koruma yönünde gelişmiş olması Engels'in haklı olduğunu göstermiyor mu?

Aşk, ihtiras ve demokrasi

Dört arkadaş "Kutsal aile", aşk ve ihtiras konusunda şu soruyu soruyorlar: "Kapitalizmde evlilik kurumunun yıkımı gittikçe hızlanmış, aile dağılmıştır. Ve insanlar arasındaki ilişkiyi sizin deyiminizle 'aşk değil, ihtiras' belirlemeye başlamıştır. Aileyi yok eden ve evlilik kurumunu dağıtacak olan sosyalist toplumda da o zaman, demek ki aşk olmayacaktır. Çünkü size göre, aşk kutsal aile de vardı ve yok oldu. Sosyalizmde kutsal aile yıkılacağına göre aşk olmayacak mıdır? Oradaki insanlar arası ilişkileri ihtiras mı belirleyecektir? Aşksız, sevgisiz kapitalist toplumla, sosyalist toplum nasıl bir olabilir?"

Yukarıda değindiğim gibi, *Saçak*'taki yazıda belirlediklerim göreceli sonuçlar olarak alınmazsa böyle bir sonuca varılması ola-

sılığı vardır. Karşı yönde birçok gelişime karşın kapitalist toplumda aile tümüyle dağılmış değil, bu toplumda aşk da, sevgi de birçok çevrede halen var. Yine daha önce vurguladığım gibi sosyalist toplumda, daha önce söylenmiş olanlara karşın, aile dağıtılmamış, aşk da âşık da vardır.

Daha önceki yazıda *İhtiras aşkı öldürüyor (mu?)* başlığı altında "Yeni yaşam biçimleri içinde aşk da yerini ihtirasa bırakmaktadır... Aşk artık öldü, birçokları için. O yerini ihtirasa bırakıyor" gibi göreceli eğilim ve gelişmelerden söz ettim. Dolayısıyla bu saptamalar bu nitelikleri ile değerlendirilmelidir. Aşkın da aşıkların da önlerinde daha uzun (yüz)yıllar var. Ayrıca ihtiras hallerinde sevginin yok olması söz konusu değildir. Aşk ilişkilerinin tek taraflılığına karşın ihtiras hali ilişkilerinde sevgi daha eşitlikçidir. Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkarmış olduğu meta ilişkisi biçimindeki aşkın yerini almaya başlayan ihtiras ilişkilerinde birinin diğeri üzerindeki "sahip olma" hakkı ortadan kalkmaktadır. "Erkeğin kadın üzerindeki hakları" (?!) ve "üstünlüğü" (!?) kutsal aile biçimindeki evlilik ve aşk ilişkisidir. İhtiras halleri adını verdiğimiz ilişkilerde sevgi geçişlidir. Erkekten kadına doğru bir akım olduğu gibi kadından erkeğe doğru da bir akım olabilir. "Sahip olma" ilişkisinin yerine "var olma" ilişkileri ortaya çıkar. Her birey kendi varlığını ispatlamaya çalışır. Artık insanın kollektif bireyselliği toplumsal nesnelliğinden daha ön plana çıkmıştır. Bunu en iyi görenlerden biri de "Annem ve kız kardeşimden kaçmaktayım" diyen Nietzsche olmuştur. Tek taraflı sevgiyi içeren ilişkilerin tutuculuğuna karşı; karşılıklı, eşitlikçi ve geçişli (kadından erkeğe ve tersi yönde) ilişkilerin devrimciliği unutulmamalıdır.

Birçok düşünüre göre bugün özgürlüğe giden yollardan biri de sosyalist-kapitalist, İslam-Hıristiyan vb. ikilemlerden çıkıp, yeni düşler üretmekten geçiyor. Aynı düşünürler 19. yüzyıl kavramlarını kullanarak mücadele vermek yerine yeni kavramlar yaratmanın

ve üretmenin daha somut sonuçlar verebileceğini ileri sürmektedirler. 2000'e çeyrek kala evrenselleşen bazı sorunların çözümü belki yeni kavramlar ve yeni mücadele biçimlerini gerekli kılıyor. Bu gelişmelerin, umutların gerçekleşmesini beklerken, günümüzde "kutsal aile" yerine yeni tür bir aile ve insanlar arasında daha eşitlikçi ilişkiler yaratmaya yönelik sosyalist ülkelerde ailenin, aşkın ve sevginin kapitalist ülkelerden farklı ve birçok bakımdan (kadın-erkek, ana ve babalar ile çocukların ilişkilerinde) daha olumlu bir yönde geliştiğini görüyoruz. Sosyalizmi benimseyenlerin "kutsal aile"ye karşı çıkmalarının nedeni, bu tip ailenin okul, din, ordu vb. kurumlar gibi devlet ile birey arasında yukarıdan (burjuvaziden) gelen emirleri aktarıcı, körü körüne itaati sağlayıcı bir rol oynamasıdır; bu aile yapısının ana ve/veya baba otoritarizmi altında antidemokratik işleyiş biçimidir. Yani özünde halk demokrasisine inanan sosyalistlerin kadın-erkek eşitliği açısından olumsuzluklarla dolu, iç demokrasiden yoksun ve kayıtsız-şartsız itaatçiliğin, kadın ve çocuklar üzerindeki diktatörlüğünün en tipik örneklerinden olan "kutsal aile"yi savunmaları çok zor. Bu bağlamda sosyalistlerin bir yandan da artık ailelerini ve aile içi ilişkilerini demokratikleştirmeleri gerekmektedir.

Saçak, Sayı: 48,
Ocak 1988, s. 44-48.

"Özgür Aşkın" Pabucu Dama...

12-18 Ağustos 1993 tarihli *Le Nouvel Observateur* dergisinin gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, on Fransızdan sekizi eşine sadık. Fransızların şıpsevdi, uçarı ve ayrangönüllü oldukları artık "hikaye". Araştırma sonuçları hem şaşırttı hem de nasıl yorumlanacağı bilinemiyor: Yoksa yanıtlayanlar yalan mı attılar? AIDS ve gelecek korkusu aşk ve seks alışkanlıklarını mı değiştirdi?

Gelecek tedirginliği artık bulunanla yetinilmemesi sonucunu mu doğuruyor? Sevgili, metres dönemi tarihe mi karıştı? Yorumlar değişik. Ve belki bunların hepsi birlikte rol oynuyorlar.

Araştırma sonuçlarına göre, "Hep-sürekli sadıkların" oranı kadınlarda % 86, erkeklerde % 72. Ortalaması % 80.

"Arada bir kaçamak" yapanların oranı kadınlarda % 3, erkeklerde % 8. Ortalaması % 5.

"Sık sık kaçamak" yapanların oranı kadınlarda % 1, erkeklerde % 3.

Yanıtlar kadınların erkeklerden daha sadık olduklarını gösteriyor. Yani Paris'lerde veya Fransa'larda metroda, pazarda, sinema kuyruklarında rastladığımız bayanların veya bayların tebessümlerine sakın aldanmayın. Hele kadınlarınkine: Çünkü bugünlerde

Fransa'da eşler *altafidelidad* dönemini yaşıyorlar: "Özgür aşk" Mayıs 1968 ve hemen sonrasında kaldı. 1993'te yapılan bir kamuoyu araştırması Fransa'da kadınların % 33'ünün sigara içtiğini gösterdi. Geçmiş yıllarla kıyaslanınca bir azalma gözleniyor. Son yıllarda tütüne ve sigaraya karşı başlatılan tüzel ve toplumsal mücadelenin semeresi. Ancak Fransa'daki oran gelişmiş ülkeler arasında en yükseklerden biri. Ve özellikle genç kızların, hele 15-18 yaş arasındaki genç kızların sigaraya merak ve düşkünlüklerinin artması endişelendiriyor.

Aynı araştırma, dul kadın sayısının erkeklerinkinden yedi kat fazla olduğunu ortaya çıkardı. Bu olgu, sadece boşanmaların sayısındaki artışla ilgili değil: Aynı zamanda kadınların erkeklerden daha uzun ömürlü olmasının etkisi. Fransa'da erkekler 60-70 yaşlarında, kadmlar ise 70-80 yaşlarında "göç ediyorlar".

Aynı araştırmaya bakılırsa, kadınların % 44'ü horluyor. Ve pek çoğu ise horladığım kabul etmek bile istemiyor: Uykusu hafif olanlara duyurulur. Bu arada horlamanın nedenlerini bulmak için yapılan bilimsel ve tıbbi araştırma sayısı son yıllarda arttı. Belki yakında çaresi de bulunur...

Aile Yaşantısı

Ağustos 1993'te İNSEE Fransa nüfusunun % 81'inin aile yaşantısı sürdürdüğünü açıkladı. Geri kalan 11 milyon ise ya tek başına yaşıyor ya da kollektif bir biçimde. Fransa'da kelimenin bütün anlamında tek başına yaşayan 6 milyon insan bulunuyor. İNSEE rakamlarına göre, kadınlar ortalama 11,6 yıl, erkekler ise 5,9 yıl yalnız yaşıyorlar. Kadınların durumu onların daha uzun yaşamalarıyla ilgili. Aym rakamlar, 65 yaşındaki bir kadımn 19,9 yıl daha yaşayabileceğini ispatlıyor. Erkeklerde ise 65'inden sonra yaşama olanağı süresi 15,6 yıl. Çiftlerde erkek erken ölüyor. Boşanma halinde ise erkek yeniden evlenmekte daha kolaycı/daha rahat.

Kadınlar boşanma halinde çocuk veya çocuklarıyla yalnız yaşamayı tercih ediyor.

Fransa'daki ailelerin % 21'i iki çocuktan fazlasına sahip. Fransızların % 20'si 60 yaşından büyük: Nüfusun yaşlılığı yöneticileri tedirgin ediyor. Bu nedenle çocuk doğurmayı teşvik edici önlemler almaktalar. Fransızların % 27'si bekâr. Bekârlar daha çok vergi ödüyorlar. Bunun sonucunda evlenmeye umar olarak sarılanlar var.

Fransızların % 33'ü yabancı kökenli. Ana veya babası veya her ikisi yabancı Fransızlar nüfusun üçte birini oluşturuyor. Yabancı düşmanlığını siyasi malzeme yapan sağ ve aşırı sağ partilerin mutlaka görmek istemedikleri bir nokta.

Fransa'da ana ve/veya babası hapiste 140 bin çocuk bulunuyor.

Fransız erkekler yaşamları boyunca ortalama dört kez âşık oluyorlar. Bayanlarda oran 3,5 kez. Kasım 1994'teki araştırmaya göre.

Evlilik oldum olası Fransa'da kadın veya erkeklerin çok önem verdikleri bir konu olmadı. Son yıllarda nitekim evliliklerde azalma bile saptandı: 1980'de bir yıldaki evlilik 334 bindi. 1982'de 312 bin. 1984'te 281 bin. 1987'de 265 bin. 1988'de bir artış gözlendi: 271 binle. 1989'da 281 bin. Yeniden azalma sonra: 1992'de 271 bin. 1993'te azalma sürdü. Fransa, 1000 kişiye 4,7 evlilikle, evlenme oranı Avrupa'daki en düşük ülke konumundadır.

Gençler evlenmeden yıllarca birlikte yaşamayı tercih ediyorlar. Bugün evlenenlerin yarıdan çoğu, bazen birçok yıldan beri birlikte yaşayanlar. Çoğunun çocukları bile var. Yani çocuklar anababalarının evlenme törenine katılma şansını yakalayabiliyorlar: Yıllarca anlatılacak bir anıdır bu. Nitekim yıllık çocuk doğumlarının üçte biri birlikte yaşayan ve evli olmayan çiftlerin. Ancak evlilik gibi "sağlam" bir kurum değil, birlikte yaşamak. Bu ve başka nedenlerin ittirmesiyle bir süre sonra bazen on yıl sonra, evlenme kararı veriliyor.

Evliliklerin % 11,4'ü yabancılarla evliliklerden, 1994'te.

Yabancı erkekle yabancı kadının evlenmeleri toplam evliliklerin %4,9'udur. Yabancı erkek Fransız kadın evlilikleri ise % 6,5'i.

Çalışma Yaşamında Eşitlik (mi?)

Mesleki eşitlikle ücrette ve işyerinde terfide eşitlik sağlamak kadınların en zorlu sorunlarından. Örneğin Fransa'da ücretler arasında eşitsizlik hâlâ geçerli CERC'in (Gelirler ve Giderler Araştırma Merkezi) rakamlarına göre, erkeklerin gelirleri kadınlarındakinden % 31,4 daha fazla. Ücretler arasındaki farkın nedeninin % 15'i mesleki kalifiyeden kaynaklanıyor. Gerisi ise cinsel ayırımdan. Ayrıca kimi meslek neredeyse erkeklerin tekelinde veya egemenliğinde: Örneğin mühendislik (kadınlar % 9), teknisyenlik (kadınlar % 10).

Enaz ücretlilerin üçte ikisi kadın. Dul kadınların gelirleri ise genel olarak çok düşük. Ve zaman zaman yoksulluk sınırında. Hele eşlerini 60 yaşmdan önce yitirenlerin durumu: Emeklilik hakkını elde etmeden ölenlerin eşleri bu durumda haklarının ne olduğunu da bilmediklerinden daha zorlanıyorlar. Pek çok kadın, eşlerinden sonra gelir ve yaşam düzeylerini de yitiriyorlar. Pek çok kadının gelir düzeyi ve yaşam düzeyi eşinin yitirilişinden sonra ciddi biçimde azalıyor.

İşsizlik kadınlar arasında daha yaygın. Erkekler arasında % 9-10 kadar olan işsizlik oranı kadınlarda % 12-14, kimi bölgede ise % 20 civarında. 25-49 yaşları arasındaki kadınlar arasında işsizlik dramatik boyutlarda. Ve bunun nedenleri arasında kıdem sonucu ücreti biraz artan yaşlı işçi bayan yerine daha ucuz ve enaz ücretle çalışmaya hazır, genç bayanların patronlarca tercihi başta geliyor.

İşsizlik sonucu mesleki eğitimin önemi arttı. Ancak mesleki eğitimden yararlananların sadece % 37'si bayan.

Çalışan kadmlar, patron, ustabaşı ve benzerlerinin seksist, cinsel ayırımcı tavırlarına ve cinsel saldırılarına uğruyorlar. Kadmlar bunlardan çok ciddi bir biçimde şikayetçiler. Kimi işçi eylemine yol açan bu olaylar, son yıllarda filmlere de konu oluyor. Ve kamuoyu konuya yakın ilgi gösteriyor.

Çalışma yaşamındaki dengesizlikler, eşitsizlikler hem işçi örgütlerini harekete geçirici özellikte hem de kadınların sendikalarda gittikçe önemli düzeyde rol almalarında belirleyici oldu. Bir örnek olarak Fransa'nın ikinci büyüklükteki işçi örgütü CFDT'nin (Çalışanlar Demokratik Fransız Konfederasyonu) genel sekreterinin (Türkiye'de genel başkanlığa tekabül ediyor) bayan Nicole Notat olduğunu anımsatayım. Ekim 1992'de konfederal yönetim kurulundaki "komplolar" sonucu dönemin yeni seçilen genel sekreterini eleyerek yerini alan bayan Notat, 24 Mart 1994'te CFDT'nin 43. Kongresinde tartışmalı bir biçimde yeniden koltuğunu kurtarmayı bildi. CFDT'nin adında "demokratik" dendiğine aldanmamak gerek: Sendikal demokrasi yok. Kadın olsa da bayan Notat erkek sendika bürokratları gibi her türlü ayak oyunlarını biliyor. Sert, otoriter kişiliğiyle istediğini yapıyor. Maço sendikal dünyada kadın bir genel sekreter pek sık rastlanan bir olay da değil.

Kadınların eşitliğini, tam eşitliği, ve her konuda her istediğini gerçekleştirmesini savunmak feminizmin bir boyutu. Kadınlar tarihi gelişme içinde erkek işi sayılan veya öyle gösterilen birçok meslekte başarılı oldular. Bu arada *torero* olan kadına bile rastlandı. Bir zamanlar ünlü Conchita Cintron vardı. Evlenmeye karar verince koca adayı, "Ya boğalar ya ben!" deyince, bayan *torero* eşini seçti. Son yıllarda ise fransız bir bayan var, *torero* olarak: marie Sara isimli genç bayan, hem yerde hem de at üstünde en başarılı *torera,* yani bayan *torero*. Boğaları öldürmekte üstüne yok. İsim babası ünlü sinema ustası Jean-Luc Godard, O'nun büyüyünce boğa öldürücüsü olacağım bilseydi, isim babalığım üstlenir miydi?

Çünkü feministlerin bile, kadınların ille erkeklerin yaptığı her işi, bu arada özellikle erkekler yaptığında bile eleştirilen boğa öldürücülüğünü, kadınlar yapınca onaylamadığını biliyoruz. Kadınlar, mutlaka erkeklerle her alanda eşit olduklarını, hiçbir mesleğin erkeklerin tekelinde olmadığını ispatlayabilmeliler. Ama bu öldürmekte olmamalı...

Kadınlar bugün ille erkeklerin yaptığının aynısını yapmaktan yana değil. Birkaç ay önce gerçekleştirilen bir araştırmada, kadınlara sorulan "Hangi konularda eyleme katılırsınız?" sorusuna, yanıtları şöyle: % 65'i iğfalin kınanması ve ortadan kaldırılması için, % 65'i kadınların dövülmesine karşı eyleme katılırım, dedi. % 34'ü ücretlerde eşitlik için...

Kadınlar günümüzde aile yaşamında, aşk yaşantılarında, çalışma dünyasında, işte, başarılı olmak istiyor. Yaratmak, doğuran olarak yratmak, çevresinin hayranlığım kazanmak arzusunda. Yani bütün insanların yapmak istediklerini yapmak istiyorlar. Başarılı olmak. Atıldıkları her alanda. Ele aldıkları her konuda.

Kadın ve Sanat

Kadınların özellikle başarılı oldukları ve başarılarının en büyük kadın düşmanlarınca bile en kolay kabul edildikleri alanlardan biri sanattır. Edebiyat alanında, roman ve öykü yazarı olarak, şair olarak... Karikatürcüler, tiyatro oyuncu ve yönetmenleri, tiyatro yazarları, sinema oyuncu, yönetmen ve senaristleri, ressamlar, türkücü ve şarkıcılar... yontucular... Ve aklınıza gelebilecek bütün sanat dallarında birçok kadın ünlü biliniyor. Kiminin adını şimdiye kadar bir bazen birkaç kez belirtme olanağı buldum. Burada bu konuda özellikle ressamlar, rock ustaları ve sinema dünyasının ünlülerini bir kez anlatmak istiyorum. Aslında bu konulardaki bütün ünlüleri anlatmak ayrı çalışmaların konusu olmaya adaydır. Hele Türkiye'de kadın sanatçılarımıza ilişkin genel ve özel çalışma eksikliği kendini feci bir biçimde duyumsatıyor. Kadın yazar, şair, sinema ustası (örneğin Bilge Olgaç, Belgin Doruk...), yontucu, ressamlarımız üzerine ciddi ve bilimsel çalışmalar yapılması büyük bir gereksinme ve meraklılarım bekliyor. Bu arada üniversitelerde kadın tarihi konulu seminerlere de ihtiyaç var: Yeni araştırmacılar yetiştirmek için. Kadınların tarihini yazabilmek için...

Önce Ocak 1993'te Paris'teki kadın ressamların toplu sergisinden söz etmek istiyorum:

Grand Palais'de Kadınlar Sergisi

Yontucu ve Ressam Kadınlar Birliği 109. "Salon"unu 24 Ocak 1993'te *Grand Palais*'de (Büyük Saray) açtı. 26 Ocak akşam üzeri *"vernissage"* yani "cilalama" yapıldı. Sergi 14 Şubata dek sürüyor. Camille Claudel, Portekiz kökenli Maria Helena Vieira da Silva ve Jacquiline Padovani'nin izleyicisi sanatçı kadınlar ilginç bir biçimde örgütlediler sergilerini: Yedi konulu, yedi özerk grupta. Her grubun sorumlusu, sanatçı arkadaşlarını bizzat seçti. Yedi konu şunlar: Maddeciler, İç yolculuk, İmler ve yazılar, Amerikalılar, Ekoloji-Doğa, Vücut, Siyah kare.

Yedi grupta yaklaşık üç yüz sanatçı bir arada. Hollandalı, İtalyalı, Cezayirli, Panamalı, İsrailli, Japonyalı. ABD'li, Perulu, İspanyalı, Çek, Hintli, İngiltereli, Şilili, Venezuelalı, İsveçli, İsviçreli... dünyanın her yöresinden sanatçı. Fransızların ise kimi Mısır, Cezayir, Fas, Tunus, Lübnan, Vietnam, Bolivya, Korsika doğumlu. Çokluk ve çeşitlilik olgusu yani. Herkes ülkesinden, çocukluğundan, ilk gençlik yıllarından taşıdıklarını toplamış, getirmiş.

Görünen ve görünmeyen. Görünmeyeni arayan bakış. Maddeyi aşmak, ona biçim ve hayat vermek, Yuğmak. Yoğurmak. Gezmek. Gezinmek. Monotonluk, alışılmış tıngır-mıngır, yerine yeni şeylere açılmak. Günlük rahat yerine riski göze almak. Yürümek. Tren, otobüs, otomobil, uçakla seyahat etmek. Ya da koltuğunuzdan, kahvedeki iskemlenizden hiç kalkmadan bir iç yolculuğa çıkmak. Hayal gücünüzle kanatlanmak. İnsan başlı hayvanlar. Üç başlı kadınlar. Dört gözlü başlar. Kapanmayan çeneler. Zaman unsurunun yitip gittiği, tabuların yerleyeksan olduğu gizemli diyarlara "uçmak". *Nice trip honey.* Göremediklerimizi görmek. Baktıklarımızda saklananların ayrımına varmak. Arkasından göz yaşı döktüklerimizle yeniden bir araya gelmek. Söyleşmek. Dertleşmek. Sorunları çözmek. Gerçek ve geleceğin masal ve destanın karıştığı "rüyalar-

da" gezinmek. El ele. Kol kola. Olduğumuzu sandığımız, olduğumuzu savunduğumuz insanlar mıyız? Yoksa başkaları mı? Haydi arayıp bulalım. Gerçek saklambaç.

Her gün yinelediğimiz, aşınmış eylemlerimizden vazgeçtiğimizde yaşantımızın değiştiğini mutlaka göreceğiz. Dünyaya, yakın çevremize başka bir gözle bakacağız. Vapura, otobüse, metroya, otomobile, trene farklı saatlerde bindiğimizde, çevremiz mutlaka değişecektir. Çocukluğumuzun öyküsü: "Yüksek Ökçeler". Anımsıyor musunuz? Rüyalarımızda, sadece rüyalarımızda özgürüz. Rüyalarımızı gerçekleştirmek bizim ellerimizde... Bugünün sanatı yarının ortak hafızası.

Paris'te yaşayan birçok kadm sanatçımız bulunuyor. Bunlardan biri Odet Saban'dır. O'nunla 1993 başında yaptığım söyleşiden bir alıntı yapmak istiyorum:

"Yakında yapılacak karma sergi için Filistin-Ürdün resimleri hazırlıyorum. Umarım yetiştiririm. Hastalık, konuşup, konuşamamak hastalığıdır. Ben susmaya mecbur olduğumuz şeyleri resimlendirdim. Belirtilmesi gerekenle, anlamı birleştirerek, sevgi, güzellik, başkaldırı ve ütopyayla resmi bitirmek. Örneğin, bir tablomda, Belçika'daki bir toplama kampını, Anvers ve Liege'li faşizm karşıtı gruplarla ziyaret ettikten sonra, konuştuklarımızı ve dinlediklerimi resmetmeye çalıştım. Deniz Han, Gök Han, Toprak Han serisine gelince, 16 yaşımda, Filistin'de okuduğum bir kitapla ilgilidir: V.M. Kocatürk'ün Türk Edebiyat Antolojisi. Bu kitaptaki Oğuz Kağan destanını biliyorsunuz. Oğuz Han'ın hanımının ne ismi ne cismi belli. Ama oğullarımn isimleri de portreleri de çizili. Olacak şey mi bu? Dahası o zamanların kimi erkek isimleri ise bugünkü kadın isimleri: Örneğin Deniz... Mademki dünkü erkek Deniz erkek ve han, niye bugünkü Deniz'i Han yapmayayım dedim. Öte yandan resimlerimde Türk milliyetçiliği olmasın diye isimlerini uzattım. Bir resmim, eski Mısır'da bazı hanedanlarda, kadının

konumunun, bugünkü hukuki konumlarından daha insani durumda oldukları fikrinden çıktı. Bir başkasında, 1978'de, "gâvur" bir Türk kadınının Anadolu'daki trafik kazasını anlattım. Bir başkasında Japonya ve Çin ilişkisini. Bir başkası, istenmeden doğan ve sevilmeyen fakat her şeye karşın doğan ve büyüyen çocuklar için yapıldı. Öte yandan ortak kültürel temellerimiz olarak tek tanrılı dinleri, özellikle İslam'ı ve Yahudiliği anlatmaya çalıştım. Onların kültürümüz, tavır ve davranışlarımız üzerindeki etkilerini... "Ve ressam şöyle bitiriyor söyleşimizi: "Burada, 'yaşamın' ne anlamı var? Aşığım. Ve beni yaşatan işte bu."

Kadını, kadınlık durumunu resimleyen başka pek çok kadın ressam var. Onlardan biri olarak anmak istediğim Frida Kahlo de Rivera'dır. 1907-1954 yılları arasında Meksika'da yaşayan bayan sanatçı Meksika Birleşik Devletleri Komünist Partisi üyesidir. Eşiyle birlikte. 1930'larda Devrimci Sanatçılar ve Yazarlar Sendikası kurucu ve üyesidir. Partisinin ve sendikasının bütün gösteri ve yürüyüşlerine katılır. "Kazadan" sonra bile: tekerlekli sandalyesinde, eşiyle birlikte: Diego ile. Gösterilerde "Viva la vida" "Viva la libertad" yanında "Barış, Toprak, Ezilen Halklara Okul", "Zapata vive!" sloganları dikkat çeker. Köylüler de katılır gösteri ve yürüyüşlere, işçiler ve sanatçılarla birlikte: Onlar "Toprak ve Özgürlük" isterler. İspanya İç Savaşı'na o yıllarda SSCB'lilerden hemen sonra en çok yardıma koşanlar Meksikalılardır. Frida, o yıllarda Meksika'da yaşayan Troçki ile dosttur. Komünist Parti'li yoldaşlarının Troçki'yi eleştirmelerini tek başına karşılamaya çalışır: "O'na haksızlık etmeyin" der. Troçki'nin Frida'ya aşık olduğu bile söyleniyor. Ve bütün bunlar, Troçki'nin ölüm korkusu, ölümün O'nun çevresinde dolaşması ve daha bir dizi şey, gösteriler, köylüler, işçiler ve günlük yaşamın izleri Frida'nın yapıtlarına yansır...

Edith Piaf, Fransa'da; Umm-Kalsoum, Mısır ve komşularında kadın şarkıcı olarak kadımn "imajına" saygınlık kazandırıcı yadsınamaz rol oynadılar. Türkiye'de Safiye Ayla ve başkaları akla geliyor. Uluslararası boyutta Kalsoum ve Piaf yanında Rock, soul, caz müzik alanlarında kadınlar 1950'li ve 60'lı yıllardan itibaren kendilerinden söz ettirdiler: O zamana dek erkeklerin tekelinde olduğu iddia edilen bir alana daha kadınlar güçlü bir biçimde girdiler: Kadınlar sayesinde müzik dünyası yeni bir yüz takındı: 1950 ve 60'lı yılların *The Shirelles, The Ronettes, The Supreme*s isimli grupları, "Please Mister Postman", "I want you" şarkıları unutulur mu? The *Runaways*'in aklı baştan alan şarkıcısı Cherie Curry'nin "I want you" deyişi, yarattığı etki ve kadınlarda uyandırdığı özgürleşme duyguları bakımından vurgulanmaya değmez mi? O yıllardaki ve daha sonraki yıllardaki kadınları ve kadın grupları ülkelerinde ve başka ülkelerde uyandırıcı rol oynamadılar mı? Sadece şarkılarıyla değil, yaptıkları söyleşilerle kadını birey olarak etkili kılmayı bilmediler mi? Bir örnek olarak *The Pointer Sisters*'den en genç olanının bir söyleşisinden şunu aktarmalıyım: "Anne ve babamız önce bozuk çalıyordu. Ne zamanki onlara bir ev satın aldık; o zaman her ikisi de 'haydi kızlar, şarkı söylemeye devam edin' dediler."

"Lady Soul" takma isimli Aretha Franklin de amlmaya değer: 1942'de Memphis'de doğdu, Protestan bir papazın kızıdır. Yıllardır soul müziğin en büyük ismi: "I never love a man", "Respect", "Until you come back to me" en bilinen şarkıları.

Afrika müziğini bütün dünyaya tanıtan, Afrikalı kadımn özgür ve kendinden emin bir birey olduğunu ispat eden Miriam Makeba. Bugün O'nun izinde yürüyen birçok genç var: Angelique Kidjo, Paulino Vieria gibi...

"Blues sister" takma isimli ve ilk plağını 1955'te dolduran Etta

James'in 1950'lerdeki üçlü kadın grubunun adı *"The Peaches"*di. Sonra ikili bir grup kurdu: *"Betty and Dupree"*. İşte birkaç şarkısının başlıkları: "Deep in the night", "The right time", "Down home blues", "Love and happiness" veya "Give it up"...

Janis Joplin, Donna Summer, Deborah "Blondie" Harry, Tina Turner ve daha başkaları bugün Madonnaların, Sade'lerin, Neneh Cherry'lerin yolunu açan ünlü kadın şarkıcılardır. Artık anababalar kızlarının gitar alıp, "tıngırdatmalarına" karşı çıkmıyorlar/kızmıyorlar. Çünkü kadınlar da bu "işi" çok iyi yaptıklarını ispatladılar. Öte yandan giyim-kuşamları, hal ve tavırlarıyla, davranışlarıyla "yerleşik kadın düzenini" sarstılar. "Sistemi" sorguladılar/sorguluyorlar. ABD toplumu gibi dışarıdan bakılınca ilk göze çarpmayan, tutuculuk ve dinci yobazlığın egemen olduğu bir toplumda kadın şarkıcıların kimi davranışları kimi sözleri kimi söyleşileri tam anlamıyla bir "bomba" etkisi yapmaya adaydırlar. Dinle sözel olarak hesaplaşmalarının altını çizmek gerekiyor. Birçok bakımdan başka ülkedeki kadın ve erkekleri çileden çıkarabilen Madonna, gerçek adıyla Louise Cicone, bu alanda tam anlamıyla "devrimci"dir. Bir kez takma ad olarak Madonna'yı alarak provokasyon yapıyor. Sonra her fırsatta tutucu Amerika ahlak ilkeleriyle alay ederek: Şarkılarına "Erotica" ismini vermesi, çıkardığı kitabın adını S.E.X. koyması. Akıl almaz klipler ve "cüretli" filmler yapması... Bir şarkısının adı "Where life begins"dir: Hayatın başladığı yer. İşte bayan şarkıcının açıklaması: "Bu bir açıdan orgazma ulaşmayı, zevk almayı belirtir. Öte yandan yaşamın coşkusunu vurgular. Kadın seksi yaşamın başladığı yer değil midir? O halde neden onu da şarkılarımızda söylemeyelim?"

Yüzde yüz Protestan, Katoliklere bile tahammülü olmayan tutucu dincilerin egemenliğindeki (yıllardır televizyonları aracılığıyla din propagandası yapan tele-papazları anımsamalı) ABD toplumunda bomba bu değilse nedir? Madonna "skandalımsı" açıklamalarını sürdürüyor: "Gençliğimde sevmediğim adamlarla aşk yaptı-

ğım oldu. Hiç bir zevk almadan. Ama aşkta zevkle sevgi birleşebilirse o zaman mutluluk doğar."

1992'de Fransa'nın sağ, tutucu ve "şık" dergilerinden *Paris-Match* ile söyleşisinde şunu belirtiyor: "Beni beğenmeyenlerin sorunu: Dindir. Beni beğenmeyenlerin çoğunluğu yobazlardır." Aym söyleşide şunu da dile getiriyor: "Mesajım kısaca şudur: Ders vericileri dinlemeyiniz! Etki altında kalmayınız. Yaşam değişiyor! Biz de onun değişmesi için mücadele etmeliyiz! Kaderci olmayımz!"

Söyleşinin sonunda gazetecinin "Kimlerden nefret ediyorsunuz?" sorusuna Madonna'nın yanıtı şudur: "Ahlakçı ve gerici Amerika'dan. Beyaz ırkın üstünlüğü iddiasındakilerden, Beyaz ırkın üstünlüğü için mücadele edenlerden. İslamcı entegristlerden... Bir kitap yazdı diye Salman Rüşdi'yi katletmek isteyenlerden.."

Din konusunda daha radikal ve daha açık tavır takınan kadın şarkıcılar da var: İrlanda kökenli Sinead O'connor'un bir konserinde, bütün televizyon kameralarına aktardığı, seyircilerine göstererek Papa 2. Jean-Paul'ün fotosunu yırtması...

1960'ların başında rock ve pop müziğin Türkiye'de tanındığı yıllarda kadın şarkıcı olarak iki kız kardeş önce çok tanındılar: Ajda ve Semiramis Pekkan kardeşler. O yıllarda Çamlıca Kız Lisesi'nin büyük olasılıkla en "fırlama" kızları olarak.

Ajda ve Semiramis Pekkan kardeşler o yıllarda bütün kadınları etkiledi: Hele basın organlarının o yıllarda yeni yeni başlayan magazin sayfalarında onların boy boy ve sık sık fotolarını yayınlaması üzerine... Özellikle moda konusunda etkileri yadsınamaz. Onları aym yolda Nilüfer, Sezen Aksu, Nükhet Duru ve diğerleri izlediler...

Türkiye'de aynı yıllarda daha radikal ve daha siyasi bayan şarkıcılar seslerini duyurdular. Bu alanda mutlaka bilimsel ve ciddi araştırmalar yapılmalı: Aklıma gelenleri ve unuttuklarımdan bağışlamalarım rica ederek, sıralamak isterim: Sümeyra, Bilgesu Erenus, Selda Bağcan...

Sinema ve Kadın

Başlık sinemada kadın veya kadının sineması da olabilirdi. Kadının sorunları binbir biçimde anlatılabilir. Onlardan biri de kadımn sinema yoluyla kendini anlatması ve bunun aktarılmasıdır. Burada bunu yapmak istiyorum. Yapmayı denemek istiyorum. Bu iş için Paris yakınındaki Creteil'de her yıl düzenlenen Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği'nin üç yıllık birikimini aktarıyorum. Yazılar şenlik bitimini izleyen günlerde yazıldı. Dosyalarından çıkarılarak ilk kez burada okuyucuya sunuluyorlar:

Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği

Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği'nin sekizincisi 14-23 Mart 1986'da Creteil'de yapıldı. Şenlikte dünyanın dört bucağından yirmi kadar ülkeden gelen yüzden çok film gösterildi.

Creteil, Paris'in güneydoğusundaki eski bir banliyösü. Şimdi ise Fransa'nın 94 numaralı ili. Gökdelenleri, "cicili bicili" ve rengârenk apartmanları, koskocaman yapay gölü ile Fransa'da özellikle büyük kentler çevresinde son on yıllarda oluşturulan uydu kent/ "yeni kent"lerin en ilginç örneklerinden biri. Bu uydu-yeni kentler

birer "yatakhane-kent" görevini yerine getiriyorlar: Sabah metro ve RER (Réseau Express Regional. Hızlı Metro diyelim) ile insanlar evlerinden çalışma mekanlarına, özellikle Paris'e "iniyorlar". Ve akşamları iş bitişi evlerine/yatakhanelerine dönüyorlar. Toplu taşıt araçları sabah 7-9.30 ile akşam 17-24 saatleri arasında tıklım tıklım insan taşıyor. Creteil Paris merkezinden bir saatlik uzaklıkta. Metroyla elbette. Otomobille gitmeye kalkarsanız belli olmaz.

Her yıl olduğu gibi Şenlik Creteil'e belli bir canlılık kazandırdı. Hele Kültür Merkezi ve sinema salonlarında. Sinema salonlarını dolduranların sayısı her yıl artıyor: Geçen yıl 25 bin giriş yazıldı. Bu yıl sayının 30 bine çıkması bekleniyor.

1985-1986 Sinema mevsimi Fransa'da kadın yönetmenlerin birçok başarısına tanık oldu. Agnes Varda'nın *Evsiz Barksız*'ı (Sans *Toit Ni Loi*) Venedik Film Şenliği'nde jüri büyük ödülünü aldı. Aynı filmde başrol oyuncusu Sandrine Bonnaire (18 yaşında genç bir yetenek) en iyi kadın oyuncu Cesar'ına (Fransa'nın Cesar'ı ABD'nin Oscar'ına tekabül ediyor) kavuştu.

Coline Serreau *"Üç Erkek ve Bir Beşik"* filmi ile *"Rambo"*ya fark attı: 11 Şubat 1986'daki rakamlara göre, Serreau'nun filmini Paris'te görenlerin sayısı 1.629.244 iken, Rambo, *1.812.198* kişinin ilgisini çekmişti. Serreau'nun filmi en iyi film Cesar'ını da alarak başarısını pekiştirdi.

Vera Belmont'un 1950'lerde PCF (Fransız Komünist Partisi) içindeki "hücre" çalışmalarını, kadına bakışı ve çekememezlikleri, parti içi sorunları anlattığı *Kızıl Öpücük (Rouge Baiser)* filmi aylardır afişten inmedi.

Fina Torres'in Cannes Film Şenliği'nde Altın Kamera Ödülü'nü alan ilk filmi *Oriane* ve nihayet ABD'li Susan Seidelman'ın Madonna'ya başrol verdiği *Suzan Aranıyor, Umutsuzca* filmi kadın yönetmenlerin başarılarının kanıtlarıdır.

Son yıllarda Fransa'da kadın filmcilerin yapıtlarında/üretimlerinde belli bir artış saptandığını da belirtelim: Kadın yö-

netmenler 1947-1961 arasında toplam filmlerin % 1,38'ini gerçekleştirmişken bu oran 1971-1984 döneminde % 5,9'a ulaşmıştır. 1947'den 1984'e üretilen 5.636 filmin 193'ü kadın yönetmenlerin eseridir. Kadın yönetmenler arasında ondan çok filmleriyle Jacqueline Audry, Marguerite Duras (aynı zamanda ünlü bir yazar) ve Agnes Varda (yönetmen Jacques Demy'nin eşidir) dikkat çekiyorlar.

Kadınlar tarafından yönetilen kadın sorununa yönelik filmlerin sayısı diğer ülkelerde de artıyor: Creteil Şenliği'nin başarısı da bunu kanıtlıyor. 1979'da ilk düzenlendiğinde marjinal bir şenlik olarak kalacağı, hatta bir süre sonra tükeneceği sanılırken kötü öngörünün tersi yaşanıyor.

Türkiye'de Bilge Olgaç'ın yapıtları yanında Şerif Gören ve Atıf Yılmaz gibi ustaların ve diğerlerinin kadın filmlerine yöneldiklerini biliyoruz: Son iki yılda çevrilen *Kaşık Düşmanı, Gülüşan, Fahriye Abla, Bir Yudum Sevgi, Dul Bir Kadın, Dağınık Yatak, Kurbağalar, Yılanların Öcü* ve Başar Sabuncu'nun son filmi *Kupa Kızı* ilk akla gelenler...

Şenlikte Yenilikler

Şenlik birçok yeniliğiyle dikkat çekiyor: Fransa'nın ünlü kadın oyuncusu Bulle Ogier'nin *"Autoportrait"*si, On Fransız Kadın Yönetmen Bölümü ve Mai Zetterling'in Yapıtları Toplu Gösterisi gibi.

Bulle Ogier'nin oynadığı ve beğenip seçtiği yedi film şenlik boyunca gösterildi.

On Fransız Kadın Yönetmen Bölümü'nde ise, Marguerite Duras, Aline İssermann, İrène Jouannet, Jeanne Labrune, Annick Lanoe, Pomme Meffre, Euzhan Palcy, Coline Serreau, Charlotte Silvera ve Agnes Varda'nın son filmleri gösterildi.

İsveç sinemasımn tanınmış oyuncusu ve yönetmeni Mai Zet-

terling'in 1964'ten 1983'e yaptığı sekiz filmi özel bir bölümde gösterildi.

Nihayet Dorothy Arzner'e Saygı bölümünde, 1881-1939 yılları arasında yaşamış ABD'li kadın yönetmenin, kadın sorununa ilişkin sekiz filmini izleme olanağı bulduk.

Film gösterilerinden sonra yönetmen ve oyuncuların katılımıyla düzenlenen söyleşiler sayesinde, gazeteci ve izleyiciler, filme ilişkin sorular sorup, film ve yönetmeni konusunda daha ayrıntılı bilgi sahibi olabildiler. Birçok ülkeden gelen yüzden çok gazeteci de şenliğin ulaştığı uluslararası boyutu gösteriyor.

Kadın Filmleri Şenliği, ilk kez, aynı zamanda Şenlikler Kavşağı biçimini aldı: Şenlik süresince Annecy, Aurillac, Avignon, Belfort, Clermont Ferrand, Digne, Douranenez, Epinay Sur Senie, Grenoble, La Ciotat, La Rochelle, Laval, Lussas, Nice, Perpignan, Prades, Paris ve Villejuif film ve sinema şenliklerinin temsilcileri Creteil'de bulundular ve meraklılarla söyleştiler: Kendi şenliklerini anlatmak ve ödül almış filmlerini göstermek için. İleride düzenleyecekleri şenliklerin konuları ve içeriği hakkında bilgi verdiler. Böylece, örneğin 14-21 Ekim 1986'da Aurillac'da düzenlenecek Kırsal Dünya Filmleri Uluslararası Şenliği'nde, Erden Kıral'ın *Kanal, Bereketli Topraklar, Hakkâri'de Bir Mevsim* ve *Ayna* ile katılacağını öğrenebildik. Cezayir'in Constantine kentinde Eylül 1986'da düzenlenecek Festivalin bu yıl "Kadın Sorununa" ayrıldığını da...

Şenlik'te "Film Pazarı" da uğraş verdi. Onlarca dağıtımcının izlediği filmler pazarlanmaya çalışıldı. Öğrendiğimize göre, geçen yılki Şenlikte birçok ödül alan *Kaşık Düşmanı* dağıtımcısını bulmuş ve yakında gösterime girecek...

Barış ve Kadın

Bu yılki jüri üyeleri şunlardı: Bibi Anderson, Jean-Jacques Bernard, Claude Olivenstein, Ula Stockl ve Françoise Xenakis.

Bibi Anderson, ilk günden sonuncusuna seyirci önüne her çıkışında müthiş alkışlandı. Sondan bir önceki gün, 22 Martta, yapımcılığını üstlendiği 1985 tarihli *Dünya Bekliyor* (*The World is Waiting*) filmini gösterdi. Ve filmden sonra konu üzerine soruları yanıtladı. İsveç'teki Nükleer Silahsızlandırma İçin Artistler Derneği'nin çalışmalarını konu edinen filmde, derneğin kadm üyelerinin beş ayrı beyaz otobüsle birçok Avrupa ülkesini dolaşmaları ve her ülke yöneticisiyle (Başbakan, Dışişleri bakanı gibi) görüşmeleri anlatılıyor. Yöneticilere silahsızlanma ve barışa ilişkin beş ayrı soru soruluyor ve "evet" yanıtı alınmaya çalışılıyor.

Dünya Bekliyor, 1986'nın Dünya Barış Yılı olarak ilanıyla yakından ilgili. Barış çağrısında bulunan filmin mesajı özetle şudur: "Kaçık bir dünyada gerçekçi/akıllı olanlar kim, deli olanlar kim? Barış için şarkı söyleyen artistler mi? Stockholm Konferansmda barış görüşmeleri yapan delegeler mi? Yoksa Avrupa'yı dolaşan ve siyasetçileri köşeye sıkıştıran kadınlar mı?"

Her Konuda Film

Şenliğin yarışmalı bölümüne on iki film katıldı. Bunlardan Polonyalı Magdalena Lazarkiewicz'in *İlişki (Przez Dotyk)* isimli filmi jüri büyük ödülünü, Macaristanlı Livia Gyarmathy'nin *Biraz Sen Biraz Ben (Egy Kıcsıt En... Egy Kıcsıt Te...)* filmi Kadın Gazeteciler Cemiyeti ödülünü, ve Kanadalı (Quebec'li) Lea Pool'un *Anne Trister* filmi Halk ödülünü aldılar.

Belgesel filmler bölümünde on film yarıştı. Ve biri Meksika kökenli diğeri Arjantinli Susane Velarde Munoz ile Lourdes Portillo isimli yönetmenlerin *Anneler: Mayıs Meydanının Anneleri* filmi Halk ödülüne layık bulundu.

Bu filmlere kısaca değinip, kadınların değişik konularına nasıl yaklaştıklarını belirtelim:

İlişki: Çocuk yaşında babası tarafından iğfal edilen Therese, olayın etkisinden korkunç rüyalar görüyor ve epeydir tedavi için yattığı hastanede tam bir inziva hayatı sürdürüyor. Doktorlarla, çevresiyle ilişkisi enaz düzeydedir. Bir tek hastane rahibi ile iki üç laf ettiği oluyor. Odasındaki ikinci yatağa balerin Anne'nin gelmesiyle iki kadm arasında koşulların zorlamasıyla başlayan ilişki giderek dostluğa ve karşılıklı anlaşmaya dönüşüyor. Ve Therese değişmeye başlıyor. İyileşiyor. Ancak iyileşip "dışarı çıkınca, işsiz ve konutsuz" kalacağı korkusuyla hastaneyi terk etmek istemiyor: Aynı zamanda Anne'den de uzaklaşmaktan yana değil. Hastaneye yerleşiyor ve temizlik işlerinde çalışıyor. Çocuk sahibi olmak arzusu doğuyor. Bir erkekle aşk yapmadan, dölleme yolu ile bu isteğine kavuşacak. Filmde akıldan çıkmayan başarılı ve mesaj sahneler eksik değil. Örneğin annesinin hastaneye ziyaretine gelip Therese'i köye götürmek istediği sahne: Annesi "Artık köye dön. Baban öldü. Herkes o hikâyeyi unuttu." deyince. Çocuğun/genç kızın yanıtı çok açıktır: "Ben unutmadım!"

Biraz Sen ve Biraz Ben: Budapeşte'de bir ev. Evde üç kuşak, aynı aileden: Büyükanne ve büyükbaba, anne ile baba ve nihayet 15 yaşındaki Juli. Anne büyük bir otelde yönetici. Bu vesileyle, yönetmen, Macaristan'daki bürokrasiyi, yöneticilerin "küçük istismarlarını", hırsızlıklarım alçak sesle dile getirme olanağı buluyor. Bir bakanın yabancı konukları için düzenlenen yemek sahnesi mutfakta çalışanlardan, işçilerden, personelden yöneticisine ve bakana dek toplumdaki yeni tabakalaşmayı inceden inceye gösterme ve görme olanağı veriyor. Filmin asıl ağırlığı üç kuşak arasındaki çekişme/hırlaşma/anlaşmazlık. Juli, "Bir baltaya sap olamayacağı belli" arkadaşı ile hard-rock konserlerini asla kaçırmıyor. Bu sahneler ülkede gençliğin bunalımını, punk etkisini, yerleşik rejimin çözümlerinin/çözüm önerilerinin gençlerce reddini dile getiriyor.

Eşler arasındaki/karı-koca arasındaki traji-komik ilişkiler, 40

yaşlarındaki kuşağın sorunlarını anlatıyor: Aldatmalar, intikam almak için karşı-aldatmalar, yeniden bir araya gelmeler vb.

Büyükanne ve büyükbaba ise etraflarında olup-bitenleri pek iyi anlayamadan geçmişin özlemi içinde zamanlarının tümünü dört duvar arasında geçiriyorlar. Ve büyükanne Juli'nin her şeyi ile ilgilenmeyi günlük uğraşı biçimine getiriyor: Yaşama nedeni.

Macaristan'ın ünlü yönetmenlerinden L. Gyarmathy kimya mühendisi olarak çalıştıktan sonra, eşiyle birlikte mesleklerini değiştirmeye karar veriyorlar: 1960-64 arasında sinema öğrenimi yapıp, birlikte senaryo yazmaya ve film yönetmeye başlıyorlar. 1981-1982'de de Kadın Filmleri Şenliği'ne katılan bayan yönetmen yeni filmiyle hak ettiği ödülü aldı.

Anne Trister: Babasının ölümü üzerine ülkesi İsviçre'yi, annesini, erkek arkadaşını ve Güzel Sanatlar Akademisi'ni terkedip Quebec'in Montreal kentine göç eden 25 yaşındaki Yahudi bir genç bayanın öyküsü. Gittiği yerde baba dostu Simon (Nüvit Özdoğru) ve bir başka tanıdık, psikolog Alix, O'na yardımcı olacaklar. Babanın ölümüyle doğan "boşluk", sevme ve sevilme isteği Anne Trister'in sorunları. Ne atölyesinin duvarlarını resimleme girişimi, ne erkek arkadaşının hafta sonu ziyareti, ne bir lokantada rastlanan bir gençle bir gecelik macera mutluluğun yollarını açıyor. Anne üzüntüsünü bin tonluk yük gibi taşıyor. Anne, 40 yaşındaki bayan psikolog Alix'i sevmektedir. Ve O'ndan sevgisine olumlu yanıt alana kadar mutsuzluğu sürecektir.

Yönetmen Lea Pool 36 yaşında. 1970'lerin başında İsviçre'yi terk edip Quebec'e yerleşmiş. Bu filmde özgeçmişinden çizgiler eksik değil. 1981 ve 1985'te Kadın Filmleri Şenliği'nde değişik ödüller elde eden başarılı yönetmen, bu filminde de başarısını sürdürüyor. Özellikle müzik unsurunun başarılı kullanımıyla.

Yarışmalı bölümdeki filmlerden ödül verilmeyen ama mutlaka anılması gereken bir film ise, Brezilyalı Suzana Amaral'ın *Yıldız'ın*

Saati (A Hora Da Estrela). Kuzeydoğu Brezilya'dan büyük kente göç eden Macabea isimli genç kızın öyküsü. Bir kere ismi çok garip, büyükkenttekiler için. Tek parmakla daktilo yazarak, yaşamını kazanmaya çalışan büro işçisi genç bayanın sorunları pek çok: Çevresiyle, en başta büro arkadaşlarıyla, aym odayı paylaştığı diğer çalışan bayanlarla ve erkek arkadaşı demir-çelik işçisi ile iletişimsizlik ve kültürel yetkinsizlik. Brezilya'nın birçok halkından birinin dilini konuşan genç kızın kullandığı sözcükler, büyükkentliler tarafından anlaşılmıyor. Veya başka anlamlara geliyor. Yoksul ve alabildiğine saf genç kız radyo dinleyerek, öğrendiklerini ertesi gün erkek arkadaşına aktararak bilgili olduğunu ispata çalışıyor. Foto-romanlar okuyarak rüyalar âlemine "yolculuklar" yapıyor: Belki bir "gringo" O'na âşık olacaktır(!) ve O'nu "kurtaracaktır"(!) Patronunun, erkek ve kız arkadaşlarının kendisini kullanmaya çalışmaları Macabea'nın saflığına, dünyayı toz-pembe görmesine asla "zarar vermeyecekler". Ve O rüya âlemindeki yaşantısını / gezisini sürdürecektir.

Clarice Lispector'un romanından esinlenen filmde, yönetmen Suzana Amaral'ın filmin gösterimi sonrasında bizzat anlattığına göre, yazarın ABD'de yaşadığı ve dil bilmemezlikten kaynaklanan iletişimsizlik sorununun yansımaları var. Film, Şenlik'te "küçük insanların", işçilerin, çalışanların sorunlarını dile getiren ender bir yapıt olması açısından anlamhydı. Ödüllendirilmemesine gelince: Filmin ödül tablosunun zaten çok dolu olmasıdır: 17. Brasilia Şenliği'nde en iyi film, en iyi senaryo, gibi toplam on iki ödülü alan film, daha sonra katıldığı bütün şenliklerde de ilgi topladı.

Güney Amerika, *Anneler:Mayıs Meydanının Anneleri* ile seyircilerin ilgisini çekti. Arjantin'de Bir Mayıs Meydanı'nda dönüp duran anaların anlatıldığı belgesel film. Analara "Bir Mayıs Meydanı'nın delileri" denmesine şaşmamak gerek. Çünkü Videla'nın askeri darbesinden sonra yaprak kıpırdamazken analar harekete

geçtiler: "Yitirilen" çocuklarının bulunması için. Çünkü en başta onlar anladılar: UNUTMAK MÜMKÜN DEĞİLDİR. Ellerindeki pankartlarda *"NON A L'İMPUNADA!"* yazılı, gösterilerini günümüzde de sürdürüyorlar. Askeri diktatörlük döneminde "kaybolan/ yitirilen" otuz bin kişinin anaları, bacıları, eşleri, sevgilileri 1977'den beri mücadeledeler. On dört kadınla başlayan gösteri, yüzlere bugün binlere ulaştı. Bunun adı destandır artık. Kaybolan (aslında birkaç ay önce işkenceci bir ajanın/subayın açıklamalarıyla çocukların öldürüldükleri, uçaktan denize atılarak katledildikleri artık biliniyor) çocuklarını arayan analar ve kadınlar, Arjantin'i işkencede inim inim inleten, insanları sorgusuz sualsiz ortadan kaldıranların ortaya çıkarılmalarını, yargılanmalarını ve cezalandırılmalarını istiyorlar. Onun için "demokrasiye geçiş" sonrasında çıkarılan af yasasına en büyük muhalefet analardan geldi. Analar her perşembe günü ellerinde yitirilenlerin fotoğrafları, protestolarını sürdürüyorlar. Başkanları Hebe de Bonafini ve başkan yardımcıları Maria Cerruti soruna çözüm bulunana kadar mücadeleye devam diyorlar: ANALAR UNUTMAZ...

Ve Bir Kitap

Kadın yönetmenlerin kendilerinden söz ettirmesi, yapıtlarının sadece kadın filmleri şenliğinde değil, başka şenliklerde de ödüllendirilmesi son yılların sinema tarihinde yer alacak olaylar. Bu olaylar "kadınlar sineması"nın varlığına da işaret ediyor: Kadınların anlattıkları konuları seçmesinden, bu konuları anlatmalarına kadar belli bir yeni duyumsallık, belli bir farklılıkla. Hemen söyleyelim ki bu yeni ya da konjonktürel bir şey değil: *Cinema de Femmes, Femmes de Cinema* (Kadınlar Sineması, Sinemanın Kadınları) isimli kitabını hazırlamakta olan tarihçi, öğretim üyesi ve yazar bayan Paule Lejeune, ilk kadın sinemacının 1896'da, yani bir yüzyıl önce, ilk ürününü veren Fransız Alice Guy olduğunu belirtiyor. Si-

nemanın "keşfinin" bir yıl sonrasında bir kadının bu işe el atması önemli. Yazar, sinema tarihinin her döneminde kadınların yaratıcı katkılarda bulunduğunu belirtmeyi ihmal etmiyor. Son on yılda kadın yönetmenlerin ürünlerinin sayısındaki artışı daha önce belirttim. Bundan sonra da kadınların sinemadaki varlıklarını sürdürecekleri açık. Paule Lejeune kitabında Chantal Akerman'dan Aniele Weinberger'e 120 kadın yönetmeni anlatıyor. Paris'te Pierre Lhermier yayınevince yayınlanan kitabı meraklılarına öneriyorum. Kitap Eylül 1986'da yayınlandı.

Şenlikte ödül alan filmler, kadın yönetmenlerin kadınların özgün sorunları ile toplumun içinde bulunduğu genel meseleleri birlikte işlediklerinde daha başarılı olduklarını simgeliyor. Kadınların kendilerine özgü, kadınlık durumundan kaynaklanan sorunları bizzat aktarmada başarılı olduklarını bir kez daha gördük.

Colette ve Cocteau

27 Mart 1987'de saat 21'de İsveç sinemasının tanınmış oyuncu ve yönetmeni Mai Zetterling'i *Amorosa* isimli filmiyle açılan 9. Şenliğin yarışmalı bölümünde on bir uzun, on bir belgesel ve yirmi yedi kısa film gösterildi.

Uluslararası üne sahip Fransız oyuncu Michlene Presle'in *"Autoportrait"*si bölümünde oyuncunun 1939'dan 1986'ya oynadığı ve bizzat seçtiği on filmi gösterildi.

Çekoslovakya'nın en çok film yapan kadın yönetmeni Vera Chytilova'nın bütün filmleri toplu gösterisi ayrı bir bölümde düzenlendi. Yönetmen daha önce yaptığı gibi, şenliğe bizzat katıldı. Toplu gösteride 1962-1986 dönemi on dört filmi izlendi.

Tanınmış roman ve piyes yazarı Colette'in senaryo veya sözlerini yazdığı, alt yazılarını oluşturduğu ona yakın film ise "Colette ve Sinema Tutkusu" adı altında ayrı bir bölümde sunuldu. Colette'in filmlerinden esinlenerek çevrilen birkaç film de.

Son yıllarda adından daha sık söz edilen kadın yönetmenlerden Yannick Bellon'un 1950'de gerçekleştirdiği *Colette* isimli 21 dakikalık belgeselde Colette'in bir gününü, Jean Cocteau ile kısa bir görüşmesini ve özelliklerini aktaran film, yazar hakkında bilgilendirici. Colette'in bir kadm olarak aşkları, kendileri, evleri (sık ev değiştirmekle tanınır: "Sık ev değiştirmek kitapların tozunu almaya fırsat verdiği için iyidir." demesi biliniyor) ve arkadaşları ile tanıma olanağı bulduk.

Nihayet on iki Fransız kadm yönetmenin son yıllarda gerçekleştirdiği filmler ayrı bir bölümde yer aldılar. Bu bölümde Berlin kentinin 750. kuruluş yıldönümü vesilesiyle "Berlin'li ve Paris'li kadm yönetmenler kolokyumu" düzenlendi. İki gün süren kolokyumda kadın yönetmenler kendilerinin yapım, yönetim ve özellikle dağıtımda karşılaştıkları sorunları dile getirdiler.

Bu çerçeve içinde, Helma Sanders-Brahms'ın son filminin Fransa'da ilk gösterimi Şenlik'te yapıldı. *Laputa*, Fransız bir inşaat mühendisi ile Polonyalı bir kadın fotoğrafçının iki uçak yolculuğu arasında Batı Berlin'de geçirdikleri birkaç saatin filmi. Birbirlerini seven iki insanın ayrı kentler, ayrı çevreler ve bunların doğurduğu meseleler yüzünden birlikte yaşamamaktan doğan dertleri aktarılıyor. Bu arada evli ve bir çocuk babası erkeğin "yalan"ları vurgulanıyor. Kadın-erkek ilişkilerinde eski sorunlar yeni bir bakışla aktarılıyor.

"Bir Avuç Cennet"

Şenlikler Kavşağı bölümünde, 1986'da Aurilla Kırsal Dünya Filmleri Uluslararası Şenliği jüri ödülü sahibi *Bir Avuç Cennet* gösterildi. Muammer Özer'in filmi, köyden İstanbul'a göç eden bir ailenin dramını, sefaletin öyküsünü anlatmak tuzağına düşmeden ve zaman zaman komik sahnelerle, iyimser ve umut dolu bir mesajla iletiyor. Ancak, bugünkü durumu bilenler için, bekçi ve polisin gece-

konducuya karş tavrı "tarihte kalmışa" benziyor. Babacan bekçi tipi 1950'lerden kalma. Tarık Akan ve Hale Soygazi'nin canlandırdıkları baba ve ana tipleri, babanın arada bir heyheylenmesine karşın oldukça yumuşak ve alışılmıştan farklı.

Film Pazarı'nda bu yıldá kadm filmlerinin dağıtımda karşılaştıkları zorlukları aşmak için özel çaba gösterildi. *Kaşık Düşmanı*'nın nihayet dağıtımcısını bulduğunu ve 22 Nisan 1987'de sinemalarda gösterime gireceğini de böylece öğrendik.

"Rosa Luxemburg"

Margarethe Von Trotta'nın yönettiği ve jüri başkanı Barbara Sokowa'nın baş rolünü oynadığı *Rosa Luxemburg* festivalde gösterildi. Paris'te aylardır afişten inmeyen bu filmi festivalciler yeniden izlemek olanağı buldular. 20. yüzyıl sosyalizm ve toplumsal mücadeleler tarihine imzasım atan unutulmaz isimlerden birinin yaşamını filme almak kolay değil. Yönetmen iki saatlik filmiyle bu işi başarmaya çalışıyor. Polonya kökenli, Alman vatandaşı Rosa'nın yaşammı, Birinci Savaş öncesi sosyal demokrat partilerini ve yöneticilerini yakından tanıma fırsatını buluyoruz. Almanya'yı ve bütün Avrupa'yı da. Rosa'nın savaşa karşı inanmış ve kesinkes tavrı, söylediklerinin ve öngördüklerinin tek tek gerçekleşmesi O'nun zekâsının ispatı. Filmin yönetmeninin sübjektif yaklaş:mı sonucu Rosa'yı özel yaşamıyla tanıyoruz: Bir kadm olarak aşkları ve kıskançlıklarıyla. Bu arada kimi erkek parti yöneticisinin seksist tavrını da saptıyoruz. Benzer bir durum bugün kadm siyasetçiler tarafından Fransa'da PS (Sosyalist Parti) içinde protesto ediliyor.

"Devam Edecek Tarih"/ "Arkası Gelecek Tarih"

Şenlikte gösterilen birçok film kadının siyaset, sanat, müzik, resim, edebiyat vb, konularla ilişkilerini ve bu alanlarda yaptıklarım veya yapabileceklerini dile getiriyor/getirdi.

Histoire à Suivre (Sürecek/Devam Edecek Tarih) Kanada'da kadınların siyasetteki yerini ve yaptıklarını anlatan bir belgesel. Kadınlar Kanada nüfusunun % 52'sini oluşturmalarına rağmen siyasette henüz arzuladıkları ve hak ettikleri yeri alamadılar.

Quebec Partisi genel başkanlığı için mücadele eden bayan Pauline Marois'nın bu hedefe ulaşmak için yaptıkları ve maalesef seçilememesi öykülendiriliyor.

Erkeklerin kadınlara parti içinde zar-zor tahammül edebildikleri, ancak onlardan emir almayı asla istemedikleri vurgulanıyor.

Rosa Luxemburg'da Alman Sosyal Demokrat Parti yöneticilerini şiddetle eleştiren Rosa'ya, "kadın sorunlarıyla ilgilenmesi" tavsiye ediliyor. Ve O'na Clara Zetkin örnek veriliyor. Rosa'nın fena halde sinirlendiğini ve eleştirilerine "yöneticilerin maçoluğunu/seksistliğini ve hatta kadın düşmanlıklarını" da eklediğini belirtmeye gerek var mı?

Histoire à Suivre'in gösteriminden sonra yapılan ve kadın yönetmenler, en başta belgeseli hazırlayan bayan Diane Beaudry ile Fransa'nın iktidar ve muhalefet partilerinin milletvekili ve senatör bayanlarının katıldığı tartışmada, kadınların siyasette eksik ve yetersiz temsil edildiklerinde hepsi birleştiler. Örneğin Fransa Senatosu'nda 320 üyenin sadece 9'u kadın (1995'te sayı 14'tür) ve bunların 5'i PCF'den. Fransız Komünist Partisi senato grubu başkanı da bir kadın: Bayan Helene Luc. Tartışmaya katılan PS milletvekili ve Kadın Hakları eski bakanı bayan Yvette Roudy ise parti içindeki yönetici kademelerin hepsinde kadın temsilci kotasının % 20'den % 25'e çıkarılmasını önerdiğini, ancak bırakın önerisinin kabulünü birçok nedenle % 20'lik kotanın bile gerçekleştirilemediğini belirtti.

Kadınların sanat alanına girişinde 20. yüzyılın başından beri karşılaştıkları sorunlar bazı filmlerde yansıtıldı. Örneğin İsveçli Angeta Elers-Jairleman, *Ester* isimli filminde gerçek bir olaya da-

yanarak yüzyılımızın başında İsveç'te ressam topluluğu bünyesinde kadın sanatçılara karşı düşmanlığı, onların ressam olamayacakları fikrinin yaygınlığını dile getiriyor. Macaristanlı Marta Meszaros otobiyografik unsurlar taşıyan *Aşklarıma Mektup* (Naplo Szerelmeimnek) isimli filminde 1940'larda SSCB'de ve Macaristan'da sinemacı olmak isteyen kadına nasıl dudak büküldüğünü gözler önüne seriyor.

Şenlikteki pek çok yapıtta insanlık tarihinde, kadınların yaratıcı katkılarının bulunduğu vurgulanıyor. Belli dönemlerde kadınların sinemaya, sanata, müzik, resim ve benzeri dallara katılımlarında gözle görülür/hissedilir bir gelişme saptanıyor. 1960 ve 70'lerden günümüze yeniden böyle bir dönem içinde bulunduğumuz kesin.

Kadm Filmleri Şenliği'nin "ruhu" ve düzenleyicisi iki bayan: Elisabeth Trépard ve Jackie Buet. Her yıl birçok ülkeyi dolaşarak, önerilen birçok filmi izleyerek şenlik programını oluşturuyorlar. 11-19 Mart 1989'da 11.si düzenlenen şenlikte yarışmalı bölümde uzun ve kısa metrajlı ve belgesel 60 film vardı. Yan gösterilerde ise toplam 80 film.

1989'da çalışan kadınların sorunları (örneğin *Gentili Signore*'de), kadınların aşk ve arzularının terörizm ve etkileri gibi konular yanında Filipinli kadınların fuhuşa, özellikle "seks turizmi" ile getirilen fuhuşa karşı savaşımı, Bolivyalı kadınların ülkelerinin dış "borç"u hakkında düşündükleri gibi yeni ve daha önceleri rastlanmayan alanlara girildi. Bu arada daha siyasi bir konu ABD'li Barbara Trent'in *Cover Up*'unda işleniyor: Reagan ve Bush'un seçilmelerinde, silah tüccarları ile CIA'nın eski ajan ve yöneticilerinin rolü yadsınamayacak biçimde gösteriliyor.

Uluslararası üne sahip fransız oyuncu Delphine Seyrig *"Autoportrait"* bölümünde bizzat seçtiği en iyi on filmiyle seyirci karşısına yeniden çıktı. Kadm Filmleri Şenliği'nin ciddi destekleyicile-

rinden olan ve hemen hemen her festivalde bizzat hazır bulunan Seyrig bir süre önce vefat etti.

Kuşağının en başarılı ve en verimli yönetmeni Liliana Cavani, Petain, Stalin ve Direnişçi kadınlar üzerine ondan çok filmiyle ayrı bir bölümdeydi.

Bir yenilik 1989'da SİYAH KADINLAR'a ilişkin özel bir bölümün oluşturulmasıdır. Bu bölümde ABD, Avusturalya, Fransa, İngiltere ve Afrika ülkelerinde siyah kadın ve kendine özgün sorunlarını ele alan filmler gösterildiler.

Kadınların Sinemacısı

Erkek sinema ustalarından pek çoğu da kadınlara ilişkin ve onlardan yana tavır alarak film yaptılar. Türkiye'de Yılmaz Güney ilk akla gelen. Özel bir bölümde daha önce gördük. Atıf Yılmaz ve Şerif Gören de bu bağlamda anımsanabilir. ABD sinemacılarından Joseph Mankiewicz kadınların sinemacıları içinde başta gelenlerdendi. 1913 doğumlu (Berlin'de) ve 1993'te vefat eden "Jo" kadın portreleriyle tanımr. En ünlü aktrisleri yönetti: Ava Gardner, Elizabeth Taylor, Bette Davis, Katherine Hepburn, Jean Simmons gibi...

Almanya'da Fritz Lang gibi bir sinema ustası ile Jo gazeteci olarak tanıştı. Hollywood'da Ernst Lubitsch ve King Vidor ile senarist olarak çalıştı. 1949 ve hemen sonrasında 1950'de dört Oscar aldı. 1951'de McCarthy'ciliğin en belalı zamanlarında "komünistlikle" suçlandı...

1972'deki son filminden sonra kendi kendini emekliye ayırdı. JO, kendisini bir film "author"u olarak tanımlıyordu. Gerçekten de, Holywood'da az rastlanan bir sinema ustasıydı: Filmlerinin hem senaristi, hem yönetmeni hem de prodüktörüydü. Paranın egemenliği altındaki ABD sinemasında, "ormanında", bağımsız kalabilmek için öyle davranması gerekiyordu. Türkiye'de Yılmaz Güney'in yaptığı gibi.

Kadını en iyi anlatan yönetmendir. *Bayan Muir'in Macerası*'nda, yalnız bir dulla bir denizcinin hayaleti arasındaki hayali "aşkı" anlatır. 1900'ler ABD'sini yansıtır.

All About Eve'de kadının, en beklemediği anda "yenilebilirliğini" gözler önüne serer. Tiyatro kulislerinde olan bitenler ile biri genç, diğeri sanatının zirvesinde orta yaşlı iki kadının "düellosunu" seyrederiz. Genç kadının, inanılmayacak derecedeki iki yüzlülükle "yıldızın" önce piyesteki rolünü, yani "işini", sonra ününü ve eşini elinden alışına tanık oluruz. Kadının, bir tür kadının psikolojisinin "derinliklerine" ineriz. Jo'yu ilgilendiren gerçek gerçeklerdir: İnsanların ve şeylerin gerçekleri.

Kadından söz eden erkeği ihmal edebilir mi? *Guys and Dolls*'da genç bayanlarla baylar huzurumuzdadırlar. Bu yönetmenin ilk müzikal komedisidir. Başrol oyuncusu Marlon Brando'dur.

1954'deki *Çıplak Ayaklı Kontes*, İspanyol kabaresinde / tavernasında şarkıcı bir bayanın Hollywood yıldızlığına, oradan kontesliğe yolculuğunun garip dramıdır. Geriye dönüşlerle anlatılır. Ava Gardner ve Humphrey Bogart'la. Erkeğin kadına "Sabah kokuyorsun" demesi ile "sabah gibi kokuyorsun" demesi arasındaki farkı burada görebiliriz. Aradaki fark şiirseldir.

1963'te bitirilen *Kleopatra*, Elisabeth Taylor'un kaprisleri, kıskançlık bunalımları ve benzeri nedenlerle "akıl almaz ve çılgın bir kâbusa" dönüşür. Geçmişin Kleopatra'sı ile döneminin Kleopatra'sı bir kişide bütünleşirler: Ama öykü filmde anlatılan, iktidar ve aşk (lar)ı arasında bocalayan bir imparatoriçenin, güçlü bir kadının, öyküsüdür.

Savaş ve Kadın

Günümüzde birçok ülke insanlığın baş belası savaşlar içinde yaşıyor maalesef. Kadınların bu ülkelerdeki durumunun çok feci olduğunu günü gününe basın-yayın organlarında, televizyonlarda neredeyse canlı olarak, elle dokunulabilecek yakınlıkta görüyoruz.

Barış anlarında/dönemlerinde durumları çok kez zor olan kadınların savaş halinde en büyük, en acımasız, en korkunç darbeleri yediğini biliyoruz.

Bilindikleri için çok ayrıntısına girmeden birkaç anımsatma yapmak istersek, manzara içler acısıdır:

Afganistan'da rakip dinci grupların çatışmalarında kadınlar "faturayı" ödemek durumunda kalıyorlar: Geçmiş yönetimlerin kadınların aklını "zehirlediğini" iddia eden silahlı gruplar kadınların çalışmalarını yasaklıyorlar. Çalışma mekanlarını yakıp yıkıyorlar. Son aylarda birçok vilayeti ele geçiren Taliban grubu ele geçirdiği kentlerde kasaba ve köylerde kadınların sokağa çıkmasını bile yasakladı.

Burundi ve Ruanda'da emperyalizmlerin, eski ve yeni sömürgecilerin büyük sorumluluklar taşıdığı Hutu ve Tutsi halklarının birbirini kırmasında kadınlar ve elbette çocuklar da katlediliyorlar.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş, sadece Dağlık-Karabağ'da değil bütün coğrafyada kadm haklarının ayaklar altına alınmasına yol açıyor.

Çeçenistan'da ise ortaçağ tipi taş taş üstünde bırakmamacasına yürütülen savaş bütün halkları ve çocuk, eş, sevgili ve oğulları öldürülen kadınları en önce derin üzüntülere gömüyor. Öldürülenler unutulmadan.

Güney Amerika, Afrika (Batı Sahara'da Kadmlar Birliği'nin kurulması, Fas'la savaşın sürmesi), Asya'da ve Bosna-Hersek bağlamında Avrupa'daki savaşlarda kadınların tecavüze uğramalarını ve bu aşağılık işin sistematik bir biçimde silah olarak kullanılmasını hepimiz duyduk. Bosna Hersek'teki iğfal, çocuk düşürmek zorunda kalan kadınlar, katledilenler Türkiye'de de basın-yayın organlarınca bir ara çok ciddi bir biçimde işlendi. Birçok bilim kadın ve adamı makaleler yazdılar. Kadın haklarını savunmaları gerçekten çok güzeldi. Göz yaşartıcıydı.

Tecavüz, "düşmanı" yok etmek, ona moral bozucu etkiler yapmak, ona ahlaki zarar vermek, amacıyla kasıtlı olarak kullanılan bir silahtı bugün: Yoksa akılları uçkurunda kimi çatlakların yaptığı bir aşağılık "görev" değil. Tecavüz öteden beri bu amaçla kullanılıyor.

25 Haziran 1991 tarihli *Le Monde* gazetesi Türkiye'de on ikiyon üç yaşındaki kürt kız çocuklarının kaçırıldıklarını ve jandarma karakollarında iğfal edildiklerini İşkenceye Karşı Evrensel Örgüt raporuna dayanarak aktarıyor. Türkiye'de ve Kürdistan'da kadınlara yönelik işkence, iğfal, yargısız infaz, kaçırma, yok etme dünya basın-yayın organlarınca aktarılıyor. Yıllardan beri. Türkiye'deki okura bunları anlatmak gereksiz. Çünkü her gün görüp, duyuyorsunuz. Okuyorsunuz. Bununla birlikte, izninizle, çok çarpıcı ve gerçekten yüz kızartıcı olan birkaç örneği burada, yinelemek pahasına olsa bile, aktarmak istiyorum: Nasıl olur da Avrupa ile bütün-

leşmek, iki yüz yıla yakın bir zamandır "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak" ve "demokrasiyi kurmak" isteyen bir Devlet (evet devlet, çünkü ülkenin bu işle bir ilgisi yok) bu tür şeylerin yapılmasını görmemezlikten, duymamazlıktan gelebilir? Nasıl olur da böyle bir devlet suçluları yakalayamaz?

Nasıl olur da bu tür şeyler yirmi birinci yüzyıla beş yıl kala sürebilirler? Bu ve benzeri soruları bir kez daha sorup düşünebilmek için bu üzücü olayları sıralıyorum:

Ekim 1990'de 16 yaşındaki bir genç liseli okul duvarına "Savaşa Hayır!" diye yazdığı için tutuklandı. Sonra hapishaneye konuldu. İsmi, yasalar ayaklar altına alınarak basına yansıtıldı, ve hakkında 24 yıl hapis cezası istendi... Liseli genç kızı Lise Müdürünün ihbar ettiğini ve gözaltındayken işkence edildiğini Türk basını aktardı.

Şubat 1991'de Gümüşhane Lisesi yönetiminin ihbarı üzerine 16 yaşındaki D.Ş. gözaltına alındı. Yönetim O'nu sınıf tahtasına tebeşirle "orak-çekiç" resmi çizmekle suçluyor/ihbar ediyor. Genç kızın gözaltında dövüldüğü, evini aramak için getirildiğinde kardeşi tarafından basına anlatıldı...

Mart 1991'de, Pir Sultan Abdal oyununu sahneleyen Ankara Birlik Tiyatrosu oyuncuları ile birlikte, 4,5 yaşındaki Günay Göker annesi ve babbası ile birlikte gözaltına alındı: O da çünkü oyuncu...

Aralık 1990'da Demokrasi İçin Kadın Derneği (DEMKAD) Ankara Şubesi saymanı Nevruz Türkdoğan evi basılıp gözaltına alındığında 2,5 aylık çocuğunu "düşürdü"...

Haziran 1991'de Gaziosmanpaşa'da (İSTANBUL) erkek arkadaşıyla birlikte dolaşan 15 yaşındaki Nilgün Oda, karakola götürülmek üzere bindirildiği askeri aracın içinde Astsubay çavuş Erdal Polat tarafmdan öldürüldü.

27 Mart 1992'de İstanbul Hasköy Lisesi'nde Newroz katliamını

protesto eden öğrencilerden gözaltına alınanlar dövüldüler, kızlar tecavüzle tehdit edildiler".

Nisan 1992'de Şırnak Lisesi'nin 16 yaşındaki öğrencisi Bişeng Anık, evinden gözaltına alındı. Dört gün sonra annesi aranarak "Hastaneye gel ve kızının cesedini al" diye çağrıldı. Annesi kızının cesedinde işkence izleri bulunduğunu basına iletti. Doktor raporuna göre, Bişeng intihar etmiş". Hem de neyle biliyor musunuz?: Uzun namlulu G-3 silahıyla. Bu haberi ve açıklamalarını 25 Nisan 1992 tarihli *The Guardian*'da okuyabilirsiniz.

Ekim 1992'de Pazarcık'a bağlı Armutlu ve Çiçekalan köyleri arasında gerillalar ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında çıkan çatışmada yaralı olarak yakalanan bayan gerilla Zeynep Kalan traktörün arkasına bağlanarak, yerlerde sürüklendiriliyor ve öldürülüyor. Ölen beş gerillanın cesetleri yerlerde sürüklenerek paramparça ediliyor...

Bu tür katliamlar maalesef günümüzde sürüyor. İçişleri Bakanının verdiği rakamlara göre, 2115 köy boşaltıldı. Yaklaşık iki milyon insan göçe zorlandı...

Bunların yanı sıra "izinsiz gösteri" yaptılar/yapıyorlar denerek insanlara silahla ateş edildi: Silahsız göstericiler vuruldular: Newroz kutlamalarında, Bir Mayıs gösterilerinde son yıllarda dramatik örneklerini ammsıyoruz. Mart 1995'te ise İstanbul'da Gazi Mahallesi'ndeki olaylarda bütün dünya televizyonları göstericilere ateş eden güvenlik kuvvetlerini gösterdiler. Gazeteler fotolarını yayınladılar. Kadınlara işkence yapıldığı artık bir devlet sırrı değil. İstanbul'un merkezinde güpegündüz bir gazeteci genç kız Özgür Gündem gazetesi çalışanlarından Aysel Malkoç kaçırıldı. Ve bir daha bulunamadı: Ne kendisi ne cesedi. Oysa "kaybolduğu" ilk günlerde genç bayanın sivil polisler tarafından "götürüldüğü" belirtilmişti. Gören tanıklar daha sonra konuşmaktan kaçındılar/kaçınıyorlar...

Baskı, işkence, katliam, öldürme ve benzeri akıl almaz durumlar, alıkonamaz bir biçimde kadınların bilinçlenmesinde belirleyici oluyor. Bunun örneklerini birçok ülkede gördük. Yemen'de. Oman'da, Kuveyt'te, Suudi Arabistan'da, El Salvador'da, Nikaragua'da... Liste çok uzundur. Bugün aynı bilinçlenmeye Türkiye kadınlarında rastlıyoruz.

12 Eylül 1980 sonrasında yaprak kıpırdamazken kadınlar, anlar, bacılar, eşler, sevgililer, nişanlılar ve diğerleri hapishane kapılarında kendilerini gösterdiler. Kısa süre sonra açlık grevleri, gösteriler ve yürüyüşlerle erkeklerinin ve kızkardeşlerinin cezaevi koşullarının ve görüşmedeki zorlukların düzeltilmesi/aşılması mücadelesini veriyorlardı: Bir süre sonra TAYAD (Tutuklu Aileleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği) bünyesinde bir araya geldiler: Şubat 1985'te. TAYAD bir dizi eylem yaptı: TAYAD isimli kitapta ayrıntılı bir biçimde aktarılıyor.

Demokrasi İçin Kadm Derneği (DEMKAD) da birçok eylemle kadınların ve erkeklerin sorunlarını gündeme getirdi.

Dernekler Aralık 1990'da kapatıldı. TAYAD yönetim kurulu üyeleri bu kararı protesto etmek amacıyla açlık grevine gittiler. Mart 1991'de yapılan duruşmaya TAYAD başkanı Gülten Şeşen ile yönetim kurulu üyeleri Sultan Çelik, Nilüfer Alcan ve Sadiye Uyar boyunlarında "TAYAD kapatılamaz" yazılı fularlarla katıldılar.

Kürt kadınları açlık grevlerinde, gösteri ve yürüyüşlerinde, cezaevi kapılarında her zaman en önlerde yerlerini aldılar: Oğlu, eşi, sevgilisi, kardeşi, babası, yakınları vurulan, hapislere atılan bir kadın başka ne yapabilir? Protesto eylemleri, Zekiya Alkan'ın 1990 Newroz'unda kendi kendini yakarak protestoda en uç ama aynı zamanda en silinmez noktaya ulaştı. O'nu başka genç kızlar izledi.

İğfal olaylarının artması, iğfal edilen genç kızların, "kaçarken öldürüldü" ya da "intihar etti" gibi iddialarla ölülerinin ailelerine teslimi üzerine kürt genç kızlarından gidebilecekler dağa çıktılar, gerilla birliklerine katıldılar. Bugün çarpışmalarda kadınlar da vuruluyorlar. Kürt kadınlar YJWK'yi (Kürdistan Yurtsever Kadınlar Birliği) kurdular. Genç kızlar çatışmaya, savaşa mecbur kalırken, orta yaşlı ve daha yaşlıları acılar içinde "iki yakalarını bir araya getirmeye" uğraşıyorlar: Ailenin geçimini ve göç edilen kasaba veya kentlerde ailenin birliğini sağlamak. Bu arada gösteri ve yürüyüşleri ihmal etmeyenlerini de belirtmek gerek: 1989'da Mardin Dargeçit ilçesinde kadınların Kaymakamlık önünde açlık grevi ve günümüzde birçok yürüyüşlerde aldıkları aktif rol. Temmuz 1989'da bağ, bahçe ve tarlalarının "yasak bölge" ilan edilerek ellerinden alınmasına karşı Şırnak köylerinin kadınları karayolu boyunca beş gün açlık grevi yaparak yanıt verdiler. Kaymakamın "güvence" vermesi üzerine eylemlerini sona erdirdiler.

Bugün Avrupa'da ve Türkiye'de Kürt kadını denince akla ilk gelen Leyla Zana'dır elbette. Fransa'da AFPD (Demokrasi İçin Kadınlar Birliği) ile 12 Haziran 1994'de Avrupa Parlamentosu üyesi seçilen başkanı bayan Antoinette Fouque'un Leyla Zana'nın bir an önce özgürlüğüne kavuşması için sürekli mücadelesi bundandır. UFF (Fransız Kadınlar Birliği) de aynı amaçla çalışıyor. Avrupalı ve Fransız kadınlar için bir milletvekilinin dokunulmazlığının bildiğimiz koşullar içinde kaldırılması ve hapishaneye atılması kabul edilebilir bir şey değildir.

Filistinli Kadın

Birçok başka halkın tarihinde gördüğümüz gibi, baskı, işkence, hapis, ceza bilinçlenmeyi ve daha radikal mücadele biçimlerini dayatır. Bu konuda en iyi bilinen örneklerden biri Filistinli kadının macerasıdır. Filistinli kadın mücadele içinde gerillalık yapmak zorun-

da kaldı. Bu alanda çok ünlü Filistinli kadınlar tarihe geçti. Ancak sadece bu alanda değil. FKC'de (Filistin Kurtuluş Örgütü) Ulusal Meclis bünyesinde, El-Fetih içinde yönetici, milletvekili olarak da. Filistinli kadınları bütün dünya medyaları diplomat olarak da tanımak olanağını buldular: İsrail ile ilk barış görüşmelerinin (gösterilen barış görüşmelerinin) yapıldığı sırada Filistin delegasyonu sözcülüğünü yapan bayan Hanah Arşavi örneğin. Ve Paris büyükelçiliğine atanan Leyla Şahid. Ve diğerleri. Filistinli kadın okumayazma, eğitmenlik ve toplumsal alanlarda da başarılı. Erkeklerin sürgünde veya cephede bulunması sonucu "erkeklere mahsus" birçok işi bizzat üstlenmesini de bildiler: Tarımdan inşaata, şöförlükten siyasete: Birçok belediye meclis üyeliğini kadınlar üstlendi örneğin. Filistin Kadınlar Birliği kadınların bu işleri üstlenmesinde birincil derecede rol oynadı.

İntifada'da öncülük yapan, çocukları(m) en ciddi bir biçimde destekleyen de analar, bacılar oldular.

Filistinli kadınlar kendi durumlarına yönelik iyileştirmeleri de ihmal etmediler: Çok evliliğe kesinkes karşı oldular. Karşılar. Çocuk sayısının azaltılmasından yanalar. Çalışma yaşamında ve eğitim-öğretimde kadın-erkek eşitliğini savunuyorlar. Ve bunun için mücadeleden çekinmiyorlar. Eşlerini seçmek ve boşanma konusunda erkekle eş konuma getirilmek için de. İslamcı dincilerin ters yönde propagandasına karşın. Savaş ve sürgün koşullarında yetişmiş, büyümüş, gelişmiş Filistinli kadının dinciler tarafından dört duvar arasına sokulması olanaksız. Bu açıdan dincilere karşı en ciddi muhalefet özgürlük aşığı kadınlardan geliyor. Yaşar Arafat'ın eşi ve benzerleri de bu mücadelenin içindeler.

Barış İçin Kavga

İsrail'de on sekiz yaşını dolduran herkes, bayan veya bay üç yıl askerlik yapmak zorunda. Liseyi bitiremeyen genç bay ve bayanlar

kendileri yaşındaki, bazen daha küçük yaştaki çocuklarla savaşmak için yetiştiriliyorlar. Ve bunun faturasını çok ağır ödüyorlar: İsrail ordusunda öldürülenlerin dörtt üçü 20 yaşından küçük gençler. Bugün toplam nüfusun yarıdan çoğu 24 yaşında olan İsrail'de gençler en başta savaşın bitirilmesinden yanalar. Hele birkaç yıl arayla sınıf arkadaşının cephede vurulduğunu öğrenen gençler.

İsrail'in işgal ettiği topraklarda "yerleşim merkezleri" kurması barışı uzaklaştıran bir etken. Rusya Federasyonu'ndan, Habeşistan'dan veya başka ülkelerden getirilen Yahudilerin bu "merkezlere" yerleştirilmesi, bir kısmının Dinsel Okullarda dinci yetiştirilmesi (sabah 06'dan gece 24'e dek Tevrat "inceleniyor" bu okullarda) hayra alamet değil. İsrail bugün bölgede en militarist devlettir. İnsanları sürekli bir paranoya içinde yaşıyorlar.

"Yerleşim merkezlerindeki" Yahudiler bellerinde tabanca, ellerinde kalaşnikofla dolaşıyorlar. Aralık 1987'de İntifada bu tür tiplerin birkaç çocuğu katletmesi üzerine başladı. Yahudiler işgal edilmiş ülkede bir "evet" veya bir "hayır" için vurup öldürmeye kadar işi götürünce isyan kaçınılmazlaştı: Çocukla başladılar. Çünkü ilk hedeftekiler onlardı. Onları esnaflar izledi: Kepenk kapatarak, işgalci askerlerin zorlamasına karşın dükkanları açmayarak. Sonra kadınlar kendi gösterilerini düzenlediler. Aynen 1977'de Arjantin'de, 1980'de Türkiye'deki gibi. Tutuklanan çocuklarının duruşmalarında mahkeme salonlarına alınmamalarını protesto ederek başladılar gösterilerine. Hapishanelerdeki kardeşlerinin mücadelesine katkıda bulunmak için grevler, gösteri ve yürüyüşler düzenlediler. Kendi vatanlarında işgal ve baskı altında tutulan halkın başka ne yapması beklenebilir? Filistin halkı *"İsrael no, we are the PLO"* (İsraile Hayır, Biz FKÖ'yüz) diye ayaklandı.

Uzun dönemde işgalin halkın ayaklanmasına yol açmasına birçok dönemde bir çok yerde tanık olunmuştur. Bu mücadele bazen uzun soluk isteyen bir uğraştır ve bu uğraşta kadınlar çok büyük ve

önemli roller oynamıştır. 1919-1922 arasında Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda, 1954-1962 arasında Cezayir'de ve başka tarihlerde başka ülkelerde kadınlar cephe gerisinde de uğraş verdikleri gibi, fiilen savaşa da katılmışlardır. 1940'lardan günümüze Filistin'li kadın, halkının mücadelesine her düzeyde katılıyor. İşgale, işgal ordusunun top ve tüfeğine karşı taşla karşı duruyor. İşkence ve hapishaneyi tanıdı. Eş, kardeş baba ya da çocuklarının özgürlüğe kavuşması için gösteriler yaptı. Kültürüne ve vatanına bağlılığın simgesi haline geldi. Filistin'li kadın halkının mücadelesinde, mücadele geleneği ile deneyim birikiminin kuşaktan kuşağa taşınmasında çok önemli bir rol oynadı. Bu kavga filmlere de konu oldu.

Örneğin Mai Nasri ile Jean Chamoun *Dikenli Katırtırnağı Gülü* isimli, Filistin-Lübnan ortak yapımı filmlerinde Güney Lübnan'da kadınların İsrail işgaline karşı direnişlerini anlatıyorlar. 71 dakikalık film, belgesel ve "çevrilmiş" bölümlerden oluşturulmuş. Filmin yönetmenleri önce işgal altında yıllarca kalan 30 kadar köyü dolaşmış ve köylü kadınlarla söyleşmişler. Birçok sahne bizzat kadınların isteği üzerine filme alınmış. Kadınlar kendi rollerini bizzat oynuyorlar. Filmin adı kadınların önerisi üzerine konulmuş. Film bir yandan kadınların ekonomik ve toplumsal sorunlarına, yaşlı ve genç kuşaklar arasındaki ayrışmaya parmak basıyor, öte yandan İsrail işgaline karşı çocuk, genç ve yaşlı bütün kadınların candan mücadelesini anlatıyor.

Bir anne kızına patlıcan ve biberi nasıl kuruttuklarını, çamaşırı topluca ırmakta nasıl yıkadıklarını ("suyu biterdi ırmağın") anlatıyor. Genç kuşağın bu yöntemleri bilmediğini, "makina kuşağı" olduğunu dertli dertli dile getiriyor. Bir başkası kız çocuklarının niçin okula gönderilmediğini açıklıyor; babaya göre bu "boşuna masraf"tır. Bunlar ve benzeri sorunlar Türkiye'deki kadının iyi tanıdığı sorunlar.

Film, kadınların İsrail işgaline karşı direnişi nasıl örgütledikle-

rini, sabotajları nasıl yaptıklarını gösteriyor. Bir kadın İsrail işgalini şöyle tanımlıyor: "Sanki gencecik kızım gözümün önünde iğfal ediliyordu". Bir kadın gebeyken silah ve malzemeyi nasıl saklayıp, nasıl bir köyden diğerine taşıdığını onur duyarak anlatıyor. Oldukça yaşlı bir başkası göz yaşartıcı bombaların etkisini azaltmak amacıyla koklamaları için genç ve çocuklara nasıl soğan dağıttığını belirtiyor.

İsrail işgaline karşı kadınların düzenledikleri gösteriler, çarşaf içinde taşınan kalaşnikof ve bombalar, köyü basan İsrail askerlerinin başından aşağı dökülen sular ve benzeri kahramanca eylemler yaratıcıları ve uygulayıcıları tarafından anlatılıyor.

Hatice hapisten çıkan kocasına şunları söylüyor: "Sen hapisteydin. Evlilik yıldönümümüzü özel bir şekilde kutlamak istiyordum. O gün sokağa indim, kadınları gösteriye çağırdım ve muhteşem bir gösteri yaptık".

Bu film Lübnan'lı ve Filistin'li kadının işkencelere ve hapislere karşın tek sır vermemelerinin, ölüme rağmen inanılmaz cesaretlerinin destanıdır. Ulusal kurtuluş savaşlarında kadının rolü ve kazandığı deneyimler bir kez daha gözler önüne serilmektedir. 1919-1922'de Türkiye'de, 1954-1962'de Cezayir'de olduğu gibi, 1980'lerin başında Lübnan'da kadınlar işgale karşı durmasını bilmişler. Kadınlar çocuklarına halklarının geleneklerini, kültürünü aktarıyorlar. Baskıya ve İsrail terörüne karşın anneler gününde kadınlar kız çocuklarına yasaklanmış olan Filistin bayrağının renklerinden giysiler dikip, giydiriyorlar ve direniş geleneği devam ediyor. Bugün yine kadınlar İsrail işgaline karşı Kudüs'te, Bir-Zait'te ve işgal altındaki diğer Filistin topraklarında savaşı ve direnişi sürdürüyorlar; "Ya istiklâl, ya ölüm", "Canım vatanıma feda olsun" diye haykırarak.

Cezayir'de her şey yapıldı: Kadınlar çalışma yaşamından özellikle eğitimden ayrılsınlar diye. Dinciler katlettikleri kadınları bunun için öğretmenler arasından seçiyorlar. Çünkü okulları kendi denetimleri altına almak istiyorlar. Oysa kadınlar onlara engel. Cezayir'de eğitim, ve öğretim alanında kadın çalışanlar çoğunlukta. Stratejilerini kadm statüsünü sıfırlamaya göre kuran dinciler kadınları bütün çalışma hayatından kaçırmak için katliam dahil her yola başvuruyorlar. Kadınlar direniyorlar..

Dincilerin kurmayı düşündükleri sistemin öncelikle kadınlar için aşağılayıcı olduğunun bilincindeki kadınlar gösteri ve yürüyüşler ile dikkat çektiler: Bir örnek olarak 22 Mart 1994'de düzenledikleri gösteriyi aktarabilirim: 22 Mart Salı günü binlerce kadın ülke başkentinde dincilerin cinayetlerini ve hükümetin FİS'in "ılımlı kanadı" ile görüşme kararını kınamak yürüyüşü yaptı. "Cezayir'ime dokunma!" "Katliama dur!", "Özgür ve Demokratik Cezayir" sloganlarıyla yürüyen kadınların en önünde, son günlerde vurulanların ana-bacı,kız çocuk, eş ve nişanlıları vardı. Kadmlar hangi biçimde olursa olsun dincilerle görüşülmesine kesinlikle karşılar.

Cezayir'in birçok kentinde ülkedeki terörün önlenmesi amacıyla faaliyet yapacak kadın inisiyatifleri oluşturuldu. Kadmlar ülke çapında bu faaliyetleri eşgüdümlü biçimde yönetecek bürolar ve ilişki ağları geliştirdiler. Kadınların bu girişiminde, 13 yaşındaki bir kız çocuğunun baş örtüsü takmayı reddettiği için katledilmesi belirleyici oldu.

FİS (İslamcı Selamet Cephesi), onun "silahlı kolu" AİS (İslamcı Selamet Ordusu) ile GİA (Silahlı İslamcı Grup), kadınları hedef alıyorlar. Kadınlar da bu üç örgütün veya içlerinden birinin hükümet tarafından ülkenin ve rejimin geleceğinin tartışıldığı / tartışıla-

cağı görüşmelere davet ve/veya ortak edilmesini şiddetle eleştiriyorlar. Birçok kadın bu örgütleri "yeşil faşizm yanlıları" biçiminde değerlendiriyor.

Cezayirli kadının mücadelesi daha öncelere iniyor: 1984'de yürürlüğe giren Medeni Kanun'un hazırlanması aşamasında ve sonrasında kadınlar bu yasaya karşı birlikte çok ciddi eylemler düzenlediler. Çünkü bu Kanun kadınların öteden beri eleştirdiği İslam hukukunun, boşanmadan günlük yaşama, çalışma yaşamından miras hakkına, kadm aleyhine bütün kurallarını aynen içeriyor... Kadını erkeğin vesayeti altına atıyor... Oysa kadınlar FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi) önderliğinde ve Cezayir Kadınlar birliği bünyesinde ulusal kurtuluş mücadelesinde cephede ve cephe gerisinde üstlerine düşen görevleri yerine getirmekte erkeklerden geri kalmadılar. Nitekim Cezayir Anayasası kadını da erkek gibi "eşit haklara sahip yurttaş" olarak tanıdı. Ama işler tam tersine gitti. Bunun en belirleyici nedeni FLN'nin başından beri İslamı siyasi amaçla istismar etmesinde yatıyor. İslamı kendine özgü bir biçimde yorumlayan FLN, kadım ikinci plana itmekte bir sakınca görmedi. 1962'de bağımsızlık elde edildikten itibaren sistematik bir biçimde kadın siyasetten, yönetici makamlardan dışlandı. Çalışan kadınlar özellikle eğitim, avukatlık, doktorluk gibi mesleklerde kendilerine özel bir yer edindiler. Ama onlar bile aşağılık Medeni Kanun sonucunda eşlerinin bir evet ya da hayırına "teslim" edildiler. Edilmek istendiler. Ama kadınlar yenilmediler. FLN, kalkıp erkeklerin kadınlar yerine oy kullanmasını bile yasalaştırdı. FİS'in "seçim başarısında" bu noktanın da rolü bulunuyor.

FLN'nin ne menem bir şey olduğunu kadınlar anladılar.

Sonra sıra FİS'e geldi. belediye seçimlerini millete "cenneti vaad ederek" birçok büyük ve küçük kentte kazanan FİS, kadınlara karşı gerici bile denemeyecek akıl almaz ortaçağımsı bir düzen kurmaya kalktı. Günlük yaşamı ipotek altına almaya girişti. Kadın-

lara saldırılar, tehditler, günlük ve gittikçe artan şiddet, her ramazan ayında dozu artırılan beleş şiddet. Üniversitelerde, lise ve her türlü okullarda bayan öğrencilerin tedirgin edilmesi... Tehdit edilmesi: Başörtü taksınlar diye. Pantolon ve etek giymesinler, makyaj yapmasından dile... Tek başlarına oturn dul kadınlar rahatsız edildiler: Dine göre kadın erkeksiz oturamazmış(!) Çocuklarıyla oturan dul kadınlar bile tehditlere maruz kaldılar. Erkek arkadaşlarıyla dolaşan genç kızlar, bayanlar, sinemaya giden kahveye oturan bayanlar, el ele tutuşanlar rahatsız edildiler... Cezayir'de plaja gidilmez mi? Dinciler kalktılar şiddet uygulayarak "aile plajları" kurdular: Erkekler ayrı, kadınlar ayrı ve lütfen(!) çarşafla denize girmeye mecbur edildiler...

Kadmlar hem FLN'i denedi. Hem de dincileri. Bugün varılan noktada her ikisini de yadsıyorlar. Her ikisini de silmek için çalışıyorlar. Cezayir'de kadınlar demokratik, çoğulcu ve açık bir düzen istiyorlar.

Kadınların mücadelesinde başı Berberi kadmlar çekiyor. Bir örnek vermek için bayan Khalida Messaoudi'yi seçiyorum: Öğretmen. Berberi. Babası din adamı. Bir tür şeyh. Sözü sayılan, dinlenen bir adam. Babasının kızı müslümanlığmı reddetmiyor. Ama dincilerin müslümanlığmı ise, yukarıda belirttiğim gibi, "yeşil faşizm" olarak değerlendiriyor. Bayan Messaoudi, bu konuda çok kesin: "Hitler'in Almanya'da yaptığmı Müslüman ülkelerde dinciler yapmak istiyor. "Bu konuda birçok somut örnek veriyor. *Le Nouvel Observateur* dergisi gazetecilerinden bayan Elisabeth Schemla ile yaptıkları söyleşiden oluşan *Une Algérienne Debout* (Flammarion Yaymları, Paris, 1995) isimli kitapta bütün bunları açıklıyor. Cezayir'de mücadelesini sürdürüyor. Kitabınm ismi de zaten mücadelesini vurgulamak için: *Ayakta Bir Cezayirli Bayan.* (Parantez içinde İstanbul'da feminist bir grup bayanın çıkaracakları/çıkardıkları *Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi*'nin tanıtım özel

sayılarının kapağına "Ayağa Kalkalım" yazmaları kadınların mücadelesinin burada veya orada bir noktada birleştiğini de simgeliyor: AYAĞA KALKMAK.)

Cezayirli kadınların yaşamı zor. bu zorluğu, adına ölüm fermanı çıkarılan ve yukarıda adını zikrettiğim Bayan Messaoudi gibi laik, cumhuriyetçi ve mücadeleci bir bayan olan ünlü radyo ve televizyon program yapımcısı ve sunucusu bayan Malika Boussouf anlatıyor: *Vivre Traquée* isimli kitabında: İzlenirken Yaşamak. (Calmann-Levy Yayınları, Paris, 1995).

Ölüm tehlikesine karşın Fransa'lara gelip siyasi mültecilik istemeyen, isteyenleri ise anlayışla karşılayan bu iki kadın Cezayir'deki kardeşlerinin sorunlarını da unutmuyorlar. Belki önce asıl öbürlerini anlatıyorlar. Bu arada Cezayir'de ve başkentindeki alacakaranlığı, kadınların sorunlarını, geçinmek, yaşamak, varolmak mücadelesini anlatan bir romanı da önermek isterim: Feriel Assima'nın *Une Femme à Alger, Alger, Chronique du Desastre* (Cezayir'de Bir Kadın, Yıkımın Günlüğü, Arlea-Seuil Yayınları, Paris, 1995).

Bir Kadın Hikayesi

Size iki kız kardeşin, Guatemalalı Helen Mack Chang ile Kızkardeşi Myrna'nın öyküsünü anlatmak istiyorum: Kadın kadının davasını nasıl korur Guatemala nam ülkede. Bilinsin diye.

11 Eylül 1990'da Myrna, başkent'in merkezinde, mütevazi bir mahalledeki bürosundan çıkarken, on altı bıçak darbesiyle paramparça edildi. "Faili meçhul" bir cinayet. Kimi Latin Amerika ve üçüncü dünya ülkesindekiler gibi maalesef. Ama herkes ölüm kararının yüksek bir makamda alındığından emindi. Ve büyük olasılıkla bölge askeri yetkililerince. Çünkü, Myrna, yıllarca sürgünde yaşadıktan sonra ülkeye dönen köylülerin yaşam koşulları üzerine

araştırma yapıyordu. Ve büyük olasılıkla, bu genç antropolog, istemeden, kokain ticareti, yasal olmayan yollardan köylülerin topraklarına el konulması, ormanın ender ağaçlarının kullanımı amacıyla büyük ağaçlık alanların yakılması ve Yerlilerin (Kızılderililerin) katliamı gibi olayları ortaya çıkardı: Yani subaylara rahat ve yüksek gelir getiren her türlü haksızlık ve zulmü.

Yılda "yüzlerce" katliamın, adam kaçırmanın, haraç almanın, tehditin gerçekeştirildiği ülkede, Myrna'nın alçakça öldürülmesi de "faili meçhul" cinayetler dizisine katılabilirdi. Yani herhangi bir kovuşturma yapılmadan, suçlular aranmadan (bulunmadan demiyorum), suçlular cezalandırılmadan dosya adaletin tozlu raflarından birinde "unutulurdu". Çünkü, ordu, 1985'te yönetimi sivillere bırakmakla birlikte kulisten ipleri çekmeyi sürdürüyor. On bir milyon nüfusluk ülkede, beş yüz bin personeliyle ordu devlet içinde devlet ve dokunulmaz bir rolde.

Nitekim polis raporuna göre, Myrna çantasını kapıp kaçmak isteyen bir hırsız tarafından bıçaklanmıştı(!) Kimse inanmadı bu rapora. Hele Myrna'nın kızkardeşi avukat Helen asla. Ve Helen adaletin görevini yerine getirmekten kaçındığını hemen fark etti. Bizzat davacı olmaya karar verdi. Ve yöneticilerin bütün tuzak ve engellemelerini aştı. On iki yargıç sırayla bu "zorlu dosyayı" reddetti, davayı üstlenmek istemedi. Kimi "sağlık nedeniyle", kimi başka bir nedenle. İki tanık yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Bir doktor, tehdit altında, iki kez otopsi raporunu değiştirdi. Helen de tehditlere maruz kaldı. Ama yılmadı. Onun cesareti soncu, namuslu bir polis de cesaretlendi: Soruşturmayı yapmakla görevli polis Jose Miguel Merida Escobar, cinayeti Alvarez'in işlediğini saptadı. Dahası cinayetin gayri resmi askeri güçlerce, yani kontrgerilla, tarafından düzenlendiğini belirtti. Ancak, üstleri raporunu hasıraltı ettiler. Ve başka bir polis, cinayetin bir hırsız tarafından işlendiği(!) sonucuna ulaştı. Ama birinci ve namuslu polis ilkinin aynı yeni bir raporla

savlarını savundu. Kararlılığı hayatına mal oldu: Jose, birkaç gün sonra, 5 Ağustos 1991'de, arkadan vuruldu.

Resmi yalanlamalara karşın Myrna'nın katilinin, Guatemala Cumhurbaşkanının korumalarından biri olduğu ortaya çıkarıldı. O yıllarda cumhurbaşkanı Hristiyan demokrat Vinicio Cerezo idi. Dahası, olaydaki sorumluluğu ortaya çıktıktan sonra bile katil aynı görevde kalmıştı. Ancak olayın geniş boyutlara ulaşması üzerine yöneticiler katilin ABD'ye "kaçmasım" sağladılar. Fakat cesur ve korkusuz Helen, çavuşun 4 Aralık 1991'de iade edilmesini sağladı.

Helen, cumhurbaşkanının ve Milli Savunma Bakanı general Leonel Bolanos Chavez'in yargılanmalarını istemek cesaretini bile gösterdi. Bunu maalesef başaramadı. Ama kararlılığı saygı uyandırıyordu. Nitekim 20 yaşındaki bir genç, Juan Carlos Marroquin Tejada, tanıklık yapmaya karar verdi. 20 Ekim 1992'de, cinayeti başından sonuna kadar gördüğünü ve katilin sanık sandalyesindeki çavuş olduğunu anlattı. O günden beri Juan gizli bir yaşam sürdürüyor. Ama o artık bir kahraman.

Artık sıra cesur bir yargıç bulmaya kalıyordu. Ve bayan Carmen Ellgutter Figueroa davayı üstlendi. Bir genç kadının katli, kız kardeşinin mücadelesi, dürüst bir polisin görevini yapması, genç bir delikanlının yurttaşlık ödevini yerine getirmesi ve bayan yargıçın yasaları uygulaması sonucu aydınlığa kavuştu.

12 Şubat 1993'te kadın yargıç Carmen Ellgutter Figueroa, eski çavuş Noel de Jesus Beteta Alvarez'i otuz yıl hapis cezasına çarptıran kararım açıkladı. Korkmadan. "Korkmuyorum!" dedi bayan yargıç: "Çünkü kararı aldığımda elimde kanun, gönlümde tanrı vardı."

Bugün çavuş Alvarez, Pavon hapishanesinde. Ve ordu, sözcüsü vasıtasıyla, mahkemenin kararına "saygılı olduğunu "açıkladı. Ama bu yetmez. Guatemalalı insan hakları savunucuları bütün suçluların bulunmasım istiyorlar. Bu bir başlangıç. Bu arada bir-

çok Guatemalalı, suçluların, önümüzdeki günlerde "intikam" peşinde koşmalarından kaygılamyorlar. Helen'in çizdiği yoldan başkaları mutlaka yürüyecek, her şeye karşın. Tarih böyledir işte. Bazen isimsiz "küçük insanların" yarattığı olaylardan oluşur. Ve onlar tarihleşirler.

Karar günü mahkeme salonunun bir köşesinde oturan, Helen hüngür hüngür ağlıyordu: Üzüntüden mi? Sevinçten mi? Yirmi dokuz aylık hukuki ve yargısal mücadelesi en sonunda işte semeresini verdi: Kızkardeşini alçakça katleden gizli istihbarat servisi üyesi yargılandı ve kanunlar çerçevesinde cezasını aldı. Ordu, polis ve devlet kurumlarının elemanlarından oluşan gayri resmi ve basınca "ölüm mangaları" diye isimlendirilenlerin otuz yıldan beri devlet terörü estirdikleri bir ülkede, Guatemala'da, bu az başarı mıdır? Karar Guatemala tarihinde bir ilk. Belki bir başlangıç. Bir umut ışığı. Alvarez basit bir uygulayıcı, zavallı bir emir eri olsa bile. Emir verenler bir gün yargı önüne çıkarılır mı? Bunu gelecek gösterecek. Ama öncekilere bakınca bunun bir olasılık, güçlü bir olasılık olduğunu söylemek abartma olmaz. Yarınlardan umut kesilmez. Kesilmemelidir.

Sonuç

I— Kadın-erkek ilişkilerinin bireysel yönü, kirpilerin kış uykusunu anımsatır kimi açıdan: Soğukta üşüyen kirpiler, birazcık ısınabilmek için birbirlerine sokulurlar. Birbirlerine fazla yaklaşınca/sokulunca iğnelerler birbirlerini. Bu, eşyanın doğasında yazılı. Doğa kanunları böyle. Uzaklaşırlar o zaman. Ama uzaklaşınca yeniden üşürler. Üşüyoruz diyerek, ve ısmmak için, yeniden birbirlerine yaklaşırlar. Ve birbirlerine dokunduklarına canları yeniden yanar. Yeniden uzaklaşırlar. Ve git-geller böylesine sürer. Birbirlerine yakın ve birbirlerinin canını acıtmadan birbirlerini ısıtarak belli bir uzaklığı bulana dek. Sorun büyük bir oranda bu "belli noktayı" bulmakta. Bir insandan diğerine, bir kadından bir erkekten diğerine değişen bir noktadır bu.

Ne kadın erkeksiz yapabilir. Ne erkek kdınsız. İş bir arada can yakmadan yaşayabilmeyi öğrenmek.

II— Kadm-erkek ilişkilerinin zorluğu öteden beri bütün insanları ilgilendirdi. Bütün dinler bunun için konuya el attılar. Önce, dinler bu ilişkileri düzenlemeye/düzene koymaya çalıştılar. Kadın bir yandan Havva imajıyla olumsuz bir biçimde yansıtılmak istendi/isteniyor tek tanrılı dinlerde. Öte yandan Hıristiyanlıkta Mer-

yem Ana ile, İslamda Fatma, Ayşe ve diğerleriyle olumlu açıdan.

İşin bir kuramsal yönü vardır. Bir de uygulama yönü. Kitaplarda yazılabilir: Neyin nasıl yapılması gerektiği. Ama uygulamada kitapları yazanlar bile çuvallayabilir. Çünkü zordur kadın-erkek ilişkilerini kendi yaşamınızda düzenlemek.

Örnek mi? Alalım Marks Amcayı. Bir yandan Jenny ile mutlu ve birkaç çocuklu bir aile içindedir. Öte yandan ev işlerinde yardımcı olan bayanla "mercimeği fırına" verirler. Ve "mercimek" artık gözle görünür boyut alınca, Marks Amca kalkar "suçu", Jenny'nin sorgulaması üzerine, Engels Amcaya yükler. Oysa öte yandan yazdıklarında Marks ve Engels Amcalar, "aile kurumunu" yerden yere vururlar. Marks tam anlamıyla bir "baba" rolünü oynamaktan çekinmez, fırsat çıkınca. Nitekim Paul Lafargue, kızlarından biriyle evlenmeye kalkınca, Marks ikirciklenir: "Bu oğlan haylaza benziyor." filan gibi şeyler söyler... Lenin, eşi Nadia ile bir arada yaşar yıllarca. Ama sevgilisi İnessa da ailenin bir üyesi gibidir. İki kadın arasında bir tür dayanışma ve karşılıklı sevgi vardır: Hem yoldaşlıktan hem de Lenin sevgisinden. Troçki de hem eşiyle hem de sevgilileriyle dengeli bir arkadaşlık yaşar. Fidel Castro gençlik yıllarında, 1950'lerde, yakışıklı ve bitirimdir. Gençlik aşklarından aktrist Nati Revualta ile yaşar. İlişkilerinden doğan kızın ismi Aline Fernandez Revuelta'dır. Bu bayan ve on altı yaşındaki kızı, yani Fidel'in torunu Alina Maria Salgado, 1994 başında ABD'ye sığındıklarında Fidel oralı bile olmadı. Ama bu burjuva basının Fidel'i ve Küba rejimini bir kez daha eleştirmesini engellemedi.

III— Bugün birçok Batı ülkesinde kadınların mücadelesinin hedefi tam eşitliktir: Çalışma yaşamında, siyasette, evde, toplumda ve her yerde... Kadın nüfusunun ve kadın seçmen sayısının erkeklerindekinden fazla olması bu konudaki en belirleyici etkendir.

Bu açıdan bakınca İskandinavya ülkeleri, İsveç en başta, ön-

derdirler. Tüzel ve siyasi düzenlemelerde en ileri kurallar İsveç'te bugün: Tam eşitlik uygulanıyor. Ancak kuralların, yazılı metinlerden çıkıp, mantalitelere girmesini beklemek için daha çok zamana ihtiyaç var. Bu tüzel düzenlemelerin kültürel açıdan sindirilmesi, bireysel/ailesel düzeyde gerçekleşmesi için kadın ve erkeklerin bir şeyler daha yapması gerekiyor.

Düzenlemeler sonucu İskandinavya ülkelerinde patriarkal (pederşahi/babasal) aile düzeni feci biçimde sarsıldı. Yıkıldı / yıkılacak.

Ev içi, aile içi şiddet (dayak, küfür, ensest, iğfal...) erkek takımını da etkiliyor bu ülkelerde. Örneğin Danimarka'da "Dövülen/Dayak Yiyen Erkekler Evi" açıldı 1991'de: Her ay 30 ile 60 yaşları arasında otuz kadar erkek bu eve sığınıyor. Bütün diğer ülkelerde dayak yiyen kadınlar anımsanınca Danimarka'da dayak yiyen erkeklere ağlamak olası değil. Ama belirtilmesinde de yarar var. Türkiye'de de arada bir basına yansıyan dövme olaylarına rastlanıyor. Bir örnek olarak Temmuz 1993'te yaşanan şu olayı aktarabilirim: Antalya'nın Gazipaşa ilçesinde, 35 yaşındaki bir bayan, gezmeye gitmesine izin vermeyen eşini feci biçimde dövüp, komaya soktu. Eşinden 20 yaş büyük erkek 12 gün komada kaldıktan sonra, hastanede yaşamını yitirdi.

Kadm-erkek ilişkilerindeki şiddetten erkekler de paylarını alıyorlar. Bu her zaman görünen izler de bırakmıyor olabilir. Kimi zaman görünmeyen ve genel olarak psikolojik denen izlerdir. İskandinavya ülkelerinde ev içi şiddet ve geçimsizlik sonucu intiharlara kadar giden olaylar yaşanıyor. Bu ülkelerdeki intiharlar çok yüksek. Ve intihar edenlerin üçte ikisi erkek, üçte biri kadın. Bu ülkelerde insanların dertlerini konuşarak "dışarılamak" yerine "içersedikleri" ve bunun sonunda intihara kadar gittikleri biliniyor. Daha az bilinen ise, bu ülkelerdeki aile içi şiddetin adları çıkmış Akdeniz ülkelerinden, örneğin Yunanistan'dan, daha yüksek olma-

sıdır. Akdeniz ülkelerinde bağırıp çağırarak bile olsa kadın ve erkekler dertlerini dışarılayabiliyorlar. Oysa İskandinavya ülkelerinde tersi yapılıyor...

Bütün bunlar, kadın-erkek arasındaki rollerin, kadın ve erkeklerce YENİDEN TANIMLANMASININ GEREKTİĞİNE işaret ediyorlar. Gelenek ve görenekler aşılalı çok oluyor. Dinlerin önerileri artık dikkate alınmıyor. Onların da eskidiği açık. Yasalar toplumsal, siyasi ve ekonomik yaşamı düzene sokmak için kurallar getiriyorlar. Ancak bu kurallar her çifte her konuda/konumda/durumda istediği yanıtları vermekten uzak. Kimi ülkede tamamen devre dışı, gecikmiş ve eskimiş. Geride kalan bu kurallar, yerine bireysel/ailesel ilişkileri iki taraf birlikte en iyi biçimde bizzat düzenleyebilirse önemli bir adım atılmış olur kadın-erkek ilişkilerinde.

IV— Kadınlar uzun mücadeleler sonucunda birçok şeyi elde ettiler: Seçme ve seçilme hakkını, çocuk düşürmeyi, çalışma ve ekonomik yaşama girmeyi... Ancak kimi gelişmeler, bu haklar iyi ve dikkatli bir biçimde savunulmaz ve savunulmaları için bekçilik yapılmazsa, hakların karşısındaki gerici ve tutucu güçlere eskiye dönmenin gündeme getirilebildiğini gösteriyorlar. Bu açıdan, Polonya'da güya "demokrasiye geçişten" sonra, Katolik Kilisesi'nin en sıkı ve en sıkıcı biçimde ağırlığını her alanda duyurduğu bu ülkede, çocuk düşürme hakkımn geri alındığını anımsatmak isterim. Ocak 1993'te Polonya Millet Meclisi'nde 213 milletvekili yasayı onayladı. 171'i ise karşı çıktı. Senato'nun da oylamasıyla çocuk düşürme yasaklandı. Burada önemli noktalardan biri Yasa'mn bir kadının başbakanlığı döneminde hazırlanması, kabulü ve yürürlüğe konulması. Bayan başbakan Hanna Suchocka, bize, daha önce de belirttiğim gibi, kadın başbakanların her zaman ve her yerde kadınların lehine anlamına gelmediğini ispatlayan başka bir örnektir.

İkinci nokta 1956 tarihli Çocuk düşürme Kanununun iptalinde Katolik Kilise'sinin ve onun egemenliği altındaki entegrist ZCHN'nin (Milliyetçi Hıristiyan Parti) birinci derecede rol oynamasıdır. Entegristlik sadece müslüman ülkelerde yaşanmıyor. Bir başka örnek ABD'deki olan-bitenlerdir. Elli iki devletten birçoğu yeni tüzel düzenlemelerle çocuk düşürmeyi yasakladılar. Bu arada çocuk düşürmeyi üstlenen doktorların katli, hastanelerin basılması türü olaylara da bu ülkede rastlandı. Daha sonra benzeri olaylar Fransa'da yaşandı: 18 Ocak 1975'in 20. yıldönümü vesilesiyle Fransa'da faşist, ırkçı ve yabancı düşmanı FN (Milliyetçi Parti), Katolik entegristler ve sağ partilerin tutucuları protesto gösterileri düzenlediler. Entegrist papazlarla birtakım gerici unsurlar hastaneleri basıp çocuk düşürmelere engel olmaya çalıştılar. Unutmamak gerek ki Fransa'da Çocuk Düşürme Yasası Meclis ve Senato tarafından 21 Aralık 1974'de kabul edilince 81 milletvekili Anayasa Mahkemesi'ne bu metnin Anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla başvurdular. Ve Anayasa Mahkemesi 15 Ocak 1975'de Kanunun Anayasaya uygun olduğunu belirtti. Ve ancak bundan sonra kanun 18 Ocak 1975'de *Resmi Gazete*'de yayınlandı ve yürürlüğe girdi. Burada daha işin başından beri muhaliflerin yasanın iptali için yaptıklarını saptıyoruz.

Bunlar kazanılmış hakların korunması için de mücadele gerektiğini ispat ediyorlar. Görev elbette en başta kadınlara ve derneklerine, örgütlerine ve onları destekleyen parti ve sendikalara düşüyor.

V— Değişik tip feminizmler bulunuyor: Bir öneri biçiminde ayırım yapmak istersek şu söylenebilir: Bir yerde erkekimsi-feministler bulunuyor: Yani erkeklerin bir bölümü, belki kimi ülkede çoğunluğu, kadınları nasıl küçümsüyorsa, küçük görüyorsa, onları ikinci sınıf vatandaş/insan yerine koyuyorsa, bunun aynısını yapan kadın feministleri bu kategoriye sokabiliriz. Burada bir tür cins

ayırımcılığı, giderek cins dışlaması söz konusudur. Eşitlikçi-feministler: Kadın ve erkekler arasında ayırım koymayan, kadın sorunlarını çözerken birincil düşman olarak erkekleri görmeyenlerin grubu.

Feminizmi erkek-karşıtlığı gibi görmemek gerekiyor. Feminizm karşı-erkek nitelikte olmamalıdır. Mücadele, kadın mücadelesi, erkeklere karşı mücadele biçiminde yürütülmemelidir. Yukarıda açıklamaya çalıştığım gibi kadının ve erkeğin ortak düşmanları bulunuyor. Kadının ezilmesinde rol oynayan erkeklerin sorumluluğunu unutmuyorum elbette. Ama kadınlar da yönetici olarak, örneğin başbakanlar, bakanlar vb., kadının durumunu kötüleştirici uygulamalara, tüzel düzenlemelere imza atmaktan çekinmediler. Kadın düşmanlığının kökeni ille erkek olmakta, erkeklik durumunda yatmıyor. Hele bizim toplumlarımız gibi, din, gelenek ve görenek ile tutucu ve erkekçi yaklaşımın izleriyle dolu tüzel düzenlemelerin geçerli olduğu yerlerde. Burada şunu belirtmek şart: 1926'da onca "çağdaşlık" ve benzeri nutuklarla kabul edilen Medeni Kanun ile Borçlar Kanununun Avrupa'nın en kadm düşmanı tüzel düzenlemelerine sahip İsviçre'den aynen evet AYNEN, yani bir an olsun bile ülke insanlarının durumu dikkate alınmadan, ÇEVİRİLMESİ şanssızlıktır. Kadmlar aleyhine hükümler böylece yürürlüğe kondu. Türk Ceza Kanunu ise dönemin Mussolini İtalyasından ve tutucu Napolyoncu Fransız Ceza Kanunundan aktarıldı. İtalya ve Fransa kendi yasalarını, tüzel düzenlemelerini zaman içinde gözden geçirdiler. Kadınlar lehine kimi değişiklikler yaptılar. Ama onları taklit eden Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri kadını koruyucu hükümleri getir(e)medi. Hâlâ tartışılıyor. İsviçre'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı genel biçimde ancak 1971'de tanındı. Yanılmıyorsam bugün bile kimi kantonda kadının oy hakkı tanınmamıştır. Ama bu ülkede bile kadının siyasi hayat/parlamentoya katılım oranı % 14'tür, 1994'te.

VI— Türkiye'de kişilik sahibi; güncel sorunlar karşısında yüzü kızarmayan; etkin; siyasi, ekonomik ve sosyal konularda sorumluluk almaya hazır kadınların, günümüzün ve yarınımızın temel unsurlarından biri olduğu muhakkak. Bu açıdan kadın sorununa yeni yaklaşımların önemi ve gereği yadsınamaz. Kadınlarımızın somut konularda, geniş açılımlı ve geniş tabanlı örgütlenmelerde, bu arada özellikle sendika, parti ve yerel yönetimlerde bir araya gelmeleri, kararlara katılmaları ve yönetim sorumluluklarını üstlenmeleri, bu açılardan hem zorunlu, hem de yarınlarımızın sağlam ve tutarlı olmasının umudu ve garantisi değil midir?

VII— Kadın hareketi için, kadınları, verilmiş belli bir dönemde derinden ilgilendiren, kitleleri çevresinde toparlayabilecek somut istek ve dileklerin var olması gerekir. İstek, dilek ve amaçlar konusunda "öncü" olmak, önceden bu konuda araştırmalar yapmak, arayışlar içinde bulunmak kadar, yerel, yaşamlan ve içinde sağlam ilişkilerimiz bulunan çevrenin koşulları gereği yarattığı veya yaratabileceği, yaratmak üzere olduğu olguları izlemek, bunların ışığı altında istek, dilek ve amaçları belirlemek ve bunları yönlendirecek, sonuçlandıracak, örgütlenmelere gitmek gereklidir. Sadece öneri niteliğinde olmak üzere, şu konuların kadınları harekete geçirebileceğini belirtmek istiyorum: Baba, ana, ağabey, abla baskısı, koca baskısı, dayak, başlık parası, kız kaçırma, çocuk doğurma ve çocuk yetiştirilmesi, boşanma, kreş, Medeni Kanunun kadınlar aleyhindeki hükümlerinin değiştirilmesi, TCK (zina konusunda örneğin) ve diğer tüzel belgelerdeki kadın-erkek eşitliliğini zedeleyen maddelerin kaldırılması, kadınların sendikalarda yönetime sayılarıyla orantılı ölçüde katılma hakkının tanınması vb.

Türkiye'de veya başka bir ölçekte (kent, bölge, kasaba, mahalle düzeyinde) kadınların şu an veya en yakın gelecekte ne istediklerini bulmak gerekiyor. Bu saptamayı iyi yapmalıyız. Bunu yaparken ülkemizin kendine özgü özellikleri unutulmamalıdır. Kürtaj

sorunu, kadınlardan, kadın hareketi temsilcilerinden Avrupa ülkelerinde olduğu gibi geniş, kitlesel ve derin tepkiler gelmeden çözüldü. Ne kadar da iyi oldu. Her sorun bu kadar rahat çözülebilirse çok iyi. Bu arada kürtajın yasallaşması için çaba veren kişi ve kuruluşların katkılarını göz ardı etmiyorum.

Kürtaj yasasında eksik ve aksayan yönler varsa, bunları bulmalı ve bu yönde uğraş vermeliyiz.

İstek, dilek ve amaçlar saptandıktan sonra bunları yönetecek, başarıya ulaştıracak örgütlenmelere gitmek gerekecektir. Örgütlenmeler zaten varsa, onlar bu işi üstlenmelidir. Bu oluşumda sendikaların, parti ve derneklerin olumlu katkıları mutlaka aranmalı ve ısrarla istenmelidir. Avrupa ülkelerinde 1970'li yıllarda kadın hareketinin başarılı eylemlerinde saydığım örgütlerin yararlı ve tayin edici katkıları unutulmamalıdır. Avrupa'da kadm hareketinin bugünlerde hızını yitirmesinin bir nedeni, birçok istek ve dileğin elde edilmesiyse, öbür nedeni de demokratik kitle örgütlerinin ve siyasal partilerin artık katkıda bulunmamalarıdır. Bu oluşum İspanya'da kadm hareketinin siyasi parti biçiminde örgütlenmesine yol açtı. Kurucularının belirttiğine göre "Dünyadaki ilk kadın (feminist) Partisi" birinci kongresini 1983 Temmuz başında Barselona'da yaptı: Parti Genel Sekreteri Lidia Falcon, Avrupa'da kadın hareketinin gerilemesini bu hareketin bir ideolojisi olmamasına ve sadece boşanma, çocuk düşürme gibi konularla ilgilenmesine bağladığı için İspanya Feminist Partisi'nin "kadm hareketini bir ideolojiyle donatmak ve sadece kadınları özellikle ilgilendiren sorunlarla uğraşmayıp toplumun derinden değişmesini sağlamak" amaçlarına yöneldiğini belirtmiştir. Partinin istekleri arasında şunlar ilginç: gebeliğin ilk üç ayında ücretsiz çocuk düşürme, ev kadınlarını bünyesinde toplayan bir "sınıf sendikası" (ayrıca ev kadınlarına "sosyal ücret" de ödenecek), dövülen, iğfal edilen kadınlara yardım edilmesi.

VIII— Kadın hareketinin, mücadelesi verilen istek elde edilince, amaçlanan hedefe ulaşılınca yitip gitmemesi için birşeyler yapmak zorunlu: Bu "birşeyler"in neler olduğunu, geçmiş ve hızını yitirmiş kadın hareketlerine bakarak, onların deneyimlerinden ders çıkararak saptayabiliriz. Bir öneri olarak, daha işin başında en geniş kitleleri kapsayacak örgütlenmelerin zaruri olduğunu belirtmek istiyorum. Sendika, parti, dernek, meslek odası, vb. örgütler ve kişiler bu konuda duyarlı kılınmalı, katkıları sağlanmalı. Kadın hareketini temsilde, kadm hareketlerinin korunmasında "sekter" (taraftgir ve partizan) davranılmamasına özellikle dikkat etmeliyiz. Bu bağlamda erkeklerin de bu alanda uğraş vermelerine kapılar kapatılmamalıdır. Kadın sorununun çözülmesinde tarihsel gelişim süreci içinde önemli katkıları olan erkeklerin bulunduğu anımsanmalıdır. "Kadm cinsiyetinin eşsizliği ve asaleti üzerine" (*Sur la noblesse et l'éxcelence du sexe feminin*) adlı denemenin 1525'te doktor ve simyacı bir Alman, Heinrich Cornelius Agrippa tarafından yazıldığını ve Fransız François Poulain de la Barre'in 1673'te yayımladığı bir yapıtta, kadın ve erkek eşitliğinin doğruluğunu savunduğunu belirtmeliyim. 1789 ve hemen sonrasında Fransalı kadınların birkaç ay içinde yüzyıllardan beri istediklerinden daha çok istek ileri sürdüklerini biliyoruz. En başta Devrimin Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik üçlemesinin kendilerine de uygulanmasını... Kadınlara karşı düşmanca tavır takınıldığını ilgili bölümde gördük. Ancak onca muhalefete karşın erkekler arasında kadınları destekleyen bir erkek vardı: Matematikçi, ekonomist, filozof ve siyaset adamı Nicolas de Condorcet (1743-1794). Kadınların yasaların hazırlanmasına katılmasını yadsıyan erkeklere karşı "İnsanlığın yarısını dışlayarak eşitlik ilkesine aykırı davranmıyor musunuz?" diye soran Condorcet, 26 milyon nüfuslu Fransa'da 12 milyon kadının dikkate alınmasında ısrar eder. Kadınlara eşit haklar tanımak istemeyenlerin, "kadınların bilim ve edebiyatta büyük icatlar, büyük yapıtlar

ortaya çıkarmadıklarını" ileri sürmeleri üzerine, Condorcet, "Kaç erkek bu tür başarı gösterdi?" der. Ve ekler şunları: "Haklar sadece dehalara tanınsaydı, kaç erkek bu haklardan yararlanabilirdi?" 1790'da *Essai Sur L'Admission des Femmes au Droit de Cité* (Kadınların Yurttaşlık Haklarına Sahip Olması Üzerine Deneme) isimli yapıtı ile kadınlara erkeklerle eşit yurttaşlık hakları tanınmasını bir kez daha savunur.

Günümüzde, kadınına hâlâ "Osmanlı tipi" davranan, vurup kıran ve bunun her çevrede görüldüğü toplumumuzda erkeği dikkatli ve dürüst davranmaya hazırlamanın bir yolu da, erkeği kadın sorunlarıyla ilgilendirmek olmalıdır. En hödükleri, en "erkekleri" dahil, bütün erkek takımını kadın sorunlarıyla ilgilendirmek gerek. Bu bağlamda bir kez daha konunun erkeksi boyutunu unutmamak gerektiğini vurgulamak istiyorum: Yıllarca eşinden boşanamayan erkeğin (aralarında herkesin tanıdığı ünlüler de bulunuyor) boşanma konusunda söyleyeceği birçok şey vardır mutlaka. "Dayak/dövme/ağız burun kırma" konusunda da öyle. "Ataerkil kültürde" de. Bu konularda ve diğerlerinde araştırma yapan, uğraşan erkekleri de gözden çıkarmamak gerekiyor.

KAYNAKÇA

ALTINDAL Aytunç, Türkiye'de Kadın, İstanbul, 1985.

Atilla Dorsay (1985) : "Artık sürekli sinemaya çalışan Osman Şahin: Ünlü yönetmen Wim Wenders öykülerimle ilgileniyor," Cumhuriyet, 23 Ocak 1985.

DUMONT Paul, "A propos de la Classe ouvrière' ottomane à la veille de la révolution jeune-turque", Turcica, IX/1, 1977.

ERİŞÇİ Lütfi, Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, İstanbul, 1951.

GÜMÜŞOĞLU Firdevs, "Kadınlar: Ölene kadar savaşacağız", *Aydınlık*, 5 Aralık 1993.

GÜZEL M.Ş., "İktisat Kongreleri ve Toplumsal Siyaset", Bilim ve Sanat, Sayı 11, s. 29-36, Kasım 1981.

GÜZEL M.Ş., "1908 Kadınları", Tarih ve Toplum, 7 Temmuz 1984.

GÜZEL M.Ş., "Birinci İktisat Kongresi'nde Amele Grubunun İktisat Esasları ve Sonrası", Bilim ve Sanat, Sayı 12, s. 43-49, Aralık 1981.

HALMAN Talat Sait (1984) : "Osman Şahin, Acı Duman..." World Literature Today, İlkbahar 1984. Bu yazının Türkçe iki çevirisi için bak. Dönem edebiyat, sanat dergisi, 1984 ve Yazko Edebiyat, Eylül 1984.

HEZARFEN Ahmet (hazırlayan) (1985): "Bir Çavuşun Yemen Balkan ve Birinci Dünya Savaşı Anıları," Tarih ve Toplum, Sayı 19-22 (Temmuz - Ekim).

İPŞİROĞLU Zehra, "Türk Yazımında Kadın İmgesi", Çağdaş Eleştiri, yıl 4, no.3. Mart 1985.

KARAY Refik Halid, Memleket Hikayeleri, İstanbul, 1964.

MERT Necati (1983 : "Osman Şahin Öyküsü," Somut, 22 temmuz 1983, s. 9.

ORTAYLI İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1983.

ÖKÇÜN A. Gündüz, Tatil-İ Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar, Ankara, 1982.

ÖKÇÜM A.G., Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1971.

ÖZBUDUN Sibel, Niçin Feminizm Değil?, İstanbul, 1984.

SELEK Sabahattin, Anadolu İhtilali, İstanbul, 1976.

SENCER Oya, Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı, İstanbul, 1969.

SEVENGİL Refik Ahmet, İstanbul Nasıl Eğleniyordu, İstanbul, 1985 (2. baskı).

SÜLKER Kemal, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, İstanbul, 1976.

TEKELİ Şirin, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, İstanbul, 1982.

TEKELİ Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul, 1982.

TOPRAK Zafer, Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, Ankara, 1982.

TUNAYA Tarık Zafer, Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul, 1959.

TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1984 (2. Baskı).

VELİKOV Stefan, "Sur le mouvement ouvriér et socialiste en Turquie après la revolution jeune-turque de 1908", Etudes Balkaniques, I. Sofya, 1964.

İÇİNDEKİLER

SUNU
Örgütlenme biçimi, İstek ve Amaçlar 6
"Ataerkil Kültür" ve "Erkeğin Unutalması" Olgusu 7
Tarihi ve Bilimsel Araştırmalar Gereği 8
Kadın ve Çevre 10
Tarihi Bilmek 13

BİRİNCİ BÖLÜM: K-ADIN

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E
TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE KADIN 19
Kent Kadını 20
II. Meşrutiyet ve Kentli Kadın 23
Köylü Kadın/Sivas'ta Bir İsyan (23 Haziran 1908) 29
İşçi Kadın 34
Kadınların Çalıştığı İşkolları 35
1908 ve Sonrasında Durum 38
Grevlerde Kadın 42
I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında 43
Sonuç 48

ERKEKLER KADINA OY VERİRKEN 53

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NDE KADINLAR 56

1930'LARDA KADINLAR 62
Erkekler Birliği 64
Seçme ve Seçilme Hakkı 65

HOŞGELDİN KAYMAKAM HANIM 67
"Kadınlar da Kaymakam Olmak İstiyor" 67
"Yasak Kalksın" 68
"Kaymakam Olma Kavgası Sürüyor" 68
Yasal Durum 69
"Bayan Sauve İlk Genel Vali" 71
Yönetici, Serbest Meslek Sahibi ve Çalışan Kadmlarımız 72

BİR ÇİÇEKLE BİR BÖCEK 76

"KAŞIK DÜŞMANI"NI GÖRDÜNÜZ MÜ? 79
Olay 81
Bilge Olgaç'ı Tanıyalım 82
Filmin Çekimi 83
Filmin Kendisi 84
Bu Film Zevkle Seyredilir 88
Bilge Abla 89

YILMAZ GÜNEY'İN KADINA BAKIŞI 92
Yaşamında Kadın(lar) 98
Yaşamdan Sinemaya Kadın 102
Ah O Kadınlar 106
Eğitimde Eşitsizlik 109
Eşler Arasında Sevgide Eksiklik 112
Kırsal Kesim Kadını 114
Kürt Kadını 115
Kasabada-Kentte Kadın 117
Batılılaşmış Kentli Kadın 118
Kapıda Süpürge 120
Kadın Militan 126

OSMAN ŞAHİN'İN YAPITLARINDA KADIN 129
Kadınlar 132
Yaşam ve Çalışma Koşulları 134
Öykülerdeki Sinema 137
Osman Şahin'in Öykülerinden Sinemaya Uyarlananlar 138

NAZLI, JÜLİDE VE DİĞERLERİ 140
Ve Bir Başkası 141
Çocukluk, İlk Gençlik 142
Aşk, Aşk Dediğin 145
Murathan Mungan'ın Masalı 145
Sözün Önemi 145
Aşk-Töre ve İktidar Simgesi:Dağ 146
Luiz Menase:Kadının Aşkını Anlatmak 147
"Dışarıdan" Bakınca 150

İKİNCİ BÖLÜM: ÖTEKİ KADIN

1789, FRANSA:İHTİLALCİ KADINLAR 154
Baldırı Çıplak Kadınlar 155
Kızıl Amazon 158
Devrimin Kadın Filozofu 159
Kahraman Kadınlar 160
Erkekler Korkunca 161
Dört Duvara Dönüş 162

SİYASAL-LAŞMAK 163
Fransalı Kadınlar Demokraside Tam Eşitlik İstiyorlar 168
Bayan Başbakan(lar)ın Düşüşü 173

BATI'DA AİLE, KADIN VE YENİ YAŞAM BİÇİMLERİ 180
"İşçi Sınıfı Cennete Gider" 180
Hizmet Sektörü Yaşam Biçimi 184
Yeni İktidar Biçimleri 186
Yalnız Yaşam Biçimleri 188
İhtiras Aşkı Öldürüyor (mu?) 191

AİLE, AŞK VE DEMOKRASİ 193
Dört Arkadaş 193
Aile, Evlilik, Din ve Devlet 194
Sosyalist Toplum, Kapitalist Toplum 199
Aşk, İhtiras ve Demokrasi 203

"ÖZGÜR AŞKIN" PABUCU DAMA... 206
Aile Yaşantısı 207
Çalışma Yaşamında Eşitlik (mi?) 209

KADIN VE SANAT 212
Grand Palais'de Kadınlar Sergisi 213
Rock an Woman 216

SİNEMA VE KADIN 219
Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği 219
Şenlikte Yenilikler 221
Barış ve Kadın 222
Her Konuda Film 223
Ve Bir Kitap 227

Collette ve Cocteau 228
"Bir Avuç Cennet" 229
"Rosa Luxemburg" 230
"Devam Edecek tarih" 230
Kadınların Sinemacısı 233

SAVAŞ VE KADIN 235
Savaşa Karşı / Barış İçin / Mücadele 239
Filistinli Kadın 240
Barış İçin Kavga 241
Kadının Adı: Cesaret 245
Bir Kadın Hikayesi 248

SONUÇ 252

Kadın konusunda yazılacak dünya kadar şey var: Nasıl mücadele etmekten, örgütlenme biçimine. Neler yapılması gerektiğinden kadın ve erkek ilişkisine.

Kadınların siyasi isteklerinden mesleki isteklerine: Kaymakam ve vali olmak için yapılanlar. Siyasi partilerdeki değişik türdeki çalışmalar...Sinemada, resimde, tiyatroda, müzikte ve diğer sanat dallarında kadın(lar) ve kadına "BAKIŞ".

Bugünkü kadın ve yaptıkları, yapmak istedikleri, mücadelesi...

Tarihten gelen örneklerin bilinmesindeki yarar(lar): T büyük harfle Tarihte kadın. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadına oy veren ERKEKLER. Fransa'nın ihtilalci kadınları...

Toplumsal tarihi bilmek: Mücadele tarihine sahip çıkmak. Bu aslında yazıl(a)mayan tarihtir. Ve işte bu bağlamda bu çalışma eğer birkaç sayfalık bir katkı yapabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Kadın konusunda erkekler de yazıyor. Yazmalı. Yazacaklar mutlaka. Ama kadının konumu, sorunları/sorunu, mücadelesi, örgütlenmesi ERKEKLERE BIRAKILMAYACAK KADAR ÖNEMLİDİR: KADIN VE ERKEK CUMHURİYET(LER)İ YARATABİLMEK İÇİN.

alan yayıncılık

DÜŞÜNCE DİZİSİ: 164/30

ISBN 975-7414-53-0

9 789757 414537

450000 TL